ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД

«Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

кафедра філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності

ФІЛОСОФІЯ

Підручник

Одеса–2021

УДК:

Філософія: підручник. - Одеса: Університет Ушинського, 2021. – 350 с.

Рецензенти:
В.В. Ільїн – доктор філософських наук, професор кафедри економічної теорії, макро– і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка
В.С. Бліхар – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і політології Львівського університету внутрішніх справ МВС України
А.І. Бойко – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і політичних наук Черкаського державного технологічного університету.

За редакцією доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна

Автори:
Є.Р. Борінштейн (редактор), В.І. Аксьонова, З.М. Атаманюк, Н.М.Виноградова, Г.Я. Врайт, О.В. Лісеєнко, І.М. Орленко, О.Б. Петінова, Т.М. Поплавська, І.З. Скловський, М.Ф. Цибра.

Підручник підготовлено на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Вперше в сучасній українській навчальній літературі представлена концепція розвитку творчої особистості в рамках дослідження актуальних проблем філософського знання. Філософія на класичній кафедрі в класичному університеті презентована не як традиційне зачерствіле знання, а як жива наука, що розвивається, продукує і акумулює нове буття, нові уявлення про людину і світ, і, одночасно, ґрунтується на традиціях наукового знання, категоричному імперативі моралі.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, для всіх, хто цікавиться проблемами життя і творчості.

Рекомендовано до друку вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 11 від 29 квітня 2021 року)

ЗМІСТ

Вступ (Є. Р. Борінштейн) 4
Розділ І. Філософія: глобальні проблеми людства 7
1.1. Людина і час (М. Ф. Цибра) 7
1.2. Людина і суспільство (М. Ф. Цибра) 27
1.3. Самоствердження особистості (М. Ф. Цибра) 49
1.4. Особистість і свобода (З. М. Атаманюк) 66
1.5. Аксіологія – ціннісні проблеми людства (О. Б. Петінова) 76

Розділ ІІ. Розуміння філософії Сходу. Релігійні вірування та культурні особливості китайської та японської цивілізацій (Н. М. Виноградова) 98

Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства 115
3.1. Філософія культури (О. В. Лісеєнко) 115
3.2. Філософія мистецтва (Т. М. Поплавська) 126
3.3. Філософія моралі (Т. М. Поплавська) 137
3.4. Філософія освіти (Є. Р. Борінштейн) 155
3.5. Філософія громадянського суспільства (І. З. Скловський, В.І.Аксьонова) 186
3.6. Філософія грошей (Є. Р. Борінштейн) 218

Розділ ІV. Сучасна філософія: від людини до творчої особистості 251
4.1. Філософія людини (Т. М. Поплавська) 251
4.2. Філософія особистості (Г. Я. Врайт) 262
4.3. Філософія соціальної дезадаптації особистості (І. М. Орленко) 272
4.4. Філософія творчої особистості (Є. Р. Борінштейн) 294
4.5. Методики розвитку творчої особистості (Є. Р. Борінштейн, І.М.Орленко) 337

Вступне слово
(Є. Р. Борінштейн)

Цей підручник присвячено
засновнику нашої кафедри,
прекрасному вченому і яскравій людині
доктору філософських наук, професору
Анатолію Івановичу Кавалерову.
Також із вдячністю пам'ятаємо
наших колег, шановних професорів
Емму Августівну Гансову,
Маргариту Степанівну Дмитрієву,
Аркадія Васильовича Місуно,
Ангеліну Анкиндинівну Чунаєву.

Філософія часто розуміється як абстрактне знання, значною мірою віддалене від реальності нашого повсякденного життя. Ми з цим рішуче не згодні. Саме в житті беруть початок найсерйозніші, найглибші проблеми філософії, саме тут знаходиться головне поле її інтересів; все ж інше, аж до найбільш абстрактних понять і категорій, до надзвичайних хитромудрих розумових побудов, – в кінцевому рахунку не більше ніж засоби для осягнення життєвих реальностей в їх взаємозв'язку, у всій повноті, глибині та суперечливості. При цьому важливо мати на увазі, що в філософії, яка намагається осмислити дійсність, така наснага передбачає критичне ставлення до реальності, до того, що застаріває і відживає, і одночасно з цим – пошук в самій реальному житті, в її протиріччях можливостей, засобів і напрямків її подальшого розвитку в інтересах людини. Перетворення реальності практикою, є тією сферою, звідки філософія може отримати стимул для вирішення своїх проблем, де виявляється дійсність і міць людського мислення.

У даному підручнику ми хотіли показати красу філософського буття в світі, підкреслити раніше приховані можливості осягнення наукового знання за допомогою **науки наук – філософії**. Звичайно, в межах одного підручника неможливо розкрити все багатство і різноманіття філософських проблем, напрямків і течій – мова може йти лише про те, щоб дати деякі уявлення про сенс життя, красу ідей сучасної проблематики. Вивчення філософії – це школа життя, що дозволяє виховувати культуру розумного мислення, тобто вміння вільно оперувати поняттями, висувати, обґрунтовувати і піддавати критиці ті чи інші судження, відокремлювати істотне від другорядного, розкривати взаємозв'язки між різноманітними явищами, нарешті, виявляти і аналізувати протиріччя в навколишній реальності, а значить, бачити її в зміні і розвитку. Розумне мислення, що формується за допомогою філософії, – це мислення ґрунтовне, суворе, дисципліноване, що не допускає свавілля і вміє відстоювати свою правоту, і разом з тим – це мислення гостре, вільне і творче.

Слід, однак, мати на увазі, що культура розумного мислення, яку несе з собою філософія, не може бути нав'язана людині проти її волі та бажання, її інтересу. Для того щоб ступити на шлях, що веде до розумного мислення, людина повинна доклвсти зусиль, їй необхідна напруга всіх її інтелектуальних здібностей. В іншому випадку вона не зможе вирватися з полону надв'язуваних стереотипів мислення, а вся багатюща проблематика філософії залишиться для людини книгою за сімома печатками.

Сьогодні ми говоримо про необхідність осмислення глобальних трансформацій буття, свідомості, процесів творчості, а також безлічі нових проблем, з якими стикається нині все людство. І це багато в чому зумовило зміст і структуру даного підручника, наявність в ньому таких тем, які представляються на суд освіченого читача вперше або зовсім в іншому ракурсі, ніж були презентовані раніше. Справа, однак, в тому, що, як це має місце і в багатьох інших науках, філософські ідеї є органічною складовою частиною філософської теорії. Тим самим філософія в її розвитку постає як системне єдине ціле, хоча і розділене на різноманітні проблеми, які віддзеркалюють та відображають сутність Homo Sapiens.

Даний підручник переломлює вічні проблеми в сучасній інтерпретації, враховуючи при цьому, що людина повинна завжди залишатися людиною! Тому, закінчуючи підручник філософією творчої особистості, ми постійно маємо на увазі, що без моральних складових творчість перетворюється на ритуал, а людина – на ніщо.

З одного боку, кожне нове покоління людей, кожна людина в своєму житті змушені знову і знову звертатися до вічних проблем буття, але при цьому шукати свої рішення, демонструвати свою особливість і персоніфікованість. З іншого боку, вічні проблеми щоразу постають перед людьми в своїх особливих, неповторних, характерних тільки для нинішнього часу формах. Отже, необхідне глобально–конкретне розуміння підстав буття і напрямків життєдіяльності. Даний підручник на це і розрахований, приймаючи, разом з тим, загальнолюдський зміст будь–якого фрагмента нашого існування. В підручнику позначені проблеми, якими займається кафедра філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності на глобальному рівні в рамках кафедральної теми «Інновації у сучасному соціально–філософському пізнанні» і на конкретному рівні, враховуючи творчі інтереси наших співробітників.

Підручник складається з чотирьох розділів. Перший розділ спрямований на представлення глобальних проблем людства. Другий розділ стосується вивчення філософії Сходу для того, щоб у читача сформувалося уявлення щодо суті східного мислення, його відмінності з нашим та його специфічних складових. Третій розділ присвячений філософським досягненням людства з точки зору розуміння зв'язку глобального з конкретним. Четвертий розділ – «вишенька на торті». Ми прагнемо показати шлях людства від категорії «людина» до категорії «творча особистість», спираючись на інтелект людини, її бажання творчо еволюціонувати. Хочеться звернути увагу читачів: ми почали

особистістю і нею ж закінчили, оскільки немає нічого важливішого за кожну конкретну людину, яка представляє собою неповторний образ творчої думки.

Пропонуючи на суд читача варіанти вирішення життєво–важливих проблем ми завжди пам’ятаємо: наш шлях – не єдиний, і тому розраховуємо на діалог і дискусію, що і є формою існування філософського знання. При написанні підручника ми розуміли, що філософія впливає не на один лише інтелект людини, а і на його емоції, на весь спектр її духовних здібностей. І в цьому сенсі вона і є мистецтвом. Це розуміння ми і намагалися донести зі сторінок підручника. Щасливої подорожі сторінками підручника!

РОЗДІЛ І. ФІЛОСОФІЯ: ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

ЛЮДИНА І ЧАС
(Микола Цибра)

Тема **метафізичного процесу буття** безмежна, тому приваблива для надто короткого людського життя. Існування, як рух, здатне дарувати нам найвищу насолоду активною і творчою позицією і самим процесом її втілення, і це припиниться лише зі смертю всього мислячого, з повним затуханням всесвітнього буття, що важко уявити. Практично це не наша перспектива. Навіть, якщо дозволити собі думку про вселенську анігіляцію, то в масштабах Всесвіту за певний час процес відновить свій оберт від символічного нуля до безкінечності – і так буде завжди. Матерія незнищенна, вона існувала й існуватиме завжди, змінюючи стани і напрямки. Володар у Всесвіті один і ім´я його – ЧАС, бо всесильність спостерігається лише за ним. Не будемо його марнувати і спробуємо приділити необхідну увагу метафізиці часу, з апеляцією до раціональності даної проблеми на тлі сучасності.

Людина народжується, розвивається, функціонує у часі за своїми циклами, етапами, як і все у світі. Розуміння ролі епохи в існуванні людини, дає можливість грунтовніше осмислити її життєвий шлях. Час, у цій площині, може розглядатися у двох аспектах: а) у плані співвідношення індивідуального минулого, теперішнього і майбутнього; б) з точки зору вагомості вікових параметрів життєвого шляху, єдності *хронологічного* і *біологічного* — «будущее же есть… становление настоящего как возможности…» (Гегель Г. Соч. т. X, М., 1932. с.76).*психологічного* та *соціального* часу. Обидва аспекти нерозривно пов’язані: на якому б етапі проживання людина не знаходилася, у неї залишається свідомо та підсвідомо, пам’ять про минуле, є відчуття теперішнього та уяви про майбутнє. Людина животіє, перш за все, теперішнім і у теперішньому. як підніжжя її існування. Класик філософії, визнаний авторитет формулювань, Г. Гегель вважав, що «прошлое есть сохранение настоящего как действительности» (Там же).

Час безперервно «ковтає» теперішнє, перетворюючи його в минуле. В античній міфології цей процес змальовувався в образі Кроноса (Сатурна), який поїдав своїх дітей. У такому вічному поїданні та створенні подій міститься, сучасною мовою говорячи, синергетика життя.

Кожна епоха накладає власний відбиток на хід часових процесів. Поети найбільш влучні, як професійні мисливці короткого слова, пам’ятаєте нав’язливий рядок «Жизнь такова, какова она есть и больше никакова!» У цьому «никакова» віддзеркалюється постійна, невблаганна константа сучасності. На початку розвитку людства рух часу розглядався людьми, як вічне повторення одних і тих же циклів, пов’язаних зі змінами пір року. Не випадково, колесо стало першим символом потоку часу (славнозвісне колесо Фортуни). У середні віки час регулювався церковними службами – заутреня, обідня, вечірня. Церква пропагувала, що час людини належить богу, а люди не

вміють вимірювати його, тим більше – цінувати. Час сприймався, як повільний, незаповнений, протяжливий потік. Не випадково, що у давнину людина лише приблизно, зі слів громади, знала навіть власний вік, оскільки реєстрація актів громадського стану почалася в Європі лише з XVIII ст.

З розвитком капіталістичних суспільних відносин людина почала звільнятися від диктаторської влади природних циклів часу. З'явилося поняття «робочий день», час почали підрозподіляти на діловий і вільний. Людина стала більше усвідомлювати цінність часу і разом з тим відчувати себе господарем різнобічного життя.

У сучасній літературі поряд з фізичним (календарним) часом виділяють ***біологічний, психологічний та соціальний***.

Сутність ***соціального*** часу може бути розкритою на підставі аналізу часових параметрів суспільного виробництва, яке у цілому характеризує життєдіяльність людей. Безперервне виробництво та відтворення матеріальних ресурсів упредметнюють робочий час, забезпечуючи певний ритм історичного процесу. Чим вище розвинуті техніка та технологія, чим вища інтенсивність праці, тим менше часу займає кожний цикл відтворення.

Соціальний час, як і час взагалі, категорія об'єктивна і не залежить від волі і свідомості людей. Коли мова йде про «ущільнення» чи «прискорення» соціальних процесів у часі, то це зовсім не означає, що люди по своїй волі, чи по бажанню, можуть маніпулювати часом, змінювати його перебіг. Мова йде про те, що діяльність людей може збільшувати цінність одиниці історичного часу, насиченість його соціальними змінами, суспільним змістом. Образно кажучи, один рік, скажімо, у XIX ст., не рівний року у XX ст., тим більше – року нашої епохи, при рівній кількості місяців, днів, годин та хвилин.

Таким чином, з одного боку, кожна одиниця часу стає більш насиченою соціальними діями, з іншого – для здійснення аналогічних соціальних дій часу потрібно все менше. Змінюються уяви про швидкість, відстань, про цінність часу. Зміни у сприйнятті часу відбуваються не зразу і не у всіх людей. Суперечності між соціальним часом, часом розвитку суспільства та індивідуальним — завжди існували, а зараз вони стали ще більш відчутними.

Сутність ***біологічного*** часу в здатності живого організму закладати рухливі часові зв'язки з зовнішнім середовищем. Біологічний час впливає на характер всієї життєдіяльності людини. З біологічним – тісно пов'язаний ***психологічний*** час, суто суб'єктивний, оскільки являє собою відображення часу у свідомості тієї чи іншої людини, і, відповідно – об'єктивний, тому, що відображує (вірно чи невірно) об'єктивний фізичний час. Очевидно, центральне місце у психологічному сприйнятті часу займають переломні моменти – моменти вибору рішення, сприйняття часу суто індивідуально. Слушно тут пригадати поетичний суб'єктивізм чудового острослова, оспівувача свого часу А.М. Жемчужнікова (1821–1908):

Для творческих идей дух времени – препона,
Из лучших замыслов – получится урод!
Из мрамора резцом ваяют Аполлона,

Но разве вылепишь его из нечистот?

Розподіл часу людського життя на фізичний, соціальний, біологічний та психологічний – скоріше відносний і потрібний більше для зручності їх вивчення. Вони існують в єдності, у безперервній «пульсації» і уявляють собою часовий аспект буття людини, як окремої монади в її безкінечності.

Коріння безкінечного існує лише в нашій уяві. Це можна ще визначить, як безкінечну можливість розширення нашої свідомості: а – як співіснування; б – у формі повторення. Форма співіснування вимагає простору – десь ще існують ідентичні нам явища і події – т.т., ми – матриця, і, можливо, їх взагалі безмежна кількість. І саме завдяки безкінечності простору і часу ми знаходимось в стані вічності – примітивно говорячи – стрибаємо в часі і просторі і вічні, як сама субстанціальна вічність. Проте, слід зауважити, нашому розуму ближче повторення циклів, ніж співіснування. Приємніше усвідомлювати що смерть в дійсності – є циклічним поверненням до початку. Індивід, взагалі, дуже схильний до ілюзій.

Нове життя закінчиться в тих же умовах, що й попереднє, воно не може розпочатись в будь–яких інших умовах, єдино що припускається, підсилення в кожному житті тенденцій попереднього життя, тих нахилів, що міцнішають від життя до життя: і стосовно сили добра, і стосовно слабкостей і зла.

Умовно, процеси можна розділяти на дві категорії – творчі (созидательные) і руйнівні (стагнаційні, регресивні). В часі вони не мають лінійності у напрямку так званого «прогресу». Деструктивність і творчість ідуть завжди поряд, не спілкуючись з відомою нам, запропонованою теоретиками «категорій», різного напрямку філософами–схоластами, «еволюцією». Час – безумовно еволюціонує, іде вперед, але й тут з´явились апологети «машини часу», що впевненні у можливостях повертатись в давні часи і, взагалі, бігати у часі куди завгодно, в усіх напрямках. На сьогодні, це швидше казочки! Але на рівні нанатехнологій, кварків і фізики, що пішла в глибину мікросвіту, вже є досвідні випадки стрибків у часі, тому скепсис, є сенс, змінювати на глибоку наукову цікавість і творчу наснагу. Те, що ми на порозі дивних відкриттів, вже ні в кого не викликає ані сумніву, ані досвідного заперечення. Тут ***час і людина в еволюціонуючому тандемі!*** Недарма говорять: немає людини – немає проблеми! Тому, є впевненність, що не дивлячись на всілякі соціальні регресивні процеси, доки існує людина, вона завжди буде намагатись еволюціонувати у часі і просторі, у тому, зрозумілому і приємному для нас значенні слова, яке ми звикли сприймати сучасним розумом.

В уяві індивіда, що міркує з позиції ідей еволюції суспільства, все зводиться до кінцевого «happy end», а це взагалі поза меж логіки світу, що не є однополярним. Відома сентенція, що *людина це магніт і скільки його не ламай, всеодно залишиться два полюси!*

В плині часу з людиною відбуваються постійні зміни. Час – це універсальна категорія. Час, відносно людини, це не умова існування світу, а умова сприйняття світу нашою психікою, яка накладає на нашу уяву умови

часу, тому що інакше вона не здатна його осягнути. Західна філософія, ті її автори, що не ставлять собі різноманітних догматичних перепон, постійно віднаходять подальші можливості вивчення проблем часу, особливо в інтеграційному огляді, на межі питань філософії і психології.

На проблеми простору і часу, як філософську думку і на психологію, як науку, вплинули дві течії Західної думки: «революція тіла» та «бунт молоді». За джерелом та суттю вони близькі до революції у мистецтві. Згадані течії можна назвати вибухом, або фонтаном з підземної течії настроїв англійських, французських та німецьких романтиків, таких як: Новаліс (Фридрих фон Харденберг), Ф. Шлегель, А. Шлегель, Ф. Шлейєрмахер, Ф. Шеллинг, В. Скотт, Дж. Байрон, В. Гюго, тощо. Ознаки романтизму яскраво появляються в творах Артюра Рембо. Далі романтизм щільно вплетний в сюрреалізм, змішується з іншими течіями, у тому числі з філософськими: фрейдизмом, неофрейдизмом, і розповсюджуються в інших культурологічних сферах.

Звичайні побутові погляди базуються на уяві, що життя людини,т.т. її внутрішній світ і стан; бажання і смаки, симпатії та антипатії, нахили та звички, тенденції, здібності, таланти та вади, виникають з нічого і зникають – перетворюючись в ніщо. Християнські тлумачення говорять про можливість майбутнього життя, про потойбічне життя, про милість та кару господню раєм чи пеклом, а от про життя до народження – нічого не повідомляють. Душі – відповідно християнському вченню – народжуються разом з тілом, однак, важливо думати про життя, як про існування душі у тілі, як про істоту, що виникла з нічого, щоб нести відповідальність за все на своєму етапі існування і яка, за неправильну поведінку буде покараною суворою потойбічністю. Приваблива фомула відповідальності, цілком вписується у моралізаторські завдання влади і канони громадського життя, та й придатна на всі часи і для всіх «просторових матриць», якщо навіть допустити їх наявність!

Існують сотні різних, досить дотепних, теорій що претендують на пояснення всіх «кутів і кривих» внутрішнього світу індивіда поєднанням спадковості чи прихованих інстинктів на рівні позасвідомості, що витіснені часом, або заміщені, як рудиментарні органи, типу копчика, або апендикса, що поступово атрофуються за непотрібністю. Кожна з гіпотез, швидше за все, має раціональне зерно, проте жодна, не здатна пояснити цілісно, що таке людина.

І «повторення», і «повернення» – смачні людські думки, проте, вони не бажають стикуватись з багатьма моментами, наприклад, з цілком слушною ідеєю «зростаючих тенденцій» Чи вони теж зростають «матрично і по спіралі»? Тоді як бути з моментом ідентичності? Мені незнайома і незрозуміла «спіралевидна ідентичність»! Все це за межами логіки і не витримує критики.

Інші обставини продукують інших індивідів і ця думка однозначна і спростуванню не підлягає. Власне, мене бентежить лише одна інформація, яку оприлюднили вчені–дослідники, наявність фактору людської смерті, а саме – те, що вага тіла людини до і зразу після моменту смерті втрачає 20 грамів! Якщо це фактологічна данність і про щось може свідчити, то лише про розділення субстанції тіла на матеріальну і енергетичну. Матеріальна – вода та

мікроелементи–атоми з яких складалось наше тіло і енергетична – яку народжували наші нервові зв´язки і тертя від всілякого руху у нашому тілі (зафотографований ефект Кірліана, інакше, кольорове енергетичне поле навколо живого тіла і живих рослин). Зрозуміло, що подібне поєднується з подібним: атоми до атомів, а єнергія (чи плазма) теж знаходять собі «товаришів», тому загадковости на рівні чуда, тут немає, слід вивчати технологію смерті, рівно так, як і технологію життя.

Повернемось до питання нашої уваги – життя окремих людей, їх індивідуальних властивостей, які прирощуються середовищем у якому перебуває індивід, настановами громади, натовпом. Розглянемо так звані «зростаючі тенденції», що мають різні характеристики у різних індивідів, уражених «ефектом натовпу». Властивості тенденцій можна класифікувати подвійно – як ті, що підвищують життєздатність (можливо зовнішню), так й ті, що її різнорівнево пригнічують, знижують.

Є сенс розглянути останній варінт, коли життєздатність на тлі «зростаючих тенденцій» набуває регресивних ознак виродження. До цієї категорії можна віднести невдах, п´яничок, злодіїв, різного роду суїцидально налаштованих особистостей.

Поступово негативне середовище спрацьовує як капкан, з кожним новим життям деградація, моральне падіння відбувається з більшою легкістю. Життєздатність такого поняття як честь, поступово втрачається, її витиснює порок, концентрація на одному бажанні, пристрасті, вади чи слабкості. Люди перетворюються у машину низьких потреб і бажань, в бездуховні автомати. Якщо їх життя пов´язане з життям інших людей, з´язок поступово втрачає відповідальні риси і поступово зникає за непотрібністю, як з громадою, так і з самим життям. Тілом керує хворий, егоїстичний дух, і якщо це не зупиняється кимось, не лікується громадою – людина стає небезпечною, як особистість, перестає існувати. Пенітенціарне «лікування», як відомо, малоуспішне.

Доречно пригадати тут окремий, ілюстративний варіант людського виборювання, образ «Морського вовка» з одноіменного роману Джека Лондона, що супроводжується слідуючою цитатою: «Я верю, что жизнь – нелепая суета... она похожа на закваску, которая бродит минуты, часы, годы или столетия, но рано или поздно перестаёт бродить... Больше пожирают малых, чтобы поддержать своё брожение. Кому везёт, тот ест больше и бродит дольше других...» (Див.: Лондон Джек. Избранное. Кишинёв,1960.С.36) І далі: «…жизнь внутри вас и заставляет вас мечтать о бессмертии. Жизнь внутри вас стремится быть вечной.» (там же, с. 37)

Будь–яке суспільство формує власну «модель світу», або «вселенський образ», чи «портрет світу», чи своєрідний опис «афронту сучасного буття» тобто – своєрідну низку споріднених категорій, на розсуд вченого, який намагається їх дослідити. Названа модель народжується у сфері позасвідомого і живить своєрідне уявлення про час, на кшталт відомої рифмованої думки, що «часи не вибирають, в них існують й помирають…».

Чому саме часу ми надаємо найважливішу роль в утворенні моделі світу? Люди ніколи не сприймають час, як чисту тривалість. Для нас це керований, упорядкований, націлений на певний наслідок процес. Людські вчинки, вислови, відповідають часу, вплетені в нього, вони саме і є характерологічною рисою епохи, бо знаходяться у постійній рухомості, відповідно реальності, яка вказує, диктує «тут», чи «там», навіть якщо предметом або явищем є повне «ніщо». Час – вмістилище смислу людського буття, його *метафізична*, умоглядна спроба досягти *позитивного* змісту власного існування.

В уяві про час у кожної свідомості в згорнутій перспективі існує образ світу. Кожна цивілізація мала свій особливий погляд на час: хтось мислив його, як вічне повторення; інші уявляли застиглу безкінечність: треті – як порожнечу без дат, як пряму скерованість, або, як спіраль. Для платоників рік здавався колоподібним, довершеним, на зразок руху небесних тіл. Для християн – час вимальовувався апокаліптичним і видовженим. Для індусів – ілюзорним, ефемерним, примарним, як мерехтіння перевтілень.

XIX сторіччя сприймало час, як вічний безперервний процес, що помилково наіменували прогресом. Кожна з вищеперерахованих ідей втілювалась в описах, малюнках, що віддзеркалювали епоху. Епоха – це назва об´єкту, що, втім, не набув стійкої форми і має тенденцію до безперервних змін: від первісних магічних благань, до сучасних вербальних постмодерністських конструкцій. Ще Геракліт (біля 484 д.н.е.) був з цього приводу вельми переконливим, він запевняв сучасників, що все тече, все змінюється!

Епоха вимальовується у вигляді сукупності ідей, що досить нетривкі і розбігаються до протиріч, а інколи навіть втрачають своє конкретне обличчя. Сучасна епоха розпочалась з критики багатоманітних міфологій, в тому числі і християнської, відповідальної. Останнє спровоковане певною заляканістю парафіян. Християнство зруйнувало циклічний час греко–романської античності і санкціонувало час лінійний, кінечний, від першопричини до покарання–підсумку – позаяк гріхопадіння завершується Страшним Судом.

Нова епоха може іменуватись часом християнським, що супроводжується нестійкою пульсацією позитиву і негативу, ствердженням і запереченням, лінійностью і незворотністю, вважається деякими авторами, що його не було створено (він був завжди) і не має бути зруйнованим, бо його головна діюча особа – не грішна Душа, а еволюція роду людського, що має істине, дійсне ім´я Історії.

У фундаменті сучасності закладено подвійний парадокс: сенс буття слід шукати не у минулому і не вічності, а у майбутньому. Історію ще полюбляють називати прогресом. З іншого боку – час не затвердив для нас догми в жодному з божественних одкровінь, чи у якомусь певному непорушному принципі. Ми сприймаємо його, як процес, який безкінечно себе заперечує і таким чином змінюється, враховуючи досвід минулого.

Суть часу – критика самого себе, постійне дроблення і ділення власного змісту. Час появляється не у формі повторення вічної істини, чи архетипу, його

нутро – плинні зміни. Інакше говорячи – у часі не існує сутності, бо його позиція в осягненні і критиканстві будь–якої сутності. Така собі стаціонарна стилістична антитеза!

Технології у сучасному світі безперервно і стрімко вдосконалюються, техніка взагалі оновлює корисні параметри майже кожного місяця, виконуючи постійні вимоги і завдання критики, тим більш, що сама техніка містить у собі, як саму критику, так і напрацьовані часом ідеї. Земля й небо – це субстанції, яких сучасна філософія позбавила богів і які, досить швидко, заселяються потворними, але комфортними технічними конструкціями. По суті, ці витвори нічого не втілюють і не віддзеркалюють, окрім задовільнення постійно зростаючих майнових ПОТРЕБ. Нюанси існують, вимагають дослідження, проте техніка позбавлена можливості висловлювати власні думки на власний рахунок, хоч і вважається, що у цьому напрямку існують перспективи.

В базис романських соборів, буддистських ступ, закладено досягнення архитекторів месопотамських, американських, африканських та можливо інших, ще не відкритих пірамід. В основі всіх цивілізацій розташовуються ідеї відповідних часів, конструктивні форми втілюють уяви про світ, архитектура являє собою символічний дублікат космосу. Барочний палац – монолог кривої лінії, що розривається і знову відтворюється, гімн насолоди і смерті, спогад, що обертається забуттям. Індійський храм – кам´яні еротичні хащі, поєднання суперечливих елементів, вічний діалог між лінгамом та йоні.

Давні витвори віддзеркалювали уяви про дійсність, як реальну, так і уявну. Зразки техніки – як насильство над дійсністю. Для технології світ не є ні чуттєвим образом ідеї, ані космічною моделлю, він – перепона, яку ми переборюємо, або змінюємо під власні потреби. Світ, як модель, чи як образ — зникає. Його місце заповнюють технічні істини, недовгострокові, понад спроби набути вікової міцності, оскільки мають тенденцію до спростуванная новими істинами, як вічним розумовим процесом.

Руйнування моделі світу це, по–перше – постійний процес технології, а по друге – це прискорення історичного часу у плані пізнання світу. Втім, як наслідок, прискорення призводить до заперечення змін, якщо під змінами мати на увазі еволюційний процес, як прогрес, або постійне оновлення. Часи техніки прискорюють ентропію. Цивілізація індустріальної ери завдала більше руйнувань та загибелі матерії, ніж всі попередні часи і відомі нам цивілізації. Цивілізаційні процеси взагалі (особливо сучасні) спотворили ідею часу, що була напрацьована попередніми епохами, і довели її до цілковитого абсурду. Техніка не взагалі втілює радикальну критику ідеї змін, як прогресу, але й вимальовує межу для ідеї безкінечності.

Історичний час здавався людству практично вічним, здавалось тягнутимуться безкінечні тисячоліття, перш ніж Земля перестане бути нашою домівкою. Тому людині минулого здавалось, що вона встигне не поспішаючи завершити свій еволюційний цикл, досягнути вершин сили і мудрості, людина оволодіє секретом подолання другого закону термодинаміки. Сучасна наука спростувала ці ілюзії. Світ ладен зникнути в кожен з моментів свого існування.

Час існування має межу, що не страждає на передбачуванність чи балакучість, хай комусь прорахувати наперед і вдається, але на абсолютність висновків людина покладатись сьогодні і не повинна. Вже зрозуміло, що зміни не тотожні прогресу, що обов´язково пропонувалось сприймати, як позитив.

Сучасна астрофізика нерідко повертається до міфологічних записів про зіркові катастрофи і, таким чином, нагадує можливість трагедій в тих сферах, які завжди вважались взірцем стабільності та впорядкованості. Втім, необхідності наводити приклади з галузі астрономії немає, бо існує більш простий і переконливий аргумент – ядерна зброя. Цей жахливий резон примушує, буквально, «випаритись» ідеї прогресу, що вважалась формою поступового, щабельного розвитку, або, навіть, революційного стрибка. Стрибок у прірву масового знищеня не виключений, на сьогодні протиставити цій можливості дійєві, адекватні захисні важелі людство не має шансу. Роль Гекуби найпоширеніша роль у соціумі всіх сучасних народів.

Взагалі, достатньо існування подібної можливості, щоб уява про час втратила свою стаціонарну стабільність. Якщо ядерна бомба сьогодні ще не зруйнувала світ, вона вщент спотворила нашу уяву про світ. Критика міфології, що була розпочата філософією ще в епоху Відродження, перетворилась на критику філософії, як критику Розуму. Час може спалахнути і небуття поглине разом і гегелівську діалектику духа, і дарвінівську діалектику видів, і республіку рівних, і грандіозну, привабливу вежу надлюдини, яку так дбайливо пестив Ніцше, і монологи феноменології, аналітичної філософії, постмодернізму. Вишуканому словоблудству прийде кінець!

Ми повертаємось до підсвідомих почуттів ацтеків, майя, індусів, єгиптян, християн глибокої давнини. Спочатку технічний прогрес втілив у собі заперечення старовинної моделі світу, а в підсумку – стає відображенням тотальної руйнації світової моралі і не лише її. Думка про те, що існування живого може припинитись у будь–який момент, втрата віри у майбутнє – це післямова того, що було закладено у підгрунтя технологічної епохи ще і ХУІІІ сторіччі.

Заперечення, що повертає нам головну ідею античних цивілізацій, наближає нас до тих способів буття та світосприйняття, що ще вчора уявлялись повною архаїкою! Християнство подарувало кожному індивіду безсмертну душу. Нова епоха цю душу у нас намагалась відтяти, обіцяючи безсмертя роду людського, через так званий історичний прогрес. Сьогодні душа пробуджує в нас ті ж самі сумніви, що оволодівали ацтеками по закінченню кожного п´ятидесятидворічного циклу. Чи зійде сонце знову? Чи не опинеться ця ніч останньою? Однак, існує певна відміна: давні побоювались, що причиною загибелі їх світу будуть примхи, або гнів богів, їх фаталізм базувався на релігійних циклах. А для нас думка про космічну катастрофу втілюється у жахливу і гротескову модель *Трагічного Випадку*.

В нас живуть часи ацтеків, рівно як і свій час, ніким не прорахований і непередбачуваний, але інтуїтивний, на межі підозріло модної екстрасенсорики. Це часи глобальної інформаційної війни і часи тоталітарних катастроф. Часи

грандіозних відкриттів і супердосконалої техніки. Часи злетів і падінь у глибокі післявоєнні прірви. Все нині нове, проте, стан психіки мало відрізняється від людських острахів давно минулих явищ і подій. Це по–перше, а по–друге – зміна абрисив універсуму викликає інші почуття і перетворює його систему відповідностей до системи давніх аналогій. Руйнація системи аналогій породжує суб´єктивність. На історичну арену виходить суб´єкт, індивід, людина, як особистість, що здатна самоствердуватись і самозаперечуватись.

Особистість намагається розвінчати богів, скинути їх з п´єдесталу, але зіштовхується з беззмістовністю світу, вірніше, з тим, що вона мало розуміє і здата дати ладу тому, що вже зрозуміла. Важко протидіяти, або протистояти замкнутій на тобі реальності, до того ж, досить роз´єднанної і ізольованної від загального, абстрактного для індивіда, світу. Пошук смислу буття, його істинності і довершенності – це історія нової епохи, епохи – на думку вчених–песимістів – останньої цивілізації, бо природа вже втратила терпець до людської агресивності і жадібності.

Першим з відомих філософів, хто намагався розірвати замкнене коло сумнівів був Іммануїл Кант. В творчості Канта ноуменальна реальність, реальна реальність, що недосяжна розуму: «річ в собі», яка охороняється чотирма антиноміями, які навіть тепер дошкуляють тенденційному розуму філософів. Для Канта діалектика була логікою ілюзій. Проте, смиріння не є доброчинність. І Г. Гегель перетворив логіку ілюзій в метод, що руйнує антиномії і продукує істини. Кожне судження, говорив він, є антиномія, оскільки несе в собі суперечності, але ця суперечливість позитивна, оскільки в ній приховане її власне заперечення. Відповідно до діалектики, «людина споглядає себе в іншому», що заперечує її саму. Через це заперечення вона стверджує себе і пізнає, як особистість: вона те, що не є індивідом, і не є іншим. Через заперечення, людина оволодіває «річчю в собі» і перетворює її в ідею, інструмент, творіння, історію, бо надає їй не лише зміст, але й сенс, смисл.

Історія – момент Духу, а людина посередник, приймач–передавач смислу. Карл Маркс зробив наступний крок в розумінні природи людини, але звузив свої досліди до економіко– специфічної, досить вузької, сумновідомої революційної колізії, в той час, як Г. Гегель розумів знаряддя і працю, як втілені ідеї, як заперечення, що перетворені в дію. К. Маркс стверджував, що ідея – це абстрагована праця, а історія виступає не як відображення ідеї, а як відображенння суспільної праці. Можливо, до цієї думки ще слід повернутись, раціональність тут явно не вичерпано.

Завдання покінчити з «річчю в собі» і перетворити її в окремішнє значення, припадає на долю не ідеї, а промисловості: праці та працівників, не особливо наполягаючи на тому, що смисл всьому надає людина. Індивід робить це в тій мірі, в якій належить історії. Отже, світогляд нового часу, чи то матеріалізм, чи ідеалізм, втрачає загальний смисл в людині, значення якої розкривається в історії.

Магічним містком, замість старої аналогії стала історія. Гегель заявив з дивовижною наполегливою прозорістю: діалектика – це метод лікування

розбіжностей, це заперечення, що є ствердженням. Інші філософи XIX ст. різними шляхами йшли до ідентичних переконань: смисл еволюції – людина. Говорячи мовою Ч. Дарвіна, людина –це той момент еволюції, в якому вона в решті решт пізнає саму себе. Відбувається перевтілення наукової теорії преклоніння перед історією: природна еволюція сприймається, як синонім прогресу, а мірилом прогресу стає відстань, яка відрізняє людину від тварини, цивілізовану істоту від дикуна.

Серед славнозвісної когорти німецьких філософів Фрідрих Ніцше був виразником іншомислення, у противагу уяви про час та про історію, як безкінечний рух вперед, він оприлюднив ідею вічного повернення, вічного кругообігу. Оголошуючи про смерть Бога, філософ викривав нерозумність світу та його апокрифічного (вигаданного) царя – людини. Ніцше не уникнув спокуси стати пророком і провістити прихід досконалої людини (совершенного человека), «закінченного нігіліста», в особі якої фігуруватимуть безглуздість буття, порожнеча існування, що в кінець кінців і зруйнують протилежність – надлюдину (сверхчеловека). Еволюція, революція, повалення (скинення) – в цих трьох поняттях квінтесенця мідрості Нового часу.

Царство суб'єктивності започатковано критикою пророків. Але в апогеї свого розвитку суб´єктивність сама перетворилась на пророцтво і звістила пришестя трьох явищ, досить різних, але близьких за змістом: появу республіки рівних, необмеженості прогресу, царювання надлюдини. Кожне з пророцтв по суті було критикою, віддзеркаленням критичного духу, а здійснення, дія – вимагали активного втручання критики.

Пролетарська революція, видовий добір, повалення культурологічних цінностей – явища критичного порядку, бо заперечують одне, щоб утворити і затвердити інше. Розбіжності з античною епохою значні – аналогія творила за принципом єдності чи боротьби протилежностей; критика здійснювалась через знищення одного з крайніх полюсів. Але те, що ми знищували силою розуму, або влади, виникає знову, спонтанно і приймає форму критики самої критики. Епоха, що наступає буде неодмінно епохою спростованих реальностей. Ми постійно переживаємо повернення часу, спіраль буття і його часу не відпускає нас у паралельний простір.

І повернення часу, і універсальний бунт, що ми зараз спостерігаємо, спочатку вимальовувався у мистецтві. З моменту появи перших ознак «новітнього часу», сучасне мистецтво постало мистецтвом критичним, критикуючим, його, залишені в полотнах, в музиці і літературі фарбовані пристрастями події, названі реалізмом, були не стільки правдивим портретом дійсності, скільки критикою тієї ж реальності. Часи інші, нитки, як то кажуть: від льону – до нейлону, а канва (десять заповідей людського буття) незмінна.

З приходом символізму, поети і прозаїки не відмовлялись від критики світу і людей, вплітали в свої твори критику мови і змісту, шукали нові форми відображення смислу буття. Йшлось не про руйнацію мови, а про вплив на неї, про прагнення викрити зворотній бік мов, знаків, їх законів. Те що нумізматики іменують «аверс» (франц. avers, от лат adversus – обращенный лицом), це

лицевий бік монети, медалі. В сучасні часи вважається аверсом той бік, на якому є знак, гарантуючий автентичність монети. Це насамперед, державний герб, державна емблема, герб або гербове відображення феодального роду, володаря монетної регалії.

За відсутністю гербу чи символа, аверсом вважається сторона де зображено обличчя, або титул. У античних монет на аверсі найчастіше був эпонім. Нерідко на аверсі відображено герб держави, а на реверсі – номінал. Сучасний живопис, як і грошові знаки, є одночасно і мова, і критика мови. Критика – це система відповідностей, значень і знаків, а кожний мистецький витвір виступає як аналіз і критика самого себе, і , одночасно, спроба показати зворотній бік семантичних знаків. Державницькі інституції дуже полюбляють «знаковість», видаючи свою любов до «аксельбантів».

По–суті, обидва рухи, особливо «революція тіла», прагнуть «оголити» зворотні сторони знаків, що відображають цивілізацію: тіло і душа, теперішнє і майбутнє, насолода і праця, уява і дійсність. Щоб досконаліше усвідомити сутність процесу, можна заглиблюватись ще далі у давнину, до творчості великого італійського поета Данте Аліг´єрі (1265–1321). Поет був глибоким філософом, він говорив, що час – минуле, теперішнє і майбутнє – впадають у вічність. У одному з вражаючих епізодів «Пекла» – розділу «Божественої комедії», що скаладається з 14 233 віршів, Фаріната делльї Уберті відкриває поету таємницю, що після Страшного Суду грішників позбавлять єдиної привілеї – подвійного зору і вони не зможуть передбачати майбутнє, і майбутнього не існуватиме. Характерологічна притча!

Думка жахлива, несприйнятна для сучасників: історія, мораль, політика Заходу з моменту становлення нової епохи, спирались на недооцінку майбутнього, що й пожинає наша цивілізація, яка розмістила геометрію своїх «прогресивних» уяв у майбутнє: прогрес,техніка, праця – майбутнє, а час тіла, любові – теперішнє. Перше – накопичення, друге – витрати. Революція тіла (слід розуміти – відродження тіла) витиснула майбутнє. Зміна знаків – зміна часу.

В «Божественій комедії» Данте сходженню в потойбічний світ передує сходження в рай: ми знаємо, що попереду нас не чекає ніякий парадиз, ані історичний, ані якийся міфологічний, чи будь–який інший. Піднімаючись вгору і спускаючись долу – ми мандруємо по теперішньому, що неминуче зникає у майбутньому. Парадокси? Можливо, якщо прискіпливо і схоластично дебатувати, втім, це фактологічна схема існування матерії.

Дехто ставить собі питання: чи можливо щось побудувати на зибучих пісках теперішнього? Будувати необхідно, щоб підтримувати життя людей. Китайська цивілізація формувалась за моделлю міфічного минулого, такого ж вигаданого, як і «вічність» середньовічного християнства, чи комуністичне майбутнє ХХ сторіччя. Будь–який час ірреальний, нікому не доторкнутись до «завтра», як і сьогоднішне залишається недоторканим, як філософська, або семантична абстракція. Хоч це зовсім не означає, що для майбутнього нічого

робити не треба, за стандартами безглуздості. Ті ж самі стандарти говорять, що під лежачий камінь вода не потече. Життя – це зусилля, до того ж, повсякчасне.

Перевага, яку несе у собі поняття «зараз», могла б, можливо, примирити нас з реальністю, проте і релігія «прогресу», і давні релігійні спроби обіцянок «вічності», теоретично безсилі перед істиною кінечності всього існуючого. Людині важливо головне – як ти проживаєш своє життя, яку користь від того процесу матимеш ти сам і який сенс від тебе матимуть оточуючі люди. Кожна епоха обирає своє власне визначення індивіда, особистості, людини. Існує і таке визначення, чи розуміння, напрацьоване сучасним менталітетом: людина – передавач символів.

Серед символів є два пріоритетних, це початок і кінець людської мови, як речової сфери, цільність і розпад мови з втратою культурологічних нашарувань і традицій певних народів. Мовознавці шанобливо відносяться до мовних таємниць, вони небезгрунтовно доводять, що мова – це мить звеличеного розумового зосередження та розслаблення. Людина нікчемна, та все ж, її приймає в свої обійми *всезагальність*, завдяки мові, людина постає у статусі знаку, який хтось комусь подає, людина канал, через який течуть різні мови, поєднуючи індивідів в певні спільноти, з певними суспільними завданнями. Світ символів – це світ почуттів, відчуттів, ліс значень – це місце *тимчасового* примирення, так, цілком адекватно, філософствують мовознавці.

Відома досить серед цивілізованого люду притча про блудного сина. Скільки б не мандрувала людина, вона прагне додому, до свого джерела, того енергетичного каналу, стовпа, під яким народилась. В усякому разі, це наполеглива суспільна думка. Але, щоб здобути щось, ми повинні щость втрачати. Час губиться в безкінечності і повертається до самого себе збагачений власними мандрами. І людина – істота історична, ми влаштовані так, щоб трансцендентувати історію, яку неможливо заперечувати як данність, як час. Саме в часі людина поневолена теперішнім, майбутнім і минулим, постійно набуваючи нових, інших, якостей. Я не прихильний до думки, що людина не змінюється сутнісно, це неможливо через плинність часу і його інформативної насиченості.

Як істоти обмежені, ми змушені розмовляти в термінах часу і історії, саме тут для лінгвістів і логіків, відкривається специфічне поле їх досліджень. На цьому полі ми насмілились відносити себе до вічності. В цій якості ми змушені звертатись до того досіду, що досяжний в принципі в обраній сфері. Не розуміти, що безкінечне неможливе, як таке – ми вже не можемо, але тому, що безкінечне неможливо відрізнити від кінечного – ми вважаємо його незалежною сутністю і тому безкінечне стає одним з видів кінечного. Безкінечне стає сутністю, наявною у кінечному, тому, що розглядається саме в площині концептуальної двозначності. Проте, в повсякденнному житті такі судження не практикуються. Повсякденність тримає нас у межах, подібних тим обставинам, коли слово «точний» (разом з подібними термінами) входить у сферу наук, що мають причетності до явищ, які підддаються кількісному

обрахуванню і терміни ці, строго говорячи, можуть класифікуватись однозначними лише приблизно.

Всі науки окреслюють, визначають собі певні межі і в цих рамках правомірно говорити про можливіть дефінікувати або верифікувати гіпотетичну, наукову думку. Верифікация супроводжує логістичні висновки у кожному окремому випадку. За їх межами, наукова або логістична термінологія втрачають цінність, бо доводиться удаватись до парадоксальних суперечливих термінів, нерідко позбавлених смислу через деякий абсурдизм тверджень. І, як це не дивно, саме ці екстраординарні висновки здатні більш образно і визначено передати досвід, пов'язаний з сферами суміжних реальностей.

Людськими істотами керують далеко не загальновідома наука і не надраціональність людської природи. Знання, що надаються досвідними висновками, практично не допомогають вирішувати проблеми з якими доводиться зустрічатись у сучасному світі можливостей і необхідностей. Доки індивід самостійно не пройде через певну внутрішню трансформацію, не видасть власній свідомості і підсвідомості конкретних настанов і вказівок – ніяка абстрактна сума знань і наук не покращать особистість, рівно як не змінить громадської і громадянської ситуації, в якій індивід обертається. Потрібен час, поступові соціальні «мутації», як скульптор, вирізбляють нового сучасного індивіда. Ці онтологічні питання були і будуть присутніми, доки існує людство.

По відношенню до проблем життя і смерті, соціальні спостережники поділяються на дві категорії аналітиків. Більша частина розглядає проблеми, позитивно (чи ні) і вирішує їх для себе. Щоб дійти висновків, люди користуються звичайними, буденними методами мислення. Більшість вважає, що після смерті не може бути ніякого існування, бо вмирає твоя плоть і що б там далі не відбувалось, а інше тіло побудує інші зв´язки. Той, хто вірить у позаземне життя не здатен довести своєї точки зору на цю проблему, бо аргументи хиткі і вкрай опосередковані.

Представники езотеричних ідей, (англ. esoterica, от греч. esotericos – внутренний, це совокупность понятий, учений, верований, основной смысл которых скрыт от обычных людей и доступен лишь посвященным, прошедшим через определенные обряды и обладающим некоторой степенью познания. Эзотерические тексты скрываемые от непосвященных, их понимание невозможно без дополнительных знаний, «ключа», который передается только из уст в уста. С конца XX в. под эзотерикой понимают, в первую очередь, разнообразные учения, которые возникли в новое и новейшее время на Западе с использованием религиозных представлений Востока, а также на Востоке для западной аудитории. Эзотерические учения используют понятия и терминологию индуизма (со всеми его разновидностями), буддизма (особенно дзэн), египетской религии, оккультизма, а также астрологии и др., составляя своеобразный синтез разнородных по происхождению представлений. В еще более узком смысле эзотерика употребляется как синоним наиболее

популярных из этих учений – теософии Е. П. Блаватской, антропософии Р. Штейнера, агни–йоги Е. И. Шапошниковой–Рерих. БЭС, 2003)

О. Блавацька, А. Безант, П. Успенський, Г. Гурджиєв доводили, що до проблем життя і смерті неможливо підходити звичайним шляхом, затискувати їх у жорсткі форми загальновідомого, зрозумілого і, навіть, логічного у людському розумінні. Захоплюючі тексти пропонує П. Д. Успенський у книзі «Нова модель Всесвіту» (Новая модель Вселенной: Пер. с англ. – СПб: Издательство Чернішева, 1993). Він вважає, щоб вірно мислити, про вищезгадані проблеми, необхідно звернути увагу на їх зв'язок з ідеєю часу, бо наше сприйняття смислу життя і смерті приблизно таке ж, як розуміння категорії часу. З буденної точки зору життя людини можна позначити відрізком лінії від народження до смерті: 1942–2033. Народився, прожив 91 рік і помер. Залишається невідомим, де ти був до 1942 року і де перебуватимеш після 2033–го? Якщо у реінкарнації є сенс, то які знаки нам надаються, щоб сприйняти цей посил за істину?

Зрозуміло, що наука має справу виключно з матеріальним тілом. Згідно дослідницьким висновкам, тіло не існувало до того, як було народжене, і розкладається на матеріальні елементи після смерті. Що це за елементи, їх шлях? Наука не займається подібними «абстракціями», філософія, через незмогу пояснити, відносить їх до низки наївних питань. Доводиться констатувати, що сьогодні відповідей набагато менше, ніж питань. Важається, що це, швидше за все, питання часу, проблема часу, іграшки і вправи часу – на смак людської іронії. Спробуємо, хоча б приблизно, зрозуміти сам час.

Всі шаблонні намагання відповісти на питання «що було до» і «що буде після», грунтуються на загальноприйнятій концепції часу: до–тепер–після. Ця ж формула пристосована і до проблем існування до народження і після смерті у тих випадках, коли таке існування має право на відповідність написання.

Дехто розгледів тут фундаментальну логічну помилку. Час, в сенсі співвідношень «до», «зараз» і «після» – це продукт нашого життя, нашого буття, наших сприйнять і, перш за все, нашого мислення. За межами банального світосприйняття взаємовідносини трьох фаз часу можуть коливатись, змінюватись, гарантій стабільності чекати не доводиться. У побутовому мисленні, включаючи релігійну, теософську, навіть «оккультну» думку, подібні питання, за звичай, не розглядаються. Час – це щось невід'ємне, рівне, дане назавжди або те, що існувало завжди. Що б з нами не трапилось, час належить нам, як і так звана «вічність», категорія взагалі абстрактна для людського розуміння. Істинний смисл понять час, вічність – вислизає, як підталий льодяник. Вічність здається нам безкінечною протяжністю часу, тоді, як в дійсності, швидше за все «вічність» означає інший вимір часу, або, навіть, цілком можливо, що це категорія, яка піддається обрахуванню.

Починючи з XIX ст. у західноєвропейській літературі замайоріли східні та псевдо–східні різноманітні філософські концепції, у тому разі й ідея «перевтілень», як періодичної появи на Землі одних й тих же душ. Ідея не нова, але й досі містична, тому до неї завжди було обережне ставлення, з присмаком

постійної новизни, сміливості й умовної свіжісті «нових поглядів і підходів». Популяризатори головним чином апологети сучасної теософії, досить різнобарвної за течіями. Походження ідеї перевтілень суперечливо викладено у різних авторів. Думка запозичена теософами з індуїстського культу Крішни практично без перекручення змісту. Цю релігію, ведичного походження, злегка реформували, «підфарбували» під потреби «квантової» сучасності, проте, культ Крішни взагалі не мав «демократичного принципу» рівної можливості перевтілень, характерної для сучасної рефлексуючої теософії. У дійсному культі Крішни перевтілюються лише герої, вожді та вчителі людства, т.т. – виключні персони, гідні того, на громадську думку. Перевтілення натовпу, домогосподарів – мають взагалі маловизначені риси.

Мені близька крамольна думка, що всі релігії порочні або помилкові, бо роз´єднують людей, лише **віра, як філософська субстанція позитивного** має похвальні, статечні риси, *бо намагається об´єднати людей.* Людина покладається і повинна вірити в краще, в добро, в абсолют, в Бога, в Сонце – хто як розуміє явища цього світу – що ведуть її колізіями життя. Іншими словами, кожен обирає собі захист, образ Добра, до якого він може звертатись за допомогою. Це – власна, глибинна віра твого єства, твого життєстверджуючого духа, твого сумління, тоді як релігія – це складна політика, це догми, клани, неухильні правила, жахи і покарання не божого суду, а судочинства клерикалів, нерідко більш грішних, ніж «нерозумна паства». Це гостра полеміка, досить далека від схоластики, тому, на мій розсуд, варта окремого, доброчесного і неупередженного дослідження вчених.

Повернемось до думки з приводу перевтілень, поряд з якою в Індії здавна існувала ще ідея «переселення душ» у тварин, у рослини, у неживі речі, чи, навіть, у демона (асура), або Бога – все залежало від межі гріховностей померлого. Враховуються поведінка даної душі в усіх попередніх життях. Це щось від інституту нагород і покарань. Теософи вважають, що доктрина переселення душ – це спотворена народними вигадками ідея перевтілень. Думка слушна, але не безперечна. До її популяризаторів впевненно можна віднести і сучасних теософів всіх напрямків і забарвлень. Але, здається що, як думка про переселення душ, так і уява про перевтілення – виникли з одного загального джерела – з ідеї про загальне повторення або вічне повернення, типу санскритського вчення про круговорот – сансару, або самсару. Широкі словникові роз´яснення необхідні читачеві, щоб поновити свої знання, з метою аргументованого і критичного відстежування авторської думки.

Ідея вічного повернення подій і явищ, вічного повторення в Європейській науковій школі пов´язана з іменем Піфагора та з досить непевними вказівками на періодичність всесвіту що прийшли з індійських філософських вчень, та трактатів з космогонії. Чіткого розуміння космогонічних гіпотез, що дішли до наших днів, ніхто й досі не запропонував. Безумовно, у давніх знаннях існує певне раціональне зерно, певна історична інформація, яку на сьогодні ще, навіть приблизно, не розшифровано. «Життя Брахми», «Дні та ночі Брахми», «Дихання Брахми» – кальпи та манвантари – здаються європейській думці

надто темними, щоб вивчати їх детально, але за своїм внутрішнім змістовним навантаженням всі ці трактати неминуче асоціюються з піфагорійскими ідеями про вічне повернення.

Чомусь рідко згадується європейськими авторами ім'я Гаутами Будди, який був майже сучасником Піфагора і також пропагував думку про вічне повернення. Заважає порозумінню невігластво в тлумаченнях і перекладах старовинних книг. Популяризації ідеї вічного повернення часу сприйяв німецький філософ Фрідрих Ніцше, навіть додав декілька власних математизованих концепцій «необхідності повторення ідентичних світів у всесвіті», визнаних іншими філософами хибними або помилковими. Ніцше намагався довести необхідність повторення у евклідовому (одномірному) просторі і у звичайному часі. На жаль, більшість творів геніального математика і вченого грека Евкліда (3 в. до н.е.) дійшли до сучасників лише як згадки та згадування в інших творах. Багато його ідей і знахідок про простір та час були втрачені.

Фрідрих Ніцше сприймав ідею вічного повернення у тому сенсі, що, на його розсуд, десь, в безкінечному просторі всесвіту повинна існувати наша ідентична матриця, така ж Земля, на якій живуть такі ж люди, з зеркальними проблемами. Необхідність повторення Ніцше намагався аргументувати таким чином: пропонувалось взяти певне число одиниць і утворити всі можливі їх комбінації, тоді ті з них, що вже колись поєднались з течією часу, неодмінно матимуть з обертом часу повторитись. Якщо збільшити число одиниць, повторення почастішають, а за безкінечністю кількості одиниць все з необхідністю матиме повторення. Чому б не пофантазувати?

Насправді, думка від початку хибна, тому що філософ Ніцше не мав досконалих знань з математики і не розумів, що число можливих поєднань зростатиме значно швидше, ніж зростатиме кількість одиниць. Як наслідок, можливість повторень буде зменшуватись (а не навпаки), при наявності навіть не безкінечного, а значного числа одиниць число поєднань буде прагнути безкінечності, а можливість повторень – до нуля. За безкінечною кількістю одиниць навіть питання про можливість повторення не виникатиме.

Ісус Христос можливо знав про повторення, бо неодноразово говорив про це своїм учням. В Євангеліях є багато місць з посилами на ці ідеї, але адекватний смисл в слов´янських та німецьках перекладах нерідко страждає тому, що ключові слова запозичувались, як правило з латинського перекладу, що вже сам мав власні недоліки. Наприклад: « Иисус же сказал им: истинно говорю вам, что вы, последовавшие за Мною в пакибытии, когда сядет Сын Человеческий на престоле славы Своей...» (Матф.XIX,28).

Слов'янське слово «пакибытие», німецьке «wiedergeburt» – мають бути перекладені тільки у смислі повторного існування, або повторного народження. Проте, вже на латинь воно було покладено як regeneratio (відновлення), хоч поняттю повторного народження це ще якось відповідало. А пізніше, у зв´язку з використанням слова в медицині, в похідному значенні, поняття з повторення і кругообертy перекинулось на відновлення, а, як говорять: так, та не зовсім так!

Саме життя людини проявляється у вигляді часу. Для людини не може бути іншого часу, ніж час її життя. Людина – це її життя, існування, це відрізок *часу*. Життя людини і є її час. Вимірювання часу для всіх, за допомогою таких явищ, як видимий дійсний рух сонця чи місяця, можна зрозуміти, тому що це зручно з практичної точки зору. Втім, при цьому чомусь не пам´ятають, що це лише формальний час, який прийнято відраховувати внаслідок загальної угоди. Абсолютний час для людини – її життя. За межами цього періоду іншого часу для неї немає і бути не може.

Якщо я сьогодні помру, затрашній день для мене існувати вже не може. Всі теорії майбутнього життя, післясмертного існування, перевтілень, містять одну очевидну помилку. Всі вони базуються на буденному розумінні часу, тобто на ідеї про те, що завтра буде існувати і після смерті. Насправді – дивлячись що ми маємо на увазі: пам´ять про когось в умах живих, чи, власне, саму істоту. Людина вмирає тому, що її час скінчився, дійшов кінця. Далі існує лише матерія, з якої було побудовано людину, а не вона сама, як мислячий індивід, як одиниця сущого. І потім вже йде крамола відносно суспільних інститутів, впорядковуючих соціальне життя. Яким же чином може існувати якесь майбутнє життя, якщо відомо, що ніякого майбутнього немає, немає «завтра», немає часу, немає тебе «після» смерті, тому і для тебе там немає анічогісінько! Теософи, зі своїми ідеями про безкінечне життя, опиняються в ситуації: «цього не може бути, тому що не може бути ніколи»! То як же тримати суспільство « в шорах»? І що ж тут заподіяти? Вічність! Вічність зрозуміла для нас у двох «джеклондонівських» формах: а – у формі потім: «Жизнь священна – это я принимал за аксиому. Ценность её в ней самой... Я сравнивал жизнь с закваской, с дрожжевым грибком, который пожирает жизнь, чтобы жить самому, и утверждал, что жизнь – это просто торжествующее свинство. С точки зрения спроса и предложения жизнь самая дешёвая вещь на свете...Природа рассыпает её щедрой рукой. Где есть место для одной жизни, там она сеет тысячи, и везде жизнь пожирает жизнь, пока не останется лишь самая сильная и самая свинская» (Джек Лондон. Морской волк. с. 47 див. вище).

Поряд з описаним типом індивидів, знаходяться «успішні» особистості: «нечисті на руку» олігархи, благоденствуючі державні діячі, опортуністи–популісти всіляких відтінків, «великі політичні злочинці». На цей щабель вдерлись лже–вчені, що створили хибні концепції, розраховані на моду, так звані «теорії», що затримують розвиток істинного знання; «філантропи»–антиподи законодавства; винахідники зброї масового знищення; стероїдні спортсмени–рекордсмени; люди мистецтва, що досягли комерційного успіху, але творчість яких позбавлена будь–якої цінності; засновники різних сект та культів і т.д. Поіменний список довгий і відомий читаючим громадянам.

Головна небезпека для людей цього типу – успіх. «Слава» гіпнотизує, примушує вірити в адекватність неадекватних речей і явищ. Громада – втрачає час на з´ясування і подолання неякісного «продукту», неважливо, чого б це не стосувалось, в суспільній будівлі немає дрібниць, все на все взаємовпливає.

Еволюція, в значенні внутрішнього зростання, внутрішнього розвитку, не може відбуватись випадково, або механічно, можливо, лише стрибкоподібно – з рівнем накопичення знань і досвіду. У словниках поняття «еволюція» подається, як прогресивний розвиток в певному напрямку, що скеровується достатньо точними, проте не до кінця зрозумілими законами (історії, явища, випадку, обставин, часу – т.т. природа суспільних і вселенських законів нез'ясована, як і їх кінцева мета.) Ще Ісаак Н'ютон (1643–1727), відомий фізик, математик, алхімік, за недавніми доповідями з вивчення його зашифрованої спадщини, стверджував, що його алхімічні дослідження довели, що той порядок життя людей і планет, та гармонія світу, яку доводиться спостерігати, неможливий в категорії «спонтанно», «випадково», тільки високо розвинена структура здатна була побудувати такий складний і точно прорахований всесвіт. (До речі, існуванню Землі він визначив досить мало часу – до 2060 року) Втім, ця, безумовно цікава, тема, потребує окремого тлумачення.

Сучасна наука категорично «еволюцію», як категоріальне поняття, не заперечує, проте зміст її постійно набуває нових, нерідко спростовних рис. Виникають гіпотези, робляться спроби знайти більш адекватне поняття, яке б менш штучно віддзеркалювало ідею, містило в собі не лише опис процесу інтеграції, прогресу, а й висвітлювало паралельні процеси деградації і розпаду. Це, досить складне завдання, логіка сьогодні висуває в гострій формі постійного скепсису відповідно цілої низки «прогресивних» положень, що не витримують сучасної наукової критики.

У слова «еволюція» немає антитези. При описі суспільних чи політичних подій, наслідки дегенерації, стагнації, регресу ніяк не можуть вирватись з обійм «історичного прогресу» або «еволюції», хоч там, як то підказує звичайна логіка, вже ані любові, ані порозуміння немає. Фактично, поява нових соціальних, чи політичних форм не залежить від «еволюції» в тому звичному розумінні, яке нам викладалось в школі. Існує не один процес у світі подій, їх множина, і не всі вони рухаються в одному напрямку. До фактів «випадку», «винятку» віднести всі несумісності «еволюції» – не вдається.

Еволюція людини у часі, в нашому розумінні, передбачає створення надлюдини, т.т. – людини з суперпозитивними параметрами розуму і тіла. Пам´ятаєте відомий моральний посил геніального російського письменника Антона Чехова – «в людині повинно бути все прекрасним: і душа, і обличчя, і одежа, і думки».

На протязі віків своєї історії людство мріяло про героїв, про надлюдей, що змінять життя світу на краще. Легенди та сказання, міфи та казки, населені титанами, напівбогами, героями, що рятували людей від біди. Прометей приніс вогонь людям, Ісус прийняв на себе страждання людські, Святий Микола сцілював людей, пороки, месії, святі всіх релігій і вірувань (їх безліч), лицарі, що бились з ворогами і драконами – все це – образи надлюдини.

Народ розумів, що людина, така, яка вона є, не здатна убезпечити своє життя, людина слабка перед природою, перед хворобами, і перед власними пороками насамперед. Всі народи мріяли і мріють про надлюдину, але коли про

неї виникає предметна розмова – чомусь лякаються, дорікають у перевищенні « людських повноважень», у посяганні на «парафію бога». Людей з перевищеними здібностями палили у вогнищах, побивали камінням, їх боялись, їм заздрили. Водночас всі ми потребуємо вчителя, наставника, кожному потрібно інколи сильне плече, нам до вподоби сентенції типу: «краще підкоритись розумному, ніж керувати дурнем». Отакий собі філософський курйоз: «важко носити, жалко кидати».

«Надлюдина» термін (особливо для влади) колючий і болючий, викликає завжди певні побоювання, на його заміщення експериментували з такими поняттями як: «всебічно розвинена, гармонійна людина», «комуністична особистість», «високогуманна людина», «пристойна, високорозвинена людина», навіть «пророк», тільки термін з префіксом «над» – лякає. В ту ж хвилину виникає питання: над ким? Зрозуміло, що буття – це ланцюг залежностей, і той, хто намагатиметься вирватись з тенет взаємозв'язків – на наше переконання, дійсно, повинен загинути. Стояти «над» може лише абсолютний розум, абсолютна істота, яку ми й нарекли Богом, або Абсолютом. Тому, нам пропонується спуститись до розвиненості, гуманізму, толерантності і тому подібним епітетам, позитивно характеризуючим особистість громадську і громадянську, необхідну суспільству, як повітря, для його «позитивної еволюції».

І все ж, в одному ми не помиляємось – нічого не залишається таким, як було, все тече – все змінюється, нерідко користуємось ми цією сентенцією Геракліта, коли з'являється бажання помудрувати. Змінюється і людина, проте в якому напрямку – тут вчені думки розділились. Наприклад, на одному з островів Океанії все чоловіче населення має на ногах шостий палець. Якщо народжується хлопчик з нормальними, в нашому розумінні, ногами з п´ятьма пальцями, – його знищують.

Не носить сталих позитивних рис еволюція суспільних форм, звичаїв, законів, навіть традицій. Еволюція – це певною мірою відмова від старих форм на користь новим, більш вдалим, з точки зору відповідних потреб сучасності. Слід розуміти і враховувати ще й той факт, що розвиток нового типу особистості здійснюється за рахунок старого, який ми намагаємось в цьому процесі знищити, розчинити в самому собі новому, що завжди майже непідсильне завдання. Згадаймо Євангельську притчу про молоде вино, що час і бродіння перетворюють на щось пристойне на смак. Надлюдина, чи людина з перевагою позитивних якостей, це результат певного руху (бродіння), певних зусиль, що французи і запропонували називати еволюцією .

Помилкові уявлення про надлюдину в значній мірі віддзеркалення наших сподівань на завершеність людського типу, що далеко від дійсності. Людина – це звичайна перехідна форма, (як і все в живій природі) вона постійна лише в суперечностях і мінливості настроїв і вчинків. Навіть без прискіпливих досліджень зрозуміло, що людина сьогодні інша, ніж вчора. В людині змагаються, сперечаються, протидіють стільки протилежних начал, що їх сумісне гармонійне існування можливе лише за умов кропіткого виховання,

інколи на рівні дресури. Душа людини надскладна комбінація для спонтанного хорового співу. Без навчання (або жорсткої лабораторії) позитиву досягнуто не буде. Сходження до надлюдини, або позитивної особистості йде єдиним шляхом – еволюцією свідомості в напрямку добротворчості і певних самообмежень в руслі безкінечних «хочу». Інше – справу з мертвої точки не зрушить. Надлюдина не означає – все дозволено, надлюдина – це моральний взірець.

Згадаймо що говорив ніцшеанський Заратустра: «Когда я пришёл к людям, я нашёл их сидящими на старом предубеждении: все они давно верили, что знают, что для человека добро и что для него зло. Эту сонливость я стряхнул, когда стал учить: никто не знает ещё что добро и что зло – если сам не есть созидающим» (Ницше Ф. Так говорил Заратустра. С. 171).

Проблема часу – найвеличніша загадка, що стоїть перед людством. Релігійні одкровіння, філософська думка, наукові дослідження – всі сходяться на одному, на проблемі часу, – і всі приходять до його одинакового рішення. Часу немає! Немає безперервного та вічного виникнення і знищення явищ. Немає вічного шерега подій, що виникають і щезають. Все існуватиме завжди, переходячи з однієї форми до іншої. Час – це не умова існування всесвіту, а умова сприйняття світу нашою психікою, яка накладає на світ умови часу, тому що інакше не можна собі його уявити, вивчати, відстежувати на відрізку власного життя. Якщо безкінечність знаходиться у кожному з нас і кожен здатен доторкнутися до неї, заглиблюючись у себе, то і майбутнє знаходиться в нас і ми можемо знайти його у собі, якщо будемо приділяти максимум щиросердної уваги.

Література

Андреев Д. Роза мира. Метафилософия истории.– М., 1991.

Батай Ж. Внутрений опыт. – СПб., 1997.

Бодрияр Ж. Символический обмен и смерть. – СПб., 2000

Бубер М. Два образа веры. – М., 1999.

Гегель Г. Философия права. – М., 1990.

Гомілко О. Метафізика тілесності. Концепт тіла у філософському дискурсі. – К., 2001.

Йонас Г. Принцип відповідальності. – К., 2001.

Каган М. С. Философская теория ценности. – СПб., 1997.

Коган Л. Н. Зло. Екатеринбург., 1992.

Лайтман М. Плоды мудрости. – М., 2002.

Леві–Строс К. Первісне мислення. – К., 2000.

Лондон Джек Избранное. – Кишинев., 1960.

Лисеев И. К., Фесенкова Л.В. Ценность жизни. – М., 2003.

Мунье Э. Манифест персонализма. – М., 1999.

Ницше Ф. Так говорил Заратустра. – М., 1985.

Розин В. М. Эзотерический мир. – М., 2002.

Сартр Ж.П. Бытие и Ничто: Опыт феноменологической онтологии. М.,2000.

Успенский П. Д. Новая модель вселенной: Пер. С англ. – СПб. 1993.

Хайдеггер М. Время и бытие. – М., 1993.

Цыбра Н. Ф . Самоутверждение личности. – К.,1989.

Цибра М. Ф. Метанойя. – Одеса, 2006.

Шри Ауробиндо. Откровения древней мудрости. – М.,2001.

Элиаде М. Миф о вечном возвращении.– СПб.,1998.

1.2. ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО

(Микола Цибра)

1. *Проблема людини в філософії*
2. *Індивід, індивідуальність, особистість*
3. *Структура особистості. Основні компоненти характеру*
4. *Смисложиттєві цінності особистості. Морально–етичні аспекти: сенс життя, смерть і безсмертя, любов і ненависть*.

Проблеми сутності та буття людини відносяться до «вічних» філософських проблем. Вони актуальні з тих незапам'ятних часів, коли вперше виникло питання: хто я є? навіщо я є? Умови життя постійно змінюються, як і сама людина, тому доки тече життя та працює думка, проблема буде обов'язково знову і знову поставати перед суспільством, владно вимагаючи сучасного осмислення і адекватного вирішення постійно виникаючих проблем.

Разом з тим, як показує історія, проблеми ці не завжди робляться предметом виснажливих життєвих клопотань, філософських роздумів, пошуків. Загострюються вони у переломні часи людського життя, критичні періоди для епохи, цивілізації, коли необхідне максимальне напруження духовних та фізичних сил. Хтось з великих, давно зауважив: борони нас Доля, жити в епоху великих змін! Але, саме сьогодні, українське суспільство потерпає від подібних «незручностей». Громада переживає переломну епоху системи, негаразди внутрішні, від засилля «братів», їх «любові», протирічч у суспільному житті, у пошарпаній свідомості, яка не сприймає окупації і звірячих окупантів, що ще вчора «божились» у коханні до тебе, твоєї землі, співучої мови і твого хліба; від зубожіння народу і слабкої, безпорадної, цупко корумпованої влади.

1. *Проблема людини в філософії*

Загальні філософські проблеми людини, у загальному смислі, традиційні. Вони постійно торкаються важливих факторів та відношень буття. Це і взаємовідносини людини з природою, і її існування у суспільстві, роль та місце в історичному розвитку та культурній творчості нації, внутрішньої емоційної та духовноморальної сфери, ставлення до себе, до ближнього. Зараз всі ці зв'язки і проблеми набувають особливого значення. Суспільні перебудови супроводжуються докорінною перебудовою старих систем,

відмираючих форм життя, переоцінкою цінностей та втратою комуністичних ідеалів, звичних переконань та уяв, що завжди нелегко і боляче. Ведуться пошуки нових життєвих настанов, «точок опори», під хворобливе відчуття, що все відчужується від нас, все виходить з–під контролю.

Людина, включена у систему демократичних чи бюрократичних державно–монопольних організацій, постійно «вихована» за допомогою засобів масової комунікації, опиняється під владою речей та сил, що, на її думку, втратили своє розумне, людське призначення. Процес відчуження людської особистості від власної праці набуває зараз всеоб'ємного характеру. Все більш агресивно проявляє себе ірраціональна природа сучасного суспільства, з його кризами, злодійством, насильством, наркоманією, проституцією, корупцією, мафіозністю, тероризмом, тощо. Особистість втрачає довіру до об'єктивних підстав свого існування, до тих філософських і моральних принципів і норм, які завжди підтримували в ній віру.

Все це, з одного боку, позбавляє старих критеріїв та цінностей, які нещодавно складали сенс її життя. Натомість приходить відчуття втраченості та трагічності і найстрашніше для людини почуття – безпорадність перед «беспределом» тотальної брехні і підступності. Проте, намір захистити свою особистість, свободу та індивідуальність не зникає, викликаючи протидію, опір.

Які б науки не займались вивченням людини, їх методи завжди націлені на її «препарування». Філософія ж, навпаки, завжди прагнула до осягнення цілісності, усвідомлюючи, що проста сума знань про людину не дає об'ємного образу. Філософська програма чітко викладена Фалесом: «Пізнай самого себе!». Ми додаемо: через любов до мудрості.

Історія філософії повна різних концепцій сутності людини. В античній філософській думці вона розглядалась переважно як частина космосу, як деякий мікрокосм, у своїх людських проявах підкорений вищому началу – Долі, Богу, Провидінню, Вищому розуму, тощо. У системі християнського світогляду людина почала сприйматись як істота, в якій спочатку безперервно та протирічно пов'язані дві іпостасі: дух та тіло, якісно протилежні одне одному, як високе та низьке. Тому Августин, наприклад, уявляв душу, як незалежну від тіла та ототожнював її з людиною.

Фома Аквінський розглядав людину як єдність тіла і душі, як істоту, проміжну між тваринами та ангелами. Плоть людська, з точки зору християнства, арена низьких пристрастей та бажань, породження Сатани. Звідси постійне прагнення людини до звільнення від сатанинських пут, прагнення до божественного світла істини. Цими обставинами й обумовлена психіка та специфіка людського відношення до світу. Тут явне намагання не лише пізнати власну сутність, але й бути причетним до вищої сутності – Вищого Розуму, й тим самим набути рівноваги у повсякденному існуванні.

Цій свідомості чужа думка про кінцевість людського буття. Віра у безсмертя душі полегшувала суворе земне існування. Філософія Нового часу бачила в людині насамперед її духовну сутність. Ідеалістична філософія XIX–XX ст.ст. гіпертрофувала духовне начало в людині, зводячи, в одних випадках,

її сутність до раціонального, а в інших – до ірраціонального. Розуміння дійсної сутності людини розглядалось тими чи іншими філософами по–різному. Наприклад, Гегель запропонував ідею виду у контексті суспільно–історичного цілого. Філософський об'єктивізм механістичного матеріалізму та об'єктивного ідеалізму підпадав під критику. Голосуючи за свободу людського духу від влади абстрактно–розумної закономірності природи, Ніцше, а пізніше і Бергсон, тощо, прийшли до спростування об'єктивних законів природного суспільного розвитку, частково вдаючись до агностицизму та антиінтелектуалізму. Їх розуміння людини в її ірраціональних зв'язках з природою та історичною дійсністю не надавало філософського обгрунтування людської свободи та творчості, не пояснювало характеру взаємовідносин об'єктивно природних та суб'єктивно–культурних факторів людського буття.

Сучасна об'єктивістська філософія людини також вступає в конфлікт з визнанням всякого сутнісного змістовного значення об'єктивної природної дійсності людини. Природа, як Всесвіт, матерія, містять у собі також людину і суспільство. Природний світ складається з різних структурних рівнів, це неорганічна, органічна, соціальна, т.п. форми буття. Людина є тією єдиною істотою, яка в органічній цілісності містить у собі всі основні форми буття. На відміну від явищ природи, людина привласнює собі і розвиває різнобічну сутність, як цілісна людина. Тварина чинить лише те, у чому безпосередньо є потреба, тоді як людина творить універсально, навіть коли вільна від фізичної потреби.

Природа присутня в людині у різних формах. Людина, не дивлячись на свою суспільно–культурну сутність, все ж залишається безпосередньо природною тілесною істотою, має специфічну біологічну будову. Людина, без означеної тілесної організації, це привид, примара. Різні розумові процеси відбуваються у людському мозку, тому неможливо цілком зрозуміти своєрідності психічної енергії без життя і унікальності людської нервової системи. Творять та соціально діють тільки конкретні люди, на підставі розвитку суспільних потреб, в основі яких перетворені біологічні потреби. Зрозуміло, щоб з'явились різні форми людської діяльності, повинні сформуватись «природні сили» людини: руки, ноги, голова, т.п., бо саме завдяки праці існує людське буття, праці, яка у формі колективної життєдіяльності пристосовує природу до нових потреб. Ця, «друга людська природа» у вигляді навичок, досвіду, знань, передається з покоління в покоління не біологічним, а суспільним шляхом, через навчання. Тому, без процесу соціалізації, без включення у специфічні форми дії, дитина не може бути повноцінною людиною. Однією з найважливіших властивостей «другої природи» є свідома цілеспрямована матеріальна діяльність, т.т. виробнича праця.

Отже, людські індивіди це не лише природні, біологічні істоти, представники найбільш розвиненого серед приматів виду «homo sapiens», вони стають суспільними індивідами, що мають «другу природу», яка є продуктом

довгого процесу життєдіяльності, акумуляції об'єктивованої спадщини людства. По відношенню до людини термін «природа» може означати:

1. Природу людини як біологічної істоти, сукупність органів людського організму, взяту у термінах природничих наук; основні механізми людської дії, описану у нейрофізіологічних категоріях. Природа людини охоплює як її властивості, загальні для всіх тварин, так і специфічні риси, що складають біоенергетичну підставу власне людських функцій.

2. Соціальну природу людини, як узагальнення різних форм інтеграції. Сформовані на цій підставі закономірності, керують суспільними відносинами в які вступають люди, звідси «друга людська природа», створена на підставі вже не біологічного, а соціального розвитку, що передається індивіду шляхом його соціалізації.

3. Історичну природу людини, динамічно розвинену разом з іншими формами її діяльності.

4. Сутність людини: сукупність властивостей, характеризуючих її специфіку по відношенню до інших природних істот.

5. Специфічні біопсихічні властивості: характер, риси особистості, її відмінності від інших.

Дослідження людини, з точки зору умовного розуміння діяльності, присутнє різним філософським напрямкам та школам, наприклад, концепція філософської антропології А. Гелена, яка об'єднує філософів та соціологів, що схиляються до думки формування реального знання про людину на підставі її реального буття.

Для сучасної філософії характерне розглядання діяльності як: а) процесу, в якому людина реалізується, як предметна істота, як предметна дійсність; б) акцентування уваги на тому, що цікава не чиста діяльність сама по собі, а підтверджена предметними її наслідками, здобутками.

В історії ніхто не починає дослідження повністю спочатку. Вступаючи у життя, кожне нове покоління застає вже готові вихідні умови свого існування, суспільне та культурне середовище. Людина відбувається в якості продукту цього середовища, яке спрямовує її діяльність. Людина засновує власну діяльність на сукупності тих виробничих сил, знань, набутків, які були нагромаджені протягом тисячоліть.

Розгляд людини, як соціальної істоти, щільно пов'язаний з її розумінням як істоти культурної. Суспільство – це та історично складена сукупність форм сумісної діяльності, в межах якої зберігаються та передаються від покоління до покоління набуті людством багатства культури. Суспільне життя для людини це не просто система міжлюдських відносин, це умовна форма взаємовідносин людини з природою, матеріального та ідеального, тілесного і духовного, об'єктивного і суб'єктивного. Проблема відносин між суспільством та людиною у сучасній філософії щільно пов'язана з проблемою відчуження, з тим або іншим розумінням цього явища людського життя. Відчуження у нашому суспільстві нещодавно мало універсальний характер «совка», що звільнив більшість

населення від участі у керуванні, від механізмів влади, яка була прерогативою номенклатурної бюрократії, як специфічної корпорації людей «зверху».

Другий прошарок відчуження створився у промисловості, відокремив робітників та службовців від наслідків їх праці. Третій прошарок відчуження можна назвати потрійним «розселяненням», до якого призвела насильницька колективізація. Відчуження трудівників від влади, від вироблених ними товарів, від самоорганізації своєї праці, стало передумовою четвертого фундаментального прошарку – відчуження структури виробництва від потреб населення. І на підставі цих чотирьох, сформовано п'ятий прошарок відчуження – духовний.

Все суспільствознавство було приречене на вульгарно–догматичну апологетику та коментування, аж до «вживання у спосіб мислення вождя», упередження його висновків та оцінок. Далі, при відсутності наукової критики, на підставі відлучення людини від влади і праці, виникли нові фетишистські форми свідомості мас, важливіша з яких – авторитарна свідомість. Руйнуючим феноменом індивідуальної свідомості стала повсякденна невідповідність думок, висловлювань, небезпечність правди.

П'ять прошарків відчуження в їх сукупності, зробили можливим виникнення шостого – тоталітарного, репресивного, який знищував людей у самій грубій, неприхованій формі – цілеспрямованих репресіях великих мас населення. Цей «прошарок» став ключовим у всій системі відчуження, надав характеру цілісного організму.

В 70–х роках XX ст. почав формуватись сьомий, мафіозно–економічний прошарок, порушення законності в економіці переросли в масштабну тіньову економіку.

Всі ці прошарки відчуження сприяли формуванню «розірваної» особистості, здатної говорити одне, робити друге, а міркувати про третє. Людина – багатогранне і багатоякісне явище, вона – продукт суспільних відносин, природна істота, суб'єкт суспільно–історичної діяльності і культури, суспільний продукт і творець власного життя. Для свого втілення людина вимагає різних понять, найважливішими з яких є «індивід», «індивідуальність», «особистість» і, власне, «людина». Останнє поняття вбирає загальнородові риси, присутні індивіду, що вказують на його приналежність до людського роду. Це абстрактна характеристика, яка не потребує доповнень з боку понять, що перераховані вище.

Індивід – представник людського роду, що належить одночасно і природі, і суспільству. Поняття «індивідуальність» розкриває людину як цілісну істоту в єдності її одиничних і загальних, природних та суспільних властивостей, тому визначає її як конкретного індивіда, з «самістю». Сутність індивідуальності пов'язана саме з самобутністю індивіда, зі здатністю його бути собою, виступати самостійно. На сутнісний зв'язок індивідуальності з самобутністю індивіда вказував ще Г. Гегель, розглядаючи її як суверенність в індивіді.

2. Індивід, індивідуальність, особистість

Індивід виступає в якості індивідуальності, якщо його категоріально вичленувати з буття. Всі люди живуть у суспільстві, але кожен при цьому живе своїм самостійним життям, уособлюється, що дозволяє активно, творчо проявляти себе як індивідуальність, яка складається не лише тому, що кожний індивід неповторний, а й тому, що це окрема самостійність, яка включена у навколишній світ, у ту чи іншу структуру, зберігає і привносить свою окрему самостійність, навіть і відносну. Самостійність індивіда спирається на його неповторність і одночасно на загальні властивості, що пов'язують його з родом. Індивідуальність неможливо розуміти як абсолютну незалежність від зовнішнього світу. На думку М. Штірнера, індивідуально вільний той, хто не відповідає ні перед ким. Сутність індивідуальності складає самобутність індивіда, що спирається на постійні взаємовідносини з зовнішнім світом, з суспільством. Але істинний смисл індивідуальної неповторності пов'язаний не з зовнішнім виглядом індивіда, а зі способом його буття в якості самостійного суб'єкта діяльності.

Поняття «індивідуальність» – це особлива форма буття у суспільстві. Людина, як суспільна істота, разом з тим, не співпадає повністю з суспільством, являє окрему індивідуальність, що має у межах суспільного цілого, своє особисте життя. Кожний індивід, спирається на власні здібності та можливості, і повинен напрацьовувати свої індивідуальні засоби та прийоми дій. Тут доцільно співставити поняття «індивідуальність» з поняттям «особистість», тому, що індивідуальність існує не поряд з особистістю, а як одна з її властивостей.

Поняття «особистість» фіксує суспільні риси людини, властиві їй як окремому індивіду, але, якщо сутність особистості є персоніфікацією суспільних відносин, то конкретна особистість може втілити свою суспільну сутність у формі індивідуальності. Остання виступає як суттєва характеристика конкретної особистості, що виражає спосіб її буття, як суб'єкта самостійної діяльності. Як індивідуальність, особистість створює власний образ, індивідуальне «я» складає центр особистості, її внутрішнє ядро. Особистість – верхівка всієї структури людських властивостей, індивідуальність – це глибина особистості, як суб'єкта діяльності.

Поза зв'язком з індивідуальністю, зовні її власного способу буття особистість – абстракція. Якщо людський індивід не може стати особистістю, не засвоївши своєї суспільної сутності, то особистість не може мати свого самостійного буття, не ставши індивідуальністю. Особистість суспільна за суттю, але індивідуальна за способом свого існування. Якість конкретної індивідуальності не співпадає цілком з поняттям особистості.

До числа найбільш загальних ознак індивідуальності відносяться: уособленність, цілісність, самобутність, неповторність, активність, тощо. Предметна індивідуальність має уособлену якісну визначеність, задану вже самим фактом існування. Зміни умов існування змінюють індивідуальні

властивості. Самобутність має елементарний характер і проявляється в активності, як здатності предметів до взаємодії.

На рівні органічного життя ступінь індивідуальності зростає і має такі характеристики: а) уособленність; б) безперервність; в) здатність до самостійного життя; г) нероздільність. Людська індивідуальність це складна система життєдіяльності, яка регулюється внутрішніми критеріями, творчою активністю, спрямованою на перебудову природи та суспільства. Визначення індивідуальності, як системного цілого, не у перерахуванні рис, ціле не зводиться до суми його частин, а у виділенні головного системостворюючого фактора нової якості. Таким фактором індивідуальності є «самість» індивіда, яка займає домінуюче місце серед всіх інших властивостей. Сутнісне визначення індивідуальності людини у відображенні самобутності конкретного індивіда. *Індивідуальність* це інтегральне поняття. В цьому людина є автономною і неповторною, суб'єктом свідомості і діяльності, засобом самовизначення, саморегулювання, самовдосконалення в умовах суспільства.

У поняття «особистість» є два значення. Перше виходить ще з минулого сторіччя, щось на зразок: особистість це людина зі своїм обличчям, не схожа на інших. Друге значення з'явилось в сучасній філософії та соціології. До індивідуальності відносять зараз психологічну своєрідність людини, склад її фізичних та психологічних рис, які відрізняють її від інших людей. До поняття «особистість» входить, власне, психологічне, суспільне, особистістне обличчя людини, її манера відчувати, міркувати, говорити, діяти. Це особливий для кожної людини сплав всіх її головних рис, особливий склад характеру, темпераменту, світовідчуття та світогляду, особливий набір потреб, інтересів, поглядів, поведінки.

Краще вивчати особистість через її структуру, та складові елементи. Існує жарт: розбери та збери годинник – і ти майстер.

3. Структура особистості. Основні компоненти характеру

Існують різні підходи, різні точки зору на структуру особистості. За К. І. Платоновим, вона складається з таких елементів:

1. Моральність особистості: переконання, інтереси, ідеали.
2. Досвід: звички, вміння, знання, навички.
3. Психологічні властивості: воля, почуття, сприйняття, мислення, відчуття, емоції, пам'ять.
4. Біопсихічні властивості: темперамент, стать, вік.
5. Поведінка: вчинки, стиль дії.

Цей системний підхід здається найбільш адекватним, проте, класифікацій особистості безліч, найбільш вдалі беруть за основу психологічні властивості. Людина має десяток первинних емоцій: допитливість, насторога, задовільність, гнів, ніжність, дружелюбство, огида, покора, жах, тощо. Наша психологічна освіченість слабка, ми нерідко змішуємо почуття та емоції, не відчуваємо різниці. Мало досягла тут і наука. У психології нариси про почуття, це безліч

«білих плям» та приблизностей, різнобою у самих вихідних поняттях, наприклад, чим відрізняються між собою почуття і емоції? Що їх рухає? Які закони нами керують?

Психологія почуттів ще далека від досконалої науки, хоч і починалась майже «як точна». Б. Спіноза, великий голландський філософ, ще у XVIII ст. намагався створити «геометрію почуттів», побудувати науку про почуття за подобою геометрії. У відомого психофізіолога П. В. Симонова є теорія, за якою сила емоцій, потреб прямо пропорційна інформації про те, наскільки їх можна задовольнити. Емоція потрібна людині як кресало її енергії: вона пробуджує власні потаємні сили, вводить до дії резерви.

Людська психологія – найтаємніша галузь науки. Наші знання про характер, про власну душу не пропорційні знанням про тіло. В душевній анатомії ми розбираємось набагато гірше, ніж в тілесній. Всі відомі темпераменти: холерик, меланхолік, сангвінік, флегматик – ведуть своє значення від грецької мови, відповідно: жовч, чорна жовч, кров, лімфа.

Жартують, що у сангвініка мозок керує почуттями, у холерика почуття керують мозком, у флегматика мозку недостає почуття, а у меланхоліка почуттям не хватає мозку. Раніше вважали, що все це головні соки людей, від яких залежить здоров'я та психіка. Таке розуміння темпераментів йде ще від античності. У наші часи психологи прийшли до висновку, що темпераменти залежать не від «соків», а від енергії організму. Вони стверджують, що нас «формує» дві системи: нервова і гормональна.

Темперамент це стиль почуттів, розумових та вольових поривань, сила чи слабкість відчувань, думок, швидкість реакції, чутливість та витривалість вольових рухів, зусиль, тощо. Характер, це найстійкіші психологічні риси людини, а темперамент це лише вимір характеру.

Пропонуються такі *«складові» характеру*:

1. Відношення до інших людей: доброта, егоїзм, замкненість, відкритість, тощо.

2. Відношення до себе, т.т. самооцінка.

3. Вольові риси: твердість, сміливість, впертість та їх антиподи.

4. Риси розумового складу: принциповість, глибина, гострота мислення, активність, та їх антиподи.

5. Риси почуттів: моральність, естетичність, глибина чи поверховість, стійкість, простота чи складність, тощо.

Характер – то головний вимір особистості, підстава її життя. Існує влучний афоризм: посієш випадок – пожнеш звичку; посієш звичку – пожнеш характер; посієш характер – пожнеш долю. Висновок: сійте розумне, вічне, добре!

До людських типів прийнято відносити: екстравертів, інтровертів, бівертів. Екстраверт це людина, у якої почуття, інтереси, емоції сфокусовані зовні більше на інших, ніж на себе. Буде зрозумілим, якщо таким типам надають іншої назви «зовнішній центрист». У інтроверта інтереси більше

сфокусовані на себе, ніж на інших людей, спрямовані на власне внутрішнє життя.

Таку типологізацію провів у 20–х роках швейцарський психіатр Карл Юнг. Є ще й третій тип людей – «двоцентрист», т.т. це сплав екстраверта і інтроверта, це «біверт» з подвійною «фокусировкою». Таких людей більше, ніж перших.

Екстраверт легко зближується з людьми, швидше пристосовується до нових умов, але не дуже до них вдається. Він енергійний, цікавиться усім навкруги, але більш зовнішнім життям з іншими людьми, подіями, випадками. Як вважав К. Юнг, підсвідомість екстраверта керується протилежним типом принципу – надувагою до себе, у екстроверта – немов би підсвідомість інтроверта. Підсвідомістю, за Юнгом, керує принцип компенсації, відновлення, який завжди прагне замістити однобокість, врівноважити свідомість. Ці парадокси психіки – дуже важливий принцип, яким наше «я» захищає себе від одноманітності.

Інтроверт менш товариський, або зовсім не компанійський. Він гірше, повільніше пристосовується до умов життя, але більше здатен змінювати, пристосовувати обставини для себе. Сильні «внутрішні центристи» частіше замкнені, уособленні, їх переживання ідуть від внутрішнього життя. Позасвідомістю також керує парадокс рівноваги, свого роду психологічний принцип доповнення. Чим вища свідомість інтроверта і замикається на собі, йде від зовнішнього світу, тим більше його підсвідомість звертається зовні, тут підсвідомість, навпаки, екстравертивна. Це добрі та «хвилясті» душі. Терміни «циклоїд» та «шизоїд» введені німецьким психіатром Ернстом Кречмером в 20–х роках. Він поділив людей на циклотиміків, шизотиміків, іксотиміків, виходячи з спостережень різних форм духовного життя.

Циклотимік це «хвиляста душа», настрій якої змінюється різко, хвилясто, від злету до занепаду. Шизотимік більше має потяг до протиріч, розщеплення, ніж до єднання. Циклотиміки менш складні, ніж шизотиміки. Іксотимік – спокійна, витримана, маловразлива людина. У неї ніби «в'язка» душа, малогнучка, важко пристосовується до обставин, до людей, педантична, пристрасна до порядку, дрібниць, побуту та відношень.

У Кречмера є ще одна людська типологія, німці взагалі дуже прихильні до класифікацій. В книзі «Побудова тіла і характер» (1921), Кречмер доказує, що у людей різної тілесної будови різні характери. Він змальовує *чотири тілесних типи: пікніки, астеніки, атлети, диспластики.*

Пікнік – людина невеликого або середнього росту, коренаста, з широким обличчям, короткою шиєю, кульоподібною грудною клітиною. З 30 років «носить живіт». У *астеніка* довга фігура, високий зріст, вузькі груди, плоский живіт; ніс гострий, підборіддя нечітке. *Атлет* великого росту, міцної статури, пропорційний, сильні м'язи. До *диспластиків* відносяться люди з ненормальним ростом, неприйнятною фігурою, різними патологіями. У кожного типу, за Кречмером, свій нервовий склад, своє духовне життя, свої хвороби. За побудовою тіла можна роздивитись підстави нервового та

душевного устрою. Висновки ці, як дослідили сучасні психологи, відповідають дійсності лише частково.

Звернемо увагу ще на нервові типи Павлова: сангвінік, флегматик, холерик, меланхолік. Сангвінік – це врівноважений, терплячий і моторний тип нервової системи. Збудження та гальмування швидкі, рухомі, добре врівноважені. Сангвініки енергійні, бадьорі, легко пристосовуються до обставин, до людей, не лякаються життєвих ускладнень. Флегматик – людина з витривалою та врівноваженою вдачею, грунтовна, неквапliва, наче трохи загальмована, повільно пристосовується до людей, обставин, постійна щодо звичок, інтересів, зв'язків, вдало протистоїть кризам, важким умовам життя. У холерика нервова система неврівноважена, збудження рухомі, бурхливі, гальмування слабке. Нервовий склад у холерика як би подвійний: сильний при збуджені і слабкий при гальмуванні. У меланхоліка дуже чутка і тому маловрівноважена і маловитривала нервова система. Сила його збудження та гальмування слабкі, рухомість знижена, тому меланхолік важко пристосовується до життя. Але за рахунок підвищення чутливості він добріший, м'якший, відданіший в житті.

Кого більше серед нас? Приблизності такі: холериків – 35%, сангвініків – 30%, меланхоліків – 21%, флегматиків – 14%. З'ясувалось і те, що чистих темпераментів майже не існує, в людині поєднуються риси двох і навіть трьох темпераментів.

У наші часи психологи Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, В. С. Мерлін описують до 24 типів темпераменту. Вони знайшли класифікацію Павлова бідною. У1962 році Небиліцин писав, що опорні властивості темпераменту знаходяться в більшій кількості типів. Різниця залежить від того, як протікають головні нервові процеси збудження та гальмування. За даними біоенергетики це залежить від того, наскільки значні запаси нервової енергії в клітині, т.т. її «енергоємність», та від того, як клітина відновлює енергію – швидко чи повільно. Різна за характером енергетика супроводжує різні види нервової системи: витриману, малочуттєву, загальмовану, відповідаючу лише на сильні сигнали, тощо.

У гальмування теж є своя сила і своя тривалість. Воно може діяти штурмом і осадою, зростати швидко або поступово, мати силу «собачої хватки», або «ніжних пальців». Збудження і гальмування залежать від швидкості, з якою одне з них переходить у інше. Якщо швидкість мала, тоді збудження або гальмування малорухоме, інертне, звідси у темпераменту буде декілька різновидів: тривкі, напівтривкі, нетривкі, чутливі, малочутливі, нечутливі, врівноважені, маловрівноважені, неврівноважені, рухомі, малорухомі, швидкі та інертні. Такий розподіл використовується франко–голландською «характерологією».

На початку віку голландці Хейманс і Вірсма вивчили біографії 110 великих людей та дослідили характери 5 000 своїх сучасників.

Вони з'ясували, що темперамент має три первинні опори: збудженість людських відчуттів: сильна, слабка і середня; жвавість, активність цих

відчуттів, теж слабка і сильна; продовжуваність відчуттів, їх швидка або довга течія. Збудливість це чутливість наших нервів, якби їх слух, здатність відчувати «гасло життя». Збудливий відкликається на «такі шерехи життя», яких не сприймає незбудливий.

Активність відчувань це жвавість, енергійність, з якою наші нерви відгукуються на сигнали життя: сильно, середньо, слабо. Тривалість відчувань нервової реакції – третя опора нервового складу. Миттєвість відчувань – властивість дитячих почуттів. Довге відчування – мати вірності і деколи злоби. Поєднуючись по–різному, вони складають вісім людських типів:

1. Збудливий–неактивний, коротко відчуваючий–нервовий: З–нА–К.
2. Збудливий–неактивний, довго відчуваючий, чутливий: З–нА–Д.
3. Збудливий–активний–короткий; холерик: З–А–К.
4. Збудливий–активний–довгий, палкий: З–А–Д.
5. Незбудливий–активний–довгий, флегматик:нЗ–А–Д.
6. Незбудливий–активний–короткий, сангвінік: нЗ–А–К.
7. Незбудливий–неактивний–короткий, безпечний: нЗ–нА–К.
8. Незбудливий–неактивний–довгий, меланхолік: нЗ–нА–Д.

Новий розподіл точніше відображає типи характеру. Крім того, у кожного з них є свої різновиди, що залежать від доповнюючих властивостей. Таких властивостей у людини чотири: 1. Поле сприйняття, як ширина охоплювання наших почуттів. 2. Войовничість, або миролюбство емоцій. 3. М'якість або твердість почуттів. 4. Насичуваність почуттів.

Поле сприйняття додає тонких характеристик: людина–панорама, що має образне мислення, яке переважує над логічним; людина–перископ – що сприймає одну річ, або її грань, уособлює, концентрує на ній всю увагу. Панорамне сприйняття властиве художникам, перископне – мислителям, прихильникам точних наук.

Розуміючи нездатність висвітлити безмежну тему, пошлемося на Антуана Сент–Екзюпері: «Продвигаясь от первичного кирпичика мироздания к еще более простейшему кирпичику, аналитическое знание подошло в конечном счете к неожиданной бездне: к человеку!...» (Цит. за: Гримак Л. П. Резервы человеческой психики. – М., 1987. – С. 282).

4. *Смисложиттєві цінності особистості. Морально–етичні аспекти: сенс життя, смерть і безсмертя, любов і ненависть*

Людина сама визначає своє призначення і сенс життя. Пошук цілі життя має у підставі думку про його цінність, не лише для самої людини, але і для суспільства, для громади. Л. М. Толстой в «Сповіді» чудово показав, що втрата смислу життя рівнозначна смерті. Питання про сенс життя має довгу філософську та релігійну традицію, історію і відноситься до числа традиційних проблем філософії.

Згадаємо низку цікавих робіт з проблем сенсу життя. М. М. Рубінштейна «Про смисл життя» (1927); В. А. Капралова «Моральний смисл життя та

діяльності» (1986); Г. М. Грушницького «Смисл життя, щастя, мораль» (1981); Л. М. Когана «Цель и смысл жизни человека» (1984), тощо.

Якщо говорити про сенс життя людини, як живої істоти, то, використовуючи сучасний науковий термін, це є телеономне поняття, бо воно означає деяку цілеспрямованість діяльності й життєдіяльності взагалі. Смисл життя пов'язаний з об'єктивно значущими цінностями, особисто усвідомленими. В ціннісній підставі сенсу життя міститься не голий теоретичний феномен, а життєво важлива, емоційно відповідна мета. Смисл життя є суттєвим, фундаментальним атрибутом суб'єкту життя, йде мова про конкретну особистість, чи про релігійно–ідеалістичну персоніфікацію світу та його прояву: Бог, Абсолютна Ідея, Світовий Дух, Вищий Розум.

Набуття сенсу життя припускає вільне цілепокладання індивіду, де необхідна умова – це свобода, як людська форма самодетермінації буття. Імперативність смислу життя, з одного боку, проявляється у його генеральному особистістному функціонуванні, з другого – засновується на загальному суспільному визнанні, на загальній об'єктивній істинності та суспільній значимості. Смисл життя не пов'язується з егоїзмом, індивідуалізмом, з відхиленням обов'язків по відношенню до світу, до інших людей. Якщо людина стає потрібною лише собі і весь її інтерес зводиться до власної персони, вона втрачає сенс життя, приходить до незворотного песимізму. Широта зв'язків людини з зовнішнім світом наповнює її буття смислом.

Сенс життя – це філософська категорія, віддзеркалююча внутрішні переконання особистості, її спільну та особисту вартість, що реалізується у суспільній діяльності вільним вибором особистості, а також системою суспільних відносин. Проблема сенсу життя має цілу низку аспектів: філософський, етичний, релігійний, соціально–психологічний. Головним визнається філософський, бо саме він розкриває залежність сенсу життя від суспільства, і показує, хто надає простір, а хто гальмує виконання життєвої мети. Смисл життя неможливо зрозуміти і пояснити, якщо обмежитись вузькою сферою етичних категорій, бо смисл та призначення людини виявляються лише у практичній діяльності по зміні оточуючого світу.

Проблема сенсу життя не може бути вирішена без зв'язку з усім тим, що прийнято звати проблемою особистості. Вперше, найбільш грунтовне усвідомлення даних зв'язків ми знаходимо в етиці І.Канта, який визначав задачу своєї філософії в людині, бо *людина є для себе своя остання мета*. Він вважав, що суттєва різниця міститься у всьому тому, що створює особистість. За Кантом, смисл життя не зовні, а в самій людині, він іманентний особистості. Фактом, утворюючим сенс життя, є ідея, що приймає вигляд морального закону, обов'язку доведеного до повноти розуміння вищого блага, яке людина внутрішньо переживає як піднесення.

В філософії І. Канта, для роздумів про сенс життя, найцікавішими є такі моменти: сенс життя не існує сам по собі, як деякий атрибут реальності взагалі, він усвідомлений індивідом, є проявом особистості людини, умовою і духовною формою зростання над собою. Послідовник Канта Г. Фіхте з усією

ясністю і категоричністю вказував на проблему сенсу життя як на головну проблему філософських роздумів. Сенс життя він вважав у досягненні індивідом повної згоди з собою, у тому, щоб людина з простого продукту природи стала вільною, розумною істотою. Розуміння смислу життя у Фіхте засновується на умовній концепції природи людини: «Кожна тварина єсть те, що вона є: тільки людина спочатку ніхто. Тим, чим вона повинна бути, вона повинна зробитися, і зробитися своєю волею; я можу бути лише тим, чим я зроблю себе сам». (Цит. по: История философии. – М., 1957. – С. 63).

Смисл життя у розвитку людини, адекватному його власній природі, у становленні особистості, але цей процес, передумовлюючий діяльність, не замкнений на індивіді, він вдосконалює особистість, вдосконалює світ. Не обійшов цього питання і Г. Гегель. Його намагання охопити всю повноту дійсності і вирішити проблему смислу життя – потерпіло крах. Панлогізм він поєднав з безмежним оптимізмом, та ще й під туманом своєрідного фаталізму. Філософія Гегеля являла собою діалектичну єдність трьох напрямків розвитку: людського пізнання, логіки, цінностей. «Все, чого я бажав, – писав Гегель, – саме благородне, саме святе, є моя ціль: я повинен цим бути у наявності, я повинен з цим погоджуватись, повинен знаходити це гарним». «З усяким самопожертвуванням завжди пов’язано почуття задоволення, завжди пов’язане деяке знаходження самого себе». (Гегель Г. Философия истории. – М., 1971. – С. 71).

Вірно визначити мету свого життя – це і є знайти самого себе. Сенс та мета життя людини містяться у зміні оточуючого світу заради задоволення потреб, що постійно виникають. Змінюючи зовнішню природу, людина змінює і свою власну, що логічно слідує з першого.

Усвідомлення людиною смислу свого життя може бути різним: від загальних уяв – жити на користь суспільству – до повного розуміння конкретних завдань власної діяльності; від інтуїтивного усвідомлення життєвої мети, до детальної розробки життєвих планів і програм. Смисл життя характеризує людську діяльність насамперед з боку її напрямків, тенденцій та мети, без цього людина, її поведінка практично непередбачувані.

Усвідомлення сенсу життя вимагає від особистості розробки життєвих планів та програм, розрахованих на близькі і далекі перспективи. Категорії «смисл», «мета», «життя», загалом, однопорядкові. Смисл життя передбачує наявність у суб’єкта мети життя, хоч всі ці поняття не тотожні. Використовуючи термінологію А. Станіславського, смисл життя можна образно порівняти з «надзадачею» життєдіяльності людини. Так чи інакше, цьому підпорядковані всі життєві сили і цілі. Мету можна розглядати як стовбур цілого «дерева цілей», т.т. своєрідних гілок і гілочок.

У процесі інтеріоризації зовнішні цілі втрачають видимість всього лише зовнішніх, природних необхідностей і стають цілями, які ставить перед собою сам індивід. Сенс життя це не проста сукупність цілей, а їх ієрархія, субординація та системна координація. Ціль життя характеризується такими моментами: а) її відповідністю цілям суспільства; б) закономірностями

розвитку, суспільною значимістю; в) мотивами відображення та засобами реалізації.

Різні зміни смислу життя пов'язані, як правило, з переживаннями, стресами. Вражає статистика суїциду від втрати сенсу життя! Реалізуючи суспільно значущу ціль, борючись за благо інших, людина намагається якнайповніше втілити себе. Природно, не всі моменти особистого життя піддаються плануванню. Проблема смислу життя не може розглядатися ізольовано від проблеми категорії смерті. Не існує людини, яка б не замислювалась над смислом смерті. Одні стверджують, що після смерті немає й не може бути ніякого існування, інші вважають, що після смерті людина якось існує, перевтілюючись, або спостерігаючи життя зверху.

Безумовно, людство завжди буде прагнути того, щоб продовжити тривалість життя взагалі, а темпи активної творчої діяльності, їх терміни – особливо. Проблема збільшення тривалості життя не тільки медична, геронтологічна, але і соціальна. Та навіть істотне збільшення тривалості життя не вирішує питання про смисл смерті, жах перед нею, характерний саме для індивідуалістичного світогляду. Власну смерть людина сприймає як загибель світу. Індивідуалісту немає справи до інших людей, нових поколінь, його свідомість замкнена на собі, своїх почуттях. Патологічний жах – наслідок беззмістовно прожитого життя і низької культури. Свідомість того, що час, відпущений людині природою, витрачено дарма, викликає величезне бажання почати життя спочатку і прожити його інакше.

Свідомість реалізованої мети життя, впевненість, що життя прожите не даремно, що наслідок діяльності залишився й буде потрібен людям – це гуманістична підстава «культури вмирання». Безсмертя людства у його матеріальній та духовній культурі, хоч заперечити нічим логіці віршів російського поета Державіна.

На тленность

Река времен в своем теченье уносит все дела людей
И топит в пропасти забвенья народы, царства и царей.
А если что и остается чрез звуки лиры и трубы
То вечности жерлом пожрется, и общей не уйдет судьбы...

Навряд чи людина зможе, подібно ліричному герою відомої пісні чудового режисера і поета, посмертно охаяного російським істеблішментом, Ельдара Рязанова, спокійно сприймати смерть, як погану погоду і «благословляти осінь життя». Але усвідомленність обов'язковості смерті примушує людей особливо цінити «біографічно відпущений час», наповнювати смислом кожну мить свого життя. Людину повинні супроводжувати не фантастичні думки та надії, або панічні, негативні емоції та хвороблива психічна напруженість перед обличчям смерті, а істинно мужній підхід особистості, яка мудро вирішила ці питання для себе: смерть чудова, як саме життя, вона весна нового життя, весна поновлення буття. Як писав поет Федір Тютчев: « врятуй нас «… от чувства затаённой злости на обновляющийся мир, где новые садятся гости за уготованный им пир».

У наші дні суспільно–етичні та гуманістичні аспекти проблеми смерті привертають до себе увагу не тільки у зв'язку з дилемами та альтернативами буття, а й у зв'язку з новими досягненнями у галузі біології, медицини, генетики, психології. Багато вчених піднімають питання про те, щоб біологія – наука про життя – була доповнена новими дослідженнями про смерть. Наприклад, встановлено, що при вмиранні організму спочатку вмирає кора головного мозку, з діяльністю якої пов'язана свідомість людини, а довше за все працює серце. Засобами реанімації можливо відновити роботу серця, а значить повернути до життя індивід. Але не відомо ні одного випадку повернення до життя людини після смерті мозку. Особистість ніколи не відновлюється, хоч людина і може повернутися до тілесного життя. Сьогодні багато національних та міжнаціональних організацій висловлюється за те, щоб необоротну поразку мозку, а не зупинення серцевої діяльності, вважати моментом смерті людини.

Є й інша проблема смерті. Чи виправдано збереження суспільством старих людей, якими втрачено розумові функції, т.т. те, що відрізняє людину від тварини? Де межа страждань безнадійно хворих? Ці питання постійно піднімаються медиками всього світу, бо вони вимагають вирішення проблеми евтаназії (смерті без болю) на підставі якісно нової, «сострадательной» моралі.

В певній мірі сам термін «право на смерть» звучить парадоксально: адже на протязі віків передумовою людських прав було найголовніше, фундаментальне право на життя. У зв'язку з цим, проблема евтаназії і продовження життя штучними засобами (геронтологія), стає центральною у сучасних дискусіях. Філософи, юристи, лікарі намагаються вирішити два, найбільш фундаментальних питання: якщо евтаназія взагалі може мати моральне обгрунтування, то за яких умов вона може бути узаконеною? Більшість вчених виходить з того, що важливішим моральним принципом, який, наскільки це можливо, повинен бути введений у закон, є право свободи вибору, тому як втручання у свободу дії індивіда морально не виправдано у тому випадку, коли це не шкодить іншим. Якщо пацієнт бажає прискорити свою смерть, не завдаючи шкоди при цьому іншим, то акт евтаназії може бути проявом індивідуальної свободи і не це повинно заперечуватись законом.

Історичні корені думки добре обіграні в японському фільмі «Легенда о Нарайяме», де старі люди самі визначають час свого розставання з життям, щоб полегшити існування молодим. У протилежність цьому, вчені, що схиляються до патерналізму, виступають проти евтаназії, обгрунтовуючи аргументи так: по–перше, людське життя недоторкане, воно «від Бога» і тому евтаназія неможлива ні за яких умов. Мотиви звернення до сакраментальності людського життя взагалі різні. Деякі з них йдуть від релігії, інші у переконаннях, що святість людського життя є стрижнем суспільного порядку. По–друге, евтаназія не виключає зловживання нею лікарями, членами сім'ї та іншими зацікавленими особами. І, нарешті, евтаназія протирічить думці, що поки є життя – є надія. Наприклад, на хибний діагноз лікаря, або на винахід нових ліків, здатних подолати раніше невиліковну хворобу. Чекання – теж індивідуальна можливість і вдача..

Особливо гостро проблема смерті пов'язана з неповторністю життя, унікальністю кожної особистості, тому ще йдуть дебати про протиріччя моралі у зв'язку з пересадкою органів, насамперед, серця, але аргументи слабкішають перед бажанням і необхідністю життя. Інтереси реципієнта вимагають від лікаря брати матеріал для пересадки у найкоротші строки, інтереси донора – протилежні – вони вимагають максимальних часових витрат на реанімацію. Звідси, необхідність суворих наукових критеріїв констатації смерті. Необхідна значна морально–філософська й практична обгрунтованність, яка має на меті розвиток культури поведінки людини, звільненої від догм релігії та міфів у відношенні смерті іншого. Стереотипи суспільної поведінки допомагають адаптації людини до феномену смерті, тому що смерть найбільш очевидна і у той же час, найбільш загадкова подія. Питання для нас міститься у цьому відрізку – між знаннями та незнанням.

Наше знання про смерть абсолютно не знає виключностей, життя і смерть пов'язані щільно. Для кого смерть не має сенсу – життя його теж не має. Від смислу, яке ми надаємо життю, залежить смисл, який ми надаємо смерті, бо саме смерть – випробування всілякого смислу. Перед нею людина повинна вирішити, навіщо вона живе, спитати себе, чи дійсно її існування є життям? Життя, яке не має сенсу, не може надати його смерті, але й смерть, яка не має смислу, втрачає всілякий смисл, якого можна надати життю. Смисл утримується всередині цієї загадкової пари. Смерть не залежить ні від раси, ні від віку, ні від суспільного статусу. Людина вмирає, як тварина, але на відміну від тварини, вона знає про це, або має таку можливість знати.

Ще одну, цікаву спробу дослідження проблем, пов'язаних з процесом вмирання, впровадив Раймонд А. Моуді, видавши книгу, «Життя після смерті», яка до 1980 року витримала 33 видання. Автор пише про те, що на протязі років він звертався до представників різних прошарків суспільства – психологів, філософів, соціологів, лікарів, релігійних діячів, тощо, з проханням відповісти на питання про те, як вони уявляють собі смерть? На підставі бесід, автор зробив висновок, що питання є надто складним, більшості ця тема дається важко. Існують дві причини, що пояснюють це. Перша – психологічного характеру, смерть є забороненою темою. Друга – вказує на ту обставину, що говорячи про смерть, ми порівнюємо її з тим, з чим маємо справу у повсякденні. Самим розповсюдженим явищем є порівняння смерті зі сном, що йде ще від греків. Не менш стара традиція пов'язує смерть з переходом душі, або розуму в інші виміри: тут вирощуємо – «туди» – віддаємо. Моуді не спростовує ніяку з цих уяв, а бажає лише повідомити про висновки тих пошуків відповідей, які були надані ним на питання про смерть, її сутність. За його думкою, існує не менш 15 елементів, які характеризують процес смерті і співпадають у всіх випадках, проаналізованих у книзі з різних джерел.

Сформулюємо основні постулати наших роздумів про смерть та безсмертя.

1. Емоції звично розглядаються як своєрідні провідники, що керують нашими почуттями, і для того, щоб вони були позитивними, запобігаючими

невпевненість, шок, наші оцінки повинні бути розсудливими. Дослідження того, що уявляє собою смерть, є кращим засобом боротьби з жахом смерті. Вже сам по собі процес обговорення питання про те, що таке смерть з іншими людьми, має терапевтичну дію.

2. Перед обличчям смерті людина починає знову оцінювати життя. У подібному випадку, дослідницький підхід дозволяє з'ясувати головний зміст життя, по–новому оцінити мету.

3. Дослідницький підхід дозволяє скласти ясну уяву про смерть. Самі питання про природу смерті, про те, як можна з нею погоджуватись, являють собою виклик людському розуму. У цьому випадку можна говорити, що «філософствувати» – це вчитись тому, як слід вмирати, маючи відомий посил істини: все смертне, все проходить... Вічні лише простір і час.

4. З'ясування того, що таке смерть, важливе для кожної наукової дисципліни, особливо для геронтології, що вивчає проблеми старіння. Причин старості ми ще не знаємо, хоч багато таємниць на рівні генетики прояснюється. Омолоджуючі операції проводяться стволовими клітинами, клітинним матеріалом з крайньої плоті і плаценти новонароджених, власного матеріалу з інших частин тіла, що висівається і вирощується у лабораторіях. Існують й інші досягнення в цьому напрямку, прогнози такі, що XXI вік буде віком розкриття багатьох таємниць. Вони також будуть вимагати нового філософського осмислення.

5. Розв'язання проблеми смерті може допомогти людині більш правдиво і реалістично підходити до самого факту смерті, уникаючи самообману.

6. Для того, щоб зрозуміти, що таке смерть, необхідно зрозуміти, що таке власне життя. Потрібна ясна уява про людину, оточуюче середовище, мову, тощо.

7. Дослідницький підхід допоможе уникнути небезпеки опинитись під владою однієї моделі чи метафори, дозволить усвідомити перспективи й можливості інших інтерпретацій.

8. Існуючі на сьогодні методи дослідження нерідко являють собою лише модифікацію марновірних, забобонних, примітивних уяв, які існували і поділялись на протязі багатьох віків. Давно слід, не вагаючись, замовити «свічку архаїчному дослідникy».

9. Усвідомлення факту смертності, примушує більшість людей зрозуміти, що у тому можливо закладено прагнення зробити коротке життя вагомим для себе і оточуючих, це і певна підстава для гуманістичних вчинків і принципів.

10. Дослідження повинно торкатися питання суїциду, формувати в людині уяву про гріховність самогубства, надаючи, тим самим, можливість продовжити вивчення самого процесу.

11. Аристотель писав про споглядання істини, як про вищу мету людини, яка робить її досконалою. Говорячи про безсмертя, він визнавав, що тільки дослідження та знання роблять людську душу істинно безсмертною.

Що таке смерть? Це зупинка функцій людського організму, припинення існування, кінець і початок одночасно, крок до теоретично можливої,

найвищої, розумної форми існування. Смерть може бути описаною лише за допомогою метафор, бо час береже свої таємниці. Щоб наблизитись до таємниць часу, необхідно спочатку зрозуміти саму субстанцію часу. Всі звичайні спроби відповісти на це питання, на те «що було раніше» й «що буде після» засновані на загальноприйнятій концепції часу, константи, яка ще нікому в руки не далась: раніше – зараз – після, або: до народження – і після смерті. Тепер відомо, що час пов'язаний зі швидкістю. Та це вже питання до фізиків.

Найбільш таємниче явище у побудові людського організму – це побудова клітин людського мозку. Вже непотрібно доводити, що клітини мозку не відтворюються подібно клітинам інших тканин. Не може не хвилювати и не дивувати думка, що все живе є наслідком однієї єдиної клітини, яка чомусь «розмножується» на кістки, тканини, рідину, мозок, тощо, і все це – окрім мозку – має здатність до регенерації! Де все це «диво» було «до» і куди воно подівається «потім»? Відповіді гіпотетичні, непевні. Можливо на зразок метаморфози: метелик–яєчки–личинки–гусениця–лялька у коконі–метелик – де клітини одного різновиду вмирають на певному рівні і виникають на іншому, т.т. переходять до іншого, існують, не вмираючи, на новому плані буття. Диво?! Воістину «життя після смерті»! Код доки не розшифровано.

Відверту хибність відчуваєш у постулаті «еволюція – прогресивний розвиток у визначеному напрямку». Ми апріорі приймаємо думку, що все керується невідомими, але точними законами, а еволюція не передбачає антитез. Догматизм очевидний, бо з якої «опери» виникає «регрес», «стагнація», «дегенерація»? Узагальнюючої еволюції не існує, сама логіка пручається проти такого твердження.

Скептичне питання: чому ми не пам'ятаємо «себе минулого»? Але скепсис згасає, коли вдаєшся до міркувань з приводу перевтілень метелика. З'являючись на новому рівні існування, метелик повністю зникає там, де жив раніш, втрачає всілякий зв'язок з минулим, і якщо уявити, що він щось бачив, пізнав, набув досвіду, то він безсилий розповісти про це гусениці, бо зник з попереднього світу, хоч, можливо, й залишилась про те інформація в якійсь особливій тонкій матерії. Вчені не виключають такої можливості, але то тема майбутнх відкриттів..

Існує давня «ідея перевтілень», т.т. періодичні появи на Землі одних і тих же душ. Вона належить езотерикам, популярністю зобов'язана, головним чином, сучасній теософії у всіх її різновидах. Ідея переселення душ пов'язує перевтілення з винагородою і покаранням. В європейській думці вона трактується від Піфагора і супроводжується туманними вказівками на періодичність Всесвіту.

Загадка смерті пов'язана з таємницею народження, загадка зникнення з загадкою появи на світ. У свою чергу, загадка народження, пов'язана з загадкою кохання, або ж ненависті, чи несприйняття. Народження пов'язане зі статтю, її потягом до протилежної статі, сам потяг – одна з головних дискусій і головних рушійних сил життя. З звичайної точки зору у виникненні кохання,

т.т. у створенні розподілу статей і всього, що з цим пов'язано, природа наслідує лише одну мету – продовження життя. Але природа надала людині набагато більше «любові», чим їй необхідно для продовження життя. Весь цей потенціал кохання необхідно якось використовувати. У звичайних умовах він використовується в інших емоціях та формах енергії, які, з точки зору еволюції, являються протирічними, безпечними, патологічними, руйнівними, несумісними. Сьогодні в колбах ця проблема вирішується без емоцій, без того стану, що ми звемо коханням, чи статевим потягом.

Крім головної – мети продовження життя – статевість служить ще двом силам природи, наявність яких пояснює, чому статева енергія створюється у кількості, що набагато перевершує необхідність. Одна з цих цілей – збереження природи, друга – утримання виду на певному рівні. Третя мета природи – це еволюція у новий, вищий тип людини, що потребує свідомих дій на рівні досконалості, ідеалу. У Ніцше «надлюдина» це поняття, яке філософами–марксистами було прийняте з переляком, з адекватністю поняття «фашист», «білокура бестія». Тут з водою вихлюпнули людину майбутнього, паралельно намагались створити людину більш досконалу, мовляв, суспільство буде завжди, особливо цивілізоване суспільство, якому потрібні досконалі людські екземпляри..

Щоб вірно зрозуміти цю тезу, необхідно мати хоча б загальну уяву про роль та призначення «типів» у житті статі. З відомої точки зору, люди схожі один на одного більше, ніж це є насправді, їм надається майже безмежна можливість вибирати, за виключенням умов життя, розподілу на класи й т.п. Але, в дійсності, навіть на підставі загальновідомих психологічних праць, можна зрозуміти, яким чином у житті з'являються «типи» статі, та в якій залежності від цього знаходяться люди. «Дивацтва кохання» завжди займали людське враження. Чому людина кохає того, а не іншого? Варіантів багато, та всі без відповіді. Де кінець і де початок цієї химерної гри пристрастей, почуттів, потягу, хтивості, похоті, настроїв, розчарування? Відповідь пропонується така: винуваті типи, їх розподіл. Щоб зрозуміти принцип цього розподілу, необхідно усвідомити, що для кожного чоловіка – жінки поділяються на декілька категорій.

Жінки першої категорії – жаданні, їх у кожного чоловіка обмаль. Вони пробуджують максимум почуттів, бажань, уявлень та мрій, притягують до себе з непереборною силою майже містично. У випадку взаємності це максимум почуттів. Такі жінки залишаються для чоловіків завжди новими, невідомими, привабливими, зацікавленість в них ніколи не слабшає, кохання до такої жінки не стає звичкою, бо в ній щось неможливе, чудове, таке, що робить почуття тривалими.

Жінок другої категорії у кожного чоловіка набагато більше, вони також приваблюють його, але почуття підконтрольні, кохання спокійніше, краще підпадає під умовні норми, як зовнішні, так і внутрішні. Такі почуття можуть перейти в дружбу, симпатію, можуть слабіти і зникати, але залишають ніжні спомини.

Жінки третьої категорії залишають чоловіка байдужим. Якщо вони молоді і гарні, впливають на його уяву, але не прямим шляхом, а через якийсь життєвий інтерес: гордість, марнославство, пихатість, матеріальну зацікавленість, загальність інтересів, симпатію, вдячність, дружбу. Ці почуття тимчасові, переходять іноді в антипатію, ворожнечу, неприязнь.

Жінки четвертої категорії цікавлять чоловіків ще менше, фізичні взаємовідносини між ними мають трагічний елемент: чоловік зовсім їх не кохає. Продовження відносин з ними має механічний характер і є насильством над особистістю, важко впливає на нервову систему, може викликати імпотенцію і інші хвороби.

Треба мати на увазі, у різних людей кількість привабливих категорій різна, те ж стосується і жінок. Вибір за них вже зроблено і ніякі моральні принципи, обов'язки не порушать цей залізний закон типів і не народять кохання. Чоловіків можна розподілити на вищу, нормальну і нижчу стать. У звичайному житті, під тягарем різних обставин можуть бути різні зміни у коханні, втрати, знахідки, але невідповідні типи – безрадісні. Відноситись до цих проблем краще так, як це робив поет А.М. Жемчужніков (1821–1892):

Ведь всякий, кто бы ни был он, любил,
Страдал, надеялся, не верил, верил,
Смеялся, унывал и лицемерил
Перед собой и светом, словом: жил;
И жизнь его достойна ли упреков
Она, или похвал для нас полна уроков.

Нагадаймо й інший, гіркий посил цього поета:

Для творческих идей дух времени – препона,
Из лучших замыслов получится урод!
Из мрамора резцом ваяют Аполлона,
Но разве вылепишь его из нечистот?

Отже, тільки у любові і через любов людина стає людиною, в усякому разі, почувається краще. Без любові вона неповноцінна істота, не здатна ефективно працювати, діяти, творити, розуміти адекватно себе та інших. І якщо любов – центральний об'єкт філософії – то проблема ніколи не повинна втрачати своїх дослідників, як і протилежна проблема – ненависті і зла.

Шлях до поваги особистості проходить через її діяння, які найбільш близькі до досконалості. Можливості роду людського яскраво демонструють себе в злетах наукової думки, подвижницькому служінні народу, самовідданій любові. Сутність особистості виявляється не тільки у великому, позитивному, піднесеному, але, на жаль, і у протилежностях. Самі по собі протилежності не є ні злом, ні благом для людства, як наявність сонця, дощу, вітру. Злом виявляється таке взаємовідношення протилежностей, яке має руйнівне значення для особистості, її душі, тіла, середовища проживання, тощо.

Особливо непокоїть втрата системи людських зв'язків, руйнування антропосфери, чи, за Вернадським – ноосфери. Він розумів краще за інших, бо був знищеним комунізмом генієм, що сутність у егрегорі, від грецького бути у тонусі, т.т. – «бодрствующим». В оккультних і нових релігійних течіях – це душа речей, янгол, «ментальний конденсат», що народжується думками та емоціями людей, речей, а потім ці субстанційні стани набувають самостійного буття. Нині ці тонкі природні зв'язки активно руйнуються, відчуття катастрофи цивілізаційного масштабу зростає.

В чому корінь зла?

Відповіді на це питання є, але, як завжди, їм бракує одностайності. Зло може бути фізичним, соціальним, моральним. Останнє коріниться у людській суб'єктивності, воно нерозривно пов'язане з індивідуальною провиною, свободою та відповідальністю. У феномені морального зла відбувається дегуманізація, самознищення людського у людині. В емоційному відношенні зло огидне, неприємне, жахливе – психологічного дискомфорту від зла не бракує. В утилітарному відношенні воно набуває вигляду шкоди, т.т. того, що заважає доцільній діяльності по задоволенню матеріальних потреб. Історична різноманітність підходів до пояснення зла, ненависті, як філософських феноменів, має і об'єктивні, і суб'єктивні причини. Людство зараз нараховує 8 млрд чоловік. І кожна людина – мікрокосмос. Як на дереві немає однакового листя, так відрізняються і люди. Кожен із нас несе генетичну інформацію глибинну і невідому, якщо не лукавити. Біологічна природа людини важлива, і як би ми не покращували соціальні умови, але природа корегує на свій лад людську індивідуальність.

Платон, наприклад, розділив людей на розумних, лютих та хтивих. Існування зла має під собою онтологічний фундамент. Це властивість речей зберігати свою структуру, протидіяти іншим речам, руйнуючим їх якісну визначеність. З цієї підстави виникає схильність і до ворожості, і до розпусти. Перша – є виразом активного впливу на оточуючі речі, друга – нездатністю зберегти власну визначеність під тиском зовнішніх і внутрішніх факторів. Але ця властивість є також онтологічною підставою добра, тому що річ, яка втратила таку властивість, позбавляється якісної визначеності і перестає існувати. Життя, на жаль, не може продовжувати себе, не вбиваючи інше життя. Самовираження особистості не відбувається без суперництва та використання інших. Видіння раю, в якому пасуться леви поряд з ягнятками, а коти муркотять мишам – практично здійсненні лише на штучному, лабораторному рівні. Толерантність – це запорука миру і спокою, як би важко вона не давалась. Ми вже раніше згадували, що природа людини це магніт і скільки його не ламай залишаються два полюси: позитивний і негативний, і головне – навчитись долати у собі негативні емоції.

А. Шопенгауер писав, що взагалі існує лише три основні пружини людських вчинків, це: а) егоїзм, який бажає власного блага понад усе (він безмежний); б) злоба, яка бажає чужого горя (доходить до граничної

жорстокості); в) жалість, яка жадає чужого блага (доходить до благородства і великодушності).

Кожний людський вчинок зводиться до одного з цих імпульсів, хоч можуть діяти й два разом, у залежності від того, яке це співвідношення, такі мотиви і перемагають, керують вчинками особистості. До того ж, впливають суспільні, культурологічні, навіть історичні мотиви. Будь–який відрізок часу минулого, неважко помістити у світову історію елегантно і навіть вдало, але ніякий теперішній час визначити своє місце в історії не здатний, може тому, саме зараз, при швидкому занепаді духовності, та досягнень до надто «скромного» рівня, саме серед людей високодуховних розповсюдилась жахлива невпевненість, відчай і, навіть ненависть, а менш залежні від моралі – вдаються до дії, що лежить за межами закону.

Сучасна офіційна ідеологія, пропаганда і мова зараз ніяк не можуть набути логічного змісту, тому і не співпадають з бажаннями мільйонів людей. А найважливіше за все – це зміст цих бажань, їх «вектор» – духовне падіння, або духовні злети сучасників. Саме цей вектор – таємний зміст наших бажань, наш духовний потенціал, який і повинен визначити майбутнє. Вже давно люди дійшли висновку, що життя не їх власність, якою вони можуть розпорядитись як завгодно, життя це подарунок, який треба дякувати і постійно виправдовувати. Справа за малим – за розумом. Тому й виникає бажання закінчити цю тему цитатою з Кузанського: «Ум перенимает форму потенциальности, чтобы всё мерить модусом потенциальности, и форму абсолютной необходимости, чтобы все мерить модусом единства и простоты, как то делает бог, и форму необходимости связи, чтобы мерить все с учетом его своеобразия, наконец он перенимает форму детерминированной потенциальности, чтобы мерить все в отношении к его существованию. Но ум мерит и символически, путем сравнения, как тогда, когда он пользуется числом и геометрическими фигурами и ссылается на них как на подобия.» (Цит. по Гессе Г. Игра в бисер. – М., 1992. – С. 26.) Антон Чехов висловився ще жорсткіше і конкретніше, що «Справа не в оптимізмі і не у песимізмі, а у тому, що у дев'яноста дев'яти із ста немає розуму»! Грунтовне перебільшення з корисною гротесковою начінкою.

Не хворе суспільство не лякається імморалізму, тому що має багато засобів нейтралізувати його вплив на розум та серця людей. Залишається сподіватись, що сучасна цивілізація, навчена гірким досвідом, не дозволить спіймати себе на власну загибель.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні поняття, які визначають людину.
2. Що таке людина у філософії.
3. Структура особистості.
4. Що таке відчуження?
5. Що вивчає філософська антропологія?
6. Проаналізуйте основні смисложиттєві цінності особистості.
7. Типи особистості за К. Юнгом, Е. Кречмером, І. Павловим, тощо.

8. У чому сенс життя?
9. Що таке смерть та безсмертя?

Література:
Григорян Б. Т. Философия о сущности человека. М., 1979.
Григорян Б. Т. Философская антропология. М., 1982.
Печчеи А. Человеческие качества. М., 1985.
Фролов И. Т. О человеке и гуманизме. М., 1989.
Леонгард К. Акцентуированные личности. К., 1989.
Гримак Л. П. Резервы человеческой психики. М., 1987.
Цыбра Н. Ф. Самоутверждение личности. К., 1989.
Цибра М.Ф. Метанойя. Одеса, 2006.
Тейяр де Шарден П. Феномен человека. М., 1990.
Успенский П. Д. Новая модель Вселенной. М., 1992.

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

(Микола Цибра)

1. *Самоствердження особистості – соціально–філософська категорія.*
2. *Критерії позитивного, як соціальні орієнтири самоствердження*
3. *Перспективи самовдосконалення особистості*

Інтерес до самоствердження особистості, як окремої філософської категорії, обумовлений насамперед сучасним станом суспільних відносин. Власне, сама особистість веде постійний пошук точки опори, надійний притулок вічних добротворчих сподівань. Зацікавленість посилюється, набуває рис універсальної тенденції, властивої шерегу конкретних наук: політології, соціології, економічної теорії, біології, медицини, астрономії, психології, тощо.

Безумовно, особистість першочерговий об'єкт і суб'єкт суспільних змін, це насамперед напрочуд динамічний, безпосередньо стверджуючий соціальну дійсність елемент. Можна аксіоматично наполягати на тому, що суспільне життя змінюється настільки швидко та якісно, наскільки якісно самоствердкується особистість, й, відповідно, наскільки ці зміни втілюються у конкретних справах, обставинах – настільки прирощується сукупний потенціал Добра.

Наріжна ідея лекції – обгрунтування та подальше вдосконалення доказового апарату концепції самоствердження, як методологічної підстави дослідження особистості, її глибинного потенціалу. Відстеження процесу формування індивіда дозволить докладніше, змістовніше обгрунтувати особливості та механізми взаємовпливу суб'єктивного та об'єктивного в умовах відродження державності, нації, культури, релігії і відповідного реформування соціальної дійсності.

Л. М. Толстой на початку ХХ сторіччя занотував таку думку: «… устройство внешних форм общественной жизни без внутреннего совершенствования – это все равно, что перекладывать без известки, но на новый манер разваливающееся здание из неотесанных камней» (Толстой Л. Н. Дневники 1895–1910. М., Т. 22, С. 190).

Сьогодні психологи відмічають поширення синдрому «нестачі людяності», морального падіння. Бракує уваги до потреб особистості, її віковічної мети самоствердитись. Опанувати філософську категорію самоствердження, засвоїти, з яких параметрів складається ця проблема, та чого вона варта на тлі сучасності, потрібно не лише за необхідністю усвідомити її вагу, а насамперед слід зважити власні потреби, можливості, віднайти та залишити у суспільстві «себе найкращого».

1. Самоствердження особистості – соціально–філософська категорія

Практика реформування суспільних відносин яскраво змалювала вади та перекоси у розвитку особистості, паралельно і її потворні риси. Падіння моралі, інтересу до суспільних справ, прояви бездуховності, цинізму, скепсису, відносно можливостей добротворчого шляху розвитку людства, мають шукати свої корені серед вад та дефектів виховної роботи поряд з вадами та недосконалістю державного устрою, а можливо також й, за відсутністю досвіду, демократичного життя нації. Синергетично, або ж на «автопілоті» такі питання не існують і не вирішуються, потрібна невтомна, копітка праця. Практика та ідеологія тоталітаризму розгойдали суспільне життя, викликали руйнівну деформацію, спотворили особистість, знівечили індивіда в індивідуумі. Суспільство зараз хронічно хворе недовірою до всіх і вся. Залишається сподіватись, що незворотного стану хвороба не набула і що пацієнт підлягає фаховому обстеженю і лікуванню.

Слід зазначити, що ніякі ідеї, ніякі заклики або утвердження, не здатні поховати істину, що сенс життя, суспільного розвитку криється лише у самоствердженні особистості, створенні умов для реалізації можливостей кожної індивідуальності. Необхідно використати все те нове, корисне, що може віддати суспільству кожна особа. Застережемо, однак, що створення умов для кожної особистості – не є запорукою успіху самоствердження найвищого рівня якості. Без власних зусиль в цьому напрямку, діло не піде. За звичним постулатом, здібності задані природою, а активні дії у напрямку задоволення власних потреб у самоствердженні – залишає на совісті особистості.

Категорію «потреба» в науковій літературі визначають як «нужду». Потреба особистості – це витікаюча з її внутрішніх особливостей і відношень з зовнішнім середовищем об’єктивна властивість мати бажання, у підвалинах якого почуття незадоволеності, що спонукає до різних видів активності. Об’єм та кількість потреб особистості обумовлюється загальним рівнем культури і власними уподобаннями.

Отже, система потреб особистості – це сукупність типів і класів потреб, взаємно пов'язаних поміж собою на підставі визначеної субординації. Система має умовні закономірності формування і складається з багаторівневої структури. Якщо вдатись до найпростішої аналогії, то це можна змалювати ескізом піраміди, що спирається верхівкою на постамент вітальних потреб, а сама містить у собі, за законом розширення потреб, конусну спіраль соціальних потреб та претензій. Власну піраміду будує кожна особа к залежності від особистісних талантів і якостей. Постамент приблизно рівний для всіх, його міцність обумовлюється ступенем соціалізації особистості, що зміцнює добродійні якості, підвищує рівень культури.

«Стрижнем» каркасу потреб не може бути будь–яка потреба, бо їх декілька. Дамо їм назву домінантних: це потреби у праці, пізнанні, спілкуванні, безпеці та самоствердженні. Властива для кожної особи потреба у самоствердженні, обумовлюється дією загальносуспільного закону розвитку людини – прагненням до спілкування та відокремлення, уособлення; до визначення та ствердження своєї індивідуальності, доказу соціальної неповторності, унікальності свого «я».

Самоствердження особистості може бути охарактеризовано як опосередкована соціальною діяльністю ідеальна представленість індивіда в інших людях, у міжособових відносинах, а врешті – у самій собі, як монаді соціального цілого. У відповідності з логікою дослідження, можна зазначити, що самоствердження є таким станом особистості, який у даний момент, даний індивід напрацював, надбав у самому собі, як у «другому», та для другого. Сутністю самоствердження є примноження спільного Добра. (Утверждение утверждения утверждением).

Потреба у самоствердженні завжди існувала у конкретно–історичній формі і займала особливе місце у системі потреб. Специфіка у тому, що самоствердження має чітко задану спрямованість на добротворчість, на коерцивне (лат. стримування) усвідомлення влади Зла, його саморуйнівну конечність. Пошуки Добра, добротворчість, Добро – у цьому випадку є здатністю відмовитись від частини себе «некоханого», т.т. пожертвувати чимось у собі, заради інших, чийогось спокою чи блага. Добро прикрашає наше життя вищим змістом, надає людині божественної сутності, наближає до ідеалу, до бажаної досконалості.

Слід намагатись зазирнути у приховану сутність другої особистості, в суть прагнень її «я», не обмежувати одне з стрижневих завдань самоствердження – вияв та закріплення у свідомості інших, власної індивідуальності, свого роду продовження себе у часі і просторі: віковічна мрія людей!

У відповідності з логікою, та різними тлумачними словниками, «ствердити» можливо лише позитивно за формою, та позитивне, гуманне – за суттю, те, що вже довело своє право на буття, що має риси самовдосконалюючих якісних категорій. Той, хто має інші погляди, хто вважає кожний вчинок людини самоствердженням, у кращому випадку, помиляється.

То що ми тоді покладемо на полицю категорії самозаперечення?! Ніхто не здатен предметно довести, що, по–перше, існують вчинки саморуйнівні, які знищують індивід, а, по–друге, є безліч самозаперечних вчинків, що руйнують не лише уявлення про нашу сутність, як необхідну суспільству індивідуальність, але й «необоротно» корозують (лат. гризу, роз'їдаю) власне «я». Зауважимо, що виховний момент у цих випадках, ще не втрачає дієздатності.

Л. Н. Толстой, у своїх щоденниках, писав: «Безнравственно живущим и продолжающим так жить людям невыгодно верить, что мир движется по ступенькам идеи к Добру и они не верят в это» (Толстой Л. Н. Дневники 1895–1910. Т. 22, С. 555).

Взагалі, якщо суворо дотримуватись філософської лексики, то категорія «самоствердження» – це затвердження затвердження_затвердженням «самості». (А самоотрицание это отрицание отрицания отрицанием самости). Самоствердження – це форма існування нормальної здорової особистості. Процес цей завжди позитивно налаштований і спрямований на побудування найкращого з можливого, на втілення Добра, генетично захованого у глибинах «самості». Самоствердження соціальне за суттю. Зло (шкода іншому) неодмінно буде спростовуватись суспільством, заперечуватись, за некорисністю. Тенденція самозаперечення неприродна для особистості, бажаючими перетворитись на «ніщо» вважаються лише хворі люди. І якщо хтось наполягає, що Зло – неминучість, підстава життя на Землі – то сперечайтесь, за такою схемою – людство вже давно б перестало існувати. Цю доказовість можна побудувати як логічним, так й математичним методом. Пізніше ми, для наглядовості, математизуємо цей постулат.

Отже, стверджувати, самоствердждуватись, можливо лише через дії життєствердждуючі за своєю суттю. Частковість матиме форму самореалізацій. У цьому зв'язку цікаві роздуми Ф. М. Достоєвського, з приводу того, що «потребность заявить себя, выйти из ряду вон, есть закон природы для всякой личности: это право ее, ее сущность, закон ее существования, который в грубом, неустроенном состоянии общества проявляется со стороны этой личности весьма грубо и даже дико, а в обществе уже развившемся – нравственно–гуманным, сознательным и совершенно свободным подчинением каждого лица выгодам всего общества с наименьшим стеснением прав всякой личности») Достоевский Ф. М. Собр. соч., В 30–ти Т., М., 1976, Т. 20, С.170).

Це ще раз підкреслює, що за суттю самоствердження – це виявлення і постійне закріплення у суспільстві, в свідомості людей своїх кращих, гідних поваги рис, це обумовленість добротворчою діяльністю власних здібностей. Соціологічні дослідження свідчать, що у суспільстві зустрічаються особистості з різним рівнем самоствердження. Умовно розподіл тріадичний.

1. *Вищий рівень самоствердження* – «аподиктичний» – моя «самість» необхідна іншим «самостям» для примноження їх якісного гатунку та збагачення змісту. Характерні риси: соціальна активність, відповідальність,

альтруїзм, оптимізм, доброзичливість, благотворчість, інші позитивні якості, що спрямовують соціальні орієнтири.

2. *Середній рівень самоствердження* – «проблематичний»: це ті випадки, коли об'єктивні умови повному розкриттю «самості» не сприяють, але «я–уявлення» не пригнічене, активне, доброзичливе. Необхідні: допомога, співучасть, активізація особистості у подоланні об'єктивних обставин, що заважають самоствердженню на вищому рівні.

3. *Нижчий рівень самоствердження* – «анаморфічний» – це зняття «самості» у середину «самості», т.т. це поведінка зляканого їжака, але з різними наслідками – від самоїдства до самознищення.

До об'єктивних факторів, стримуючих (і не стримуючих) можливості для реалізації потреби у самоствердженні, додається суб'єктивний фактор: лінивість, апатія, песимізм, байдужість, скепсис, і т. і. Існує й інший варіант, коли об'єктивні умови і суб'єктивні можливості не заважають утвердженню «я» на вищому рівні, але активність особистості набуває перекрученого характеру «для себе». Подібні індивіди балансують на грані самозаперечення, вимагають постійної уваги суспільства, науково обгрунтованих заходів суспільствознавців, контролю з боку суспільних інститутів. Наскоками, критикою, кампаніями «разоблачений» тут нічого не досягнеш. Соціальне оздоровлення – акт відповідальний, втручання повинно бути спланованим, керованим, підконтрольним, але виключно демократичним, не продукуючим нового Зла.

Для ілюстрації, конкретності, доказовості і кращого розуміння – вдамося до математичного моделювання процесу самоствердження, згідно його рівнів. Побудову кількісної (математичної) моделі ми здійснемо як відображення взаємодії складових процесу самоствердження у термінах формальних математичних об'єктів та операцій з ними. Елементарні математичні об'єкти та операції з ними – ідеальні. Та все ж ніяка математична модель не здатна адекватно відобразити суспільні процеси, реальні, об'єктивні явища. У цьому зв'язку є сенс згадати про рівень складності і ареал (область визначення) моделі. Ми не надаємо сталених визначень для цих понять, але спробуємо скористатись їх інтуїтивним змістом.

Ареал рівня самоствердження (А) описує ту частину явища, яка знаходить відображення у моделі суспільної еволюції.

Самоствердження – це перетворення «Я» з привнесенням ознаки прогресивності «+».

,

де I_0 – «Я»; I^+ – нова якість «Я».

Самозаперечення – це перетворення «Я» з привнесенням ознаки регресивності «–» (1,2)

.

Змалюємо механізм перетворення «Я» під взаємовпливом «самість Я» і «буття Я», тобто суб'єктивних даних і об'єктивних умов існування «Я»:

$$I = [Д_е \; E \; Д_в] \; (I_0), \qquad (3)$$

де е – «самість Я»; в – «буття Я»; $Д_е$– дія е; $Д_в$ – дія в; знак «Е» – це символ теоретико–множинного складання.

Рівні самоствердження ми вже дали раніше, розкриємо їх зміст докладніше. Слід дослідити розповсюдження впливу ареалу рівнів самоствердження, що призводить до умовних соціальних наслідків.

Формула (3), яка відповідає *вищому рівню самоствердження*, буде такою:

$$I^{++} = [Д_е^{+} \text{ Е } Д_в^{+}] (I_0).$$

Визначимо ареал (А) вищого рівня самоствердження: $[A^{++} = I^{++}]$, де нова якість «Я» з двома ознаками прогресивності обертається множинністю «Я» з відповідними ознаками, т.т. як проста, механічна підмножина суб'єктів, для яких характерний саме вищий рівень самоствердження.

Середньому рівню самоствердження відповідає формула (3) у такому вигляді:

$$I^{+-} = [Д_е^{+} \text{ Е } Д_в^{-}] (I_0).$$

Визначимо ареал середнього рівня самоствердження, що у даному разі матиме наступне змалювання: $A^{+-} = [I^{+-}]$. Ареал середнього рівня самоствердження, обтяжений мінусом «буття», яке не сприяє особистості самоствердитись на вищому рівні.

Вигляд *ареалу нижчого рівня самоствердження* $A^{-\pm} = [I^{-\pm}]$ говорить про те, що тут головує підмножина суб'єктів з негативними якостями «самості Я» , за умов знакоперемінного впливу «буття Я».

Такий вигляд формули (3) відповідає змісту *категорії «самозаперечення»*

$$I^{--} = [Д_е^{-} \text{ Е } Д_в^{-}] (I_0),$$

де ареал має вигляд $A^{--} = (I^{--})$, що свідчить про підмножину суб'єктів з негативними якостями «самості Я» та «буття Я».

Просте (механічне) поєднання ареалів дає всю множину суб'єктів трьох рівнів самоствердження (вищого, середнього, нижчого), та ареалу суб'єктів з характерними ознаками самозаперечення.

$$A = UA^{++} \, UA^{+-} \, UA^{-\pm} \, UA^{--}.*$$

Далі, щоб змалювати наслідки впливу кількісного зростання ареалів на якісну характеристику суспільства («МИ») – введемо позначку W для «ми» і покажемо суспільство, як суму інтегралів I_0 («Я») по ареалам:

W=SI=SI + SI + SI + SI,

A A++ A+– A–+– A—

, (9)

інтерпретуючи інтеграл S, як сполуку.

Визначимо масу інтегралів S в усій множині m, як: $m(A^{++})$, $m(A^{+-})$, $m(A^{-+})$, $m(A^{--})$. Відомо, що сума цих частин дорівнюється М (масі). Тоді формула (9) матиме вигляд:

$$W = m(A^{++})I^{++} + m(A^{+-})I^{+-} + m(A^{-\pm})I^{-\pm} + m(A^{--})I^{--} \quad (10)$$

Розглянемо всі варіанти реформування «Я» в «МИ».

1) Коли $A \approx (A^{++})$**, це говорить про те, що вищий рівень самоствердження домінує у суспільстві. Тоді $m(A^{++}) \approx M$, а кількість інших ареалів знижується до нуля. З формули (10) витікає, що $W \approx MI^{++}$, що відповідає зростанню соціального прогресу, його динаміці.

2) Коли $A \approx (A^{+-})$, це свідчить про те, що середній рівень самоствердження домінує у суспільстві. Тоді $m(A^{+-}) \approx M$, а кількість інших ареалів наближається до нуля. З формули (10) слідує, що $W \approx MI^{+-}$, що свідчить про уповільнення розвитку суспільства, зменшення позитивних змін у соціумі.

–

---

* U – знак об'єднання

** « – наближена рівність

3) Коли $A \approx (A^{-\pm})$, це вказує на те, що нижчий рівень самоствердження домінує у суспільстві. Тоді $m(A^{-\pm}) \approx M$, а складова інших ареалів наближується до нуля.

З формули (10) розумієш, що $W \approx MI^{-\pm}$, це очевидний застій, соціальні досягнення гальмуються, проступають риси стагнації.

4) Коли $A \approx (A^{--})$, це вказує на те, що в суспільстві домінує категорія самозаперечення. Тоді $m(A^{--}) \approx M$, а частки інших ареалів наближаються до нуля. З формули (10) витікає, що $W \approx MI^{--}$, і в цьому випадку суспільству загрожує регрес, деградація, дегуманізація, дегенерація за якими слідує повний колапс, приклади якого історії суспільних відносин, на жаль, знайомі.

Отже, математизація процесу самоствердження дозволяє наочно демонструвати не лише прогрес, але й наслідки самоствердження особистості, на відміну від вербального запису процесу. Існуючі програми, відношення, переведені на мову математики, дозволяють розробляти та вирішувати цілу низку соціальних завдань. Завдяки використанню параметрів, можна знаходити оптимальні рішення у напрямку найбільш якісного самоствердження особистості. Насамперед, виявляються об'єкти найбільшої соціальної напруженості, ті групи та спільноти людей, які потребують значної уваги.

Рівень життя, у нашому суспільстві особливо, не має рис загального «благоденствія». Самоствердження особистості – це насамперед активність її позицій, ініціативність, наполеглива та творча праця. Якщо бути до кінця відвертим, то з історії у вічі нам дивиться малоприємна істина – діяльність мас завжди ворожа культурі, особистості, вона завжди руйнує їх. Народи, як абстракція, взагалі нічого не створюють. Створюють особистості. Всі винаходи, відкриття, філософські системи, релігійні вчення – наслідок діяльності особистостей. Народ завжди був ініціатором руйнації. Звідси – впевненість, що раси, та нації не здатні еволюціонувати у таких темпах, як особистість, як палко бажаючий досконалості індивід, що будує себе всупереч обставинам. Слід констатувати, що вищі прояви людського духу, вищі види діяльності людини – народу взагалі не потрібні, нерідко неприємні йому, ворожі й, навіть,

небезпечні, бо протидіють виру гігантського організму. Еволюція – це те, що залишається від індивідуальної діяльності у наслідок боротьби між нею та аморфними, байдужими масами, нездатними переходити зненацька на новий план буття, на зразок метаморфоз метелика. Як писав пролетарський письменник Максим Горький – народу завжди потрібен Данко, здатний вирвати серце з власних грудей, щоб замість ліхтаря тримати його в руках, забезпечувати натовпу шлях до спасіння.

Така «надлюдина» жаданна, вона повинна прийти, щоб рятувати людей від них самих. Всі релігії починаються з приходу «надлюдини», ідея надзвичайної особистості існувала з самого початку відомого нам людського мислення, не зважаючи на те, що коли натовп стикається з подібним індивідом, він лякає, його побивають камінням або розтинають.

Надлюдина розглядається у філософії, як продукт еволюції людини, частіше використовується термін «вищий тип людини», «гармонійна особистість», тощо. Але й тут спрацьовує головна помилка ідеї еволюції – чомусь не береться до уваги, що еволюція (що б вона не означала) не може бути гарантованою усім і кожному. Всі відомі форми життя являють собою наслідок або еволюції, або виродження (регресу, дегенерації). Всі ми віримо Геракліту, його відомому вислову: Панта рей! – все тече, все змінюється – та тільки чи слід все іменувати «еволюцією»?!

Еволюція, у напрямку до надлюдини, є побудова нових форм мислення, почуттів, відмова від старого, невиправданого. Новий тип, що створює себе з старого матеріалу, як би долає його, перемагає, займає його місце. Людина це міст, а не мета, це наслідок визначеного руху, визначеної еволюції у напрямку кращої організації життя, можливостей пізнання і т.п. Але все людство визнавати еволюціонуючим – невірно, абсурдно і, безумовно, шкідливо.

Навіть природа не надає нам прикладів такої ідеальної еволюції. Цінність всього у людському житті, визначається міркуваннями з приводу того, що є корисно для прогресу. Але слід зауважити, що «середньої людини», якою звикла оперувати наша недосконала соціологія, – не існує, зміни в індивіді відбуваються постійно і безперервно, нова людина виникає зараз, будує себе у новому вигляді для нового плану життя, надлюдина не належить виключно історичному майбутньому, вона була в минулому, існує тепер, але завжди треба пам'ятати, що вона не залишається у житті – з’являється і йде від нас. Звичайна людина не здатна побачити й зрозуміти надлюдину, бо вищий тип може бути під владою нижчого.

Приймемо на віру, що наше життя та історія мають умовну мету, смисл, які ми зараз зрозуміти не здатні. На нашу думку, цей смисл і ця *ціль – і є надлюдина*. Все інше існує для єдиної мети – щоб з маси людства час від часу виникав і зростав особливий індивід–надлюдина і забезпечував ідею прогресу. Ідея загальної еволюції мас, така ж далека від логіки, як, наприклад, ідея однакової еволюції всіх клітин дерева – у плоди та квіти. Шляхи різні, їх безліч, наївно уявляти, що вони усі перетинаються.

Еволюція людини може бути тільки свідомою! Несвідомо може відбуватись деградація, виродження, мутація. Природа не гарантує надлюдини і лише свідома праця у цьому напрямку здатна забезпечити успіх, хоч сьогодні вчені більш схильні до сумних прогнозувань.

І все ж таки, не дивлячись на те, що ідея надлюдини ілюзорна і не зрозуміла, вона єдина, на яку має спиратись оптимізм, прогрес, надія на краще майбутнє. Щоб відповідно поводитись у відношенні до цієї ідеї, ми повинні насамперед побудувати для себе гармонійний образ надлюдини. Незрозумілість та *неусвідомленість – шкідливі для життя взагалі*. До того ж, слід визнати, що розвиток деяких рис може відбуватись тільки за рахунок інших, у людини безліч протирічних властивостей, які не можуть розвиватись паралельно. Високий зріст не може бути цінністю людини. Не має абсолютного значення і велика фізична сила. Довговічність теж, якою б вона не була – не гарант внутрішнього щастя. Все це у надлюдини не є цінністю, тому, що може будуватись природою і зовні неї. У людини повинні розвиватись властивості, які не можуть існувати і проявлятись зовні неї, але які необхідні, як ланка у ланцюзі загального існування.

Розвиток внутрішнього світу, еволюція свідомості, є абсолютною цінністю, що функціонує у відомому нам світі індивідууму і не здатна розвиватись зовні нього. Еволюція свідомості, внутрішній прогрес, перехід на новий рівень – є сходження до надлюдини, до гармонійно розвиненої особистості, здатної самоствердж уватись на вищому рівні. Ідея надлюдини насамперед пов'язана з очікуванням певного якісного нового одкровення, нових знань. Зустріч з одкровенням, з надлюдиною, якщо дозволите – з Ідеалом – відбувається не задля того, щоб людина займалась власною персоною, а тому, щоб знайти аргументи того, що життя наповнене сенсом, смислом, до якого ми закликаємо і на який покладаємо головну місію збереження особистості для (у) цивілізації.

Ми, на сучасному рівні суспільства, не можемо не визнавати власної рабської сутності, обтяженої добровільною покорою системі рабства. Ми виправдовуємо свої сервільні вади рабів тим, що прибиті «цвяхами» до місця роботи, до місця проживання, що ми обмежені у всіх суттєвих проявах нашого існування і потреб, що ми зазнаємо кари за найменші спроби набути волю і незалежність не лише у поведінці, але навіть і у думках! Спокуса жити якнайлегше, за чиєюсь спиною – дорого обійшлась народу України. На довгі роки ми забули, що підстава для «благоденствія» міститься в праці, особистому ризику, власної ініціативи і власної відповідальності за все, що робиш. Це і самообмеженість на рівні морально–правової самосвідомості і інші гуманні здобутки цивілізації, що оминули нашу свідомість, понівечену історичними «катаклізмами» революцій і війн, пригнобленням і голодомором. Майже сорок відсотків народу України на порозі третього тисячоліття не позбавились рабської психології і все ще чекають доброго, розумного правителя, який все буде ділити «по справедливості». Постійні вибори президентів і депутатів яскраво ілюструють нашу сучасність, що має відверті риси стагнації. Гібридна

війна на Сході, анексія Криму, тотальна корупція, руйнують людську особистість. Сучасних лідерів треба виховувати. На Сході кажуть, що Вчитель з'являється тоді, коли до зустрічі з ним вже готовий учень. Мислячих, волелюбних учнів не бракує. Але слід застерегти, що повна свобода від моральних обмежень не може бути ознакою «надлюдини», тільки у вульгарному, сфальсифікованому розумінні можна підмінити ідею надлюдини – ідеєю «все дозволено». Жорстокість і досконалість особистості у ній самій. Чудово починається твір Ф. Ніцше «Так говорив Заратустра»: «Величне Світило, в чому б було твоє щастя, якщо б не було в тебе тих, кому ти світиш?». Слід вірити, що ми існуємо завдяки Світлу і Добру та в ім'я їх збереження.

Є серед нас такі, що полюбляють бавитись ідеєю демонізму, сатани, сили демонічної особистості, та все це глибоко хибна, низька стезя. Всіляке зло мілке, вульгарне, Зла сильного і величного – не існує, воно завжди пов'язане з перетворенням чогось значного, великого – на мілке та потворне. Фальсифікації, брехлива пропаганда для потреб «вождизма», псевдолюдей, яким «дозволене все», штампуються постійно, з повною безвідповідальністю.

Це ті випадки, коли «низкая истина превращается в нас возвышающий обман». В практиці людського життя небезпечним є також «принцип відносності», мовляв, все відносне, умовне, ніщо не є цінним. З такою філософією взагалі можна безпроблемно існувати посеред життєвих негараздів. Можна навіть бачити істину і не слідувати їй, «умивати руки», зраджувати її. Дійсне зростання – у гармонічному розвитку розуму, почуття і волі. Односторонність – гарантує хворий наслідок.

Насамперед, треба вчитись, по–перше, не знищувати те, чого не розумієш, не чорнити незрозуміле, намагатись насамперед розібратись, знайти вчителів, бо тільки вчитель робить з нас людину. Внутрішня єдність це важка праця, без якої ніякого власного «я» не побудуєш, і власної волі не відчуєш взагалі. Наше «я» безперервно змінюється, в різні миттєвості життя з'являються різні «я», і якщо дістає хисту відсторонитись, то навіть дивуєшся: «це я, і це – теж я ???»

Усі непорозуміння, які виникають у зв'язку з ідеєю надлюдини, цілком правомірні. Неможливо відбиватись фразою, що людина повинна знаходити щастя у свідомості свого зв'язку з ідеєю надлюдини, чи гармонічної особистості. Що це за поняття «повинен»?! А якщо людина не відчуває потреби? Взагалі, чому людина комусь щось «винна»? Зрозуміло, що питання важче, ніж здається на перший погляд. Винні усі перед усіма. Насамперед, вчитись, набувати нових знань, підніматись до нових понять, до вищих почуттів, до альтруїзму, хоча сама ідея надлюдини стара, як людство.

До самоствердження на вищому рівні людина повинна себе готувати. Як–то говорено, *себе знайти неможливо, себе можна лише створити*. Нові ідеї не розкриваються нам до тих пір, доки ми не зробимо себе достатньо підготованими для їх сприйняття. Хибно сприйнята ідея здатна мати небажані, навіть погибельні наслідки, як, наприклад, ідея комунізму, така приваблива на перший погляд, майже десять Заповідей шельмованого комуністами Христа.

Сучасна психологія і філософія повинні рахуватись з реальністю пануючих у суспільстві ідей, з відповідністю грунту, на який висівається ідея. Розум не здатний відповідно оцінювати ідею, доки йому не стане зрозумілою її практична реальність, потім, за конфліктністю з дійсністю, виникає необхідність у відповідних знаннях, досвіді, аналізі наслідків. Ідея – це машина величезної сили, і коли вона не спрацьовує, вина не у ній, а у водіях, або її хибності, або у невірному підході до неї. Світ безкінечних можливостей спонукає все живе до пошуків нового, неосвоєного, незнаного. У кожному моменті існує безліч можливостей і більшість з них здатні до засвоєння, розуміння, вибір методів втручання за нами. Для здійснення всіх можливостей, що виникають у кожний момент, потрібен час, а це і є на даному етапі життя Землі, наша дійсність.

Ідея надлюдини не існувала окремо від ідеї вищої свідомості, що позбавлена обмеженості нижчого та середнього рівнів, хоч і зберігає всі їх недоліки, але розуміє їх, керує ними, нівелює їх прояв. Людина містить у собі антагоністичні риси, але якщо заглибиться у себе, здатна знайти вирішення внутрішніх проблем на вигідному для себе і для суспільства рівні. Досягнути кращого – завдання, яким керується кожен. Важливі лише якість того, що людина буде шукати і як це вона буде робити.

Образно кажучи, більшість з нас живе на поверхні самих себе, не усвідомлюючи того, що знаходиться в наших глибинах, не використовуючи і тисячної долі власних можливостей. Пошуки треба вести у СОБІ! Надлюдина криється в глибинах власної свідомості, лише від себе залежить наблизиш ти розуміння її до себе, чи це тобі не цікаво, хай все йде, як йде. Процес цей не лише розумовий, але і практичний, дієвий, час здя здійснення мети швидкоплинний, кожна його хвилина надто коштовна у всіх випадках.

Побудова майбутнього, слугування майбутньому – це лише символи, гасла відношення людини до самої себе, до свого власного теперішнього, його гармонійного і гідного облаштування. В істині не існує антитез, тому ідея надлюдини поєднує внутрішню і зовнішню працю, ми повинні визнати присутність у нашій дійсності бажання, «влечения», до чогось вищого, що підтримує нас в пошуках ідеалу. Ми намагаємося знайти світ в якихось нових, більш гармонічних категоріях, розуміємо, що наше виживання лише на таких шляхах, розуміємо також і їх неймовірну складність, бо як казав Заратустра: «Нет ничего вне нас, но мы забываем это при первом звуке». (Ницше Ф. Так говорил Заратустра. 1990, Изд–во Московского ун–та).

2. Критерії позитивного, як соціальні орієнтири самоствердження

Визначення соціальної «ваги» особистості, рівня її самоствердження, можливе лише при науковому, виваженому дослідженні критеріїв, т.т. ознак, виходячи з яких, можливо судити про предмет, корегувати його зміст. Слід визначитись, на підставі яких прикмет кваліфікувати рівень самоствердження особистості, щабель досягнутої досконалості, можливий потенціал її розвитку, бо шлях людини до надлюдини, або гармонійної особистості, не може зводитись тільки до зростання одного інтелекту. Головна зміна в людині відбудеться завдяки еволюції емоційного життя – просвітленим та новим, насамперед, треба себе ВІДЧУТИ. Ця перспектива є наше майбутнє, і тут слід попередити про колізії існуючих (небезпечних для еволюції) сумнівів. Здається, що нам до майбутньої надлюдини?! Нам пропонують світло, якого ми ніколи не побачимо! Чому ми знову повинні служити тому, чим насолоджуватись будуть інші? Ми жебраки, нам темно, ми мерзнемо, голодуємо, а нас втішають, показуючи вогні у палаці багатія! Ми повинні витрачати все життя, щоб зібрати крихітки знань, а потім ми знову зрозуміємо, що всі наші знання – ілюзії, що надлюдина є категорією міфічною, у рідкому випадку – штучною, ексклюзивною.

Проте, іншого шляху до кращого майбуття наших з вами дітей та онуків – а вони є логічна реальність – не існує. Все, чого ми бажаємо собі, ми здатні і ПОВИННІ зробити самі, і навчити, передати свої знання та найдосконаліші ідеї – своїм дітям, онукам – своїм нащадкам. Ми не можемо не визнавати ПОСТУПОВІСТЬ у набутті досконалості, необхідність готувати себе до її сприйняття, необхідність працювати над собою, вводити себе до рівня нових понять, займатись постійним самопросвітительством. ІДЕЯ завжди повинна адекватно, вірно сприйматись. Слід шукати й знаходити для неї ВІДПОВІДНІ важелі, шляхи, інакше вона може мати небажані, навіть небезпечні наслідки, свідками яких є ми з вами. Неможливо без знань та досвіду керувати потягом, авто, навіть, велосипедом. У кожному моменті їх безліч. Вибір за нами, або апелювати до вищої свідомості, до можливості насолоди повнотою життя, або повертатись до стану мавпи, хробака чи копрофага.

Людина оцінює себе відповідно критеріям, що панують у суспільстві, орієнтується на те, як оцінюють її інші. Соціальна необхідність розробки технології оцінки, для управління розвитком та активізацією діяльності людей, завжди була актуальною, подразливою, тому завжди приводила науковців до всіляких непорозумінь.

Критерій самоствердження дозволяє виявити рівень досконалості (або недосконалості), суспільної значущості, «вартості» особистості. Природно, що у критерій самоствердження закладено систему соціальних детермінант. Критерій розвитку кожного суспільного явища, це ознаки, за станом яких відстежується рівень розвитку. Одні ознаки добирають безпосередньої сутності явища, інші – визначають другорядні моменти, т.т. одні критерії – узагальнюючі, сутнісні, інші – приватні, другорядні. У нашому випадку мова

йде про визначення таких загальних рис, ознак, які з достатньою конкретністю змальовують сутність категорії самоствердження.

Найбільш загальний критерій вміщує суму фрагментарних, часткових ознак, що можливо лише в ідеалі. Слід інтегрувати приватні ознаки. Чим вищим за щаблем відзеркалення сутнісних ознак явища виступає критерій, тим більш узагальнюючим буде він сам. За цим принципом і будується ієрархія критеріїв, що відображають сутність явища на фоні загальноісторичного розвитку.

Таким загальним критерієм самоствердження є *рівень моральності*. Він «діагностується» через поняття «моральне здоров'я», культура потреб та споживання, цілеспрямованість, творчість та соціальний тонус особистості. Як відомо, сферами прояву сутнісних сил людини є її матеріальне та духовне життя, суспільні відносини, види і форми діяльності, спілкування. Спиратися на одну ознаку, чи на один критерій, за яким слід оцінювати рівень досконалості особистості, невірно, з причин безмежності та неоднозначності, виникаючих перед кожною людиною проблем.

Розглянемо вищезгадану низку категорій, як узагальнюючої характеристики соціальної вагомості особистості, на підставі яких оцінимо рівень самоствердження особистості і, відповідно, зможемо корегувати, допомогти людині у напрацюванні подальших установок та ідеалів, без яких втрачаються орієнтири життя. Особистість формується у процесі соціалізації. Тут пригадується одне місце у Біблії, де слушно визначено багато віків тому: «Уже и секира при корне дерев лежит; всякое дерево, не приносящее доброго плода, срубают и бросают в огонь…») Матф. 111, 10, 12). Жорстка аналогія, але життя взагалі не парадна хода – всі ми чекаємо від людей добра і всі ми повинні давати його іншим – щоб з нами не було, як з безплідним деревом.

Людина здатна змінювати події і людей навкруг себе, змінювати власне відношення, а коли вона змінює своє ставлення до того, що у неї є, тоді й приходять нові події, тоді вона здатна розпізнавати, розуміти навкруг себе нових людей. Слід прагнути до внутрішнього розвитку і внутрішнього поліпшення, а це досягається зміною внутрішнього відношення до речей і власних дій.

Особистість займає умовне положення у суспільстві, вона виконує умовну роль, т.т. несе ту функцію, яка передбачає нормативно–схвалений образ, тип поведінки, задовольняє очікування від неї та її позиції, яку вона займає в громаді. Саме ця відповідність суспільним очікуванням і має бути критерієм її якості.

Зрозуміло, що особистість, самоствердживючись, не виступає у ролі робінзона–одинака. Вона діє серед людей і повинна виробляти у собі відповідні моральні потреби. Інтегрованим показником моральних норм самоствердження, одним з основних критеріїв досконалості, виступає моральне здоров'я, так званий моральний статус, детермінований загальним статусом моральності суспільства, в якому знаходиться особистість, діє відповідно напрацьованим ним правилам. Моральне здоров'я відзеркалює оціночний стан індивідів в їх

діяльності, у практиці життя, являється якісним показником сутності особистості, соціальною характеристикою її самоствердження.

Безумовно, людина має відомий «люфт свободи» у виборі форм поведінки, вона не суворо кинута у так зване «прокрустове ложе» зовнішніх обставин. Проблема вибору постає завжди і повсякчасно. Звідси – палітра можливостей не бідна, у тому числі і морального вибору. Однак, діалектика цього процесу свідчить, що моральне здоров'я тим більш відповідає спільному буттю, чим більш воно «типізоване», чим ширша його репрезентативність. На рівні великої групи моральне здоров'я оцінюється майже однозначно. Але чим щільніше ми наближаємося до індивіда, тим більш конкретне значення набуває особистий вибір, тим частіше виникають відхилення від соціально типізованих норм і уявлень. В одному і тому ж середовищі, різний вибір себе і різний наслідок цього вибору. Як то кажуть, одна сестра ледача, а друга – працьовита.

Гама реагування особистості на зовнішні обставини значно ширша за сім нот, що забезпечують всю різнобарвність музики. Відповідно і особистість у рівних умовах може бути і морально здоровою і збитковою т. т. морально хворою, агресивною і т. п. Моральне здоров'я або нездоров'я свідчать про якість діяльності особистості у здійсненні своїх орієнтацій на суспільну потребу. Іншими словами, моральне здоров'я є одним із важливих критеріїв самоствердження.

Формування морального здоров'я особистості неможливо уявити вулицею з одностороннім рухом, задіяно три напрямки: пізнавальний, емоційний і вольовий. Успіх залежить від особистості, її націленості на обраний рівень самоствердження.

Важливою умовою реформування суспільно–економічного розвитку є необхідність цілеспрямованого виховання культури потреб та споживання. Вчені підрахували, що суспільство довше існуватиме, якщо потреби кожної людини будуть «споживати» не вище певної середньої суми на місяць. Високі цифри – гарантія недовгого існування людства взагалі, як з причин дисбалансу, так і з причин екології. Сучасний стан водоймищ це візитка моральності людства його віддзеркалення у мусорних островах на океанських просторах і на державних ланах.

Баланс у споживанні це: реалізація власних задатків, відношення до праці, відповідальність, рівень реалізації соціальних програм, забезпеченість порядку та організованості на всіх щаблях суспільної ієрархії, висока цивілізованість або громадянськість – все те, що безумовно впливає на рівень самоствердження особистості. Сучсна біда – багатовекторне корупційне роз’їдання індивіда. Ліків не достає, будувати буцегарні – не вихід. Треба вдосконалювати систему взаємовідносин на всіх рівнях,

Культура потреб та споживання взагалі є одним з елементів загальної культури особистості, бо має власні форми прояву, відносну самостійність та якісний рівень. Вона не може бути відокремленою від історично конкретних форм культури. Культуру потреб і споживання можна характеризувати як використання найбільш раціональних засобів споживання, адекватних рівню

розвитку суспільних відносин, і як гарантію самоствердження особистості, хай і у досить відносних судженнях.

Інший критерій – *ціль, мета*, напрямок думок та дій, зрозуміло, що не всіляка ціль сприяє самоствердженню, а лише та, що не вносить у життя інших та у власне – деструктивності, дисгармонії. *Соціально вагома ціль, сприйнята особистістю зацікавлено, сприяє духовності, одночасно збуджує у напрямку до добротворчості, самоствердження на благо, во благо всіх.*

Самоствердження – це не одиничний акт, до якого індивід готується все життя, а потім немов би виконує свою Місію на Землі і йде у небуття. Життєвий шлях – це безперервний ланцюг самостверджень, який межує іноді навіть з актами самозаперечення, зі спробами саморуйнації, як моральними, так і фізичними. Сюди відносять і дурні звички, і негативний спосіб життя, і байдужість, тощо. Весь людський бездуховний мотлох відноситься до *самозаперечення* – «заперечення заперечення запереченням». Дехто з не дуже вдумливих філософів, вважає і самозаперечення – самоствердженням. Такий собі категоріальний суп, де морква з'їла цибулю.

Масштаб (рівень) самоствердження безумовно різний – від повсякденних дій і справ – до героїчних вчинків. Людина це монада, єдина істота, яка володіє творчою силою розуму і здатністю цілеспрямовано, за своїми мірками переробляти обставини, впливати на навколишній світ. *Вагомість цілей* тим більша, коли відповідає загальному плину подій, сучасності, історії у прогресивному напрямку – відповідно самореалізація та самоствердження особистості може набувати найбільш якісного рівня, найбільш повно задовольняти суспільні вимоги і, відповідно, власні духовні потреби.

Економіка динамічної держави вимагає від особистості максимум творчого потенціалу, який необхідно спрямувати на подолання викривлень, збочень перехідного періоду та соціальних деформацій з цим пов'язаних. Діяльність у сукупності розуміється як творча, але кожну її форму назвати творчою підстав недостає. Для потреб самоствердження у категорії «творчість», як правило, використовують критерій: «я можу так, як не може ніхто інший», що додає самоцінності особистості, заохочує її до дії, виправдовує сенс життя кожного, допомагає самостверджуватись адекватно. *Намагатись вдосконалити оточуючий світ, оптимізувати людський настрій, активізувати практику людського існування у напрямку до добротворчості та доброзичливості – це вищий рівень, ідеальний наслідок творчого самоствердження особистості*. Це можливо лише у *соціальному тонусі*, т.т. при потребі власну життєву програму узгоджувати з необхідностями суспільства. Застережемо, що не всі «заявки спільнот» слід задовольняти. У суспільстві виникають непередбачувані, нерегламентовані відносини, далекі від кодексу честі, тому рабська (сервільна) психологія недоречна, небезпечна. Критичного погляду і відношення потребує кожна ситуація у житті. Соціальний тонус, як критерій самоствердження особистості – це насамперед збалансованість соціальних якостей індивіда, його здатності оцінювати ситуацію. Загальної спрямованості особистісних цілей у

жодному суспільстві не існує, але переважати повинні нерегресивні і нестагнаційні напрямки.

Взагалі, соціальний тонус суспільства нагадує ковдру, що має за якість велику кількість вузликів. Соціальний тонус особистості виявляється насамперед в її практичній діяльності і формується під впливом взаємного процесу:

а) власних напрацювань духовності особистості – потреби, інтереси, ціннісні орієнтири;

б) наявністю необхідних умов для реалізації власного «я». З другим пунктом завжди складно, суспільство хворіє, сподіваємося не безнадійно, постійні «тимчасові перебудови», бажано, не вічні. Людина вирішує сама, пройти їй повз зло або втрутитись; зробити спробу щось змінити на краще, чи залягти під ковдрою байдужості; жити творчо, активно, або ж скиглити денно і нощно, перебувати у лінощах, очікуючи «манни небесної», не протидіяти зашкарублості, рутині, «якось буде…».

Соціальний тонус – своєрідний градус життєдіяльності, понять про світ, своє місце у ньому, розуміння принад якісті свого короткочасного існування. Сюди відноситься також і психологічна рівновага, що базується на соціально–політичних, моральних та естетичних ідеалах, принципах, уподобаннях. На соціальний тонус впливають матеріальні та духовні події, їх оцінки. Категорія «соціальний тонус» відноситься до суб'єктивно–об'єктивних детермінант у самоствердженні. *Це міра усвідомленості особистістю суспільних інтересів та власного відношення до подій.* Вимоги до соціального тонусу зростають постійно, за кардинальними змінами та потребами суспільства.

2. Перспективи самовдосконалення особистості

На формування потреби у самоствердженні впливають *три рівні* соціальної детермінації:

А) Об'єктивні умови, як «загальний фон» соціальної детермінації особистості;

Б) Безпосереднє соціальне оточення, як специфічний фактор;

В) Внутрішній стан особистості, як одиничний фактор у структурі соціального детермінізму.

Сьогодні особистість залежить від об'єктивних умов рівно так, як залежала від них у всі часи та епохи, однак, абсолютизувати соціальний детермінізм особистості не слід, бо це хибний шлях, не слід потурати фаталізму. Особистість має відносну, досить стійку самостійність, вона здатна долати умови існування, виходити на інший рівень самоствердження. Якщо розібратись, то питання відносної самостійності особистості – це зовсім не фатальна обумовленість «жорсткої» детермінації, а специфіка самого детермінізму. Якщо виходити з проблеми взаємодії складних соціальних факторів з особистістю чисто механістично і не враховувати власного бажання активності особистості, її потреби у самоствердженні на вищому рівні, то на еволюцію людського потенціалу залишиться слабка надія.

Постійна невдоволеність, самокритичність, потреба вийти за межі існуючого, вдосконалити і вдосконалитись, самоствердитись – вимагає від особистості творчої наснаги на шляху можливостей виявити себе. Пошуки не обов'язково повинні мати риси масштабних справ, складнощі любого рівня привабливі, особливо зі змістом «необхідності для когось». Беспокійна людина завжди бажає досконалості, завжди у центрі різних життєвих ситуацій. Як правило, такі особи створюють незручності чиновництву, обивателю, але для суспільства вони єдиний двигун у потягу життя. Саме такі особистості і є квінтесенцією всього сущого, саме вони забезпечують моральне здоров'я суспільства.

Попри всі негаразди, необхідно свідомо і наполегливо працювати на перспективу, бо регрес та дегенеративні зміни малопривабливі категорії. Важливо пам'ятати також про баланс між вимогами до людини та потребами забезпечувати її необхідності для нормальної життєдіяльності. Коли державна машина робить зі своїх членів тільки засоби для власних цілей, то вона сама і штовхає людей на шлях аморалізму, кількість якого швидко перейде в якість того ж соціуму. Фінали в історії відомі: Італія, Греція, Німеччина, Іспанія, тощо.

Прорахунки соціальних інститутів у задоволенні запитів особистості, можуть викликати у значної частини пасивну позицію, настрої апатії, байдужості, навіть агресії. Сьогодні це очевидний фон нашого існування. Ми занадто довго жили «перспективою», жертвуючи сьогоденням, а для самовдосконалення особистості треба не лише усвідомлювати повсякденні настрої та атмосферу, в якій існує та викристалізовується особистість, а відстежувати моральні норми, напрацьовувати ідеали, без яких людина у суспільстві себе не знайде. Необхідно постійно стимулювати природні якості людської волі, цілеспрямованість, альтруїстичні поривання. Духовні запити особистості природно зливаються в єдино вірне могутнє русло вдосконалення – творче самовдосконалення, слідуючи за фантомом надлюдини, як ідеалом. Творча енергія – синергетична за станом, це альфа і омега зростання тих досконалостей, на які націлена воля людини.

Досконала особистість завжди відрізняється наповненим станом душі, чудовим станом рівноваги у своїх бажаннях «брати та віддавати», що робить її глибокою, цікавою, благородною і вольовою у безперервній потребі творити, ділитись та неодмінно одержувати щось, віддаючи. Є сенс звернутись до поетичних рядків Євгенія Євтушенка, що виявився у даному випадку серйозним філософом.

Хватит мелко самоутверждаться –
я уж, слава богу, не дитя.
Надоело самоутверждаться,
грудь свою выпячивать, пыхтя.
Из моих небренных наблюдений
все–таки я понял наперед:
жажда мелких самоутверждений

к саморазрушению ведет.
Все проходит – женщины, известность,
множество заманчивых огней.
Остается внутренняя честность.
Самоутвержденье только в ней.
Самоутверждение бессмертно,
если не стремясь в бессмертный сан,
для себя и мира незаметно
утверждаешь большее, чем сам.
(Евтушенко Е. Из старых и новых тетрадей. – Знамя. –1987. – № 4. – С. 7–8).

Запитання для самоконтролю

1. Що таке самоствердження?
2. Проаналізуйте власну ієрархію потреб.
3. Дайте характеристику рівнів самоствердження.
4. Які критерії позитивного характеризують самоствердження, визначить їх.
5. Які рівні детермінації впливають на особистість.
6. Перспективи самоствердження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова–Славская К. А. Диалектика человеческой жизни. М., 1977.
2. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека. М., 1984.
3. Кон И. С. В поисках себя. М., 1984.
4. Цыбра Н. Ф. Самоутверждение личности. К., 1989.
5. Цибра М.Ф. Метанойя. Одеса, 2006.

1.4. ОСОБИСТІСТЬ І СВОБОДА

(Зоя Атаманюк)

1. Свобода особистості: множинність підходів
2. Свобода особистості в екзистенціалізмі
3. Свобода як соціальне явище

1. Свобода особистості: множинність підходів

Свобода –складний феномен людського буття, а також поняття, яке застосовується не тільки у філософії, а й у інших суміжних науках. Про це досить незаперечно свідчить наявність у філософських текстах різноманітних дефініцій свободи, які у свій час давали такі мислителі, як: Н.Аббаньяно, Г.В.Ф.Гегель, Т.Гобс, Ф.Енгельс, І.Кант, Ш.Монтеск'є, Б.Рассел, Ж.–П.Сартр, Б.Спіноза, Ф.Шеллінг, К.Ясперс, тощо.

Дослідники даного поняття з часом виробили бачення того, що свобода – полісемантичне, багатозначне поняття. Про це досить красномовно свідчить наявність в історико–філософських текстах численних і різноманітних дефініцій свободи: «свобода – це відсутність зовнішніх перепон для руху» (Т.Гобс); «свобода є пізнаною необхідністю» (Б.Спіноза); «свобода – це право робити те, що дозволяють закони» (Ш.Монтеск'є); «здатність самочинно починати ряд подій» (І.Кант); свобода є здатністю із самої себе давати початок будь–чому (Ф.Шеллінг); свобода полягає в тому, щоб у «своєму іншому» бути «у самого себе» (Г.В.Ф.Гегель); свобода є здатністю приймати рішення із знанням справи (Ф.Енгельс); Свобода – це «відсутність перепон для здійснення наших бажань» (Б.Рассел); свобода є можливістю приносити у світ «дещо» (Ж.–П.Сартр); «Свобода – це подолання того зовнішнього, яке підкорює мене собі» (К.Ясперс), Свобода – це «конкретний обов'язок, котрий необхідно виконувати» (Н.Аббаньяно). Філософи франкфуртської школи розглядали співвідношення позитивної та негативної свободи (Т. Адорно).

В сучасній філософії нові аспекти свободи особистості розкриваються через наступні категоріальні пари: «гуманізм і свобода», «автономія і свобода», «свобода і лібералізм», «свобода – справедливість», «свобода і права людини», «свобода і відповідальність», «свобода і рівність», що репрезентовані філософською літературою ХХ–го початку ХХІ–го століття. В роботах багатьох мислителів ставиться питання не тільки про межі людської свободи, а й констатується можливість трансформації інтенцій свободи поведінки індивіда в те, що позначається поняттями вседозволеність, нігілізм і анархізм.

Поняття свободи тісно пов'язане з *особистістю і суспільством* в якому вона існує. Адже з становленням особистості, її певних соціальних характеристик та відмінностей, що ґрунтуються на індивідуальному досвіді постає і проблема її свободи. Людина вільна й невільна одночасно. Людина невільна, оскільки існує зовнішній світ, який наполегливо диктує людям вибір форм і способів діяльності, їх послідовність. Вона невільна, тому що завжди існують обмеження її діяльності – рівень фізичних чинників і розумових здібностей, технічних можливостей, характеру суспільного устрою і т.д. [4, с. 8].

Багатогранність свободи, суб'єктивна вибірковість її філософського розуміння демонструє нам антиномічну природу даного феномену, й майже виключає можливість її єдино «вірного» визначення. Теоретична і практична потреба визначення сутності свободи вимагає певного узгодження уявлень про неї.

У філософській літературі міцно закріпилася думка про те, що реальна, а не ілюзорна свобода одного індивіда закінчується там, де вона наштовхується на свободу іншої людини. Наявність таких меж свободи вимагає пошуку узгодженого розуміння «точок» такого перетину, визначення не тільки меж свободи, але і її сутності. Складовими концептами теорії свободи виступають *сутність і зміст свободи, форми її буття, вільний вибір, способи реалізації*.

Класики світової філософії поставили питання про ілюзорну та істинну свободу – «у людей є ілюзія, що вони вільні. Вся проблема в тому, наскільки ця ілюзія реальна», свободу внутрішню і зовнішню, духовну і соціальну, індивідуальну та суспільну, абсолютну та відносну міру свободи. У творах філософських авторитетів міститься винятково значуща думка про історичність та про процесуальність свободи, її інтерпретація як неперервний акт звільнення людини в результаті рішень, які вона приймає, здійснення свого вибору та його реалізації в мислительній або ж практичній діяльності. Класикам теорії свободи належить заслуга обґрунтування ідеї пріоритету особистості як суб'єкта свободи поряд з іншими її носіями. Вони показали основні парадокси свободи: «свобода живе тільки тоді, коли є вільні люди», встановили закономірність появи нових видів несвободи і відчуження в процесі зростання ступеня свободи в цілому. Видатні філософи протягом століть окреслювали основні лики свободи, віддаючи явну перевагу свободі духу, думки та вчинків.

Поняття свободи нерідко співвідносять з поняттям волі. Часто навіть поняття *свобода особистості і свобода волі* розглядають як тотожні. Свобода волі означає можливість внутрішнього самовизначення людини у виконанні тих чи інших цілей та завдань. В історії філософії свободу волі пов'язують зі здоровим глуздом людини, з її відповідальністю за свої дії, за виконання своїх обов'язків, усвідомленням свого призначення. Сама ж воля – це свідоме і добровільне прагнення людини до досягнення своєї мети, яка складає для неї певну цінність. Вольовий акт має характер духовного явища, що започатковується в структурі особистості людини. Воля протистоїть імпульсивним прагненням і бажанням, а також у ряді випадків і вітальним потребам людини. Як правило, поняття волі відносять до зрілої особистості, яка повністю контролює свої дії і вчинки.

В історії філософії воля трактувалася по–різному. По–перше, як результат природної чи надприродної детермінації (Бог, Абсолют). По–друге, як самонаправляюча сила, що визначає весь життєвий процес людини та визначається частково генетично, частково – виховується навколишнім оточенням чи життєвими обставинами, входячи до структури характеру особистості.

Піддаючи категорію свободи теоретичному аналізові з позицій суспільної свідомості цивілізації кінця XX поч.– XXI століть, видатні філософи сучасності творчо розвивають фундаментальні концепти свободи як феномена духовного та соціального життя. В цьому плані особливо важливу роль відіграє положення про «позитивну» та «негативну» свободу, «відновлення в своїх правах» значущості ціннісних визначників свободи – відповідальності, співучасті та інших етично забарвлених екзистенціалів.

Тільки розуміння свободи як потенційної здатності людини до вільного вибору альтернативи, як можливості мислити і діяти у відповідності зі своїми уявленнями і бажаннями, а не внаслідок внутрішнього або зовнішнього примусу, дає особистості можливість набуття духовної свободи, набуття людиною самого себе. Вільний – вибирає, невільний підпорядковується

примусу. Свобода – це стан духу, це філософське поняття, яке відображає невід'ємне право людини реалізувати свою людську волю. Поза свободи людина не може реалізувати багатство свого внутрішнього світу і своїх можливостей. Свобода починається саме там, де людина свідомо обмежує себе. *Отже, свобода виступає як загальнолюдська цінність. Люди прагнуть до свободи, бо тільки в ній і через неї можна реалізувати творчий людський потенціал.*

2. Свобода особистості в екзистенціалізмі

Для кожного історичного періоду характерне своє розуміння свободи. Як *філософська категорія,* поняття „свобода» в європейській традиції бере свій початок ще із часів Стародавньої Греції. Так, наприклад, головною проблемою античної людини було те, що вона є рабом «універсального закону», долі, полісу. Бути частиною космосу, частиною полісу було для людини метою – такий стан речей є умовою космічної гармонії. На думку давніх греків, світом людських править необхідність, доля (Демокрит). Сила її непоборна, її повелінням слухняні не тільки люди, а й самі боги. Проте, у стародавні часи також виникають уявлення й переконання, згідно з якими дія, що здійснюється людиною, здійснюється нею як вільна (Епікур).

Для середньовічної людини свобода постає через відношення до світу, що розглядається через глибоку віру у Бога, як індивідуальне й свободне, і сприймається в якості життєвого регулятивну. Зіставлення визнання зумовлюваної необхідності людських дій із визнанням свободи їх здійснення рано чи пізно породжує філософське питання про суперечність між необхідністю й свободою, яка у свою чергу перетворюється на предмет тривалої й запеклої суперечки між представниками двох філософських концепцій: детермінізму (Августин, Спіноза,) та індетермінізму (Д. Скот,).

Людина доби Відродження не тільки сприймала свободу як природне право, але й обґрунтовувала її як необмежену, яку повинні виправляти сумніви, критична самооцінка, терпимість до інакомислення, здоровий глузд і розумне почуття міри. У Нові Часи уявлення про свободу людини зводяться до акту пізнання природи мотивів людської діяльності. Своєрідно, суперечність щодо свободи розв’язує Г.В.Ф.Гегель. Філософ розглядав категорії свободи й необхідності з історичних позицій. Для нього свобода не є щось застигле, раз і назавжди встановлене, вона на кожному даному етапі розвитку є продуктом, або результатом історичного процесу. Тому свободу треба розглядати як дещо конкретне, яке те, що має строгу визначеність на кожному етапі історичного розвитку. Застосувавши до аналізу свободи діалектичний метод, він зумів показати деякі важливі моменти її змісту, які випадали з поля зору його попередників. Проте є чітке виявлення у філософії Гегеля домінанти загального над індивідуальним.

Інтерес до проблем свободи на українському ґрунті ми спостерігаємо у філософів–гуманістів першої половини XVIII сторіччя. В Україні постає проблема духовної свободи як оволодіння людини самою собою, своїми

вчинками, емоціями, пристрастями. Як засіб, за допомогою якого можна уникнути зла і досягти щастя – найвищої мети людського існування, філософи пропонують самовдосконалення особистості, яке здійснюється насамперед завдяки самопізнанню.

Одним з впливових напрямків сучасної західної філософії, в рамках якого розглядаються свобода, є *екзистенціалізм*. Його назва походить від лат. existentia – існування, тому цей напрямок називають «філософією існування». Екзистенціалізм став розглядати людину як істоту, що переживає, страждає та істоту, яке володіє свободою вибору і відповідає за свої вчинки. Екзистенціалізм зародився в 20–і роки XX століття між двома світовими війнами, продовжував розроблятися під час і після Другої світової війни. Катастрофічні історичні потрясіння, загибель мільйонів людей на полях битв особливо гостро дали відчути крихкість людського буття. Загострили питання про його сенс. Згідно екзистенціалізму, щоб встояти в такому світі, потрібно, перш за все, розібратися в своєму внутрішньому світі. Головну увагу цій філософією приділяється духовної стійкості людини перед обличчям ворожого світу [Мэй Р. Вклад экзистенциальной психологии // Экзистенциальная психология. Экзистенция. – М.: Апрель Пресс, Изд–во ЭКСМО–Пресс, 2001, с.183.].

Основні представники екзистенціалізму: в Німеччин це – Мартін Хайдеггер (1889– 1976); у Франції – Габріель Марсель (1889 –1973), Жан – Поль Сартр (1905 – 1980), Камю (1913– 1960), в Іспанії близький до цієї течії Хосе Ортега–і–Гассет (1883–1955).

У своїй фундаментальній праці «Про сутність істини» Хайдеггер розглядає категорію свободи як сутність самої істини. Свобода, по Хайдеггеру, це не незв'язаність дії або можливість не виконати що–небудь, а також і не тільки готовність виконувати необхідну і необхідне (і, таким чином, в якійсь мірі суще). Свобода є частиною розкриття сущого як такого [8].

Викладена Сартром в «Бутті і Ніщо» концепція свободи має багато спільного з хайдеггерівською, представленою в «Бутті і часі» – вони обидва намагалися включити свободу в систему базових понять феноменологічної онтології. Однак Сартр схильний швидше трактувати свободу як більш глибоку, базисну онтологічну характеристику, як підставу людської активності. «Перша умова активності – це свобода», – читаємо ми в «Бутті і Ніщо». Сартр вважає, що «визначити» свободу важко, оскільки вона «не має суті», не може бути підведена, зокрема, ні під яку необхідність. У ній, як у Хайдеггера, «існування передує сутності і визначає її».

Можна сказати й інакше: свобода «безпідставна» – як і вільна людина. Людина невільна – це «суще», такий же об'єкт, як будинок або камінь; він «є», але не діє в якості людини, в екзистенційному сенсі. Тому бути вільним – це обов'язково заперечення «просто» буття.

Не можна, згідно Сартром, і трактувати свободу як «факт свідомості», на психологічний манер. Свобода є цілісною, «тотальна». «Тотальна», зокрема, і в тому плані, що в ній злиті мости, «об'єктивне» деякої певної ситуації, як вона

виглядає в світлі поставлених цілей, – і «рушійна сила», початок суб'єктивного, емоції, бажання, пристрасті, які допомагають виконати намічену дію. Не можна змішувати свободу з капризом і свавіллям. Вільна людина лише остільки, оскільки вона не детермінована світом «речей–в–собі», як і бажаннями. В силу останнього свобода – це ніяк не непередбачуваність вчинків і бажань людини. Вона – в пошуках самого себе, або, точніше, у виборі самого себе (або, в більш сучасній термінології, власної ідентичності). А тим самим – і у виборі свого предметного світу, який разом з тим виглядає як «відкриття». Життєве (екзистенціальне) рішення – це не вибір між тим, чи взяти з собою парасольку чи залишити її вдома; вибір екзістенціальний, коли ситуація доленосна, коли вона «критична», і коли немає можливості уникнути вибору. Оскільки людина неодмінно переживає критичні ситуації, коли немає можливості не вибирати і коли вибір не може бути замінений підрахунком шансів, – людина «засуджена» бути вільною, а свобода її абсурдна (абсурд, тобто безпідставність).

Творчість А. Камю – це невпинний філософський пошук, що цілеспрямований жагучим переживанням за Людину, що виявилася жертвою, свідком і співучасником трагічного надлому часу та історії в ХХ ст. Камю в своєму геніальному творі «Міфі про Сізіфа» прагне відповісти на питання: як, в чому знайти надію на позитивне буття в світі, в якому релігійна надія померла? Тлумачачи первинне світосприйняття людини як абсурд, він досліджує його як характеристику людського «буття–в–світі», відчуженому і нерозумному. Одночасно він характеризує абсурд як кордон усвідомленості і ясності розуміння буття.

Почуття абсурду, на думку автора, виникає перш за все на основі протиріччя між людиною і навколишнім світом, або, словами Камю, «між актором і декораціями».

Якщо світ піддається поясненню, навіть і не дуже переконливого, він зрозумілий і прийнятний для людини. Але як тільки людина усвідомлює всю ілюзорність цього пояснення, він починає відчувати себе чужим у всесвіті. Перед людиною постає питання: чи варте життя того, щоб бути прожитим?

Абсурд проникає в свідомість людини несподівано, коли він в якийсь момент раптом відчуває спустошеність, втому від повсякденного буття. Раптом він перестає розуміти сенс і мету цієї повсякденності. Ланцюжок звичних вчинків розривається, і саме в цей момент, на думку автора, свідомість людини, застигле до цього в машинально життя, починає приходити в рух. Ще один фактор абсурду – час. Людина, що живе майбутнім, раптом усвідомлює, що як раз час – його ворог. Як говорить Камю, виникає свого роду бунт плоті, спрямований проти впливу часу, свідчить про істину, якою є виклик перевершує світу. Переходячи до поняття свободи, Камю зазначає, що абсурд зводить до нуля всі шанси людини напрізрачную вічну свободу, сповідування в релігії, але повертає свободу вчинків і надихає на неї. Після усвідомлення абсурду людина розуміє: немає більш вищої свободи, ніж свобода бути, єдиною свободи, яка служить підставою для істини.

На думку Камю усвідомлення абсурду передбачає заміну якості досвіду буття його кількістю. Іншими словами, важливо не прожити якомога краще, а пережити якомога більше. А це, в свою чергу, полягає в тому, щоб відчути своє життя, свій бунт, свою свободу якомога сильніше.

Почуття абсурду, що виникає в результаті роботи свідомості, дозволяє людині переоцінити свою долю. Це можна вважати однією з передумов іншому поняттю, розглянутому Камю у своїй творчості, – поняттю бунту [Социальная философия: словарь / Сост. и ред. В.Е.Кемеров, Т.Х.Керимов. – М.: Академический Проект, 2003. – 560с.].

Таким чином, робимо висновок, що не існує жорсткої детермінації свободи і дій людини якимись об'єктивними законами, оскільки способом буття і втілення останніх є людська діяльність. Оскільки свобода особистості невідривна від свободи суспільства, вважаємо, що духовно психологічна підготовленість індивіда до вільних дій має не тільки особисте утримання, а й суспільне.

3. Свобода як соціальне явище

Дилема свободи і необхідності залишається нагальним предметом новітніх досліджень феномену свободи особистості. Ідея сумісності, змістовної єдності свободи і необхідності є характерною для концепцій, які аналізують проблему вибору, користуючись категоріями і поняттями причинності (каузальності), інтересу, потреби (Ю.Габермас, Б.Франкл, Е.Агацці, Р.Гвардіні та ін.).

Свобода як соціальне явище. Соціальна свобода властива тільки індивідам, що живуть у суспільстві. У тварин немає ніякої свободи. Вони – частина природи і не потребують ніякої свободи. Свобода виникає в процесі взаємодії людей, в процесі їх спільної діяльності. Ізольований від суспільства індивід не потребує ніякої свободи, оскільки не має ніяких стосунків з іншими людьми. З одного боку, людина знаходить свободу тільки в суспільстві, а з іншого – воно заважає людині робити те, що вона бажає. Справа в тому, що в людини є свої інтереси, які не завжди співпадають з інтересами всього суспільства. Це протиріччя вирішується шляхом компромісу: суспільсьво надає індивіду певну свободу, а він, в свою чергу, свідомо обмежує свої вимоги до суспільства. Неможливо жити в суспільстві і бути вільним від суспільства. Ще у працях Канта виразно простежується дуалістичне розведення природної й свободної причинності. Однак, протиставляючи свободу природі, Кант пропонує шукати царство свободи не в природі, а у світі людини (у світі соціального). Але оскільки людину він теж розуміє дуалістично (ця істота, з одного боку, природна, почуттєво–емпірична, а з іншого – ноуменальна, свободна й розумна, до того ж непізнавана у своїй сутності), остільки «царство людських цілей» Кант відсуває в невизначену історичну перспективу. Філософ вважає, що свобода й необхідність існують у різних відношеннях, вони ніде й ніколи не перетинаються. Це дві різні точки зору на людину дві різні її іпостасі, отже,

немає ніякого протиріччя між свободою й необхідністю одних і тих самих учинків людини. Поділ на „дві природи» також є характерним для вчення Маркса. Так „перша природа» охоплює гео– й біосферу, тобто ті матеріальні системи, які виникли, й існують поза й незалежно від людини, але разом із тим у свій час можуть стати об'єктами його діяльності. „Друга природа» охоплює не тільки неживі предмети, які створені людиною й не існують у природі, але й живі організми: рослини, тварини, які виведенні або створенні людиною завдяки штучному відбору, або генній інженерії. Проте штучне середовище існування не зводиться до даної речової основи. Людина може жити й діяти лише в системі певних суспільних відносин. Ці суспільні відносини здійснюються в певних матеріальних умовах, у тому числі штучно створеними людиною, і разом з останніми й створюють штучне середовище існування людини, тобто сферу соціального.

Існує декілька моделей відносин особистості і суспільства стосовно свободи. 1. *Боротьба за свободу* – особистість вступає у відкритий конфлікт з суспільством, домагаючись своєї мети. 2. *Втеча від світу* – особистість розуміє неможливість бути вільною у існуючому соціальному середовищі, ховається у «свій» світ, намагаючись реалізувати себе. 3. *Адаптація* – особистість пристосовується до суспільства, приносячи в жертву своє прагнення до свободи, підкоряється соціальним умовам.

Питання свободи людини у філософському предметному полі можна розглядати як: проблему самого бажання, або свободи *волі,* проблему свободи *вибору* й проблему свободи *дії.* Причому акцент робиться на вивченні проблеми свободи волі, тобто на вивченні *останніх* підстав наших учинків і мотивів.

В проблемі *свободи волі* розглядаються такі питання як: чи існує свобода бажання, що є вибір? Як правило відповіді філософів (незалежно від орієнтації на матеріалістичні, психічні, теологічні або якісь інші «чисті моделі» детермінізму й індетермінізму) на них ґрунтуються на метафізичних твердженнях і побудовах.

Проблема *свободи вибору* є складною. Центральне питання тут – питання про внутрішні границі самого бажання: чи здатна людська свобода вибирати між мотивами, або вона (свобода) є лише реєстратором, що приводить у дію найбільш сильний мотив? Детерміністи вважають, що свобода життя людини зводиться до боротьби мотивів, у якій автоматично перемагає мотив найсильніший. Індетерміністи – що свобода людини сама здатна вибирати між різними мотивами.

Проблема *свободи дії* полягає в тому, що людина може робити те, що хоче, якщо цьому не заважає його власний організм. Будучи зовнішньою й внутрішньою передумовою для якої б то не було серйозної життєвої діяльності, ця свобода здавна вважалася одним з основних прав людини. Однак вона далеко не вичерпує проблеми свободи людини в контексті філософії.

Свобода особистості не є абсолютною. Її відносний характер визначається відповідальністю особи перед суспільством у цілому, в її умінні так користуватися наданими державою свободами, щоб при цьому не

придушувати прав і свобод інших людей, не вносячи безлад у соціальне життя суспільства.

На думку багатьох сучасних дослідників визначити свободу можна як феномен світосприйняття людини. Воно є найбільш універсальне й коректне. Це визначення дає можливість враховувати як статичні так і процесуальні характеристики свободи. Світосприйняття є цілісним образ дійсності, воно має, насамперед, ціннісну природу. З одного боку, воно формується через такі процеси як освоєння й соціалізація, під впливом конкретної сукупності світоглядних уявлень, поглядів, переконань стереотипів свідомості, мислення, взаємин, поведінки, спілкування, діяльності тощо. З іншого ж, – вже сформувавшись, світосприйняття постає істотною передумовою й важливим чинником визрівання у суб'єкта тих чи інших складових світогляду та й значною мірою всього його світовідношення в цілому, як системного охоплення дійсності.

Таким чином, можна сказати, що в результаті світосприйняття формуються почуттєві й раціональні образи, які багато в чому визначають процес освоєння соціальним суб'єктом реальності, його перехід на усвідомлюваний рівень пізнання. Соціальне світосприйняття виступає формою освоєння соціальної реальності, що впливає на регуляцію поводження суб'єкта.

Стосовно ж свободи, то слід зазначити, що вона щоразу постає як нова «ідея». Людина народжуючись в ті чи інші часи сприймає цілісним образом цю „ідею» через процеси освоєння й соціалізації, які в свою чергу є складовими світосприйняття. Засвоюючи цей образ, людина виокремлює із складного, багатоаспектного визначення свободи ті його складові, які для неї більш актуальні в силу індивідуальних та соціальних чинників. В силу цього, сприйняття людиною свободи можна поділити на конкретні рівні, а саме: *економічний, політичний, духовний*. *Економічна свобода* – право розпочинати або припиняти власну справу, купувати будь–які ресурси, використовувати будь–яку технологію, виробляти будь–яку продукцію і пропонувати її для продажу за будь–якою ціною, вкладати свої кошти на власний розсуд. Кожний споживач має право вільно купувати будь–який товар або послугу, пропонувати свої послуги для виконання будь–якої роботи; відмовлятися від будь–якої роботи; використовувати власні ресурси за умови, що не порушує прав інших людей. Ці права свободи також не дають ніяких гарантій, тобто підприємець має право запропонувати свої послуги, але нікого не можна змусити прийняти їх. Економічна свобода має свої основні принципи, а саме: економічну самостійність, економічну відповідальність, економічну рівноправність. *Політична свобода* – в сучасному цивілізованому суспільстві виражена через гарантоване загальне і рівне виборче право, рівністю громадян перед законом, широкою участю у вирішенні важливих суспільних питань, спрямованих на забезпечення громадянських прав і свобод. *Духовна свобода* – це вільний вибір свого світогляду, ідеології, здатність людини зіставляти свої самостійні дії з дією різних культурних, технологічних форм, контролювати відчужені від неї громадські структури. Духовна свобода особистості в різній мірі завжди

присутня в різних культурних сферах, проникаючи в політику (у вигляді політичної волі), в мистецтво (в формі художньої творчості), в мораль (як свобода вибору і підстава морального вдосконалення особистості).

Свобода виступає однією з універсальних характеристик людського буття, проявом його цілісності і висловлює здатність людини опановувати умовами свого існування, долати залежності від зовнішніх сил соціального і природного характеру, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки.

Запитання для самоконтролю.

1. Чи відіграє особистість вирішальну роль у розвитку історичного процесу?
2. Яке з наведений визначень свободи здається вам найбільш влучним?
3. Хто з філософів–екзистенціалістів розглядав проблему свободи?
4. Як розумів свободу Ж.П.Сартр?
5. Порівняйте свободу волі та свободу особистості.
6. Охарактеризуйте свободу економічну, політичну і духовну.

Список літератури:

1. Алексеев П.В. Социальная философия: Учебное пособие. – М. :ООО «ТК Велби», 2003. – 256с.
2. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної адаптації сучасного українського суспільства / Є. Р. Борінштейн. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
3. Ильинский И.М. Свобода – путь к знанию, пониманию, умению //Знание, понимание, умение. – 2004. – № 1– Режим доступа: http://www.zpu–journal.ru/zpu/2004_1/Ilinskiy/3.pdf
4. Левицкий С. А. Трагедия свободы / Составление, послесловие, комментарии В. В. Сапова. – М.: Канон, 1995. – с. 512
5. Нерсесянц В.С. Философия права. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА.М), 2000. – 256с.
6. Петинова О.Б. Экономоческий человек: опыт социально–философской экспликации: Монография /Петинова О.Б. – Одесса: Печатный дом, 2016. – 336 с.
7. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академвидав, 2005. – 592с. (Альма–матер)
8. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / загальна редакція та укладачі: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ; Харків: ВМП «Рубікон», 1997. – 398 с.
9. Социальная философия: словарь / Сост. и ред. В.Е.Кемеров, Т.Х.Керимов. – М.: Академический Проект, 2003. – 560с.
10. Философия: Учебник / Под ред. А.Ф.Зотова, В.В.Миронова, А.В.Разина. – М.: Академический проект, 2003. – 656с.

11. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Эрих Фромм; пер. с англ.–М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006.–571, [5] с

12. Чунаева А.А., Мысык И.Г. Философия в кратком изложении / Южноукр. гос. пед. ун–т им. К.Д. Ушинского. – 4–е изд., искр. и доп. – Одесса: ФЕНІКС, 2004. – 233с.

1.5. АКСІОЛОГІЯ – ЦІННІСНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

(Оксана Петінова)

1. Аксіологія як розділ філософії та основні напрями в історії її розвитку.

2. Генеза ціннісної проблематики у філософській думці в Україні.

3. Цінності, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації: сутність та взаємозв'язки.

4. Класифікація цінностей.

1. Поняття аксіології та її основні напрями.

Проблема цінностей є однією з найбільш фундаментальних у соціальній філософії, а особливо сьогодні, у період складних трансформаційних процесів, економічних, політичних, культурних та інших змін, однак, незважаючи на плюралізм думок щодо цього питання, вона залишається відкритою і ще довго буде в центрі філософських пошуків дослідників.

Аксіологія (теорія цінностей) – філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності та структурі ціннісного світу, зв'язки цінностей між собою, з соціальними і культурними факторами, структурою особистості.

В філософії вчення про цінності зайняло самостійне місце і виділилось в окремий філософський розділ у другій половині XIX століття, а в науковий обіг зарубіжної філософії було введено на початку XX сторіччя французьким філософом П. Лапі та німецьким філософом Н. Гартманом. Однак коріння своє аксіологічна проблематика «пускає» ще у сиву давнину, витоки теорії цінностей сягають філософських концепцій досократівського періоду. Так, ще один з представників філософської думки Стародавнього Китаю Мо–Цзи визначав найвищою цінністю справедливість, адже саме вона приносить людям користь.

Проблема цінностей, в широкому значенні, завжди виникає в епохи обезцінювання культурної традиції та дискредитацій ідеологічних засад суспільства. Так, криза Афінської демократії примусила Сократа вперше поставити запитання: «Що є благо?», – це і є основне питання загальної теорії цінностей. В Античній і середньовічній філософії ціннісні (етико–естетичні й релігійні) характеристики були включені в саме поняття реальності істинного буття.

Аксіологічний аспект пізнання навколишнього світу властивий філософським поглядам Платона, який вважав, що світ речей і світ ідей не

тотожні: так як ідеї є ідеалами, то в порівнянні з речами вони є більш «цінними». Платон зробив і одну з перших класифікацій цінності (блага) як категорії, розподіливши її на «добре», «прекрасне», «істинне». Арістотель здійснив свою класифікацію, оперуючи такими поняттями, як «поцінюване» та «цінне». Він вважав, що блага бувають різними, – «цінимі» (доброчесність, душа, розум), «хвалимі» (доброчесності, дії яких викликають похвалу), «можливі» (сила, краса, багатство, влада). Отже, вже з тих часів почало вживатися поняття «цінність», а аксіологічні положення античної філософії стали фундаментом для подальшого розвитку ціннісного підходу людини до оточуючого світу.

Пошуки відповідей на запитання, що ж таке «добро», «істина», «краса», «благо» особливо стали актуальними в період епохи Відродження та Нового часу. Так, англійський філософ, представник емпіристського напрямку у філософії, який розвивав ідеї софістів, Д. Юм вважав, що цінності і норми – це відображення почуттів, які не можуть бути ні хибними, ні істинними, а тому цінності не можуть бути такими. Норми і цінності базуються на почуттях, які у кожного свої, а тому і цінності носять суб'єктивний характер.

Зміна суспільно–економічних відносин, пошуки можливостей раціональної організації буття, підвищення інтересу до практики посилили увагу мислителів кінця XVIII та XIX ст. до аксіологічної проблематики. Цей період характеризується багатоманітністю течій та поглядів. Яскравим представником німецької класичної філософії є І. Кант, заслугою якого перед аксіологією як наукою є намагання філософа зрозуміти ціннісну свідомість людини як явище, що має особливий статус. Він вважав, що ціннісно (морально) орієнтовані спонукання присутні у всіх моментах процесу пізнання, свідомість при цьому завжди спрямовується на критерії добра, досконалості та цінності. Іншої думки був видатний філософ Гегель, який розглядав сутність цінності через її зв'язок з потребами: кожна річ, за допомогою якої людина задовольняє потреби, має свою цінність, і якщо ми звертаємо увагу на значимість і цінність якоїсь речі, то сама ця річ виступає лише знаком, і має значення не сама по собі, а як те, чого вона варта, тобто, яку цінність становить у конкретній ситуації. У гегелівській концепції цінності розвивається ідея «абсолютної цінності культури», що являє собою іманентний момент абсолютного і характеризується нескінченною цінністю.

Своєрідну позицію в аксіологічних поглядах займав Ф. Ніцше, головне місце у вченні якого відводиться проблемі «переоцінки цінностей». Філософ виступає проти цінностей християнської моралі, яка, на його думку, заперечує природі самого життя, адже останнє – це воля до влади, і ця воля і виступає найвищою цінністю. Розробляючи ідею «надлюдини», Ніцше вважав, що така особистість зруйнує стару систему цінностей, створивши нову, і головним принципом життя стане положення «не щади свого ближнього і підштовхни падаючого». Однак, навряд чи слід прагнути до виховання такого ідеалу людини, адже сьогодні і так з усіх боків людей оточує зло, ненависть, насильство, грубість та смерть, і все важче стає боротися з «ними», а це може

привести до винищення життя на Землі. І не випадково, що концепцію Ніцше критикували представники різних філософських напрямків.

Свої погляди щодо «ціннісної свободи», зокрема ціннісної свободи наукового пізнання, висловлював М. Вебер. Він вважав, що ми в науці шукаємо істину, і що знання, визнані нормативними точками зору, базуються на цінностях, ціннісні поняття є «квазітрансцендентальними» передумовами наук про культуру та суспільство. Поняття «цінність» вчений порівнював з поняттям «парадигма», вважаючи, що наукові дослідження конституюються за допомогою ціннісних понять, при цьому сама наука повинна виступати незалежною цінністю.

На наступному етапі аксіологічна проблематика закріпилась завдяки теологічному ідеалізму Р. Лотце і неокантіанству Фрейбурзької (баденської) школи. Лотце і неокантіанці надовго пов'язали цінності з ідеалістичним світоглядом. Аналізуючи неокантіанську концепцію цінностей, можна виділити ряд її основних положень: цінностями виступає особливий клас об'єктів, які реально не існують (а тому і мають зміст), однак всі їх визнають як абсолютні принципи. Цінності знаходяться у світі, котрий вище реального буття, вони складають предмет філософії, і завдяки цьому філософія стає світоглядом. Так, неокантіанське розуміння цінностей найбільш повно і яскраво відображене в доробку видатних представників Фрейбургської школи – В. Віндельбанда та Г. Ріккерта. Виходячи з теорії Канта, вони пов'язували предмет філософії та зміст поняття «цінність», що аргументувалось наступним чином: предмет філософії не може бути тотожним предметам природничих наук, її завдання – бути вище реальності, яку можна сприйняти емпірично; вивчити норми, принципи, ідеали і виразити їх в системі цінностей, без якої немислиме людське існування. Віндельбанд обґрунтовує положення «трансцендентного існування загальних цінностей», які мають абсолютне значення. Такими цінностями, не дивлячись на їх емпіричну й психологічну обумовленість, він вважав три форми оцінок: логічні, естетичні та етичні, пояснюючи це тим, що саме логіка, етика і естетика являються трьома власне філософськими дисциплінами. Поняття «цінність» Віндельбанд часто замінює категоріями «норма», «абсолютна оцінка», «всезагальний закон», наділяючи їх єдиним змістом: існувати поза буттям, як вічна вимога чи загальна значимість, що знаходиться над особистістю та природньо–необхідними процесами. Неокантіанську концепцію продовжив Г. Ріккерт, цінності стали центральним поняттям його теорії. Цінність він розглядав як дещо трансцендентне відносно буття, те, що не може бути зрозумілим в межах реальності. Він вважав, що цінності не відносяться ні до області об'єктів, ні до області суб'єктів, – а утворюють самостійне царство, що знаходиться «по ту сторону об'єктів та суб'єктів».

В історії філософії можна прослідкувати два підходи до проблематики цінностей: натуралістичний та антинатуралістичний. З позицій першого, цінністю являється все те, що сприяє ефективному функціонуванню «природи людини», – біопсихічним здібностям індивіда, задоволенню його інтересів, розвитку задатків. За антинатуралізмом, – цінності являють собою ідеальні

сутності, сфера котрих знаходиться поза досвідом і не залежить від інтересів людини. Антинатуралістична тенденція набула поширення на початку XX століття під впливом критики натуралізму англійським філософом Д. Муром, котрий вважав, що факти і цінності мають різний онтологічний статус, і цінності взагалі несумісні з наукою, котра повинна обмежуватись описом явищ. Натуралістична теорія цінностей розвинута в роботах американських філософів Р. Перрі, С. Пеппера, Г. Беккера, Т. Парсонса, Р. Лінтона, К. Клакхона. Так, наприклад, Р. Перрі виникнення аксіології як науки про цінності пов'язував з крахом старої аристократичної школи цінностей, яка ґрунтувалася на звичках та авторитеті. Аксіологію він розглядає як область знань, в якій поєднується релігія, етика і політика, естетика та економіка, юриспруденція і філософія. Свій підхід до цінностей Перрі визначив як «біоцентричний» чи «психоцентричний»; єдиним джерелом цінності бачив інтерес, адже речі для кожного цінні тому, що ми їх бажаємо. Основними принципами градації цінностей виділяв правильність (correctness), інтенсивність (intensity), включаємість (inclusiveness).

В період зближення неопозитивізму з прагматизмом (перед II світовою війною) Д. Дьюі виступив в «Енциклопедії уніфікованої науки», що видавали Р. Карнап та О. Нейрат, з роботою по теорії цінностей, в якій відмічав, що цінність народжується в ситуації, і не може існувати як властивість предметів і явищ незалежно від тієї діяльності людей, в яку включені ці предмети; сфера цінностей не повинна виключатися з області наукового розгляду, і піддається вивченню емпіричним методом.

Основоположником феноменологічного напряму в аксіології вважають М. Шелера, який тісно пов'язує людину, її положення в космосі з проблемою цінностей, і саме їй присвячується праця «Формалізм в етиці та матеріальна етика цінностей». Філософ розрізняє цінності та їх носіїв. Під цінностями він розуміє об'єктивні якісні феномени, котрі не залежать від свідомості суб'єкта і від предметів, в котрих проявляються. Цінності мають своїх носіїв, і саме в них і стають реальними, носіями являються особистості, речі тощо, однак буття цінностей не залежить від буття їх носіїв, вони не є їх властивостями. Фундаментальне положення феноменологічної аксіології М. Шелера полягає в тому, що він сутність цінностей повністю розкриває в інтуїції, змістом якої є феномен, котрий не має нічого спільного з реальними явищами.

Феноменологічний напрям в аксіології продовжив Н. Гартман, який систематизував і розвив погляди М. Шелера. Завданням розвитку аксіології XX сторіччя філософ бачив створення синтезу вчення Арістотеля і вчення М. Шелера. В монографіях «Етика» і «Естетика», а також в працях, присвячених викладенню загальних філософських поглядів, М. Гартман розвиває об'єктивне ідеалістичне вчення про природу цінностей: «За своїм способом буття цінності являються платонівськими ідеями… На мові сучасних понять: цінності – це сутності». М. Гартман вважав, що на питання, звідки беруться цінності, дати відповідь неможливо: цінності – це такий же ні з чого

не виводимий факт, як і походження Всесвіту. Цінності можуть лише зникати і з'являтися в полі зору людини.

Екзистенціалізм, як напрям в філософії, приніс з собою проблему «переоцінки цінностей», виступивши з претензією «духовної революції». Так, С. К'єркегор виходить з того, що істина, яка не стала переконанням, – лише пустий звук. Філософ об'єднує етичні цінності, возвеличуючи релігійний спосіб життя, якщо етичне – це боротьба (а будь–яка внутрішня боротьба передбачає сумніви) і перемога, то вища цінність – релігійний спосіб життя в покорі, який передбачає відказ від етичних цінностей і звернення до понадлюдських цінностей.

Для культурно–історичного релятивізму, у джерел якого стояв В. Дільтей, характерна ідея аксіологічного плюралізму, тобто багатоманітності рівноправних ціннісних систем, що розпізнаються за допомогою історичного методу. По суті, це означало критику самої програми загальної теорії цінностей як абстрагування від культурно–історичного контексту і увічнення однієї системи цінностей. При цьому для багатьох наступників В. Дільтея був характерним інтуїтивний підхід до тлумачення ціннісного змісту культури (О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін та інші).

В Росії кінець XIX – початок XX століття характеризується гострою боротьбою навколо проблеми цінностей і оцінки. Історичний матеріалізм розглядав цінності у їх соціально–економічній та класовій обумовленості. Аналіз цінностей широко використовувався марксистами при вивченні історії культури, науки, суспільної свідомості та особистості. Деякі автори вважали, що положення марксизму–ленінізму (як офіційної ідеології того часу) заперечують духовні цінності (Д. Клайн), інші вважали, що ці цінності не заперечуються, однак зображуються як дещо особливе, відчужене людині, як локальні явища, пов'язані із «східним характером» мислення. Протиставлення «східної» та «західної» систем цінностей стало основою для політичних поглядів. Ш. Клаф в роботі «Основні цінності західної цивілізації», цінності розподіляв на економічні й матеріальні, соціальні, політичні, епістемологічні та етичні. Свободу й повагу до особистості розглядав як специфічно західні цінності, а щодо Росії, вважав Ш. Клаф, комунізмом заперечуються всі цінності особистості, які розчиняються в соціально–економічній системі.

Особливо привернула до себе увагу аксіологічна проблема в 60 – 70і роки. Під цінностями почали розуміти не лише усталені норми, моральні та естетичні ідеали, а і будь–які феномени свідомості, що мають значимість для особистості та суспільства взагалі. Набуває поширення потребовий підхід (В. Блюмкін, С. Аваліані). П. Копнін, Л. Косарєва, А. Ручка, розглядали взаємозв'язок між пізнавальним і ціннісним компонентами свідомості. Цінність в аксіологічному аспекті проблем етики досліджувалася В. Василенком, Б. Юдіним, М. Тітмою, в області естетики – В. Кудіним, М. Гордієнком, Л. Столовичем, В. Тугариновим та іншими. Проблема цінностей залишається актуальною і зараз. До аксіологічної проблематики, наприклад, звертаються

О. Панін, Є. Причепій, А. Кавалеров, А. Кавалеров, П. Алексєєв, В. Андрущенко та інші.

2. Ціннісна проблематика в історії розвитку філософської думки в Україні.

При розгляді аксіологічної проблематики слід звернутися до розвитку філософської думки в Україні, адже в ній до проблеми цінностей зверталися неодноразово. Так, погляди щодо вищої цінності людини (після Бога) містяться ще в філософських джерелах періоду Київської Русі, коли найвищою цінністю людини вважалися її моральні якості, і навіть вчинки оцінювалися не за результатами, а за тими моральними мотивами, що спонукали до дій. У працях І. Вишенського, Й. Кононовича–Горбацького, М. Лопатинського, М. Козачинського, Ф. Прокоповича, С. Яворського, М. Коцюбинського, М. Драгоманова та багатьох інших ця проблема займала один з провідних мотивів. До людини як цінності на сучасному етапі звертаються ряд дослідників, так, наприклад, А. Кавалеров.

Одним з найвизначніших представників української філософської думки, котрий залишив оригінальну філософську спадщину, є Г. Сковорода. У нього на високому рівні було розвинене почуття внутрішньої свободи, про що свідчить його відоме визнання – «світ ловив мене, але не спіймав». І хоча конкретно до аксіології філософ не звертався, однак, ціннісна проблематика проходить лейтмотивом через всю його філософську спадщину і, безпосередньо, через його власне життя. Свобода була для мислителя найголовнішим принципом життя, а, значить, однією з найважливіших цінностей. Особистість є мірою всього, що існує, а значить, і найвищою цінністю. Однак людина стає справжньою людиною тоді, коли вона стає духовною, в людині можна бачити видиме й невидиме, тлінне й вічне, тілесне й духовне. Тілесна людина обмежена, і її дії, вчинки й поведінка детерміновані простором і часом, а духовна людина – вільна, вона має «свободу», може побачити те, що невидиме, вона може осягнути субстанційне начало – Бога. Така людина може поринути у минуле, зазирнути у майбутнє, може побачити те, що знаходиться за зачиненими дверима, знайти дорогу через непрохідні ліси, глибокі моря, трясовини, густий туман. Цінними якостями особистості можна визначити, крім духовності, і мудрість, адже за допомогою неї сприймається те приховане й невидиме, що не лежить на поверхні речей. Для того, щоб пізнати світ, треба пізнати самого себе, і тим самим знайти спокій душі (ці погляди Сковороди перегукуються з поглядами Сократа).

Одне з найважливіших місць у філософських поглядах Г. Сковороди, в яких найбільш чітко виражається аксіологічна проблематика, слід відвести концепції «сродної праці», основні положення якої викладені в «Алфавіті, чи букварі світу». Праця розглядається Г. Сковородою як первинна життєва потреба і насолода, а так як вона приносить задоволення і щастя, то і виступає цінністю: «…прибиль не есть увеселеніе, но исполненіе нужности телеснія, а если увеселеніе, то не внутреннее; родное же увеселеніє сердечное обитает в

деланіи сродном. Тем оно слаже, чем сроднее… изобилием снабдевается одно точію тело, а душу веселит сродное деланіе…». Людина може стати щасливою лише на ґрунті духовного, щастя не можна знайти у багатстві, щастя «…есть мир душевный. Но сей мир ни к коему–либо веществу не причитается: он ни золото, ни серебро, ни дерево, ни огонь, ни вода, ни звезды, ни планеты». Людська справжня сутність визначається духовним компонентом, який міститься у людському серці. Серце – це найголовніша цінність у людині, адже це найважливіший орган, в якому знаходиться джерело емоційних переживань та моральних переконань, і саме через серце можна визначити моральні цінності особистості та її совість, щастя в серці, а серце – в любові, а любов – в законі вічного. Ідеї Сковороди були продовжені П. Юркевичем.

П. Юркевич відмічав, що потреби особистості різноманітні та багатоскладні, призначення людини, вказане Богом, настільки велике і вимагає настільки різноманітних засобів задоволення її потреб, що тільки у мирі й живому союзі з іншими людьми, тільки у людстві, де вона працює для всіх і всі для неї, може вона стати тим, ким вона має бути згідно з волею Божою. Почуття це, з якого народжуються моральні квіти товариськості, щирості, відвертості, простоти, співчуття й жалю до нещасних, повинно стати ціннісною орієнтацією кожної особистості, і виховуватися за допомогою різних засобів, а зокрема «…надто істиною теплою релігійністю, для якої все добре не тільки добре, але й священне. Терен, відкритий для подвигу миротворення, дуже широкий. У будь–якому становищі й у будь–якій діяльності кожна особистість може сіяти насіння миру, які, якщо не дуже помітні для ока людського, натомість завжди будуть видимі всезнаючим Богом як чисті зародки загального блага…».

У творчому доробку І. Котляревського найважливішим аксіологічним принципом постає правда, яка поєднується з народністю, що найбільш яскраво виражено в поемі «Енеїда». Своєрідною ціннісною категорією виступає і сміх, як сфера існування людської свободи. Провідною рисою аксіологічного світобачення І. Котляревського можна також визначити утвердження позастанової цінності людської особистості, адже для філософа людська гідність – найвища морально–естетична цінність. Цю ідею у своїх поглядах, перенесених у творчу спадщину, подовжив Є. Гребінка. В аксіологічних переконаннях П. Гулака–Артемовського значне місце відводиться так званій «доброті», яка осмислюється з гуманістично–просвітительським уявленням про добро та зло і «природну» рівність людини.

П. Куліш однією із цінностей визначав душу людини, адже, на його думку, саме «в цьому глибокому колодязі» прихована сутність самої особистості, її поетичний дар, і це те місце, де відбувається спілкування з Богом.

Глибока філософська ідея цінності особистості і природи та їх органічної єдності проходить у творах видатної української письменниці Л. Українки. Говорячи про діалектичну єдність людини і природи, поетеса наголошує на тому, що ці взаємини складні й суперечливі, несуть з собою не лише позитивне,

але й негативне; природа розкриває людині свою красу, віддає багатства, а за це часто отримує зраду, однак все одно людина залишається її часткою. Ідея вічності, постійного оновлення природи а, значить, і людини, лунає в фіналі «Лісової пісні»: «…Легкий, пухкий попілець ляже, вернувшися, в рідну землицю, – вкупі з водою там зростить вербицю, – стане початком тоді мій кінець…». Як одну з найважливіших цінностей розглядав природу і Я. Козельський, вважаючи її за матір всіх речей.

Серед київських інтелектуалів, які об'єднались в Кирило–Мифодіївському товаристві, особливе місце відводилось Т. Шевченку. В поетичному доробку Кобзаря виявляється принципова маргінальність соціального становища поета, який вже й не селянин, але й не дворянин, він не може повернутись до того, що було, однак не заперечує і не забуває його. Для Шевченка Україна – це екзистенційний стан буття, і найвища цінність, – його особиста доля, тобто доля народу, які стають віддзеркаленням один одного. Ряд особистісних цінностей можна продовжити, – письменник звертається до життя і смерті, віри та надії, волі, любові і сумління тощо. На аксіологічному ґрунті виростають такі категорії, як світ українського села і світ козаччини, при чому якщо козацтво уособлює минуле України, то світ села – позачасовий:

«…Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом…».

Аксіологічне спрямування поглядів видатного письменника, Каменяра, громадського діяча І. Франка можна визначити рядом найбільш значимих для філософа аксіологічних проблем: «герой, особистість, народ та нація». Однією з найвищих цінностей визнає віру. Повідними ідеями, що відображають ціннісне світосприйняття І. Нечуя–Левицького виступає воля і правда. П. Грабовський же проніс через життя віру в загальнолюдські цінності, і, насамперед, в красу. Однак, цікавим є мотив, котрий так відкрито не простежувався ні в одного з представників української філософської думки, – П. Грабовський вважав, що єдиним гідним особистості смислом її життя, а значить і цінністю, яка займає в ціннісній ієрархії одне з найвагоміших місць, є жертва.

Звертаються до ціннісної проблематики і представники української діаспори XIX – XX століття. Так, наприклад, В. Зеньковський вбачав вищою цінністю Абсолют, який є причиною всього такою мірою, як і свобода вибору особистості, що виходить з нього. Г. Флоровський найвищою цінністю розглядав святобатьківські традиції Київської Русі. Л. Шестов, один з

фундаторів філософської течії екзистенціалізму, звертався до цінності істини як універсального атрибуту знання, і вважав, що це і є та брехня, яка загорожує шлях до істини живого субстанційного одкровення – вільного, особистого, єдино сутнього мислення. Він не сприймав цінності моралі через її всезагальність, тому що, на його думку, моральні люди мстиві і свою моральність вони використовують як витончене знаряддя помсти. О. Кульчицький розглядав життя людини як постійне оцінювання, невідділиме від пізнання вартостей (цінностей), і вважав, що філософія має їх дослідити, сферою такого знання виділяв аксіологію, і предмет її вивчення – вартості, як те, що надається особистості для задоволення її потреб.

3. Цінності, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації: сутність та взаємозв'язки.

Цінності постають як системотворче ядро програми, задуму діяльності і внутрішнього духовного життя особистості. Цінність може бути лише соціальною властивістю предметів і явищ навколишнього світу, слугувати задоволенню потреб особистості. Ця суспільна властивість виникла в результаті виробничої та соціальної практики людського суспільства. Сам об'єкт ціннісно нейтральний, а лише в межах відношення до особистості проявляється як цінність. Цінність, як властивість предметів, присутня не від природи, не просто в силу внутрішньої структури об'єкта самого по собі, а тому що являється носієм певних соціальних відносин, оскільки знаходиться в сфері суспільного буття людини.

Зв'язок між потребами, інтересами і цінностями складний і опосередкований, система цінностей, яка характеризує певне культурне середовище представляє собою результат «духовної» роботи суспільства. Цінність – це узагальнююче поняття для таких явищ духовного життя, як ідея та ідеал, моральна норма, художній твір. Вона пов'язана з інтересами людей через систему розподілу праці, особистісні зв'язки, котрі зберігаються між тими, хто створює духовні цінності і їх життям, побутом, повсякденними прагненнями. Система цінностей пронизує всі форми суспільної свідомості, об'єднуючи інтереси різними ідейними, моральними й естетичними засобами, вона виступає джерелом мотивації поведінки особистості. Можна говорити про цінності особистості, родини, нації, культури, людства. Однак особистість має бути готовою до діяльності не тільки на мотиваційно–когнітивному (ціннісно–інформативному), а й вольовому рівні, що забезпечується таким станом психіки, як настанова – підсвідома готовність до певної діяльності в певних умовах. Відтворюючись в свідомості і виступаючи своєрідною «призмою» особистісного відношення до оточуючого, цінності визначають і спрямовують поведінку, стають орієнтирами в житті. Звідси виникло словосполучення «ціннісні орієнтації», які виступають способом диференціації особистістю об'єктів навколишнього світу по їх значимості. Ціннісні орієнтації визначають відношення суб'єкта до об'єкта і формуються в процесі вибору суб'єктом життєзначимих для нього об'єктів, які й становлять специфіку ціннісних

орієнтацій. Ціннісні орієнтації можна розглядати через різні підходи до їх становлення і прояву, і цілком слушною є заява одного з спеціалістів в області дослідження ціннісної проблематики К. Клакхона, який на запитання, чому існують цінності, відповів: «Тому що без них життя суспільства було б неможливе, функціонування соціальної системи не могло б зберегти спрямованість на досягнення групових цілей, індивіди не могли б отримати від інших те, що їм потрібно в плані особистих і емоційних відношень, вони б також не відчували в собі необхідну ступінь порядку».

Ціннісні орієнтації виражають внутрішній світ особистості, виконуючи організуючу, спрямовуючу, регулюючу поведінку, роль. Вони прописують особистості певні норми, правила, принципи поведінки, що відповідають тому соціальному оточенню, в якому протікає життєдіяльність. Ціннісні орієнтації визначають сприйняття особистістю соціальної ситуації і вибір дій, вони пов'язані з установками особистості, адже і ті й інші виникають на основі потреб і конкретних ситуацій; взаємовідносини між особистістю і суспільством регулюються за допомогою як установок, так і ціннісних орієнтацій, установки виступають в якості конкретної форми існування і прояву ціннісних орієнтацій. Однак, між ними існують і відмінності: якщо установка конкретно предметна, направлена на визначений об'єкт, то система ціннісних орієнтацій виявляє загальне відношення особистості до всього кола об'єктів, з якими вона зіткається в процесі життя; якщо ціннісні орієнтації сформувались в процесі взаємодії з тими чи іншими сторонами дійсності, з системою знань, інформації, норм і спрямовані на вироблення поведінки, то установки – це лише більш стійка, відносно вужча частина системи ціннісних переваг, направлена на об'єкт у визначеній ситуації, а орієнтація – загальне спрямування суб'єкта на види соціальних цінностей.

Ціннісні орієнтації – соціально детерміноване явище, що вивчається в контексті діяльності суспільства, в якому протікає розвиток особистості. Особистість в процесі життя включається в систему суспільних відносин, що супроводжується формуванням своєрідних «вузлів», які поєднують різні види діяльності в цілісній структурі особистості. Ці «вузли» і є ціннісними утвореннями, які в практиці життєдіяльності виступають як її суттєві сили. Взяті разом вони утворюють «ядро» особистості, «основу», яка забезпечує цілісність індивідуального розвитку, особистісну самототожність.

Ціннісні орієнтації – важливий елемент внутрішньої структури особистості, який закріплюється її життєвим досвідом, всією сукупністю переживань та прагнень; це складне утворення, що виступає характеристикою кожної окремої особистості, виражаючи її індивідуальність, неповторність та своєрідність. Однак самі по собі ціннісні орієнтації не виникають, їх становлення – тривалий процес, в ході якого відбувається ряд перетворень.

Поняття «ціннісні орієнтації» тісно пов'язані з такими фундаментальними поняттями як «потреба», «інтерес», «цінність», які близькі, однак в той же час нетотожні. Вони вироблені в історії суспільної думки для позначення причин соціальних дій, в результаті яких відбуваються зміни і перетворення в різних

сферах життя. Тому філософський аналіз цих категорій невіддільний від дослідження реальних життєвих ситуацій, соціальної практики і самої особистості. Потреби, інтереси та цінності пронизують всі сфери суспільного життя, всі соціальні структури і відносини, – в силу чого виступають спільним поняттям для багатьох наук. Будь–яка суспільна наука торкається проблематики потреб, інтересів і цінностей, а тому соціально–філософський аналіз даних категорій слугує методологічною основою. Характеризуючись певним степенем повторюваності й масовим обсягом, ці поняття залишаються атрибутами внутрішнього світу особистості, її індивідуального буття. Потреби, інтереси і цінності виступають поєднувальною ланкою між суспільством, соціальним середовищем і внутрішнім світом особистості; вони, впливаючи на емоції, почуття, настрій, підкорюють собі сферу бажань та волевиявлень особистості, визначають поведінку, стають ціннісними орієнтаціями. Виступаючи однопорядковими з точки зору обумовленості соціальної дії, категорії потреб, інтересів та цінностей утворюють послідовність відносин.

Потреби в загальному значенні слова – це ланка в системі відносин будь–якого діючого суб'єкта, це певна нужда в деякій сукупності зовнішніх умов його буття, притязання до зовнішніх обставин, що витікають із їх сутнісних властивостей, акт природи. В цій якості потреба виступає як причина діяльності, недарма в системі категорій філософії поняття «потреба» розгортається і конкретизується через категоріальний ряд, виражений в поняттях «діяльність», «інтерес», «цінність», «мета». Потреба розуміється як процес, що виникає під впливом порушення внутрішньої рівноваги організму, процес, який направляє до дій, що відновлюють цю рівновагу. Носіями потреб, суб'єктами діяльності, можуть бути біологічні організми, індивіди, спільноти людей (сім'я, рід плем'я, народ), соціальні прошарки в рамках даного суспільства (клас, групи, покоління, касти), суспільство як певна соціальна система, соціальні інститути, що функціонують в межах суспільства (держава, система освіти тощо), і людство в цілому. Потреби функціонують на цих рівнях, причому кожний з них має свою специфіку, в той же час вони взаємопроникають один в одний, утворюючи кругообіг людських прагнень і бажань. Ступінь «матеріальності» чи «духовності» потреб, їх узагальненість, визначаються не лише властивостями самого суб'єкта, а й предмету потреби.

Світ потреб суспільного буття людини – найскладніший, в ньому різними способами переплітається природне і соціальне. Зв'язок потреб і діяльності в найбільш загальному плані має двосторонній характер: потреби стимулюють діяльність, виступають в якості її першопричини, однак і сама діяльність стає предметом потреб; діяльність викликає формування нових потреб, тому що сама потребує засобів для здійснення, – ця обставина дає розуміння специфіки суспільного життя. Будь–яка потреба представляє собою деякі протиріччя, що потребують вирішення через дії та діяльність суб'єктів; ці протиріччя – основа потреби, стимул, прагнення. В XX сторіччі З. Фрейд висловив оригінальну думку, за якою такими потребами виступають інстинкти, які контролюють сферу підсвідомого і безсвідомого.

Якщо розглядати потребу як цілісне явище, то джерелом її розвитку можна визначити відношення між об'єктом і суб'єктом. Суб'єкту даний об'єкт необхідний, і ця залежність переживається, – потреба спонукає до дій. Потреби бувають різні – природні, матеріально–побутові, потреби в соціальних гарантіях і забезпеченні, трудові потреби, потреби самоствердження і самореалізації, сімейні потреби й потреби інтимного життя, культурні й творчі потреби, потреби щастя тощо. Коло потреб необмежене, воно постійно змінюється, збільшується, урізноманітнюється, і носить при цьому конкретно–історичний і національний відтінок.

І. Джидар'ян виділяє два способи розвитку індивідуальних потреб: екстенсивний та інтенсивний. Специфічний механізм збільшення потреб в процесі їх задоволення пояснює широкі можливості їх екстенсивного розвитку і планомірного нашарування. З'являються нові способи і форми задоволення потреб, розширюється їх предметний зміст і сфера поширення, йде, в основному, не якісний їх розвиток, а кількісний приріст. Інтенсивний же шлях розвитку індивідуальних потреб забезпечується процесами самовиховання і внутрішньої активності особистості, адже саме з неї витікає морально–психологічний зміст закону підвищення потреб; можливості інтенсивного розвитку досягаються не стільки за рахунок формування якісно нових потреб, скільки за рахунок нових зв'язків і співвідношень між потребами на основі їх взаємних стимулювань і перетворень, зміни ієрархії центрування одних навколо інших, соціально більш масштабних і морально більш високих.

Потреби – це особлива форма необхідності, вона впливає на свого носія як його власне прагнення, це стан соціального суб'єкта, що відображає необхідність в тих чи інших предметах, умовах, діях, спрямованих на забезпечення свого існування та життєдіяльності. Потреби, майже завжди, усвідомлюються, їх зміст може обумовлюватись об'єктивною реальністю чи внутрішнім світом особистості, хоча, наприклад, ми б віднесли до неусвідомлених потреб несвідомі потяги людей, хворих на психічні захворювання (маніакальний синдром, шизофренія тощо). Потреби представляють собою форму безпосередніх життєвих відношень особистості зі світом і діють як би в площині «тут і тепер», відображаючи поточний стан цих динамічних і постійно змінюваних відносин. Ціннісні орієнтації ж представляють собою своєрідні «консервовані відношення» зі світом, які узагальнені особистістю та перероблені досвідом соціальної референтної групи. Тому вони фактично не залежать від ситуативних факторів і не завжди чітко усвідомлюються. У своїх потребах особистість «одинока», формує і реалізує їх індивідуально. Потреби представляють собою динамічно змінне утворення. Ціннісні орієнтації ж створюють у особистості відчуття причетності до суспільства і являються більш стабільним утворенням. Ієрархічна структура потреб змінюється від конкретних ситуацій, тоді як ієрархія цінностей більш стабільна, соціально обумовлена.

Природа будь–якої потреби коріниться в необхідному зв'язку організму з оточуючим середовищем, потреби обумовлені конкретною епохою, внутрішнім

світом та сукупністю соціальних зв'язків людини. Їх виникнення і розвиток детермінується різними факторами, а насамперед – виробництвом матеріальних і духовних цінностей. Так, ще декілька років тому, ми не відчували необхідності мобільного зв'язку, в ньому не було потреби, однак зараз, з його поширенням, для багатьох це одна з актуальних проблем, потреба, що вимагає задоволення. З появою нових систем, технологій, виробляються нові цінності, матеріальні й духовні, і особистість вже відчуває в них потребу, і прагне до її задоволення. Потреби виступають поняттям, яке виражає відношення між особистостями, суспільством в цілому, спрямоване на практичне присвоєння об'єктів зовнішнього світу та світу суспільної свідомості, однак носить при цьому суб'єктивний характер.

Щоб стати дійовою силою, потреба повинна актуалізуватися, при цьому необхідність її задоволення породжує інтерес. Потреби та інтереси – два тісно взаємопов'язані фактори розвитку особистості. Потреби виступають об'єктом інтересу, а інтерес – засобом часткового задоволення потреб. Рухомою силою розвитку потреб та інтересів є діяльність, оскільки потреби передують інтересу, і існують незалежно від нього, то кожна нова потреба передбачає виникнення іншого інтересу. З розвитком суспільних відносин все більш складною стає проблема не стільки кількісних, скільки якісних змін в структурі потреб та інтересів, що відображається в змісті і спрямованості видів соціальної діяльності. Як відмічав К. Гельвецій, «…інтерес є початком наших думок і вчинків».

Отже, інтереси тісно пов'язані з потребами, часто їх навіть і розглядають разом, що свідчить про спорідненість цих категорій. В порівнянні з потребами, інтереси виступають в якості більш безпосередньої причини масових дій. Інтереси, як і потреби, представляють собою специфічний вид суспільних відносин, вони не існують абстрактно, самі по собі, поза їх носіями. Інтерес, як і потреба, спрямований на певний об'єкт, в якості якого можуть виступати матеріальні й духовні цінності, соціальні інститути, суспільні відносини, звичаї тощо. Якщо потреби орієнтовані, перш за все, на предмет їх задоволення, то інтерес – на соціальні відносини, інститути, від котрих залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб. Інтереси відображають відношення нерівності, які склалися в суспільстві, в них постійно присутній момент співставлення особистості з особистістю, однієї соціальної групи з іншою; в них прямо відображається соціальне положення особистостей. Інтереси представляють собою основу ідеології, адже будь–яка ідеологія виражає певні соціальні інтереси. Який же шлях перетворення інтересів в ідеї? Перш за все, інтереси існують у вигляді прагнень людей до задоволення їх повсякденних потреб. Незадоволення однакових потреб у великої частини населення поступово переходять на рівень загальної проблеми, відтворюючись в повсякденній свідомості. Інтереси впливають на події суспільного життя двояким чином: безпосередньо, породжуючи ті чи інші стихійні дії окремих особистостей, і опосередковано, через вплив ідеології. Нерозвинуті інтереси часто залишаються невпорядкованими і стихійними, а іноді виражаються в

утопічних теоріях та ілюзіях. Процес вираження інтересів в ідеологічній формі не являється дзеркальним, а ускладнюється по мірі розвитку інтересів і впливу інших ідей. Інтереси можна розглядати і як основу культури та систему цінностей, оскільки саме інтереси являються найбільш важливими силами, навколо яких формується соціальна структура суспільства, вони пронизують всю систему цінностей, культура, в свою чергу, як сукупність цінностей, може розглядатися як «плацдарм» взаємодії та боротьби інтересів. Соціальна група вибірково відноситься до всієї сукупності духовних багатств, створених і накоплених людством, інтереси і потреби тої чи іншої групи виступають критеріями відбору цінностей даної групи.

Питання місця інтересу в системі суспільних відносин дискусійне. Деякі автори (В. Асєєва, А. Айзикович, Г. Гак, Ю. Плєтніков та інші) відносять інтерес до сфери матеріальних умов життя, вважаючи, що його необхідно відрізняти від відображення інтересу в свідомості людей. Інтерес розуміється як предмет чи явище, об'єктивно корисне соціальному суб'єкту і існуюче незалежно від нього, чи як об'єктивне відношення суб'єкта потреб до самої потреби. Інші автори (наприклад, Г. Мокроносов, А. Москаленко) вважають, що інтерес являється цілеспрямованістю суб'єкта, зводиться до факту свідомості, ототожнюється з об'єктивно обумовленою спрямованістю свідомості. А. Здравомислов підкреслює, що інтерес має об'єктивну і суб'єктивну сторони. Суб'єктивний момент інтересу полягає у сприйнятті особистістю свого власного соціального положення, сукупності ідеальних побуджень, як раціональних і обдуманих, так неясних і неоформлених, які можуть бути мотивами діяльності, іноді досить міцними, навіть не дивлячись на те, що вони залишаються неусвідомленими. Разом з тим, інтереси суб'єкта обумовлюються об'єктивним положенням останнього, що може бути визначене в зв'язку з рівнем розвитку його потреб та ступенем їх задоволення. Предмети, на які спрямовані прагнення суб'єкта, виступають змістом інтересів, а інтерес виступає єдністю вираження внутрішньої сутності суб'єкта і відображення об'єктивного світу, сукупності матеріальних і духовних цінностей культури в свідомості цього суб'єкта.

Взаємодію суспільства і особистості пронизують духовні інтереси. Кожна особистість розвивається як би під впливом двох течій: одна пов'язана з постійним осмисленням, переживанням свого власного життєвого досвіду, інша – відображає в певній мірі духовні інтереси й умонастрої часу, суспільства, соціального прошарку. Із цієї взаємодії і народжується власне світосприймання особистості, духовні інтереси, що характеризують рівень її власної культури. А духовні інтереси суспільства мають властивість концентруватись в складних явищах духовного життя, наприклад, в ідеалах, хоча між інтересами і ідеалами немає тотожності. Інтереси тяжіють до сфери суспільного буття, а ідеали – до сфери суспільної свідомості; і ті, й інші стимулюють діяльність, але по–різному, інтереси, переважно, звернені до реальної дійсності, а ідеали спрямовані на майбутнє, інтереси спрямовані на засоби задоволення життєвих потреб, вплетені в практику повсякденних відносин, а в ідеалах виражена

кінцева мета діяльності, суспільного руху. Інтерес – це складне суспільне відношення по степені задоволення одних потреб і виникнення інших інтересів, а ідеали вирішують протиріччя в свідомості в образі майбутнього, де всі інтереси збалансовуються, – гармонія є характерною особливістю ідеалу. В цьому випадку ідеал доповнює інтереси і узагальнює їх.

Духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моралі відносяться не стільки до сфери дії інтересів, скільки до області цінностей. Потреби, перетворені в інтереси, в свою чергу перетворюються в цінності, при цьому змінюється предмет відношення. Зміст цінностей обумовлений культурними досягненнями суспільства, світ цінностей – це, перш за все, світ культури в широкому значенні слова, це сфера духовної діяльності людини, моральної свідомості, оцінок, в яких виражається духовне багатство особистості. Цінності ускладнюють стимули поведінки особистості: на перший план виступає те, що відповідає уявленням особистості, ті моменти в мотивації поведінки, в котрих проявляється її самоствердження і свобода. Різні типи відносин між потребами, інтересами і цінностями породжують різні типи особистостей. Ускладнення мотивації поведінки, пов'язане з перетворенням потреб в інтереси, – важливий крок в розвитку особистісної свободи.

Одним із найважливіших механізмів інтеграції цінностей є світоглядна сторона суспільної свідомості. Якщо філософське мислення здійснює інтеграцію форм духовного життя як би «зверху», опираючись на їх теоретичний, раціональний аналіз, то мораль, як форма суспільної свідомості, вирішує це питання шляхом залучення кожної особистості до системи моральних цінностей, які склалися в суспільстві. В інтеграції цих цінностей і заключається функціонування моралі як способу регуляції суспільних відносин. Моральні цінності в суспільстві розвиваються спонтанно: моральні норми пронизують собою всі сфери суспільних відносин, поникаючи у різні види діяльності людей, пропонуючи вироблені, закріплені досвідом приклади регуляції людських відносин. Моральна регуляція виступає центральною категорією моралі. В моральній свідомості інтегруються вищі цінності – добро, краса, любов, свобода, справедливість – вироблені в історії суспільства у якості певних способів усвідомлення і осмислення інтересів. Такий підхід дає змогу розглянути мораль як одну із форм суспільної свідомості.

Ціннісні орієнтації – важливий елемент внутрішньої структури особистості, вони закріплені її життєвим досвідом, всією сукупністю переживань; розмежовують для особистості значне, сутнісне від незначного, несуттєвого. Основний зміст ціннісних орієнтацій – політичні, світоглядні, моральні переконання особистості. Ціннісні орієнтації діють на рівні як свідомості, так і на рівні підсвідомого, визначаючи спрямованість вольових зусиль, уваги, інтелекту. Механізм дії і розвитку ціннісних орієнтацій пов’язаний з необхідністю вирішення протиріч та конфліктів в мотиваційній сфері, селекції прагнень особистості. Розвинуті ціннісні орієнтації – це показник степені соціальності особистості, призма сприйняття не лише її зовнішнього, але і внутрішнього світу, що обумовлює зв’язок між свідомістю та

самосвідомістю, психологічну основу для вирішення в індивідуальному порядку питання про сенс життя, завдяки якому відбувається інтеграція сукупності ціннісних орієнтацій в дещо цілісне, своєрідне, характерне саме для даної особистості.

Ціннісні орієнтації займають одне з провідних місць у вивченні особистості, вони прямо пов'язані з мотиваційно–потребовою сферою особистості і виступають в якості своєрідного регулюючого фактору життєдіяльності. В контексті підходів до вивчення мотиваційних структур особистості місце потреб і цінностей можна визначити таким чином: потреби виступають в якості стійких мотиваційних утворень, які розглядаються як здійснюючі на діяльність «мотивоутворюючий вплив», в той час як ціннісні орієнтації по ролі в структурі мотивації особистості займають місце джерел мотивації, так як їх мотивуючий вплив не зводиться до дії в конкретній ситуації, а має більш узагальнений стабільний характер.

Ціннісні орієнтації «вбирають» в себе соціальну психологію особистості, вказуючи на спрямованість її прагнень, потягів, дій. Система ціннісних орієнтацій особистості виступає узагальненим показником спрямованості інтересів, потреб, рівня духовного розвитку і соціальної позиції особистості. Утворення ціннісної орієнтації можна прослідкувати як ланцюг: потреба – інтерес – цінність – установка – ціннісна орієнтація. Систему ціннісних орієнтацій, в основі якої лежать світоглядні, ідеологічні, моральні цінності, можна розглядати як механізм соціальної регуляції поведінки особистості.

В реальному житті окремої особистості її матеріальні й духовні потреби, життєві інтереси, цінності і ціннісні орієнтації майже не відокремлюються один від одного. В сукупності вони утворюють протирічну єдність життєвих прагнень. При зіткненні з конкретними обставинами життя та ситуаціями вибору, вся сукупність цих прагнень виступає основою мотивів вчинків, поведінки особистості.

Різнобічність підходів до вивчення ціннісних орієнтацій обумовлена соціальними змінами в суспільстві, в ході яких система цінностей особистості зазнає суттєвих змін. Так, Н. Лапін підкреслював, що ціннісні орієнтації слід розглядати як узагальнені цілі і засоби їх досягнення, які забезпечують інтеграцію суспільства і при цьому допомагають суб'єкту та групі здійснити вибір своєї поведінки в різних ситуаціях. Кожна ціннісна орієнтація має двоєдину основу: в особистості як самоцінному суб'єкті та в суспільстві як в соціокультурній системі.

Д. Лєонтьєв розглядав ціннісні орієнтації великих соціальних групах як такі, що завжди опосередковані цінностями малих груп, референтних для особистості, а «особистісні цінності» являються генетичною похідною від цінностей соціальних груп і спільностей різного масштабу. І це так, адже селекція, присвоєння і асиміляція особистістю соціальних цінностей опосередковуються його соціальною ідентичністю та цінностями референтних для неї малих контактних груп, які можуть бути як каталізатором так і бар'єром

до засвоєння цінностей великих соціальних груп, в тому числі і загальнолюдських цінностей.

Дослідник ціннісних орієнтацій Є. Головаха виділяє дві ціннісно–орієнтаційних системи – систему суперечливих і систему несуперечливих ціннісних орієнтації, в основу яких покладено 2 основні цінності: реалізація у професійній діяльності фізичних можливостей особистості і реалізація у професійній діяльності духовних можливостей індивіду. Перша веде до розходження потреб та інтересів особистостей з реальними можливостями їх задоволення у рамках професійної діяльності. Це здійснює негативний вплив на життєве і професійне самовизначення особистості. Друга система характеризується повною або частковою відповідністю ціннісних орієнтацій професійним вимогами і можливостям, що, в свою чергу, здійснює позитивний вплив.

Цікавою є типологізація, здійснена психологом Б. Додоновим, в основу якої покладена загальна емоційна спрямованість особистостей. Він виділяє десять типів загальної емоційної спрямованості, які, за аналогією, могли б становити десять типів особистостей за системою їх ціннісних орієнтацій:

- Альтруїстичний. Ієрархія ціннісних орієнтацій такого індивіда базується на загальнолюдських цінностях і тих, які значимі для особистості, на яку спрямована альтруїстична діяльність індивіда цього типу. Власні інтереси, потреби як цінності відступають на другий план. Це, як правило, особи самовіддані, безкорисні і основною цінністю в їх ціннісній системі є служіння іншим людям;
- Комунікативний. Однією з основних цінностей є можливість спілкування з іншими людьми, бажання ділитися з ними своїми думками, переживаннями, планами на майбутнє. Почуття симпатії, поваги, визнання, вдячності, які вони відчувають в процесі спілкування, є для таких людей своєрідними цінностями;
- Праксичний. Ціннісні орієнтації праксичного типу спрямовані на суспільнокорисні види діяльності;
- Гностичний. Характеризується спрямованістю ціннісних орієнтацій на пізнання навколишнього світу;
- Романтичний. Властивою є орієнтація на незвичайні, витончені види діяльності, на спілкування з подібними до себе людьми, а цінністю, як правило, є щось загадкове, екзотичне;
- Пугністичний. Такі особи передбачають прагнення до постійного ризику, переживання боротьби, подолання труднощів;
- Естетичний. Спонукають особистість до спілкування з естетичними цінностями, з прекрасним в усіх його проявах; велику значимість для них мають естетичні переживання;
- Акизитивний. Спрямованість особистості на придбання різних речей, предметів, тобто матеріальних цінностей;

- Гедоністичний. Насолода від досягнутих позитивних наслідків у різних видах діяльності, але перевагу такі особистості надають емоційним переживанням, пов'язаних не з трудовою діяльністю, а з фізичним або духовним комфортом.

Ряд вітчизняних вчених займалися вивченням і аналізом трансформації в системі цінностей через виявлення можливих конфліктів в структурі ціннісних орієнтацій. Так, наприклад, Д. Пантич визначає конфлікт цінностей як певне соціальне утворення, яке можна розглядати на різних рівнях: як внутрішній психологічний конфлікт, як конфлікт цінностей між індивідами, як конфлікт цінностей малих груп, як конфлікт між багатьма великими групами (націями, поколіннями); протиставлення цінностей між культурами і цивілізаціями. Можливим є конфлікт всередині одних і тих же орієнтацій, який виникає при боротьбі за «перевагу» в ієрархічній структурі деяких ціннісних елементів. Розглядаючи природу деяких конфліктів цінностей на прикладі країн транзиції (тобто країн, які проходять перехідний період від одного ладу до іншого), науковець відмічає, що конфлікт цінностей відбувається переважно із суспільних змін в кризисному суспільстві, які захвачують не лише політичну систему, а і систему суспільних і особистісних відношень.

Одним із суттєвих конфліктів цінностей являються конфлікти між свободою і рівенством, який прийнятий рядом теоретиків (Рокич, Роуз) за основу побудови ідеологічних моделей; досить очевидним виступає конфлікт між колективізмом та індивідуалізмом, між відкритістю та замкненістю по відношенню до світу. В Східній Європі сьогодні актуальний конфлікт між толерантністю та нетолерантністю. На індивідуально–особистісному рівні конфлікти цінностей можна розглядати на основі співставлення цінностей окремо взятої особистості і цінностей соціуму. При цьому в системі цінностей виокремлюється ядро, яке включає найбільш принципові для характеристики групи чи особистості цінності, та периферія – інші, менш суттєвого значення для особистості цінності. Конфлікт цінностей є досить яскравим, очевидним проявом трансформації в системі ціннісних орієнтацій особистості і знаходить своє вираження в різних формах, іноді навіть може супроводжуватись станом аномії, що виступає в якості супутника конфліктів цінностей як на етапі, який передує транзиції, так і на початковому етапі транзиції. Можливе існування конфліктів всередині компонентів ціннісних орієнтацій, конфлікти цінностей часто являються результатом суспільних змін і можуть як уповільнювати, так і прискорювати ці зміни.

4. Класифікація цінностей.

Існують різні підходи до класифікації цінностей. Зазвичай їх розділяють на матеріальні та духовні. Також розмежовують на «колективістичні» та «індивідуалістські». Перша група об’єднує цінності, які відповідають способу життя в колективі (яскраво представлена такими цінностями, як піклування про загальне благополуччя, щастя інших), друга група включає цінності, які ставлять за головне інтереси конкретного індивідуума («незалежність», «тверда

воля» тощо). Цінності поділяються в залежності від тих сфер життєдіяльності, в рамках яких їх можна прослідкувати, наприклад: Людина – Праця, Людина – Людство, Людина – Природа, Людина в розвитку. Дана класифікація найбільш чітко демонструє уявлення про те, що цінності формуються і проявляються в процесі життєдіяльності особистості і пов'язані з мотивами діяльності.

К. Хабібулін свою класифікацію основував на взаємозв'язках цінностей і ціннісних орієнтацій людини з її діяльністю і розподіляв їх наступним чином: за суб'єктом діяльності (індивідуальні, цінності групи, класу, суспільства в цілому); за об'єктом діяльності (цінності, що відображають матеріальні (вітальні) і духовні, соціогенні потреби); за видами діяльності (трудові, пізнавальні, виховні, соціально–політичні); за способом діяльності. Пропонуються класифікації цінностей з опорою на «знак», який відображає відношення до них соціальної групи, суспільства в цілому: позитивні–негативні. Крім того, цінності умовно діляться на первинні та вторинні, реальні–потенціальні, безпосередні–опосередковані, абсолютні–відносні. Дослідники підкреслюють, що досить тяжко віднести до якогось конкретного класу ідеальні, інтелектуальні, вічні, глобальні цінності, тому що всі вони знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

В. Франкл вважав, що цінності діляться на цінності творчості і цінності переживання, відношення. Н. Лапін в рамках комплексного дослідження змін у системі ціннісних орієнтацій, проведеного Центром дослідження динаміки цінностей при інституті філософії РАН, пропонує типологію цінностей, основою якої являється їх конкретний предметний зміст: політичні, соціальні, культурні тощо.

Цінності можна розподілити на предметні (які відображають об'єктивно спрямовані на них потреби) і цінності свідомості – цінності–уявлення, що відображають спроби розглядати цінності як в єдності з конкретно–практичною діяльністю особистості, так і в сполученні з її ідеалами.

Широке різноманіття критеріїв представлене в класифікації Т. Бутківської, яка пропонує виділяти життєво важливі цінності (уявлення про добро і зло, щастя і горе) та універсальні, що в свою чергу діляться на вітальні (життя, здоров'я сім'ї), суспільного визнання (працелюбство, соціальний статус та інші), міжособистісного визнання (альтруїзм, чесність), демократичні (свобода слова), партикулярні (приналежність до сім'ї), трансцендентні (віра в надприродні сили).

Контрольні запитання для самоперевірки:

1. Дайте визначення аксіології та назвіть її основну проблему.
2. В чому полягає аксіологічний аспект пізнання навколишнього світу у філософських поглядах мислителів Стародавнього світу?
3. Якою є специфіка аксіологічної проблематики епохи Відродження та Нового часу?
4. Розкрийте сутність проблеми «переоцінки цінностей» Ф. Ніцше.

5. Поясніть зміст та аксіологічне наповнення теологічного ідеалізму Р. Лотце та неокантіанства Фрейбурзької (баденської) школи.

6. Порівняйте між собою натуралістичний та антинатуралістичний підходи до проблематики цінностей. В чому спільність та відмінність?

7. В чому полягає особливість феноменологічного напряму в аксіології?

8. Якими є характерні риси аксіологічної проблематики в екзистенціалізмі та культурно–історичному релятивізмі?

9. Розкрийте специфіку аксіологічних поглядів Сковороди та П. Юркевича.

10. Назвіть аксіологічні принципи творчої спадщини І. Котляревського, Є. Гребінки, П. Гулака–Артемовського, П. Куліша.

11. Поясніть сутність філософської ідеї цінності та органічної єдності особистості та природи у творчості Л. Українки.

12. Назвіть ключові цінності у поглядах Т. Шевченка та І. Франка.

13. Розкрийте особливості аксіологічної проблематики творчого доробку представників української діаспори XIX – XX століття.

14. Дайте визначення поняттю «цінність».

15. Чим відрізняються між собою цінності та ціннісні орієнтації?

16. Розкрийте взаємозв'язки між потребами та інтересами.

17. Які типи особистості за системами ціннісних орієнтацій виокремлює Б. Додонов?

18. Поясніть сутність конфлікту цінностей та наведіть приклади.

19. Які підходи до класифікації цінностей ви знаєте? Охарактеризуйте їх.

Рекомендована література:

1. Аристотель и античная литература. – М.: Наука, 1978. – 230 с.

2. Бутківська Т.В. Цінності в контексті соціокультурної освіти // Педагогіка і психологія. – 1995. – №3 (9). – С.33–39.

3. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.

4. Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. – М.: Юрист, 1996. – 687 с.

5. Виндельбанд В. История философии / Пер. с нем. П.Руднина. – К.: Ника–Центр, 1997. – 560 с.

6. Гак Г.М. Учение об общественном сознании в свете теории познания. – М., 1960. – 200 с.

7. Гегель. Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.

8. Гельвеций К.А. Сочинения. В 2х томах. – М.: Мысль, 1973. – 647 с.

9. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Тенденції розвитку українського суспільства (1994–1997): соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар). – К., 1998. – 160 с.

10.Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій: Навчальний посібник для вузів. – К.: Наук. думка, 1996. – 283 с.

11.Грабовський П. Твори. – Київ: ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1978. – 246 с.

12.Грабовський С. Українська людина та українське буття // Сучасність. – 1997. – № 3. – С. 136 – 140.

13.Гребінка Є., Гулак–Артемовський П. Поетичні твори. Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, 1984. – 605 с.

14.Джидарьян И.А. Эстетическая потребность. – М.: Наука, 1976. – 191 с.

15.Дніпрова хвиля. – Київ: Освіта, 1993. – 668 с.

16.Дробницкий О.Г. Понятие морали. – М., 1974. – 388 с.

17.Додонов Б.И. В мире эмоций. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 139 с.

18.Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. – М.: Издательство политической литературы, 1986. – 222 с.

19.Кавалеров А.А. Найвища цінність – людина // Перспективи. – 2001. – № 3 (15). – С. 28 – 32.

20.Кант И. Сочинения. – В 6–ти томах. – М. : Мысль, 1966. – Т.5. – 564 с.

21.Котляревський І.П. Вибрані твори. – К.: Наукова думка, 1982. – 318 с.

22.Кульчицький О. Поблематика взаємин етнопсихології і диференціальної психології релігії // Релігія в житті українського народу.– Мюнхен – Рим – Париж, 1966. – С.82.

23.Кульчицький О. Риси характерології українського гароду // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., Генеза, 1995. – С. 708 – 718.

24.Лапин Н.И., Беляева Л.А. Кризисный социум. Наше общество в трех измерениях. – М., 1994. – 365 с.

25.Леонтьєв Д.А. Цінність як міждисциплінарне поняття: досвід багатомірної реконструкції // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15 –26.

26.Леся Українка. Драматичні твори. – Київ: Веселка, 1982. – 355 с.

27.Мокроносов Г.В., Москаленко А.Т. Методологические проблемы исследования общественных отношений и личности. – Новосибирск, 1981. – 295 с.

28.Мо–Цзы. Этические воззрения // Антология мировой философии: В 4–х т. – Т.1. – Ч.1. – М.: Мысль, 1969. – С. 204.

29.Нечуй–Левицький І. Вибрані твори. – К.: Наукова думка, 1985. – 637 с.

30.Нечуй–Левицький І. Світогляд українського народу / ескіз української міфології /. – К.: АТ Обереги, 1993. – 88 с.

31.Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. – К.: Либідь., 1997. – 327 с.

32.Пантич Д. Конфликты ценностей в странах транзиции // Социологическое исследование. – 1997. – № 6. – С.24 – 36.

33.Платон. Собрание сочинений в четырех томах. – М.: Мысль, 1990. – Т.1. – 860 с.

34.Подольская Е.А. Ценностные ориентации и проблема активности личности. – Харьков: Основа, 1991. – 162 с.

35.Проблема ценности в философии. – Москва – Ленинград: Наука, 1966. – 260 с.

36.Риккерт Г. Философия жизни. Введение в трансцендентальную философию. Предмет познания. Философия жизни. Философия истории. О понятии философии / Предисл.А.Юдина. – К.: НИКА–ЦЕНТР, 1998. – 512 с.

37.Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 540 с.

38.Столович Л.Н. Природа эстетической ценности. – М.: Политиздат, 1972. – 271 с.

39.Франко І.Я. Твори в трьох томах. – К.: Наукова думка, 1985. – 637 с.

40.Фрейд З. Психология бессознательного. – М. : Просвещение, 1990. – 447 с.

41.Ціннісні орієнтації соціалістичного образу життя. – Ленинград, 1979. – 165 с.

42.Шевченко Т.Г. Кобзар. – Сімферополь: Крим, 1969. – 622 с.

43.Юм Д. Сочинения. В 2–х томах / Пер. с англ. С.И.Цертели и др. – 2–е изд., доп. и исправ. – М.: Мысль, 1996. – Т.1. – 733 с.

44.Юркевич П. З рукописної спадщини. / Упоряд. Пер. укр.мов. та коментарі М.Ткачук. – К.: Вид.дім «КМ Academia», Пульсари, 1999. – 332 с.

45.Юркевич П.Д. Вибране. – К.: Видавництво гуманітарної літератури «АРИС», 1993. – 389 с.

46.Camus A. Lettres a un ami allemant. – Paris, 1945. – 279 p.

47.Dewey J. Theory of valuation. International Encyclopedia of Unified Sciense, v.II. – № 4. – Chicago, 1939. – 365 P.

48.Frankl V. E. The will to meaning. – N. Y., 1969. – 243 s.

49.Kierkegaard S. Concluding unscientific postscript. – Princeton, 1944. – 539 p.

50.Kluckhohn C. Values and Value Orientations in the Therory of Action. – Cambrigtge, 1951. – 254 s.

51.Nicolai Hartmann. Ethik. Zweite Auflage. Berlin – Leipzig, 1935. – 359 s.

52.Sartre J. – P. L'etre et leneant. – Paris, 1943. – 431 p.

53.Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. – Bern, 1954. – 134 s.

54.Rokeach M. The nature of humane values. – New York: Free Press, 1973. – P. 265 – 278.

РОЗДІЛ ІІ. РОЗУМІННЯ ФІЛОСОФІЇ СХОДУ

1.6. РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ ТА КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОЇ ТА ЯПОНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

(Наталія Виноградова)

1. *Роль та значення конфуціанських цінностей у формуванні і вихованні особистості у Китаї: історія і сучасність.*
2. *Спадкоємність синтоїстських і буддійських цінностей в японському соціумі*
3. *Дух «Ямато» в культурі і релігійних традиціях Японії.*
4. *Поєднання релігійно–філософського, естетичного і поетичного феномена в традиціях Японії*

1. Роль та значення конфуціанських цінностей у формуванні і вихованні особистості у Китаї: історія і сучасність.

Без перебільшення, Китай заслуговує назви «Вічної цивілізації» не лише тому, що його історія налічує тисячоліття, але і демонструє сучасному світові збереження древніх традицій, що поєднуються із зростанням промислового і науково–технічного розвитку. Унікальність китайського «дива» ґрунтується на феноменальній працьовитості населення, спадкоємності традицій, шануванні історії країни і її прославлених діячів.

Писемність, що виникла на цій території дуже давно, скрупульозно фіксувала в літописах не лише безліч подій, але і оповідала про легендарних правителів, мудреців і чиновників. Епоха політичної, економічної і військової конкуренції між Царствами, відбита в древніх хроніках «весни і осені», «плани воюючих царств «, примушували мислячих людей замислюватися над питаннями про ціль життя, неминучості смерті, про суть самої влади і іншими світоглядними питаннями.

«Сто кольорів думки», зафіксовані в письмових джерелах стали основою філософських і морально–етичних представлень. Хоча самі китайці до XIX століття не замислювалися над поняттям «філософія» з огляду на те, що у них взагалі воно було відсутнє. Швидше за все, воно було включене в древнє поняття «вень», яке означало все, що виражено за допомогою знаку, тобто письмово переводилося словом «література». Глибокі філософські роздуми відображалися в літературних ритмах і поетичних образах. Підтверджуючи сказане, приведемо декілька фрагментів з поетичної спадщини видатного китайського мислителя і учителя :

«Та зігріта надією, слива зацвіте зимою,
І понівечене серце набуде минуле життя,
І розкривши вікно, побачиш білих пелюсток кружляння.
І почуєш, як впали пелюстки на білий сніг»

Ці вишукані, наповнені глибоким сенсом і символом рядки, свідчать не лише про поетичну майстерність і високу вченість автора, але вони також відбивають філософську культуру поета. Семантична наповненість тексту, велика кількість загадковості і смислова завуальованість є невеликим трактатом, в якому відбилися онтологічні, антропологічні, естетичні і інші аспекти життя людини і Природи. Проте, істинна насолода змістом тексту доступно не багатьом. До їх числа відносять тих, хто знайомий з тонкощами естетичних символів і образів. Саме до високоосвічених поціновувачів звернена рафінованість китайського високохудожнього стилю, якому властива недомовленість, іносказання, відсутність чітких посилок. Читач мимоволі занурюється поетом у фундаментальні духовні категорії конфуціанського вчення «жень» (гуманність) і «чен» (щирість). Причому, поет робить це з легкою наполегливістю, як би реалізовуючи рекомендацію Учителя в трактаті Лунь юй «Нестаранному – не роз'яснюй, не працюючому при вираженні своїх думок – не виражай їх, не повертайся до того, хто по одному куту не зміг упізнати те, що залишилися три» (6, стор. 247).

Уміння самостійно аналізувати, прогнозувати і брати на себе відповідальність за прийняте рішення, є необхідною умовою продуктивної підготовки менеджерів освіти і промислового виробництва в сучасному Китаї.

Наведені висловлювання підкреслюють важливу особливість конфуціанської освіти, в якій велике місце відводилося самостійній роботі учня. Наслідуючи такий підхід, роль наставника зводилася до вибору індивідуального підходу і періодичного коригування процесу навчання.

Для освіченої людини, досвідченої не лише в поетичних образах і символах, виникає багатоколірна гамма почуттів і настроїв. Образ сливи в китайській культурі різноманітний, що знайшло відображення в класичній і сучасній літературі і живописі. Коли земля ще покрита снігом, дерево сливи сорту мейхуа починає розквітати. Ця особливість раннього цвітіння інтелектуали визнали символом відродження і безперервності самого життя. На думку даосов, це дерево відбивало загальні закономірності Природи, довголіття, непохитну силу духу, цінність життя «чий аромат походить від гіркоти і холоду». Конфуціанський учений Чжу Сі вказував на чотири доброчесності цього дерева: великий потенціал у зародку, процвітання в квітці, гармонію в плодах і справедливість в її зрілості. Через поетичні образи автор розкрив складний акмеологічний підхід системи освіти і увесь механізм розвитку і зрілості людини.

Китайська мова не залежить від слова і відбиває почуття і думки через графічні символи. Розділення на ліричне і раціональне встановлювалося тільки тим, що заслуговує фіксації, тобто запису, а що ні. Тонова ізолююча китайська мова створює різне симантичне наповнення: в ній значення слова залежить від тону, яким воно вимовляється. Одно і те ж поєднання звуків в різних тонах впливає на значення сказаного слова. Ієрогліф здатний передати тільки найзагальнішу ознаку фіксованого поняття або предмета.

У сучасному вигляді китайська писемність виникла до кінця першого тисячоліття до нашої ери і налічує близько вісімдесяти тисяч ієрогліфів. Їх велика кількість пояснюється тим, що автори деяких творів придумували нові ієрогліфи, які використовувалися тільки в їх працях. Тому вивчення класичних творів зобов'язує знати не менше семи тисяч ієрогліфів, що змушує навіть високоосвічених читачів користуватися словником. Повага до письмового слова, його розуміння, формує людину не лише освіченою, але і мудрою.

Різнобічне осмислення проблем буття, місця людини в природі і соціумі стало предметом дослідження конфуціанства, яке розробило концепції етикополітичного і світоглядного порядку. Конфуцій вважав важливим, щоб використовувані ним терміни виражали реальність, зрозумілу і визнану усіма (чжен мін). Відзначимо, що введення змін імен, було прерогативою тільки імператорської влади і вважалося одним з інструментів менеджменту і продуктивного соціального порядку.

Китайське суспільство і до цього дня строго впорядковане. У цьому проявляється вплив конфуціанських ідей, згідно з якими людина займає у відповідності до своєї освіти і моральних якостей відповідне місце в державній структурі. Стабільність китайської цивілізації обумовлена її самодостатністю, традиційністю і строгою організацією, ґрунтованою на підтримці традицій, ритуалів і норм поведінки, яка частково замінила, по суті, монотеїстську релігію в західних країнах. Звертаючись до учнів, Конфуцій стверджував: «Знищіть шлюбні обряди – не буде подружжя, розвинеться розпуста з усіма його злочинами, знищіть обряди поховання – діти не піклуватимуться про покійних батьків, та і живим служити перестануть. Все перемішається, виникнуть настрої (8, стор. 195) «. Правильне виховання – це виховання у дусі історичних традицій і норм етикету. Освітня конфуціанська модель держави, що стабільно розвивається, базувалася на вихованні людей з високим почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством.

Проте, почуття обов'язку в конфуціанській моделі виховання особи тісно переплетене з іншою, не менш важливою якістю – гуманністю. На основі цих доброчесностей Мудрець сформував тип менеджера (благородного чоловіка Цзюнь – цзи), який міг успішно керувати підлеглими. За переконанням послідовників учителя, суспільство, у фундаменті якого закладені гуманістичні принципи, професіоналізм і етичні норми, здатне продуктивно розвиватися і виховувати покоління людей, що відносяться один до одного шанобливо і доброзичливо. Конфуціанські учителі розглядали почуття обов'язку як обумовлене знанням і моральними цінностями. «Благородна людина думає про обов’язок, низька людина, піклується про вигоду» – так звучить афоризм Конфуція вже багато віків в китайських учбових закладах. Пріоритет державних цінностей привів до того, що провідним обличчям духовної культури став не рафінований інтелектуал, а високоосвічений професіонал–чиновник, досвідчений в тонкощах поетичного складу, каліграфії і музичного мистецтва. Так, каліграфія вважалася в Китаї, разом з поезією, вишуканим засобом самовираження і самовдосконалення. За твердженням конфуціанських

джерел без володіння віртуозним стилем каліграфічного мистецтва не можливо стати чиновником або воєначальником. Яскравим підтвердженням сказаному являються слова китайського полководця Ван Сичжи, що жив в IV столітті. «Аркуш паперу – це поле битви; пензл – списи і мечі; чорнила – розум головнокомандувача; композиція – стратегія. Беручись за пензл, ми вирішуємо результат битви : штрихи і лінії – це накази командира; вигини і відображення – смертельні удари». У приведеному висловлюванні автор проводить пряму паралель між бойовими діями і каліграфією. Опис Ван Сичжи каліграфічних тонкощів і емоціональних переживань нагадує гру в шахи, де кожен крок має бути обдуманий і зважений, а хід (тобто вигин і захист) – ефективним. Відзначимо, що ця гра прийшла в Китай тільки в V – VI столітті з Індії. На наш погляд, викладене автором мистецтво каліграфії, цілком могло стати предтечою цієї інтелектуальної гри, яка розвиває здібності і уміння мислити прогностично.

В середині XX століття деякі провідні корпорації Європи зробили спробу реалізувати в роботі своїх підприємств «людські відносини, використавши при цьому етичні фундаментальні положення конфуціанських філософських шкіл VI – III віків до нашої ери. У блискучу плеяду конфуціанських наставників входять імена педагогів, учених і поетів древнього і середньовічного Китаю : Янь Чжитуй, Хань Юй, Ху Ей, Джу Си та ін. Навіть короткий перелік їх педагогічних ідей і досягнень викликає глибоке почуття вдячності і вдячності не лише у китайських працівників освіти, але і у європейського учених практиків.

Широко відомий педагог, автор збірки «Домашні повчання роду Янь» Янь Чжитуй, виклав свою концепцію сімейного виховання, ґрунтовану на конфуціанських традиціях і цінностях. Виходячи з потреби держави, письменник виділив шість необхідних професій: далекоглядний політик, учений–інтелектуал, відважний, стратегічно мислячий військовий, з бездоганною репутацією чиновник на місцях, майстерний дипломат, а також менеджер–експерт у будівництві і управлінні. Педагог вважав, що процес освіти дитини повинен початися якомога раніше, тобто з періоду його ембріонального розвитку. Допологове навчання розпочинається з благопристойних думок і вчинків майбутньої матері, її моральної поведінки. Янь Чжитуй застерігав батьків від безрозсудної любові до своїх чад, яка може привести до плачевних результатів для усіх. Дидактичний зміст оповідань письменника прищеплював юним китайцям правила хорошої поведінки і виконання ритуалів. Велика педагогічна спадщина ученого включає у себе не лише філософські ідеї і роздуми, але і практичні поради молодим людям.

Великий учитель створив такий тип чиновника, який забезпечив продуктивний менеджмент багатомільйонної країни впродовж багатьох віків і до теперішнього часу. Україні слід проаналізувати цей «політичний проект». Бурхливе життя в нашій країні, протистояння між її регіонами показує, що розумним засобом стабілізації держави є залучення до політичного керівництва, в першу чергу фахівців з твердими моральними принципами, які здатні протистояти деструктивним процесам і корупції.

Європейські і американські цінності демократії, прав і свобод особи, розглядаються у сучасному світі як непорушні. Що стосується Китаю, то його позиції в цих питаннях заслуговують іншого, ретельнішого і глибшого історичного аналізу. Довгий час на заході існувала думка про відсталість і архаїчність Китаю, яка навряд переборна в найближчий період. Проте, успіхи країни ясно демонструють помилковість цієї точки зору. Прихильність до традицій, історичного досвіду є незмінною константою китайської цивілізації. Не даремно в китайських учбових закладах конфуціанський афоризм «вчитися і повторювати вивчене – чи не краща це радість» продовжує тисячолітню практику не лише навчання, але і самого процесу управління. Укладачі конфуціанського тексту «Чжун юна» стверджували, що найкраще управління безпосередньо залежить від особистих якостей керівника і вибраних ним кандидатів на державну службу. Ця особа повинна удосконалюватися за допомогою Дао–шляху, а самовдосконалення за допомогою Дао–шляху має здійснюватися через гуманність.

У сучасній китайській сім'ї, ґрунтованій на традиціях і обов'язку синівського благочестя, виявлення поваги до батьків не виникає конфлікт поколінь. Діти рідко наважуються «бунтувати». Ті ж молоді люди, які прагнуть до повної самостійності, заздалегідь прирікають себе не лише на виснажливу в умовах великої конкурентної боротьби працю, пов'язану з накопиченням грошей, але і на багаторічні кредити для придбання окремого житла. При цьому, для них обов'язки утримання і турботи про своїх престарілих батьків, для них не знімаються. Як відмічає журнал «Китай» в серії книг «Перед вами Китай» (китайська молодь в епоху Інтернету) «Багато хто з тих, кого називають рабами житла, признається, що між їх життям до і існуванням після купівлі житла в кредит, пролягла велика прірва». Підсумки перевіреного китайськими ЗМІ опитування показали, що 98% загального числа людей, що узяли іпотеку, переживають глибокий психологічний стрес. Ціни у країні, що успішно розвивається, на нерухомість дуже високі; і немало зовні забезпечених людей, насправді живе на рівні прожиткового мінімуму із–за боргів по житловому кредитуванню. Оскільки більшість з них освічена молодь у віці 30 років, готова повністю віддати себе роботі і кар'єрі, поглинена зароблянням грошей, то керівництво жорсткіше орієнтує їх на те, щоб «стати оплотом китайського суспільства», тобто на світову економічну і політичну експансію країни в майбутньому.

Ідеї Конфуція, озвучені віки тому, міцно увійшли до свідомості людей і продовжують залишатися актуальними для країни XXI століття. Вони не лише дисциплінують, але і формують гармонійні взаємовідносини між різними верствами суспільства. Це не дивно, якщо порівняти життя простих людей у віддалених повітах Китаю з життям в мегаполісах. Проходячи педагогічну практику, випускник ВНЗ був приголомшений бідністю і важким життям населення повіту Дафен. У своїх спогадах він писав, що «селяни круглий рік старанно працюють на полях, але їх щорічного доходу вистачає лише на півроку, і тільки на їжу. Тому їм не по кишені навчати дітей в школі».

Уточнимо, що післявузівску практику учитель Сюй Бень Юй проходив не так давно, в 2002 році.

Цілком логічно, що влада Китаю, просуваючи навчання Конфуція, який намагався змоделювати суспільство без конфліктів, вітає його ідеї на державному рівні, а сам образ Конфуція став брендом країни. Важливою, заслуговуючою запозичення, конфуціанською традицією є система державних іспитів, яку назвали «переправою величезного війська (під військом розуміють велике число тих, що екзаменуються) через річку по колоді». Це не дивно, оскільки на штатну посаду в держструктурах претендує дві тисячі чоловік на одно місце. Відзначимо, що знання не є єдиним критерієм відбору кадрів. Як було підкреслено під час проведення круглого столу в Пекіні в 2010 році з питань всекитайскої підготовки і відбору кадрів: моральні якості претендента повинні поєднуватися з діловими, «але моральні слід ставити вище». Сказане підтверджує, що конфуціанський образ високоморального менеджера культивується і поважається в сучасному Китаї.

2. Спадкоємність синтоїстських і буддійських цінностей в японському соціумі

Захоплення країною висхідного сонця навряд чи можна виразити прозаїчною мовою. Тут доречні рядки знаменитого японського поета XYIII століття Мотори Норинага

«Якщо запитають тебе
Про серце Ямато–країни
На островах Сикисима,
Дай відповідь : запах сакури
Під уранішнім сонцем»

У них виражені в символічній формі і милування природою, яке поєднує в собі суворість і м'якість, і глибоке почуття патріотизму, ґрунтованого на синтоїстському шануванні природи і конфуціанському культі предків. Образ сакури у свідомості японців відбиває і ніжність запашного весняного цвітіння дерева і стійку прихильність японця до традицій, що склалися, і правилам поведінки, якій близькі і зрозумілі як послідовникам буддизму так і синтоїзму. Образ сакури утілює як художній так і релігійно–політичний сенс.. У момент цвітіння вишні (сакура) люди святкують, старанно моляться за благополуччя сімей і згадують своїх предків. Не обов'язково тільки своїх померлих родичів, а і тих, хто загинув за славу країни – Ямато. Сакура – це національний символ держави, її прапор в живому природному втіленні. Сакури висаджені перед синтоїстськими храмами і всюди на вулицях міст. Це не випадково, адже в древні часи вони вважалися священними деревами.

Цвітіння дерева сигналізувало селянам про початок нових сільськогосподарських робіт. Оскільки Японія була аграрною країною, цвітіння сакури передувало колосінню рису, такої важливої культури для країни. У синтоїзмі людина розглядається як продукт природи–матері, яка дає різноманітні блага. Проте ці блага пов'язані з уявленням про «належне» (добро)

і «заборонене» (зло). Ці етичні поняття розуміються як угодні богам або неугодні їм. В цій релігії поняття «належного» і «неналежного» розуміються як «чисте» і «нечисте».

У основу державного устрою Японії, її етичних встановленнях лягли китайські приписи і норми поведінки. Ритуали державної служби, ієрогліфи, музика і театр – усе це було запозичено у китайців. Проте одним з важливих запозичень виявився буддизм. Це релігійне вчення включало моральні заповіді, які стали фундаментом стосунків в японському соціумі. Але, на відміну від Індії, буддійська община (сангха), як в Китаї так і в Японії виявилася під суворим державним контролем, який встановила імператриця Суйхо в 613 році. Формальною причиною цьому послужило вбивство ченцем свого батька. Повелителька жорстко зажадала, щоб ченці дотримувалися буддійських заповідей і, зокрема, заповіді «не вбивай». Але, передусім, ченці були зобов'язані беззаперечно виконувати накази правителя. Теологічні дискусії відсовувалися на другий план, а буддійські заповіді набувають первинного значення. Прийшлі на зміну табуаціям синтоїзму, вони вважалися одним з головних заходів в процесі соціалізації. У свідомості японців дотримання заповідей і покора державним законам знаходилися і до цього дня знаходяться в нерозривному зв'язку. Чернець Кукай, що жив в YIII столітті, стверджував, що «недотримання заповідей і непокора законам замутняють Закон Будди і підривають державу».

Правителька YII століття Суйко навіть заснувала посади по управлінню сонкгхой і ченцями. Проте на чолі цієї установи вона поставила чиновника, який отримав більш високе звання, ніж буддійські керівники. У цьому факті простежується конфуціанська тенденція підпорядкувати релігійне життя в країні світській владі і створити духовно–державну модель управління. Зокрема, правитель Цзюнин прямо стверджував, що «управляти державою неможливо, якщо не поголити голову і не одягнутися в чернечий одяг». Це і робили імператори після недовгого свого правління.

«Культурна – природна» означало протистояння синтоїстських божеств і правителя. Прийняття нової релігії правителем затвердило буддійські цінності, а «природне» ототожнювалося з сакральними місцевими божествами, до числа яких відносили ками. Ками перекладається з старояпонського як божество. Древні японці вірили, що поклоніння їм обов'язкове, оскільки усе те, що відбувається у світі не було наслідком долі або законів, а відбувалося по волі ками. До них зараховувалися духи не лише природних явищ, тварин, рослин і гір, а також окремих територій і навіть ремесел. Духи людей, що померли, займали особливе місце в пантеоні ками. Вони відігравали важливу роль у формуванні державної еліти синтоїстської Японії.

Японці вірили, що після смерті вони стануть богами–ками і не розділяли свій світ на живе і неживе, вони не шукали порятунку у загробному світі. Їх порятунок полягав в гармонійному співіснуванні з ками. Оскільки чіткої відмінності між ками і людиною не було, то в міфології японців фіксувалися випадки навіть випадки шлюбів між людьми і ками. Оскільки шлюби мали

місце, то природно з'являлися діти. Дух пращура втілювався в дитину, якій треба було виявляти повагу, і навіть надавати високий статус в суспільстві.

Духи природи ставилися вище, «оскільки вони були ками незалежно від свого походження». Обожнювання предків стало стимулом формування віри в ками. Вважалося, що після смерті духи предків поселяються на високих гірських вершинах, куди людині не добратися, на небесах і міфічних землях за морями. Оскільки душі предків, що померли, могли завдавати шкоди тим, хто живе, то був сформований обряд їх підлещування, тобто шанування і годування. У наслідок з'являється культ удзигами, який включав поклоніння богові–покровителеві, який стає родовим божеством і перетворюється на захисника і опікуна общини. Господарська діяльність общини пов'язана з переходом на обробку рису, трансформує образ першопращура. Це призводить до поступового його злиття з божеством, що втілює природу. Нове ками–божество стає могутнішим і володарює вже все цій території. Поступово місцеві ками були уніфіковані. У Y – YI століттях затверджується державність Японії і імператорський двір ретельно контролює цей процес.

Японські аристократичні клани зводили свої родоводи до «небесних божеств» синтоїстського пантеону і подавляли будь–які спроби худорідних сімей порушити порядок, що склався. Тим, хто бажав довести своє високе походження і титул (кабанэ) пропонувалося пройти церемонію очищення. Правдивість їх слів встановлювалася через занурення рук у киплячу воду; передбачалося, що брехун не пройде це випробування. Знать служивого японського соціуму створювалася з місцевої аристократії, чия міфічна генеологія не фігурувала в загальнодержавному зведенні і їх божества–предки не входили в пантеон. Говорячи про міфологічний генеології імператора, необхідно підкреслити його спорідненість з самим сонцем, символ якого дістав назву хи–но–маро, що означає «сонячний круг». Прапор Японії прикрашає червоне сонце на білому фоні. Це не випадково, тому що червоний колір в синтоїзмі символізує очисну силу сонячних променів за допомогою яких виганяються злі духи. Червоний же колір символізує кров, тобто життя. Згідно з синтоїзмом незаплямоване і успішне життя забезпечується поєднанням білого і червоного. Імператор став образом першопращура.

З ним пов'язаний і культ рису, найважливішого і життєво необхідного продукту країни. Як і багато віків тому, нинішній імператор особисто висаджує декілька стеблинок рису як запоруку отримання хорошого урожаю цієї культури. Божество рисового поля займало одне з головних місць в синтоїстському пантеоні. Свято нового урожаю рису передбачало ритуальну трапезу із зерен нового урожаю і підношення перших знятих колосків рису божеством рисового поля Інарі. Ритуал сходження імператора на престол також передбачає наявність спеціально зібраного рису зі священних полів. В період другої світової війни для японських солдатів спеціально розфасовували рис в коробочки з червоною маринованою сливою по центру. Ця кулінарна композиція символізувала державний прапор. Її мета полягала в зміцненні

національного духу військових. Існувала і дитяча рисова композиція, яка зображувала гору Фудзіяму з прапорцем на вершині.

Повертаючись до історії становлення країни, відзначимо, що «сого» (відомство у справах духовенства) підкорялося адміністративному апарату у справах ченців і іноземних учителів буддійського закону, яка, у свою чергу, знаходилася під юрисдикцією міністерства у справах знаті і державних церемоній «дзибусе». Головним завданням «сого» було контролювати буддійські храми і духовенство. Це був унікальний бюрократичний апарат, оскільки разом з урядовцями, в нім служили ченці, рекомендовані сангхою. Створення цього бюрократичного апарату було не випадковим. Необхідність змусити селян працювати на монастирській землі, захистити його майно, а також, у разі потреби, подавити народні хвилювання, привели до формування власне чернечих озброєних дружин. Уміння ченців майстерно володіти зброєю і видами бойових мистецтв викликало стурбованість влади. Бажаючи попереджувати можливі конфлікти між державними органами і буддійськими монастирями, що мали значні земельні наділи, в Японії створюється відомство у справах духовенства «сого», в яке входять не лише урядовці, але і буддійські ченці, рекомендовані сангхою.

Потреба в етичній оцінці вчинків людей, культивування відданості імператорові і країні, загальна установка на дидактичність, сформувала характер японців. Жертовність, стійкість, перенесення моральних і фізичних страждань – це унікальні генетичні риси японського народу. Готовність розлучитися з життям, упевненість в тому, що справжня людина не належить самому собі, укорінилося у свідомості жителів країни. Строга субординація стала маркером, нагадуванням приналежності до колективу, відданості лідерам, відданість, яка стоїть вище за особисті почуття і інтереси. Традиційна конфуціанська мораль намертво уросла в японську етичну модель поведінки і змусила японців постійно пам'ятати своє місце в суспільстві і неухильно керуватися почуттям обов'язку в роботі, сімейному побуті і в соціум.

Діло честі мотивує поведінку і результати діяльності японців, які не дозволяють собі бути некомпетентними в тому, чим вони займаються. Не менш ефективним елементом соціального контролю японців є почуття сорому і залежності (амае). Останнє буквально вбирається з молоком матері і червоною ниткою проходить не лише через поведінку окремої людини, але і через соціальні групи (сім'я, учбові заклади, фірми і т. д.) Амає культивують шанобливість по відношенню до усіх, хто займає більш високе статусне становище.

Почуття сорому – це не просто особисте переживання, але і усвідомлення шкоди, яка нанесена колективу. Причому розплатою за завданий збиток може бути навіть суїцид. На добровільний відхід з життя здатний вирішитися і спортсмен, чия помилка призвела команду до поразки, і викладач, компетентність якого викликала сумніви у колег і студентів.

Як бачимо, релігійні і духовні цінності країни «Висхідного сонця» успішно розкрили здібності японців діяти і приймати рішення, які міцно утримують країну в числі лідерів економічного і культурного розвитку.

3. Дух «Ямато» в культурі і релігійних традиціях Японії.

Культура «Країни висхідного сонця» захоплює своєю унікальністю і наполегливою прихильністю до своїх духовних і релігійних традицій. Острова Сикисма, держава Ямато. Згідно національної релігії Синто називалася Японія, на престол якої в 660 році до н. э. зійшов легендарний імператор Дзимму, що вважався прямим нащадком богині сонця Аматерасо. Ідеологи синтаїзму багато віків зв'язують легенду про Ямато з самурайським кодексом честі «бусидо», отримавши в результаті украй націоналістичний і мілітаристський «дух Ямато», або «японський дух».

На формування японської культури істотний вплив зробили природні особливості ландшафту островів, що знайшли своє відображення в культі природи, який тісно пов'язаний з релігіями синто і дзен–будизмом. Природа країни поєднує в собі як і суворість так і відкритість. М'який клімат формує мальовничі картини зелених лісів, строгих гір і пагорбів, оповитих вологою атмосферою і ніжністю. Квіти, як правило, не мають занадто яскравого забарвлення, їм властиві помірні і теплі пастельні тони. Постійна боротьба з руйнівними наслідками природних катаклізмів і землетрусами створили у народу особливий тип світовідчуття.

Японці навчилися терплячому, партнерському, а не ворожому відношенню до природи, шанування якої виключало всяке прагнення підпорядкувати і внести щось не властиве їй. Японці є працелюбним і згуртованим народом з фантастичною відданістю своїм ідеалам і цінностям. Потреба в етичній оцінці вчинків людей, культивування відданості імператорові і країні, загальна установка на дидактичність сформували характер японців.

Язичницька синтоїстська Японія постійно шукала точки зіткнення людини зі світом, що оточував її, знаходила можливості гармонійного взаємовідношення з нею. В результаті склалося естетичне сприйняття природи, коли сама вона надихала на бажання поклонятися і обожнювати її. Синтоїстські міфи представляють світ як єдине ціле. Порушення природного універсуму не допускалося. У записах «Нихон січи» розповідалося про те, як правитель і його наближені накликали на себе гнів божеств, наважившись рубати ліс і порушивши звичний порядок простору. Синтоїстські божества володарювали над природою.

Походження японців від ками (божеств) пояснює їх уявлення про особливу свою місію у світі, рисах вдачі, кодексі честі і правилах поведінки. До привілею самураїв відносилася смерть за свого пана. Вважалося, що воїн, не здатний до самопожертвування, за високі «ідеали ямато» ганьбить «вічне життя» свого імені. Оскільки зганьблене ім'я зберігається в людській пам'яті вічно, то це лягає брудною плямою на представників усього будинку і роду.

Жертовність, стійкість перенесення фізичних страждань осмислюються як унікальні генетичні риси японського народу. Готовність розлучитися з життям, упевненість в тому, що справжній чоловік–воїн не належить самому собі, підкреслювалося не лише в самурайській культурі. Підтвердженням сказаного є звичай дзюнси «смерть за хазяїна», коли після смерті пана його васал здійснював ритуальне самогубство.

На початку XX століття Японія у війні з Росією за контроль над далекосхідним регіоном довела перевагу «духу Ямато» не лише над сусідами–азіатами, але і над європейцями. Японський солдат ніколи не здавався в полон, він вважав за краще померти. Поняття «никудан» (людина–куля) стало символом відношення до військової смерті. Популяризації самурайської ідеології привела до процвітання культу смерті. Саме готовність до неї оголошувалася першою доброчесністю кожного японця, що возносить його над усіма народами. Загиблий за імператора воїн зараховувався до лиця богів. Японія не прирівнювала здачу в полон до зради, не вводила загородзагону – самураї билися до останнього.

Символом жертовності воїна стала сакура. Її коротке цвітіння порівнювали з тлінністю і швидкоплинністю людського життя. Коли Японія вступила в епоху військових конфліктів, тіло воїна стали уподібнювати сакурі. Ці підкреслювалася готовність віддати своє життя за батьківщину і імператора. Навіть на погонах адміралів золотою ниткою вишивали квіти сакури.

Фундаментом усіх громадських стосунків і зв'язків в японському соціумі є служіння і вірність. Це поширювалося не лише на військових, але і на усі верстви суспільства. Навіть діти зобов'язані служити спочатку своїм батькам, а, подорослішавши, – спілкуванню, професійному об'єднанню (корпорації) і босові (хазяїну).

Основою стосунків в японському суспільстві є вірність «хазяїну» і служіння йому. Обов'язок самурая – служити сюзерену і жертвувати життям за нього. Втрата самураєм пана (його смерть, ліквідація самого князівства, вигнання самого самурая за який–небудь проступок), перетворювала воїна на ізгоя і «ронина» (перекотиполе), якому заборонялося носити самурайську зачіску (голений лоб і кіска) і мечі. .

Є історія про 47 воїнів, які помстилися за смерть свого сюзерена, не отримавши на цей дозвіл влади і в якості особливої милості були засуджені до почесної смерті (сеппуку або харакірі). Вони стали уособленням вірності і жертовності заради пана.

Виховання японця – ця справа не лише сім'ї, але і усієї держави. З кінця 19 століття шкільні програми навчання включили предмет «сюсин» (етика), який знайомив і прищеплював почуття глибокої поваги не лише до батьків і старших, але і до влади і імператорської сім'ї шляхом церемоніальних норм поведінки. Мета курсу етики зводиться до розуміння учнями свого місця в суспільстві. Процес виховання в Японії і сьогодні спрямований на забезпечення максимальній передбачуваності поведінки і підтримки ієрархічного пристрою, який служить еквівалентом японської культури.

Квітам надається особливе значення в житті японців. Оскільки це країна землеробів, то природно, що її жителі більше уваги приділяли рослинам ніж тваринам. Оспівувані рослини мають естетичний і релігійний символ. Так, в японському пейзажі квіти сакури вважалися житлом душ предків, сосна – символом життєствердного початку, бамбук – уособленням завзятості і стійкості. Японське прагнення побачити природу в гармонії з людиною породило в культурі країни не лише вишукане мистецтво аранжування квітів, а і проведення чайних церемоній. Якщо в мистецтві ікебани відбиті ідеї синтоїзму, то в чайних церемоніях – і синтоїзму, і дзен–будизму. Символіка квітів, природи і предметів знайшла своє вираження в мистецтві чайної церемонії, яке отримало у самураїв широке поширення в періоди сегунатського правління.

Своїми коренями чайна церемонія пов'язана з дзен–будійскою практикою, в якій знайшли втілення ідеї естетики самотності, зосередження на милуванні прекрасними явищами природи: засніженою рівниною, маленьким струмочком, подихом легкого вітерця.

Чайний сад (тянива) складає єдиний ансамбль, що включає будиночок під солом'яним дахом і невелике джерело поруч. Сіра глиняна обмазка стін, віконні грати з необробленого бамбука, розташовані на різному рівні, вогнище посеред дев'ятиметрової кімнати, невеликий вхідний отвір – усе це відбивало естетизм примітивної простоти і близькості до природи. Японська чайна церемонія блискуче з'єднала в собі елементи релігійної і психологічної практики. Вона акумулювала в собі елементи естетичного (милування древніми свитами, квітковими композиціями), релігійного поклоніння природі, поетичного і філософського.

Філософія дзен–буддизму наклала унікальний відбиток не лише на саме проведення ритуалу, але і на духовне і психологічне його наповнення. Представник одного з головних напрямів японського дзена ринзай, чернець Ейсай був патріархом чайної церемонії. Чотири елементи – «гармонія» (ва), «благоговіння» (кей), «чистота» (цей), «умиротвореність» (дзаку) вважаються необхідними для доведення цього мистецтва до досконалості. Вони складають істотну частину організованої братської общини, прикладом якої є дзен–буддійський монастир. Ченці проходили спеціальний курс індивідуального і колективного навчання церемонії. До 16 століття з простого чаювання чайна церемонія перетворилася на форму духовної практики, в якій кожна деталь, предмет і дія мали символічний сенс. Чайна церемонія стала мистецтвом втілення витонченості Порожнечі і доброті Спокою.

4. Поєднання релігійно–філософського, естетичного і поетичного феномена в традиціях Японії

Фактом, який сумніву не підлягає, є твердження, що міфологія є фундамент кожного народу, який її створив на певних етапах свого історичного розвитку. Японія не є винятком з правил.

Правда, слід зазначити, що міфологія країни, викладена в «записах і справи давнини» (Кодзікі) і «Анна» (Ніхонгі), була зібрана і складена за прямою вказівкою правителів цієї землі, яких вважають нащадками верховної богині сонця Аматерасу. Цим переслідувалася мета закріплення і демонстрації прав імператорського роду на одноосібне керівництво державою. Також через міфологічні сказання створювалися і родоводи літописі знатних аристократичних родин і територіальних груп, об'єднаних в єдине ціле. Таким чином формувалася основа управлінського апарату країни.

Знатні клани вели своє походження від «небесних божеств» синтоїстського пантеону і вони досить жорстко припиняли будь–які спроби худорідних сімей порушити сформований порядок. Тих же, хто хотів довести своє високе походження і титул (кабане), примушували пройти церемонію очищення шляхом занурення своїх рук в киплячу воду. Вважалося, що брехун не зможе пройти таке випробування.

Говорячи про синтоїстській генеалогії імператорів, необхідно підкреслити її спорідненість з самим сонцем, символ якого хі–но–Маро, що означає «сонячний круг». Правителі і аристократичні прізвища, чиї божества–предки увійшли в пантеон і загальнодержавний звід успішно підкорили релігійне життя країни світській владі і створили духовно–державну модель управління японським соціумом.

Ухвалення буддійського віровчення за розпорядженням імператора в YII столітті означало протистояння «культурне – природне», виражене протистоянням божеств і правителя «Нова релігія затвердила буддійські цінності і моральні заповіді як прояв «культурного», а що стосувалося «природного», то воно асоціювалося з місцевими божествами – ками і природними явищами.

«Культурно» зводилася до виконання встановлених правил, і «чим більше таких правил засвоїла людина, тим він вважався «більш культурним»[4, стор. 62]. Домінування церемоніальної функції імператора над виконавчою стало відмінною рисою устрою державної влади в країні. Статус імператора зобов'язував його відправляти численні приписи і церемонії, які, по суті, контролювали його спосіб життя і поведінку. Прийшовши на зміну табуацій синтоїзму, вони стали одним з головних джерел соціалізації. У свідомості японців виконання церемоній і покора державним законам знаходяться і до цього дня в нерозривному зв’язку одне з іншим.

Якщо «культурне» ототожнювали з буддійської–конфуціанськими елементами, то «природне» – з сакральністю місцевих божеств (камі). Японці вірили, що поклоніння ками обов'язкове, так і все, що відбувається в світі – це не наслідок втручання долі, або громадських законів, а воля самих божеств.

Аналізуючи синтоїзм і його оціночні критерії моральності, слід зазначити, що «хороше» і «погане» розуміються в ньому як угодне або неугодне ками. Поняття «належного» інтерпретується як «чисте», а поняття «заборонене» – як «нечисте». Поділ між фізичною та моральною «чистотою» в даній релігії майже стерті. Підтвердженням сказаному є друга група японських

міфів про мешканців Долини високого неба (Токамагахара), в якій розповідається про сестру (богині сонця Аматерасу) і її брата, (бога бурі і водних просторів) Суса. Він робить неприпустимі дії по відношенню до сестри: руйнує межі на полях, що за японськими уявленнями вважається тяжким злочином, далі опоганює місце під час виконуваного нею ритуалу нового врожаю, і, на довершення всього, кидає шкуру облупленої ним тварини на її територію, коли сестра виготовляла священне облачення.

За ці злочини Суса був вигнаний з Неба і відправлений в підземну Країну Корній (НЕ–но куні).

На особливу увагу заслуговує третя, заключна група міфів. Йдеться про сходження на землю родоначальника імператорської династії, онука богині Аматерасу, Нінігі–но Мікото, який отримує веління стати правителем Очеретяних Рівнин (давня назва Японії). Ця земля була багата безліччю «поганих ками» тому, що в ній панували безлад і хаос. Після наведення в ній порядку, царствений онук Аматерасу спускається на острів Кюсю і одружується з дочкою місцевого божества. Його дружина дарує йому численне потомство. Їх онук став першим імператором країни, більш відомим під своїм посмертним ім'ям Дзімму. Традиція присвоєння нового імені імператора після його кончини зберігається в Японії і сьогодні. Однак, Дзімму–тенно, що жив в Y столітті до н. е. був не тільки правителем; його вважають творцем численних літературно–поетичних творів, що наочно демонструє важливу роль поезії в культурі японців. Це здається цілком природним, тому що його прабатькам Аматерасу і Сусана міфологія приписує авторство перших поетичних слів.

У переказах Японії згадувалися випадки вступу в шлюб ками з людьми. Від цих зв'язків народжувалися діти. Дух божества і предка, природно знатної сім'ї, втілювався в дитину, якої зобов'язані були проявляти не тільки повагу, але і гарантувати високий суспільний статус. Плодючість предка–божества фіксувалася історичними хроніками, які відображали всю його родовід. Документи ретельно перераховували імена численних дружин і дітей правителів. Причому велелюбність і палкість переживань імператора вважалися справою державної важливості.

Повертаючись до синтоістським божествам, слід зазначити, що їх призначення вичерпувалося дітонародженням, за яким слідувала сварка і розставання подружжя.

Неминучість розставання – улюблена тема класичної поезії, наповнена глибокими і багатогранними переживаннями. Натхненно рядки поетів присвячені саме опису залицяння і неминучого розриву, а не грубим сторонам життя закоханих. Зауважимо, що в поетичному фрагменті хроніки «Ніхон Сьокі» є епізод, який, на перший погляд, нібито має відношення до любовного пригоди:

«... Не знаю особи,
Не знаю і ома того,
хто повів
Мене в гай

І спав там зі мною «... [5, стр. 315]

Однак, сама хроніка тлумачить ці рядки як придворну інтригу в результаті якої, герой віршів загинув в палаці від рук ворогів. Мовою любовних ігор описані події абсолютно з нею не пов'язані, але мали серйозні політичні наслідки.

Ранній етап становлення синтоїзму мав відображення в обожнення природних явищ, що властиво всім древнім культурам. Однак, перетворення віри в ками в державну релігію Японії в YII – YIII століттях було стримуючим фактором поширення буддизму в країні на певний час. Духи природи вважалися більш могутніми, оскільки вони не залежали від свого походження. Синтоїзм визнає, що будь–який предмет може стати синтай (тобто тіло божества) якщо в нього вселиться душа ками. Це може бути камінь, дзеркало (символ богині Аматарасу), меч (символ бога Суса), проста гілка дерева, гори. Священна гора Міва знаменита тим, що з її вершини закликали духів–ками, в силу цього гора стала об'єктом поклоніння. І сьогодні сходження на неї можливо тільки з території святилища Саї за умови обов'язкового обряду очищення шляхом ритуального обмивання в однойменній річці Міва, яка тече біля підніжжя гори. Вважається, що тільки після цього паломники можуть благополучно минути стража Кунодо, який охороняє цю священну територію від злих духів. І хоча висота гори досить значна, це не зупиняє віруючих долати труднощі і втому, щоб доторкнутися до священного і милуватися ранковими божественними сонячними променями. Цією горе присвячено безліч чудових зразків класичної та сучасної японської поезії.

«Чи від того, що гріх торкнутися
Криптомерій, що шанують
Жерці з Міва,
Де богам вино підносять люди, –
Мені з тобою зустрітися так важко «.

Оскільки догматика не займає особливого місця в синтоїстській релігії, то часто послідовність і логіка викладу віровчення поступається почуттям, пристрастям, для чого використовується мова образів і емоцій.

Японська поезія символічна, сповнена натяків і півтонів. Символи для читачів мають важливе значення. Знаменитий поет XYII століття Мацуо Басьо, майстер хокку, складно сприймається західною читачем, який не знайомий з глибоким філософським значенням японських символів. Маленькі сюжетні мініатюри, викладені лише в 17 складах хокку фантастично ємні і емоційно насичені. Коментарі до них залежать не тільки від самої філософської культури людини, але і від вкладених в них традиційних релігійних і природних символів. Поети широко використовували в творах образи тварин і птахів. В японській міфології птахів вважають сполучною ланкою між шаманами і потойбічним містичним царством.

«Повисла на сонці
Хмарка … Навкіс по неї –
Перелітні птахи» [5, стр. 189].

Як бачимо на прикладі даного вірша, рима відсутня, однак, є головне – образ і символ, які насичені ледь вловимими натяками, змальовані приглушеними фарбами. Звертаючись до знаменитих рядках Басьо

«На голій гілці
Ворон сидить самотньо
Осінній вечір «[2, стор. 7].

Відзначимо, як легко і невимушено в цих рядках з'єдналися дві релігії.

Дзен–буддійська відчуженість від світу символізує самотність птаха і містить натяк на досягнення майстром чайної церемонії ченцем Іккю, який жив в XY столітті, стан саторі (просвітлення), якого той досяг в момент крику ворона. У японських символах ворон вважається птахом сонця, передвісником просвітленого свідомості, що наступив опівночі. У цьому поетичному шедеврі тонко переплелися і синтоістські і дзен–буддійські образи навколишнього світу. Язичницька синтоїстська Японія демонструє точки дотику людини з природою, знаходить можливості гармонійного взаємини в ній. В результаті формується її естетичне сприйняття, при якому культивується непереборне бажання розчинитися в її божественної суті.

У синтоїстській міфології світ представлений єдиним цілим, яке підлягає дробленню, а тим більше руйнуванню. Історичні записи «Ніхон Сьокі» барвисто змальовують гнів божеств, який вони обрушили на правителя, який віддав наказ рубати ліс, що призвело до порушення звичного порядку простору.

Буддійський елемент нерозривно вплетений в дзе–буддійську практику, в якій присутні естетичні ідеї, зосередження на милування божественними природними явищами; «Дощиком весняним» [2, стор. 163], «блискавкою в темряві ночі» [2, стор. 181], засніженою рівниною і т. д. Чайна церемонія блискуче поєднала в собі елементи релігійного, психологічного, естетичного (милування древніми сувоями, чашками, квітковими композиціями) і поетико–філософського світосприйняття. Естетика простоти і близькість до природи складає в чайній церемонії єдиний ансамбль, що включає в себе чайний сад (тянива), маленький будиночок під солом'яною стріхою, віконні решітки з необробленого бамбука, розташовані на різних рівнях і невеликого джерела води.

Філософія дзен–буддизму наклала унікальний відбиток не тільки на саме проведення ритуалу, а й на його поетичний зміст. Чотири елементи – «гармонія» (ва), «благоговіння» (кей), «чистота» (цей), «умиротворення» (дзак) вважаються обов'язковими для доведення цього мистецтва до досконалості. Чайна церемонія – це мистецтво втілення витонченості Порожнечі і Благості Спокою. Як стверджував майстер чайної церемонії монах, принц крові, Іккю, людина не вибирає якийсь один світ, не відмовляється від свого єства, навпаки, мета практики полягає в гармонізації світів – пристрасного і безпристрасного. У проясненім серці боротьба вщухає, два світи зливаються, і на мить, як спалах, настає тиша в нескінченному просторі, який все вміщає.

Зі світу пристрастей
У світ безпристрасності повертаючись

Робиш паузу.
Якщо йде дощ – нехай йде,
Якщо дме вітер – нехай дме.

Під час чайної церемонії, яка триває приблизно чотири години, майстер підкреслює, що головною стравою на столі є не їжа, а бесіди про поезію, милування пейзажними сувоями і каліграфією. Таким чином він підтверджує японську мудрість «японські солодощі – це їстівні вірші». Не випадково, частування на церемонії названо кайсекі (Запашний камінь) тому, що ченці поміщали собі на живіт теплий камінь для придушення почуття голоду, яке неминуче відчувалося під час багатогодинних молитов і медитації.

Важливість збереження і передачі поетичної спадщини проявляється у японців найнесподіванішим чином: карткові ігри, гра в раковини, (коли на красивих стулках молюсків писали вірші, складаючи поетичні композиції з них), поетичні турніри («змагання в витонченому»), розпис віршованими рядками на фарфорових чашках для чайної церемонії. Карткові розваги Тірас–дорі, гемпей–дорі, УТА–Гарут «пісенні карти» на сюжети «Ста віршів ста поетів» прищеплюють літературні та естетичні смаки. Поетична спадщина Японії занурює її поціновувачів в світ вишуканих образів і порівнянь, в яких немає крикливих, вигадливих і надуманих порівнянь, зате присутні умиротворення, краса в її природності, скороминущість у простоті, печалі самотності. Дзен–буддійська відчуженість від мирської суєти, втілена у внутрішній зосередженості і відображена естетичним поняттям сабі / ваби.

У комплексі чайної церемонії естетичне поняття сабі майстерно вплетено в «сліди часу» (нарізна), відображених в старовинних предметах, про які повільно і веде розповідь майстер. Раритетні живописні твори, сувої, покриті ієрогліфами чашки, озвучують поетичні шедеври і занурюють учасників церемонії в світ естетичних почуттів, символічних образів і філософських роздумів.

Японська поетична антологія – це не просто зразки кращих авторів, а й поєднання їх віршів з сусідніми поетичними строфами інших майстрів. Так як антології формувалися за вказівкою імператорського рескрипту, то можна зробити припущення, що поетичні шедеври надихалися і підтримувалися особисто правителями країни.

Характерною рисою японської літератури, на думку деяких дослідників, є компактність, максимальна наближеність та «короткозорість», які перешкоджають відльоту думки, абстрактного мислення японців. Погоджуватися з цим судженням чи ні – справа особиста. Однак, безперечно те, що витончений філософсько–психологічний зміст поетичних і художніх творів японських майстрів далеко перевершує західноєвропейські зразки. У YIII столітті дзен–буддійський чернець Хакуін розробив вчення про «внутрішній погляд». Справжнім поглядом він вважав не той, який спрямований в простір, а той, який спрямований всередину самої людини, відображає його сутність. «Ціле, навіть якщо це сам Всесвіт, набагато краще осягається через мале і одиничне» [5, стор. 363]. Істинний погляд цієї релігійної практики спрямований

і зосереджений на самого себе. Японець наближає до себе не Всесвіт, а її частинку, маленький фрагмент; не ціле поле волошок, а всього лише один з них, пізнаючи через окрему рослину саме ціле, тобто весь світ.

«О скільки їх на полях.
Але кожен цвіте по–своєму –
В цьому вищий подвиг квітки!» [2, стр. 83].
Мацуо Басе.

РОЗДІЛ ІІІ. ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЯГНЕННЯ ЛЮДСТВА

3.1. ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

(Олена Лісеєнко)

Культура – одне із найширших і багатозначних понять у філософській науці. Різновекторність і багатогранність культури є предметом вивчення багатьох наук, а саме: філософії, соціології, культурології, психології, педагогіки, етнографії, історії, мистецтвознавства, етики, релігієзнавства та інших. У кожній з наук культура тлумачиться по–різному. Тому у сьогоденні існує велика кількість визначень культури. Ще на початку 50–х років XX століття було підраховано, що є більше 257 визначень цього поняття. Більш того, існуючі тлумачення суперечили один одному, чи були різноманітними по своєї суті. Розкид визначень поняття культури може пояснюватись, по–перше, специфічними предметом та методами кожної конкретної науки, по–друге, складністю, динамізмом, багаторівневим характером самого феномена культури.

Цей термін з'явився у Стародавньому Римі, де слово «cultura» (от лат. cultura – обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування**)** позначало обробіток і догляд за землею, поліпшення тілесно–душевно–духовних сил, схильностей і здібностей людини. Римський письменник Катон Старший написав трактат про землеробство, вживши слово «агрикультура», де йшлося про догляд за ділянкою землі. Потім слово «культура» відривається від земного ґрунту і метафорично співвідноситься з розумністю. Так, Марк Туллій Цицерон вже мав на увазі не землю, а духовність, ведучи мову про необхідність розвитку культури душі і духу. Увійшовши в буденну людську мову, до повсякденного спілкування, цей термін втратив свій первісний зміст і став позначати найбільш різні сторони людської поведінки, а також видів діяльності.

Слово культура вперше з'являється в словниках, як джерелах наукового осмислення, в Німеччині – в 1783 році, в Росії – в 1865 р, в Англії – в 1871 році. Дані там визначення культури по суті були синонімами цивілізації, так як автори виходили з розуміння культури як синоніма цивілізації. Пізніше відмінність між культурою і цивілізацією були позначені більш виразно. Під цивілізацією стали розуміти основний зміст суспільного життя в конкретно–

історичний відрізок часу, а під культурою – власне людське, тобто то, що направлено благополуччя і самореалізацію людини. Так, всесвітня екологічна криза, пандемія, зростання неписьменності населення землі та інші глобальні і регіональні проблеми, які погіршують життя людини в епоху постіндустріальної цивілізації, не належать до явищ культури. Навпаки, культура шукає способи подолання цих недуг людства за допомогою насамперед наукових знань і соціокультурних, моральних чинників.

Розглянемо деякі існуючі визначення культури в філософії. У найзагальнішому сенсі під культурою розуміють духовне життя суспільства в цілому, історично визначений рівень розвитку суспільства, окремої людини, виражений в створенні й оновлені соціального буття, втіленого у вироблених матеріальних і духовних цінностях. Принципово важливе значення має розуміння культури як сукупності процесів, що суттєво відрізняються від природних. Має місце принципове протиставлення природного і культурного, природного та штучного. У цьому сенсі культура для людини і суспільства «неприродна» – вона штучна, оскільки процеси в сфері культури не відбуваються стихійно, «самі по собі». Вони вимагають постійного відтворюваного людського зусилля, і культура не може бути розглянута ізольовано від людської діяльності. Тому культура – це, перш за все, процес піднесення над біологічними формами життєдіяльності. Саме тому культура може бути охарактеризована як специфічний і унікальний спосіб існування, організації та розвитку людського буття, що принципово відрізняється від біологічних форм життя. Отже, піднесення над біологічними формами життєдіяльності означає перехід від найпростішої до більш складної форми організації життя, що протягом часу трансформувалось у найвищу форму організації –сучасне суспільство.

В Філософському енциклопедичному словнику культура визначена, як сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності. Отже загальне розуміння «культури» тлумачить її як сукупність продуктів матеріальної і духовної творчості людей. Суспільне бачення «культури» спрямовує нас на простеження взаємозв'язків між «культурою» і «досвідом». Тобто можемо зробити узагальнення, що культура – це соціальний досвід діяльності людей, який передається від одного покоління до іншого, розвиваючись і збагачуючись.

З самого початку категорія «культура» мала різні смислови відтінки, але, насамперед, її розуміли у контексту «шанування», «поклоніння», тобто деякого «культу». Римський оратор і філософ Марк Туллій Цицерон почав застосовувати цей термін до тієї сторони людського буття, яку зараз називають «духовністю». Для Цицерона філософія була культурою духу і розуму, яка передбачає поклоніння духовній стороні людської особистості. Тому, «культура» стає терміном для позначення особистого вдосконалення людини, її «формування».

У Середньовіччі частіше вживалось слово «культ», ніж «культура». Йшлося про так зване «одухотворення людини» за допомогою певних ритуальних дій, що забезпечують її залучення до Бога. В епоху Відродження відбувається перенесення акценту з Бога на людину, відбувається спроба відновлення основних рис античного розуміння культури. Культура тлумачиться як засіб духовного розкріпачення людини і її всебічного розвитку.

Використання категорії «культура» як самостійного поняття починається лише в епоху Нового часу. Вважається, що вперше поняття «культура» була розглянута в творах німецького просвітителя Самюеля фон Пуфендорфа. Він протиставляє культуру природному стану людини. Це протиставлення цілеспрямованих сил і здібностей людини дикої, неприборканої стихії природи є найважливішим для всіх наступних наукових тлумачень культури.

В епоху Просвітництва центр уваги при розгляді культури переноситься на людський розум: в масі своїй люди перестають жити відповідно з ритмами природи, співвідносячи своє життя з новими, штучними ритмами міського життя. Внаслідок цього формується і новий людський тип – особистість самостійна, діяльна, розважлива, яка звикла покладатися тільки на власні сили і власний розум. Саме тому культ розуму утворює в цю епоху смислове ядро розуміння культури. Певною самокритикою такого розуміння взаємозв'язку розуму і культури з'явилася філософія Ж.–Ж. Руссо, у якій культура осмислюється як фактор, що розділяє людину і природу. Позиція Руссо багато в чому визначила розуміння культури в німецькій класичній філософії, яка представлена у працях І. Канта, І. Г. Фіхте, Ф. І. Шеллінга, Г. В. Ф. Гегеля. Згадаймо філософа І. Канта, який говорив, що сенс розумного морального існування людини полягає в умінні піднятися над своїми природними, егоїстичними прагненнями і потребами і підпорядкувати свою поведінку формальному боргу, моральному закону. Культура ж, на його думку, покликана служити засобом подолання залежності людини від природи і повсякденного існування.

Подальший розвиток поглядів на культуру пов'язаний з роботами Освальд Шпенглера і Арнольда Джозефа Тойнбі. О. Шпенглеру належить найбільш поширене трактування відмінностей між поняттями «культура» і «цивілізація», детально проаналізованих ним у книзі «Занепад Європи». У цій праці він розглядає історію як чергування культур, кожна з яких представляється вченим як певний «організм», укріплений внутрішньою єдністю та відокремлений від інших, подібних до нього «організмів». В історії людства О. Шпенглер виділяє 8 культур: єгипетську, індійську, вавилонську, китайську, греко–римську, візантійсько–ісламську, західноєвропейську і культуру майя у Центральній Америці. Як нова культура, за Шпенглером, формується російсько–сибірська культура. Кожному культурному «організму», згідно О. Шпенглеру, відміряно приблизно тисячолітній термін існування, усяке глибинне та плідна взаємодія між ними неможлива. Вмираючи, кожна культура вроджується в цивілізацію, переходить від творчого пориву до безпліддя, від розвитку до застою, від «душі» до «інтелекту», від героїчних

«діянь» до утилітарної роботи. Такий перехід для греко–римської культури відбувся, за Шпенглером, в епоху еллінізму, а для західноєвропейської культури – в минулому столітті. Коли цивілізація як глобальне поняття стає домінуючим де факто, то разом починається переважання масової культура, тому художня і літературна творчість втрачає своє глобальне значення, все більше постачаючи локальним досягненням деякої культури та поступаючись місцем бездуховному техніцизму і спорту. Тому у двадцяти роки XX століття «Занепад Європи», за аналогією з гибеллю Римської імперії, сприймався як прогноз апокаліпсису, загибелі західноєвропейського суспільства під натиском так званих «нових варварів» – революційних сил, що насувалися зі Сходу.

Арнольд Джозеф Тойнбі теж розглядав історію як сукупність «цивілізацій», що розвиваються паралельно і послідовно, генетично мало пов'язані одна з одною, кожна з яких проходить однакові етапи від підйому до надлому, розпаду і загибелі. Пізніше він переглядає свої погляди, говорячи, що всі відомі культури, які живляться світовими релігіями (християнством, ісламом, буддизмом), – суть гілки одного людського «древа історії». Всі вони мають тенденцію до єдності, і кожна з них – його частка. Тому цивілізаційно–культурний розвиток постає своєрідним рухом від локальних культурних спільнот до єдиної загальнолюдської культури. На відміну від О. Шпенглера, що виділяв всього вісім «цивілізацій», А.Тойнбі, що спирався на більш широкі і сучасні дослідження, налічував їх від двох до трьох десятків, пізніше зупинившись на тринадцяти, що набули у його розумінні найбільш завершений розвиток. Рушійними силами історії, крім божественного «провидіння», А. Тойнбі вважав окремих видатних особистостей і «творчу меншість». Вона відповідає на «виклики», сформовані зовнішнім світом і духовними потребами, в результаті чого забезпечується поступальний розвиток того чи іншого суспільства. При цьому «творча меншість» є провідною ланкою суспільства, чинить тиск та примушує слідувати призначеним шляхом більшість, яка є пасивною по своєї суті. Коли ж «творча меншість» виявляється нездатною втілити в життя свій містичний «життєвий порив» і відповісти на «виклики» історії, вона перетворюється у «пануючу еліту», нав'язує свою владу силою зброї, а не авторитетом; відчужена ж маса населення стає «внутрішнім пролетаріатом», який спільно з зовнішніми ворогами у підсумку руйнує дану цивілізацію, якщо вона раніше не гине від природних катастроф. Не заперечуючи поступального розвитку людства, А.Тойнбі вбачав його перш за все у духовному самовдосконаленні, у релігії, яка в майбутньому стане єдиною загальнолюдською релігією.

Особливе місце в розвитку поглядів на поняття культури посідають праці Питирима Сорокіна, в яких він розглядав історію людства як послідовну зміну соціокультурних «суперсистем», укріплених єдністю цінностей, норм і значень. Сорокін виділяв три типи культури, або «суперсистем»:

а) чуттєвий, в якому переважає емпірично–чуттєве сприйняття і оцінка дійсності переважно з утилітарної і гедоністичної точки зору, тобто, переважає «істина почуттів» та істина насолоди;

б) ідеаціональний тип, де переважають надчуттєві, духовні цінності, поклоніння якомусь Абсолюту, Богу або Ідеї, тобто «істина віри» та істина самозречення;

в) ідеалістичний тип, що представляє своєрідний синтез чуттєвого та ідеаціонального типів, де почуття урівноважені інтелектом, віра – наукою, емпіричне сприйняття – інтуїцією, тобто, за висловом П. Сорокіна, «людськими умами керуватиме істина розуму».

Специфічність кожного із типів культури втілюється в різних галузях знань, а саме: психології, педагогіці, праві, мистецтві, філософії, науці, релігії, економіці, при дослідженні соціалізації, структури суспільних відносин, аналізі соціальної типології особистості.

П. Сорокін підкреслює, що культурно–ціннісна система суспільства є індикатором розвитку суспільства. За думкою П. Сорокіна, прогрес як результат людської діяльності тоді має місце, коли інститути організовують і гармонізують енергію людей, віддану на службу Істині, Красі і Добру, а поняття «група», «клас», «роль», «стратифікація» набувають наукову значущість, коли інтерпретуються як змінні культурних сверхсистем. Тому найважливішим фактором соціокультурних змін є, по П. Сорокіну, розпад тій чи іншій домінантною культурної суперсистеми.

Важливою для розуміння феномена культури є оригінальна теорія видатного німецького філософа Альфреда Вебера. А. Вебер виділив три виміри історичного процесу: культурний (творчість, мистецтво, релігія и філософія), цивілізаційний (поступальний розвиток науки и техніки, що веде до уніфікації цивілізації), і власне соціальний (формування соціальних інститутів), кожному з яких відводиться особлива роль в загальному історичному процесі.

А. Вебер, як і О. Шпенглер, розрізняв «культуру» і «цивілізацію». Однак в його концепції культура і цивілізація – не послідовні стадії розвитку, а різні аспекти суспільного буття. Культура співвідноситься з «духовністю» – релігією, філософією, мораллю, мистецтвом. Цивілізація – це рівень науково–технічного розвитку суспільства. А. Вебер виділяє також третій аспект суспільного життя – власне соціальний. Специфічний вигляд тієї чи іншої країни або епохи А Вебер пов'язував, насамперед, з культурними факторами, а не з соціальними або цивілізаційними. Рух культури, за А. Вебером, є ірраціональним, а його творцем постає духовно–інтелектуальна еліта.

Характерне для епохи сучасності підвищення інтересу до культурної проблематики виразилося, зокрема, у формуванні міждисциплінарного напрямку, що отримала назву «культурні дослідження». Велику роль в становленні «культурних досліджень» зіграв Бірмінгемський Центр культурних досліджень (Великобританія), пізніше перетворений у факультет культурних досліджень та соціології при Бірмінгемському університеті.

«Культурні дослідження» ґрунтуються на уявленні про те, що сучасний світ – це тотальна множинність – класова, расова, етнічна, культурна (принцип «мультикультуралізму»). Цей напрямок досліджень втягнуло в свою орбіту безліч об'єктів і феноменів, які раніше не вивчалися, наприклад, субкультура

поп–музики, сексуальна культура та ідентичності, семіотика сучасних торгових центрів, тощо.

«Культурні дослідження» розглядають культуру як діяльність звичайних людей по сприйняттю і виробництва культурних смислів. Культура, згідно «культурним дослідженням», – не єдина і гомогенна, а диференційована, заснована на принципі відмінності, альтернативності.

Культура як складний соціокультурний феномен має свою структуру (від лат. struktura– розміщення, порядок, побудова) – мережу усталених і впорядкованих зав'язків між її складовими елементами, які забезпечують її цілісність. Найбільш поширеними у науковій філософській літературі є структурування культури як дворівневого утворення: матеріальна культура та духовна культура.

Під матеріальною культурою звичайно розуміють засоби виробництва, знаряддя праці, продукти праці, способи практичної діяльності щодо створення засобів виробництва і споживання. Матеріальна культура само по собі є створенням не стільки речей, скільки умов для життя людини як людини («умов людського існування»). Причому функціональне значення цих умов полягає в тому, що ці умови повинні сприяти розкриттю творчого потенціалу особистості, розвитку її сил та здібностей. Щоправда, як показує історія, це відбувається далеко не завжди.

Під духовною культурою розуміється діяльність, спрямована на духовний (морально–етичний, гуманістичний і тому подібне) розвиток людини і суспільства, а також результати цієї діяльності. Цими результатами є нові ідеї і нові знання, духовні (морально–етичні, гуманістичні) цінності. Зазвичай в духовній культурі виділяють наступні елементи: політична культура, правова культура, естетична культура, етична (моральна) культура, філософська культура, релігійна культура, але звичайно ж, цей перелік далеко не вичерпує всього різноманіття духовної культури.

Але більш евристичним є структурування культури не за «компонентним», матеріальним, духовним принципом, а за належністю компонентів до тієї чи іншої життєдіяльності людини й суспільства. Таким чином виділяють такі основні види культури, як економічна культура, політична культура, культура моральна і естетична, художня культура, релігійна, інформаційна тощо. Між ними існує взаємодія й взаємозалежність.

Поширеним є підхід до структурування культури за її суб'єктом. У цьому випадку розглядаються «національна культура», «молодіжна культура», «підприємницька культура» тощо.

У філософії культури також, зазвичай, виділяють такі види культури, як масова культура, субкультура, контркультура.

«Масова культура» – це поняття, що служить для позначення особливостей виробництва культурних цінностей у «масовому суспільстві», орієнтоване на їх масове споживання. «Масова культура» розрахована на споживання всіма людьми, незалежно від місця їх проживання, може стати і стає інструментом впровадження у масову свідомість бажаних для певних

соціальних груп стереотипів поведінки, може стимулювати у «маси» нові, невідомі їй раніше потреби, формувати цілком певні стандарти естетичного смаку.

Субкультура – це сукупність деяких альтернативно або негативно інтерпретованих норм та цінностей в рамках традиційної і домінуючою культур. Ядром поняття «субультура» є протест як форма існування в суспільстві в широко розуміється сенсі: альтернативність, нонконформізм, дисидентство, виклик стандартності і сірості життя, критика бюрократизму, економічної, етнічної та іншої нерівності. Сьогодні субкультурні утворення перемістилися в медійний простір, в Інтернет, в якому себе конструюють і презентують.

Особливостями функціонування субкультур є те, що вони об'єктивують соціальні протиріччя, демонструють своє неприйняття до існуючих форм панівної культури. Субкультури, будучи альтернативними утвореннями домінуючою культурі, передають новим поколінням не тільки стиль життя, а й тип взаємодії, ціннісні орієнтири, що здаються їм найбільш адекватними тим змінам, що відбуваються в суспільстві. Характерною рисою субкультури є, по–перше, «стиль», що передбачає створення і підтримання певного образу; по–друге, манери поведінки, стратегії самореалізації; і, по–третє, система цінностей, самоідентифікація. Стиль життя є домінуючим конструктом, зовнішнім проявом якого є імідж, зовнішній образ, а внутрішнім – світоглядні установки, інтереси, жаргон, в якому змішуються мови панівної, масової та альтернативної субкультур. Особливо чітко це проявляється у молодіжних субкультурах.

При певних умовах субкультура переходить у контркультуру. Термін «контркультура» належить, відповідно до словника сучасної західної соціології, американському вченому Теодору Роззак, який проаналізував різноманітні культурні течії 60–х років XX століття у вигляді цілісного утворення. У найзагальнішому сенсі під контркультурою розуміють сукупність соціально–культурних установок, що вкрай негативно орієнтовані по відношенню до цінностей панівної культури і навіть протистоять цій культурі. Так, контркультура стала протестом проти «масової культури», а рок–музика і супроводжуюча її рок–культура – відповіддю на спробу змінити камерну і симфонічну музику новими ритмами, відповідними XX сторіччя.

Як видно, поняття культури важко піддається однозначному визначенню. Не випадково у філософській літературі існує безліч різних формулювань, кожне з яких розкриває лише окремі аспекти цього багатогранного явища.

Поняття культури у філософії може бути використано як при розгляді суспільства, соціуму в цілому, так і при дослідженні окремої людини. Якщо говорити про окрему людину, то поняття культури можна застосувати стосовно будь–якої людської здатності. Можемо виділити, наприклад, культуру догляду за тілом, культуру спілкування, тощо.

У розвитку особистості виділяють зовнішню і внутрішню культуру. Зовнішня культура орієнтована на фізичний розвиток людини, на підтримку

гідного естетичного вигляду в одязі, манері поведінки тощо. Внутрішня культура включає в себе завдання інтелектуального розвитку, етичного та естетичного самовдосконалення особистості. Попри всю важливість зовнішньої культури для життя людини в суспільстві, вирішальну роль у її становленні як особистості відіграє все ж внутрішня культура. Від її розвитку і якісної визначеності залежить і зовнішня культура людини. Формування внутрішньої культури вимагає від людини великих інтелектуальних зусиль, певного рівня сили волі і самовиховання.

Таким чином, у структурі особистості, що розвивається, можуть співіснувати різні цілі та інтереси, але якою буде та чи інша людина – висококультурною або малокультурною, морально розвиненою або морально і емоційно глухою – залежить від того, які цінності, цілі, життєві орієнтири та пріоритети стануть панівними у її поведінці. Слід зауважити, що саме поняття «духовність» синкретичне, воно включає в себе інтелектуальний, естетичний і моральний компоненти. Свого часу Аристотель говорив, що філософія – найбільш марна з наук, «але немає нічого кращого філософії». Саме такий підхід, що ставить пізнання і творчість людини вище від утилітарно–практичних інтересів, дозволяє вірно оцінити значення культури в житті людини і суспільства.

Плідним для філософського дослідження культури особистості має розуміння культури як сукупності цінностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, установ, культурних норм.

Цінність – це будь–яке матеріальне або духовне явище, яке має значення для людини чи суспільства. Поняття цінності вказує на людську, соціальну і культурну значимість певних матеріальних чи духовних явищ, предметів діяльності, ідей.

Розмаїття цінностей передбачає класифікацію за їх рівнем. Так, виділяються цінності особистості, соціальних та професійних груп, національні, загальнолюдські. В наш час особливої ваги набувають загальнолюдські цінності, такі як: цінність людського життя; добро, справедливість, краса, істина, свобод, цінність природи як основи життєдіяльності людини, запобігання екологічній кризі, збереження навколишнього середовища , тощо.

Кожна людина формує свою систему цінностей. Протягом життєвого шляху може відбуватися переоцінка тих чи інших ценностей. Це характерно не тільки для окремого человка, але і для соціальних груп, суспільства в цілому.

Ціннісні орієнтації – це ставлення до навколишнього світу, людей та до самого себе у формі фіксованих установок на ті чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства. Поняття ціннісної орієнтації є більш широким за поняття цінності, оскільки в його основі – структурний зв’язок між самою цінністю і ціннісно–орієнтованим суб’єктом. Оскільки ціннісні орієнтації є загальними регуляторами людської поведінки та виявляються абсолютно в усіх сферах людської діяльності, тому для дослідження будь–якого феномена суспільного чи індивідуального життя людини, необхідно звертатись до вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ідеалом є уявлення про належне. Це образ мислимий, але в повній мірі недосяжний. Проте, функція ідеалу полягає перш за все в тому, щоб людина до нього прагнула, брала його за орієнтир. Ідеал – це еталон, за яким можна аналізувати своє життя, свої помисли і вчинки, результати своєї праці.

Під установкою як елементом культури розуміється духовний стан – відношення, що склалося у людини до ціннісних об'єктів. При цьому слід враховувати її подвійну природу, оскільки установка завжди в більшій чи меншій мірі спрямована на соціальну цінність і в той же час на особистість. Полиморфность соціального середовища створює передумови для формування яких позитивних, або негативних установок. Це обумовлено багатьма причинами: історичними, соціально–економічними, політичними, ідеологічними, етнічними, релігійними. У масовій свідомості можуть сформуватися ціннісні установки, пов'язані з трудовою діяльністю, культурою народу. Мотивація поведінки як особистості, так і великих груп людей визначається багато в чому ними. Наприклад, під впливом політичних та ідеологічних чинників в масовій свідомості можуть формуватися негативні установки по відношенню до певної групи населення. Практика показує, що встановлення такого роду бувають досить стійкими і функціонують на рівні як індивідуальної, так і суспільної свідомості.

Але, кажучи про установки, не можна обійти увагою стереотипи, які формуються під впливом компонентів несвідомого, зокрема, архетипів. Установка генетично передує стереотипу, і в значній мірі визначає його зміст і сутнісні характеристики. У свою чергу, стереотипи дуже стійкі і консервативні. Вони можуть бути зруйновані лише протягом тривалого періоду, в зв'язку з радикальними змінами суспільної свідомості.

Стереотип визначається як сталений шаблон мислення, який, як правило, не має безпосереднього відношення до реальності. Стереотипи визначають, по–перше, відносини індивіда (соціальної групи) на рівні буденної свідомості до інших індивідів (соціальних груп) і взагалі, до всього соціального і природного оточення, що припускає їх оцінку; по–друге, формування певного типу поведінки і способу дії як окремого індивіда, так і соціальної групи; по–третє, констатацію особливостей своєї національної спільноти і ідентифікацію з нею.

Поняття «норми», «культурної норми» широко використовується поряд з іншими спорідненими йому поняттями «ідеали», «цінності», «стереотипи», «стандарти поведінки». Під культурними нормами розуміється духовна освіта в рамках звичаїв, традицій та інших форм регуляції соціальної поведінки членів спільності або групи як елементів духовної культури суспільства, і може бути пов'язане з регулюванням соціального життя.

Культурні норми виробляються відповідно до характеру і типу спілкування членів даної спільності або групи. Включення індивіда в культуру спільності або групи здійснюється шляхом засвоєння і реалізації ним норм спілкування. Таким чином, механізмом засвоєння норм, як і цінностей, великих і малих груп, в які включений індивід, є його ідентифікація з цими групами. Скажімо, людина тієї чи іншої національності стає членом своєї етнічної групи,

лише засвоюючи і реалізуючи в своїй поведінці норми даної етнічної спільності. Природа норм така, що вони потребують своєрідної ціннісно–логічної легітимності. Отже, норми випливають з цінностей, яких дотримуються люди даної культури і є їх продовженням в практиці.

Поліфункціональним і ключовим поняттям для сучасного осмислення ролі культури в суспільстві є поняття ментальність. Ментальність є специфічним соціокультурним феноменом, який постійно проявляється в повсякденному житті людини і суспільства в цілому. Соціальні зміни, що відбуваються у суспільстві, визначаються не тільки перетвореннями в економіці, політиці, ціннісно–нормативної системи, але і обумовлені змінами в ментальності, з якими пов'язані соціальні уявлення, цінності, установки, стереотипи і архетипи громадян.

У енциклопедичному словнику «Терра Лексикон» дано визначення ментальності як певного образу думок, сукупність розумових навичок і духовних установок, властивих окремої людини чи соціальній групі. Ментальність є комплексом індивідуальних чи колективних уявлень, ціннісних орієнтацій, установок, стереотипів суб'єктів, що проявляються в певних типах поведінки. Оскільки ментальність характеризують цінності і норми поведінки, характерні в тій чи іншій мірі для представників певного народу (нації), отже найважливішими складовими ментальності є ціннісно–мотиваційний ставлення до праці і багатства, норми і зразки соціальної взаємодії, соціальні стереотипи, організаційні форми повсякденної життєдіяльності і ін.

Поняття ментальності включає в себе сукупність різних компонентів свідомості і несвідомих елементів. Для розуміння особливостей функціонування ментальності на межи свідомості і несвідомого можна уявити ментальність як сукупність двох пересічних площин: соціальних установок і соціокультурних орієнтацій. В основі механізму функціонування ментальності можуть бути покладені три основні функціональні установки: сприйняття (що представляє собою когнітивний елемент), оцінки (афект) і поведінки (діяльнісний компонент), які представляють собою своєрідну глибинно–психічну «вертикаль», і соціокультурні орієнтації.

Коли мова йде про ментальність якоїсь групи людей, передбачається, що її представники мають певну схожість особливостей образу мислення, душевного складу, ціннісних орієнтацій, та в їх поведінці можна виявити певні закономірності, пов'язані з спільністю їх розумових (світоглядних) та ціннісних позицій. Так, при осмисленні сутнісних рис ментальності ми спираємося на його вивчення не тільки по його функціонуванню в сфері мислення, а й у сфері поведінки, які фіксуються такими словами, як «ментальність проявляється», «ментальність характеризує», «ментальність визначає» тощо.

Сучасними актуальними питаннями філософії культури стають проблеми онтології культури, безконфліктного діалогу культур, співвідношення масової та елітарної культур, соціального і культурного поступу, загальнолюдського, особливого і унікального в розвитку культури, мультикультуралізм, тощо. Подальше дослідження сутності, особливостей функціонування та еволюційних

трансформацій культури є важливим для розуміння розвитку сучасного суспільства.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Як розуміється в філософії культура?
2. Чому, як Ви вважаєте, існує велика кількість визначень культури у філософській науці?
3. Назвіть представників філософської науки, що досліджували культуру, та їх наукові ідеї.
4. Які відмінності між поняттями «культура» і «цивілізація»?
5. Назвіть основні складові елементи культури як соціокультурного феномену.
6. Що Ви розумієте під масовою культурою, субкультурою, контркультурою?
7. Яке значення та роль, на Вашу думку, відіграють в культурі цінності, ідеали, установи, культурні норми?
8. Яку роль, на Вашу думку, у розвитку особистості грає зовнішня і внутрішня культура?
9. Що таке ментальність? Як ментальність впливає на розвиток культури?
10. Охарактеризуйте, будь ласка, сучасні актуальні питання філософії культури.
11. Чому, на Вашу думку, важливе філософське дослідження сутності, особливостей функціонування та еволюційних трансформацій сучасної культури?

Список рекомендованої літератури

1. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: Монография. Одеса: Астропринт, 2006. 400 с.
2. Кожен другий українець за останні три місяці не прочитав жодної книжки– дослідження. Режим доступу: http://ipress.ua/news/kozhen_drugyy_ukrainets_za_ostanni_try_misyatsi_ne_prochytav_zhodnoi_knyzhky_doslidzhennya_28118.html
3. Культура українського народу. К, 1994. 320 с.
4. Культурні цінності Європи. К: Дух і літера, 2014. 552 с.
5. Лютий Т., Ярош О. Культура масова і популярна: теорії та практик. – К.: Інститут філософії НАНУ, 2007.
6. Проблеми теорії ментальності/ За редакцією академіка М. В. Поповича. Київ, 2006. 403 с.
7. Попович М. Нарис історії культури України. К, 1998. 280 с.
8. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.

9. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / За ред. М. І. Михальченко. К, 2013. 336 с.

10. Субкультурна варіативність українського соціуму /За ред. Н. Костенко, А. Ручки. К, 2010. 280 с.

11. Халапсис А.В. Опыт онтологии культуры // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: Збірник наук праць. 1999. С. 60–67.

12. Хамініч С.Ю. Економічна культура в системі управління. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. 140 с.

13. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность. Москва: Мысль, 1993. 663 с.

14. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно–исторические перспективы. Минск: Попурри, 1999. 720 с.

3.2. ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА

(Тетяна Поплавська)

Частина 1. Предмет, мета і завдання філософії мистецтва.

Філософія мистецтва – це розділ філософського знання, який присвячений осмисленню походження мистецтва, його призначення і ролі в житті суспільства.

Предметом філософії мистецтва є власне мистецтво як вид людської діяльності, спрямований на творче осмислення вічних питань: Хто я? Яка природа реальності, в якій я перебуваю? Яка причина цієї реальності і мого тут перебування? У чому сенс мого життя? У чому сенс усього, що мене оточує? І т.д. і т.ін.

Протягом багатьох тисяч років людство мало чотири шляхи пізнання невідомого, чотири форми розуміння світу. Це – релігія, філософія, наука і мистецтво; вони вже дуже давно розійшлися один з одним і віддалилися від свого початкового джерела. Однак ми можемо легко знайти це джерело, вивчивши релігійно–філософські тексти відомих нам цивілізацій Старовини – Індії, Китаю, Єгипту і Греції, які дійшли до нашого часу.

Якщо ми спробуємо з'ясувати сенс чотирьох шляхів духовного життя людства, то відразу ж побачимо, що вони розпадаються на дві категорії: філософія і наука – це інтелектуальні шляхи, а релігія і мистецтво – шляхи емоційні, чуттєві.

Крім того, кожен із шляхів відповідає певному інтелектуальному або емоційному типу людини. Але такий розподіл не пояснює всього того, що в сфері релігії, мистецтва або знання може здатися нам незрозумілим або загадковим, бо в кожній з цих сфер людської діяльності є такі феномени і аспекти, які абсолютно несумірні і не поглинаються одне одним. Проте, лише тоді, коли вони поєднуються в одному цілому, вони перестають спотворювати істину і відводити людину з правильного шляху.

Ми не будемо розглядати всі чотири шляхи, так як метою нашого дослідження, так само як і ***метою філософії мистецтва, є тільки один шлях – мистецтво.***

Саме по собі мистецтво засноване на емоційному розумінні, на почутті Невідомого, чогось такого, що лежить по ту сторону видимого і відчутного, на переживанні творчої сили, тобто здатності перебудовувати у видимих або чутних формах притаманні художнику відчуття, почуття, враження й настрої; особливо ж воно засноване на якомусь швидкоплинному почутті, яке, по суті, є переживання гармонійного взаємозв'язку і єдності Всього, на почутті «душі» предметів і явищ. Як вже було зазначено, згідно із давньою філософською традицією ***мистецтво – це певний шлях пізнання.*** Творячи, художник дізнається багато такого, чого не знав раніше. Але те мистецтво, яке не веде в сфери Невідомого і не приносить нового знання – лише пародія на мистецтво; найчастіше воно не доходить і до рівня пародії, виступаючи в ролі комерції або виробництва.

Якщо ми стверджуємо, що мистецтво – це шлях пізнання Невідомого, ми повинні пояснити, яке мистецтво ми маємо на увазі. Ф. В. Шеллінг пояснював це таким чином: «Я говорю про більш святе мистецтво, яке древні називали знаряддям богів, сповіщення божественних таємниць, розкриттям ідей, про ту ненароджену красу, не спаплюжений промінь якої висвітлює внутрішнім світлом лише чисті душі і образ якої так само прихований від чуттєвого погляду і так же йому недоступний, як і образ ненародженої істини. Філософа не повинно займати ніщо з того, що буденна свідомість називає мистецтвом: для нього мистецтво – необхідне явище, яке безпосередньо випливає з Абсолюту; і лише остільки, оскільки можна показати і довести, що воно дійсно таке, воно володіє реальністю «[8, с. 41–42].

Про істину, яку повинен прозріти філософ в мистецтві, Ф.В. Шеллінг говорить: «..це істина вищого порядку, яка становить повну єдність з абсолютною красою, істина ідей» [8, с. 48].

Отже, відповідно до давньої філософської традиції, ***призначення мистецтва – прилучення людства до джерела Божественної Мудрості з метою розвитку його свідомості і облагороджування, через емоційний вплив, людської душі.***

Тепер постараємося відповісти на питання про походження мистецтва. Тут у нас в наявності є два варіанти пояснення.

Перший варіант пояснення цієї проблеми відноситься до багатовікової філософської традиції, сягає своїм корінням в доісторичні епохи, відбивається в міфології і епосі стародавніх культур і цивілізацій. У західній філософській думці ця традиція отримала своє гідне оформлення в «Лекціях з естетики» Гегеля та в «Філософії мистецтва» Шеллінга.

Другий варіант пояснення центральної проблеми естетики формувався в певну концепцію порівняно недавно, в XX столітті, на базі все тієї ж теорії Дарвіна, концепцій Маркса і Енгельса, та вважається в наукових колах єдиним, а головне, істинним поясненням походження мистецтва і його ролі в історії

людства . Ми розглянемо обидва варіанти для розширення кругозору і формування адекватного погляду на цю проблему.

1.1.Первий варіант – міфологічний.

Прихильники першого варіанту пояснення походження мистецтва апелювали до стародавніх міфах, вважаючи їх джерелом інформації про життя людей на зорі нашої цивілізації. Але з часом ставлення до міфів змінилося і їх стали сприймати як пліт запаленої фантазії стародавніх людей, що знаходилися на примітивної фазі свого розвитку. Тому слід для початку розібратися з деякими поняттями, щодо міфу, зокрема, і міфології в цілому.

У «Філософському енциклопедичному словнику» ми знаходимо таке визначення міфу: «Міф (від грец. Mythos – переказ) – оповідь як символічне вираження деяких подій, що мали місце у певних народів в певний час». Там же знаходимо і визначення поняття міфологія – це наука про міфи (давніх переказах), релігіях і переказах про богів [9]. У зв'язку з міфологією також використовується термін ***епос*** – який визначається як велика поема оповідного характеру, що прославляє епізоди героїчних народних переказів. В епічному оповіданні мова йде про легендарних або справжніх історичних подіях, які мають національне або загальнолюдське значення і для яких характерні розмах і велич дії. У більшості епосів мова йде про подвиги одного персонажа; так досягається цілісність композиції. Характерні риси епосу – втручання в дію надприродних сил.

Ще нам потрібно зрозуміти, що таке ***метафора*** – це мовний зворот, в якому слово, зазвичай означає якийсь об'єкт або ідею, використовується для позначення несхожих об'єкта або ідеї на основі порівняння або аналогії, як в словосполученні «захід життя» і т.п.

Вся міфологія дуже подібна метафорі, а саме – її розповідь і персонажі побудовані таким чином, що містять натяк на щось інше, ніж сама оповідь. Іншими словами, в кожному такому оповіданні є не тільки поверхневе значення, пов'язане зі згаданими подіями і обставинами, які можуть ґрунтуватися або ж не ґрунтуватися на фактах, а й глибинне або містичне значення, пов'язане з більш глибоким вченням або більш глибокою ідеєю, які не вичерпуються канвою подій, згаданих в оповіданні.

За допомогою міфу багато ідей, які непросто пояснити раціональним, логічним чином, можуть бути легко виявлені і роз'яснені за допомогою барвистих художніх образів. Мета міфу – дати людині відповіді на вічні питання: «Як виник Всесвіт?», «Хто такі боги та герої?», «Яка існує причина всього, що нас оточує?», «Як людство має відноситися до Природи? Один до одного?» і так далі. Завдяки міфам те чи інше вчення мудреців і святих, в сенсі просвітлених, звільнене від обмежень раціональної ментальності, сприймається набагато легше. Таким чином, ***міфи – ідеальний спосіб передачі духовних істин, які виходять за рамки повсякденного людського досвіду.***

Сучасний майстер єгипетської духовної традиції, доктор філософії Муат Ешбі, так пояснює нам природу міфу: «Міф ні в якому разі не слід розуміти буквально. Це було б подібно до того, якщо б ви вірили в реальність того, що

відбувається на кіноекрані або в фантастичному творі. Точно так же, як фільм або роман можуть ґрунтуватися на реальних подіях і нести в собі важливі ідеї, що передаються за допомогою акторів, сюжету і тому подібному, містичні міфи не повинні сприйматися ні як абсолютно фантастичні, ні як створені тільки для розваги. Міфи є символи, звернені до людини на мові психосимволіки.

Така психологічна мова міфів здатна привести людину до осягнення трансцендентальних істин, які недоступні висловом за допомогою слів «[10, с. 25].

Отже, ми вже розібралися з міфом і його роллю в житті суспільства, розглянемо ж де кілька найвідоміших нам міфологій, щоб зрозуміти походження мистецтва і ремесел в культурній історії людства.

Найбільш відомою нашим сучасникам є грецька міфологія, де ясно сказано про божественне втручання в справі залучення людей до ремесел і мистецтв. Які ж боги брали участь в цьому? Найцікавіші для нас боги і богині були дітьми Зевса і його незаконних, але дуже улюблених дружин. Так, в результаті любовного союзу Зевса і Мнемосіни (греч.mnemosyne – пам'ять) народилося дев'ятеро сестер, які іменуються Музами. Їх імена – Калліопа, Кліо, Мельпомена, Евтерпа, Ерато, Терпсихора, Талія, Полігімнія, Уранія – вказують на зв'язок Муз зі співом, танцями, музикою і взагалі з витонченим задоволенням духу. Уранія (Небесна) і Кліо (Що дарує славу) наділяють людину здібностями вивчати небо і землю, хід небесних світил і земних справ, тобто дають знання з астрономії та історії. Ерато стала Музою ліричної поезії, Евтерпа – музики, що супроводжує ліричну пісню, Калліопа – епічної поезії, Мельпомена – трагедії, Полігімнія – гімничних пісень, Терпсихора – танцю і Талія – комедійного мистецтва. Саме ці Олімпійські музи зустрілися з Гесіодом, коли він пас овець і вдихнули в нього дар божественних пісень, за що той прославив їх у своїй відомій «Теогонії».

Наступний персонаж міфології – Аполлон, син Зевса і богині Літо, виступає в якості Водія Муз (Мусагета) і Водія Мойр (Мойрагетом), який скріплює всю світову гармонію. Натхненний співак, винахідник ліри, мудрий віщун і цілитель, будівельник міст і засновник законодавства, Аполлон, поряд з Афіною є одним з головних стовпів Олімпу і взагалі героїчного принципу буття.

Афіна, як одностайно оповідають класичні міфографи, з'явилася безпосередньо зі «священної» голови «Багатомудрого» Зевса. Вона є безсумнівним продовженням думки Зевса, виконавиця його задумів і найближча помічниця свого батька. Афіна – богиня мудрості і покровителька Афін, винахідниця флейти, труби, плуга, скребачки, волового ярма, кінської вуздечки, колісниці і корабля. Греки також приписували їй створення числа і математики, а також кухарського мистецтва, ткацтва і прядіння.

Діоніс, син Зевса і смертної жінки Семели – бог виноробства і виноградарства, а також покровитель театру. Увібравши в себе оргіазм природи, Діоніс дає можливість людині, обмеженої законами та традиціями, висловити надлишок сил, долучитися до безмежної божественної стихії,

відчути незмірність свободи від будь–яких уз, відчути свою силу. Але Діоніс, як олімпійське божество, не перешкоджає поверненню своїх адептів до мирного і діяльного життя, демонструючи єдність руйнування і творення, гармонії, безмежності і межі, вільне прилучення людини до того чи іншого. У храмі Діоніса в Елевсіні проходили знамениті Елевсінські містерії [7].

Отже, ми бачимо, що спадкоємці Зевса народжені для великих цілей, вони приходять в життя, виконуючи піднесені задуми Отця, стверджуючи нові розумні відносини, борючись з усякою ірраціональністю і очищаючи землю від руйнівних сил, колись породжених Геєй та її нащадками.

У менш відомої нам слов'янської міфології також присутні персонажі, що дають людям знання і навички корисних ремесел [5;6]. Верховні божества слов'ян Мати Земля і Батько Небо, чия любов породила все живе на світ, дбали про своїх дітей. Легенда розповідає нам, що колись Небо або Стрибог або Сварог – в перекладі на сучасну мову «Батько–Бог», подарував людям ковальські кліщі, навчив виплавляти мідь і залізо, поклавши край кам'яному віку, який, за уявленнями давніх слов'ян, передував мідному і залізному. До того ж Сварог встановив найперші закони, зокрема, велів кожному чоловікові мати тільки одну дружину, а жінці – одного чоловіка.

Мати Земля або Мокошь – Загальна Мати, Господиня Життя, Дарувальниця врожаю, завжди захищала жінок під час пологів і навчала акушерському мистецтву, давала знання про лікарські трави і рослини. Вона ж навчила жінок прясти шерсть, шити і в'язати одяг.

Велес – Бог скотарства і багатства, навчив наших предків землю орати, пшеницю і жито вирощувати. Він також і Бог мудрості, поезії. Співаки і поети поклоняються йому, вважаються «Велесовими онуками». «Онуком Велеса» названий у «Слові о полку Ігоровому» епічний співак Боян.

Китайська міфологія зберегла для нас ім'я легендарного короля Фу Сі, творця музичних інструментів і правил застосування звукової системи. У той же час він виступає і як великий реформатор суспільства; він розчленовує весь народ на сто родів, присвоює кожному роду особливе ім'я, встановлює форми шлюбних відносин, навчає людину приручennю диких тварин, дає уроки обчислення і застосування мідних грошей.

У цьому ж ряду знаходиться і єгипетський бог Тот, який навчив людей грамоті, рахунку, риториці, гімнастики, молитвам, грі на музичних інструментах, ремеслам і торгівлі. Згідно з Платоном, «Тот Гермес був відкривачем і винахідником чисел, астрономії, геометрії і букв». Але крім цих знань, доступних багатьом, він дав Посвяченим універсальну систему знань про світ – звід герметичних наук. Згодом стародавні греки називали його Гермієм Трисмегистом (або Гермесом Трижди найвеличнішим).

Прикладів того, як людська пам'ять зберегла імена своїх божественних Вчителів, які допомагали людям своїми знаннями і вміннями, можна приводити дуже багато, достатньо уважно прочитати міфи народів світу, щоб зрозуміти, що розвитком свідомості людства завжди управляли істоти на кілька порядків вище нас за рівнем духовності. Але ці факти не хочуть помічати сучасні вчені,

вважаючи їх науково необґрунтованими. Що ж, на їхню думку, є науково обґрунтованим поясненням тих явищ історії людства, про які говорилося вище? Як відбувався розвиток людства, оволодіння ремеслами, знаннями про Всесвіт, про Землю і Сонце, про свою історію, нарешті, з якою метою були винайдені мистецтва – музика, поезія, танець, живопис, архітектура, скульптура і т.д.?

1.2.Варіант другий – «науковий».

Свої концепції сучасні вчені вибудовують на базі припущення про те, що людина походить від мавпи і стала власне людиною завдяки праці. Ці припущення сформулювали в XIX столітті відомі Ч. Дарвін, К. Маркс і Ф. Енгельс. Чи змогли вчені за останні 160 років довести ці припущення? Звичайно ж ні, але багато хто з них вважає, що все вже доведено і не підлягає ніякому сумніву. Ми не будемо вдаватися в подробиці тих суперечок і розбіжностей, суперечностей і парадоксів, існуючих в науковому світі з цього приводу, це не мета нашої лекції. Нас цікавить трудова теорія остільки, оскільки на неї спираються практично всі філософи, що займаються дослідженням розвитку людської культури взагалі і мистецтва зокрема. Саме ця теорія протиставляється вищевикладеної і вважається науковою, в сенсі доведеною. В силу важливості проблеми, спробуємо розібратися в ній і розглянути її більш детально.

Трудова теорія антропогенезу або роль праці в процесі перетворення мавпи в людину.

У статті під однойменною назвою Ф.Енгельс пише: «Під впливом в першу чергу, треба думати, свого способу життя, що вимагає, щоб при лазінні руки виконували інші функції, ніж ноги, ці мавпи почали відвикати від допомоги рук при ходьбі по землі і стали засвоювати все більш і більш пряму ходу. Цим було зроблено вирішальний крок для переходу від мавпи до людини»[11,с.144]. Відразу напрошується питання: навіщо мавпі знадобилося робити цей вирішальний крок, тим більше, що для того, щоб його зробити, треба було злізти з дерева, з безпечного місця, в повну голодних хижаків невідому територію? Чи відповідає сам автор на це питання? Треба думати, що ні.

Наступний крок до людини, на думку автора, мавпа зробила, коли у неї звільнилися руки і вона інтенсивно стала «засвоювати собі все нові і нові вправності, а придбана цим велика гнучкість передавалася у спадщину і зростала від покоління до покоління. Рука, таким чином, є не тільки органом праці, вона також і продукт її»[11,с.145]. По–перше, ми вже знаємо, що навички і вміння у спадок не передаються. Їм можна тільки навчитися, приклавши певні зусилля і маючи певні здібності. По–друге, важко уявити собі мавпу, яка тупо ходить по лісі чи по степу, тобто саванні, з ризиком для життя і набуває різні вправності, тим самим розвиваючи гнучкість своєї руки.

Наступний крок до людини, згідно з концепцією Енгельса, рука зробила разом з ногою: «Поступове вдосконалення людської руки йде поруч з розвитком і пристосуванням ноги до прямої ходи, що безсумнівно надало,

також і в силу закону співвідношення, зворотний вплив на інші частини організму» [11, с. 146].

Що можна привести тут в якості контр аргументи? Швидше за все відомий всім закон генетики про збереження інформації протягом мільйонів років в наших генах, та й у всій Природі. Відповідно до цього закону, всі набуті навички рук і ніг не в змозі вплинути на внутрішні органи, їх природу та функції. Тим паче не можуть вплинути на такий складний орган як мозок. І якщо якісь просунуті мавпи і злізли з дерева, місця проживання, всупереч інстинкту виживання, то це не означає ще, що вони дожили до своїх дітей і онуків, щоб передати їм досвід життя на землі, що кишить швидкими і голодними хижаками.

Якщо слідувати логіці Енгельса, то у віртуозного музиканта син або дочка обов'язково будуть музикантами, а у віртуозного хірурга діти обов'язково будуть хірургами! Як вже було сказано вище, навички у спадок не передаються, тому якщо якісь просунуті мавпи і напрацювали якісь навички для свого виживання, вони не могли передатися у спадок від покоління до покоління, постійно вдосконалюючись! Всім відомо висловлювання про те, що Матінка–Природа чомусь відпочиває на дітях геніїв! Чому – нашим вченим не відомо. Хоча напевно є причини даного феномена!

Далі автор звертає нашу увагу на те, що наші мавпоподібні предки були тваринами громадськими, тому їм доводилося спілкуватися один з одним, вони весь час дружно працювали і в якийсь момент усвідомили «користь цієї спільної діяльності для кожного окремого члена. Коротко кажучи, люди, які формувалися, прийшли до того, що у них з'явилася потреба щось сказати один одному. Потреба створила собі свій орган: нерозвинута гортань мавпи повільно, але неухильно перетворилася шляхом модуляції для все більш розвиненою модуляції, а органи рота поступово навчалися вимовляти один членороздільний звук за іншим «[11, с. 147].

Що тут найцікавіше, так це *потреба*, розумна і заповзятлива Потреба, яка сама змогла створити собі орган в сенсі більш гнучкої і досконалої гортані, а органи рота самостійно навчалися вимовляти членороздільні звуки, причому відбувалося все це до появи свідомості, тобто чисто механічно і абсолютно безцільно. Сам автор вважає: «Що це пояснення виникнення мови з процесу праці та разом з працею є єдино правильним» і доводить його, наводячи приклади дресури тварин людиною. «Собака і кінь розвинули в собі, завдяки спілкуванню з людьми, таке чутливе вухо по відношенню до членороздільної мови, що, в межах властивого їм кола уявлень, вони легко навчаються розуміти кожен язик «[там же]. Далі мова йде про розвиток у тварин різних почуттів: прихильності, подяки і т.д., а головне, «почуття власної неповноцінності» з приводу своєї нездатності говорити з людьми їхньою мовою. Тут без коментарів.

Таким чином, «Спочатку праця, а потім і разом з нею членороздільна мова з'явилися двома найголовнішими стимулами, під впливом яких мозок

мавпи поступово перетворився в людський мозок, який, при всій своїй схожості з мавпячим, далеко перевершує його за величиною і досконалістю»[11,с.148].

Далі ще цікавіше. Ф.Енгельс пише: «Завдяки спільній діяльності руки, органів мови і мозку не тільки у кожного окремо, але також і в суспільстві, люди придбали здатність виконувати все більш складні операції, ставити собі все більш високі цілі і досягати їх. Сама праця ставала від покоління до покоління більш різноманітною, більш досконалою, більш багатосторонньою. До полювання і скотарства додалося землеробство, потім прядіння і ткацтво, обробка металів, гончарне ремесло, судноплавство. Поряд з торгівлею і ремеслами з'явилися, нарешті, мистецтво і наука; з племен розвинулись нації і держави. Розвинулися право і політика, а разом з ними фантастичне відображення людського буття в людській голові – релігія «[11, с. 151]. Ось так все просто і геніально!

По–перше, для того, щоб праця ставала різноманітною і більш досконалою, необхідна творча активність певної частини громади або роду, тому що творчість ніколи не може бути масовим явищем; слід також розрізняти працю, яка, як правило, носить творчий, індивідуальний характер від роботи, яка, як правило, носить механічний, масовий характер, Творчість є, по суті, рідкість, виняток, функція меншини. Творчість є ініціатива, винахід, відкриття нових шляхів, вона веде і вказує однаково в науці, в мистецтві, в релігії, в політиці, в удосконаленні знарядь праці, в кінці кінців. Творчий акт – це перш за всього акт духовний, якісно відмінний від будь–якого фізичного зусилля, від усякої простої витрати мускульної і нервової енергії. З цього приводу відомий російський філософ Б.П. Вишеславцев, свого часу писав: «Знаряддя виробництва не суть породження природи; тварини не мають «знарядь виробництва». Це є відмінність людини, Homo Faber, тобто людина є істота, яка винаходить знаряддя. І цей винахід і відкриття нового і раніше не колишнього є акт індивідуальної творчості, а не масової праці. «Трудящі маси» ніколи ніяких наукових і технічних відкриттів не робили. Вони продовжували орати землю сохою, як при Ярославі, поки хтось із провідних умів не винайшов трактор. Більше того, «трудящі маси», поки вони надані самим собі, глибоко ворожі всяким винаходам: вони знищили б механічний ткацький верстат, посіви картоплі, щеплення віспи, навіть залізницю, якби не авторитетне втручання влади, тобто провідної меншини. Будь–яка творча ініціатива завжди є справа меншини «[3, с. 391]. З цим важко не погодитися, так як перед нашими очима відбуваються аналогічні явища. Ми всі добре розуміємо, що творча діяльність – це діяльність високорозвиненої, інтелектуально і духовно, особистості, а не дикого і недорозвиненого напівлюдини, напівтварини, типу неандертальця.

У той же час ми бачимо, що саме такими особистостями були всі, так звані, міфологічні боги і герої, котрі піклувалися про розвиток людства і давали йому певні знання і навчали його певним навичкам, в результаті чого і можливо було розвиток ремесел, торгівлі і нарешті, мистецтва, релігії і науки.

Однак наші засновники «наукового матеріалізму» спеціально ігнорували проблему творчості, так як вона ніяк не вписувалася в їх «геніальну»

концепцію, тому що, визнавши роль творчості, тобто духовної діяльності, в історичному процесі, вони повинні були б визнати і провідну роль Розуму. А це означало б визнати, що не буття визначає свідомість, а свідомість активно впливає на буття, змінюючи його і удосконалюючи.

Вроджені вади трудової теорії антропосоціогенезу розглядалися і іншим російським філософом – В.М. Вільчек, який каже: «Вони пишуть: первісна людина здогадалася, зрозуміла, відкрила, винайшла і т.д. Але ця «первісна людина» – мавпа. Дійсно, істота дуже догадлива, розумна, але щоб мати хоча б частину тих якостей, які їй були необхідні, щоб відбутися в людину відповідно до «трудової» гіпотези, вона, мавпа, попередньо повинна була вже бути людиною, що знаходиться на відносно високому ступені розвитку.

Щоб зняти це внутрішнє протиріччя в «трудовий» гіпотезі, треба пояснити, яким чином пралюдина могла щось вигадати, винайти, відкрити, не вміючи придумувати, винаходити, відкривати і анічогісінько не вигадуючи, і не відкриваючи ... «[4, с. 11–13]

Відтворимо основні положення цієї критичної концепції В.М. Вильчека. Перш за все, дослідник намагається уточнити: що таке праця? Зазвичай ми швидко даємо відповідь: «Праця – це доцільна діяльність». Але доцільною діяльністю займаються всі тварини. Хіба бобер, який перекриває воду, створюючи загату, не бачить в цьому доцільності для себе? Деякі тварини перетворюють саме середовище проживання, координують спільні дії. Але це ще не праця! [4].

В іншому випадку, як справедливо зауважує вчений, треба визнати за працю всяке добування, а також і поїдання їжі, пристрій кубла і лігва, акти, пов'язані з продовженням роду. В цьому випадку доведеться визнати мистецтвом шлюбні ігри і ритуали звірів і птахів, політикою – захист території і потомства, дотримання ієрархії в зграї і т.д.

Якщо ж називати працею щось, що відділяє людину від природного царства, маючи на увазі під цим специфічно людський спосіб діяльності, то як він з'явився раніше людини? Як взагалі людина могла знайти те, що не закладено в її інстінктуальної програмі? Що змусило її шукати поза природного шляху самовираження? Саме ці питання не порушені в трудової концепції антропогенезу, яка стурбована тільки тим, як вибудувати послідовність чудодійних набутих властивостей, що роблять людину людиною.

Вкорінене в філософії натуралістичне пояснення людини натрапляє на вражаючі суперечності. Так, дотримуючись дарвінівських поглядів на природу людини або марксистських поглядів на роль праці в процесі перетворення мавпи в людину, слід було б очікувати, що перші кроки людської думки будуть пов'язані з пізнанням фізичного оточення. У тій же мірі сама поведінка людини може бути направленою тільки на досягнення прямої користі для себе. Лише так можна забезпечити стратегію людського виживання. Жива істота покликана пристосуватися до природного оточення, оволодіти практичними навичками. Тоді її поведінка виявиться максимально ефективною.

Проте новітні етнографічні дослідження, накопичений емпіричний матеріал спростовує таке припущення. Людина, як з'ясовується, найменше стурбована тим, щоб наблизитися до природи. У даному разі вона здавна намагається відокремитися від неї. Простіше кажучи, первісна людина, якщо дивитися на неї сучасними очима, не розуміла власної вигоди. Замість того щоб успішно адаптуватися до зовнішнього світу, вона, навпаки, демонструвала власну непристосованість до природи, до її велінням і законам.

Людина втратила свою первісну природу і вчені–антропологи не можуть нам сказати, чому це сталося. Не можуть нам до сих пір пояснити і походження свідомості. Пітерський психолог, відомий своїми публікаціями, присвяченими проблемі свідомості А.Ю. Агафонов, пише: «Пояснення виникнення свідомості на основі біологічної доцільності, що розуміється як еволюційна необхідність, яка диктується вимогами пристосування до зміни середовищних умов, викликають певні сумніви і їх навряд чи можна визнати задовільними. Хоча, такі пояснення досить популярні і приймаються багатьма, в тому числі і великими психологами (тут досить назвати ім'я Джемса, який розцінював свідомість як засіб адаптації).

Традиційно послідовну позицію під час обговорення питання про виникнення свідомості займає Е. Фромм: «Появу людини можна визначити як виникнення тієї точки в процесі еволюції, де інстинктивна адаптація звелася до мінімуму. Але людина з'явилася з новими властивостями, що відрізняють її від тварини: усвідомленням себе як окремої істоти; здатністю пам'ятати минуле, передбачати майбутнє і позначати предмети і дії символами; розумом для осягнення і розуміння світу і уявою, завдяки якої вона виходить далеко за межі своїх відчуттів «. Тобто, іншими словами, замість ослаблених інстинктивних здібностей до адаптації, у людини виникають механізми свідомого відображення і регуляції своєї діяльності. Але, якщо, не маючи таких механізмів, «прото людина» не може пристосуватися до змін навколишнього світу, вона біологічно слабка перед ускладненням середовищних впливів, то ж за рахунок чого можливо виживання? Адже свідомості, як апарату адаптації ще немає, а біологічні можливості пристосування вже вичерпані». Е. Фромм, визначаючи людину як «саму безпорадню з усіх тварин», чомусь саме в цьому виявляє основу її сили, момент відкриття нових можливостей, підкреслюючи, що саме «біологічна слабкість ... є першою причиною розвитку її специфічних властивостей». Як біологічна слабкість, казковим чином, встановлює причини для виникнення свідомості не тільки незрозуміло, але і надзвичайно представляється фантастичним. Крім цього слід задатися питанням: чому саме людина отримала це пріоритетне право – бути носієм свідомості і чому морська свинка або дощовий черв'як не загинули без всякої свідомості? «Тварини ... прекрасно пристосовані до середовища, – зазначає В.М. Аллахвердов, – вони можуть формувати складні образи, виявляти закономірності і т.д. ... Ми не дивуємося, що слонів не треба навчати пити воду за допомогою хобота, ластівку – будувати гнізда, ведмедя – впадати в зимову сплячку, ... а всіх взагалі живих істот – здійснювати дихальні рухи ще до появи

на світло (наприклад, серце людського ембріона починає скорочуватися задовго до народження, коли ще немає крові, яку треба перекачувати) . Іншими словами, не маючи свідомості і керуючись спадково закладеними програмами поведінки, тварини втрачають пристосувальні функції, і відсутність свідомості анітрохи не заважає тваринам бути цілком адаптивними. Тому, при поясненні механізмів формування свідомості на основі біологічної необхідності пристосування до середовищних змін, апеляція до того, що, мовляв, свідомість дозволяє вижити людської особистості, не може бути визнана логічною підставою для доказу. Тут варто навести думку Ю.М. Бородая, висловлену щодо феноменологічного підходу Е. Гуссерля: «Істина в тому, що суспільство – це не стадо, акт свідомості – не рефлекс, людина – не мавпа. Що понад те – то від лукавого». – Так чи інакше, походження свідомості в ході біологічної еволюції я б поставив під сумнів»[1,с.188–190].

Як бачимо, вчені різних спеціальностей, що займаються проблемою походження людини та її свідомості знаходяться в деякій розгубленості з приводу остаточного вирішення даної проблеми, у чому вони єдині, так це в запереченні можливості походження людини якимось «надприродним» чином, в результаті діяльності Свідомості більш високого порядку.

Однак заперечення існування Космічної Свідомості не означає її відсутності і останнім часом все більша кількість вчених починають розуміти цей парадокс.

На жаль рамки цього підручника не дозволяють більш детально зупинитися на цій темі. Тут же мені б хотілося підвести деякі підсумки.

Висновки.

Матеріалістично–атеїстичний світогляд, домінуючи в умах наших сучасників, привело людство до глибокої духовної і душевної кризи. Всі глобальні проблеми наших днів виникли внаслідок діяльності носіїв даного погляду на Мир і відповідного ставлення до нього. До речі сказати, криза, в перекладі з грецької означає суд. Криза нашої техногенної цивілізації – це суд над світоглядом, який породив її. І не випадково сучасне мистецтво, зокрема кіно, так наповнено апокаліптичними сюжетами. Це те, що чекає людство, якщо ми не змінимо своє ставлення до Природи і до себе, як частини Великого Цілого, званого Космічною Свідомістю, Парабраманом, Єдиним, Сущим і т.д.

Контрольні питання:

1. Чим є філософія мистецтва, які в неї цілі та завдання?
2. Назвіть основні проблеми філософії мистецтва і варіанти їх рішень?
3. Що таке міф і яка його роль у розвитку людської культури?
4. В чому полягає парадокс трудової теорії антропогенезу?
5. Які аргументи наводять автори трудової теорії в її захист?
6. Які аргументи наводять опоненти трудової теорії, що розкривають нам її неспроможність?

7. Чи є свідомість механізмом адаптації людини до навколишнього середовища?

8. Чи згодні ви з думкою про те, що саме носії матеріалістичної ментальності повинні у кризі сучасної цивілізації? Поясніть свою точку зору.

Список рекомендованої літератури:

1. Агафонов А.Ю. Основы смысловой теории сознания.– СПб.: Речь, 2003.
2. Аллахвердов В.М. Методологическое путешествие по океану бессознательного к таинственному острову сознания. – СПб.: Речь, 2003.
3. Вышеславцев Б.П. Кризис индустриальной культуры. – М.: Апрель, 2006.
4. Вильчек В.М. Алгоритмы истории// Нева, №7, 1990.
5. Грушко Е., Медведев Ю. Словарь славянской мифологии. – Ниж. Новгород.: Братья славяне, 1996.
6. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994.
7. Тахо–Годи А.А. Греческая мифология. – М.: Искусство, 1989.
8. Шеллинг Ф.В. Философия искусства. – М.: Мысль, 1999.
9. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1986.
10. Эшби М.А.. Воскресение Осириса. Древнеегипетская библия.– М.: София, 1998.
11. Энгельс Ф. Диалектика природы.– М.: Политическая литература, 1982

3.3. ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ

(Тетяна Поплавська)

ЧАСТИНА 1. Предмет, мета та завдання філософії моралі.

Філософія моралі – це розділ філософського знання, присвячений вченню про мораль та моральність. У сучасних підручниках філософія моралі частіше називається етикою, причому виділяється для розгляду ***метаетика і прикладна етика***, проте всі ці розділи можна об'єднати однією назвою – філософія моралі, в якій ці розділи можна позначити як рівні одного цілого. ***Метаетика*** займається дослідженням походження моралі, закономірностями її розвитку і функціонування, а також її соціальною роллю, в той час як прикладна етика вивчає приватні проблеми і застосування моральних ідей і принципів, сформульованих метаетикою, в конкретних ситуаціях морального вибору.

Прикладна етика тісно взаємодіє з соціально–політичними науками, такими як соціологія та соціальна психологія, які займаються громадськими функціями моралі, задекларованими нею правилами в порівнянні з іншими

суспільними явищами. Вона взаємодіє з психологією особистості, яка вивчає фізіологічну основу моралі, з логікою та лінгвістикою, які досліджують мову моралі та правила і форми нормативно–етичної логіки.

Відповідно до цих розділів філософії моралі можна сформулювати ***цілі і завдання***, які перед ними стоять.

Так, ***першою стратегічною метою метаетики*** є дослідження шляхів і засобів можливого вдосконалення людини зокрема, та людського суспільства в цілому.

Завдання – це конкретні шляхи досягнення цієї мети. Такими завданнями в метаетиці є освіта, саморозвиток і самовдосконалення за допомогою духовного наставництва і духовних практик.

Другою метою метаетики є підтримка в суспільстві фундаментальних моральних цінностей. Апелюючи до розуму, метаетика використовує доказ та аргумент, цим вона, на відміну від моралізаторства, приваблива для критично мислячої особистості та формує моральні переконання. Міркування, що осмислено обґрунтовують положення моралі, перетворюють зовнішні для особистості моральні норми у внутрішні почуття, які можуть мотивувати поведінку.

Незаперечність статусу моральних понять і оцінок здійснюється шляхом надання їм божественного або об'єктивного, над особистісного сенсу.

Метою прикладної етики виступає регуляція поведінки членів того чи іншого співтовариства за допомогою строго фіксованих норм, зовнішнього психологічного примусу й контролю, групових критеріїв, громадської думки.

Серед розділів прикладної етики виділяють наступні:

Біоетика – вчення про моральну сторону діяльності людини в медицині та біології. У вузькому розумінні поняття «біоетика» позначає весь коло етичних проблем у взаємодії лікаря і пацієнта. Неоднозначні ситуації, що постійно виникають в практичній медицині як породження прогресу біологічної науки і медичного знання, вимагають постійного обговорення як в медичному співтоваристві, так і в колі широкої громадськості

У широкому сенсі термін «біоетика» відноситься до дослідження соціальних, екологічних, медичних та соціально–правових проблем, що стосуються не тільки людини, а й будь–яких живих організмів, включених в екосистеми, що оточують людину. У цьому сенсі біоетика має філософську спрямованість, оцінює результати розвитку нових технологій та ідей в медицині та біології в цілому.

Далі йде комп'ютерна етика, професійна етика (лікарська, юридична, політична, ділова і т.д.), що в принципі можна позначити як етикет, тобто правила поведінки на робочому місці.

В даному контексті ми будемо розглядати проблеми саме метаетики, так як прикладна етика викладається окремо як «Етика ділового спілкування».

Основними проблемами метаетики є наступні:

• проблема добра і зла;

• проблема сенсу життя і сенсу смерті;

• проблема любові і ненависті;
• проблема щастя і страждання;
• проблема свободи і рабства;
• проблема справедливості і несправедливості;
• проблема рівності і нерівності.

Розкриття перерахованих проблем є розкриттям сенсу основних етичних категорій: добро–зло; життя смерть; любов–ненависть; щастя–страждання.

Однак розкриття змісту перелічених проблем потребує від нас не тривіального підходу, в даному контексті – холістичного *, в рамках якого, перш ніж ми перейдемо до смих проблем, необхідно розглянути онтологічний статус цих проблем, їх сутнісні характеристики, причини їх виникнення та розвитку.

Чому ми вважаємо, наприклад, що проблема добра і зла – це вічна проблема, за якою стоять персоніфіковані сили і постійно борються між собою за вплив в Світі і в людській душі? – Тому що це головна установка християнської моралі і ми не замислюючись, приймаємо її ще з молоком матері.

- Чому ми вважаємо життя абсолютною цінністю і благом, а смерть абсолютним злом? – Тому що нам кажуть, що «Життя нам дане один раз, і прожити його треба так, щоб не було нестерпно боляче за безцільно прожиті роки!» [15].

- Як треба прожити це єдине життя? – Само собою зрозуміло – щасливо!

- А що ж таке щастя – Ну, звичайно ж, радість і все те, що їй спотворює: насолода, задоволення, комфорт!

– Якщо все так просто, чому ж ми в масі своїй нещасливі?

– Та тому що грошей у нас мало, відповідають мені мої студенти, для досягнення щастя!

– Значить щастя – це гроші? – Значить так!

– А як же любов? – Любов, річ, звісно, хороша, але краще за гроші, причому за великі.

Це реалії сьогодення! Так мислить переважна більшість молодих людей, вихованих суспільством споживачів. Причому, якщо спочатку нашого спілкування студенти з загадковим виразом обличчя говорять мені, що у кожного свої уявлення про щастя, то вже до кінця першої лекції виявляється, що їх моделі щастя типові, мають один і той же набір цінностей і пріоритетів. Так працюють культурні установки і стереотипи!

Сучасна криза, яку ми всі переживаємо – це криза, перш за все такого типу мислення, мислення обивателя і споживача і поки масова свідомість не зазнає хоч скільки–небудь істотних змін, про вихід з кризи можна буде тільки мріяти.

У зв'язку з цим, одним із завдань даної лекції є ломка деяких стереотипів, що заважають адекватному сприйняттю себе і навколишньої дійсності. Платон, свого часу говорив: «Філософам властиво випробовувати здивування. Воно і є початок філософії». Просте здивування можна відчувати щодня, стикаючись, з, здавалося б, абсолютно простими і звичайними речами. Так, наприклад, однією

з дивних і дуже цікавих проблем сучасної етики є проблема походження моралі і моральності.

Тут думки філософів діаметрально протилежні і потрібна певна інформованість, щоб розібратися, хто з них ближче до істини.

З одного боку, існує багатовікова традиція, яка пояснює нам походження всіх відомих нам моральних кодексів, таких, наприклад, як «Заповіді Мойсея», «Закони Ману», «Слово Мудрості Волхва Велемудра», «Єгипетська книга мертвих» з джерела, що перевищує людський і по розуму, і по рівню свідомості, і за рівнем духовності

Його називають, зазвичай, «Божественним» або «Абсолютним», відповідно і моральні закони, дані в них, носять абсолютний характер. Абсолютний в сенсі неминущий, вічний, загально значимий для всіх людей даного роду або племені.

Відповідно до цієї древньої холістичної філософської традиції, вчення про мораль вибудовується на міцному фундаменті, що складається з декількох аксіом.[1]

Аксіома перша. Світ, в якому ми всі живемо і весь зміст цього Світу, всі його мешканці виявилися в результаті акту творення Космічної Свідомості, яку в різних культурних традиціях називають по–різному: Парабрахман, Нетер–Нетер, Абсолют, Єдиний, Деміург, Творець, Великий Життєдатель, який перебуває в нас і поза нами, він безсмертний і вічно творить благо. Його не можна ні чути, ні бачити, ні відчувати, але він може бути пізнаний людиною, яка захоче досягти такого пізнання.

Аксіома друга. Людина є частиною загального задуму Творця, створена за його образом і подобою, тобто вона Мікрокосм (Міні Всесвіт), мета існування якого – еволюція свідомості.

Аксіома третя. У створеному Всесвіту працює певний набір Законів, які керують фізичними, психічними та ментальними процесами.

Холістична парадигма з'єднує світогляд древніх цивілізацій з сучасним науковим світоглядом, виходячи тим самим на загальнолюдський рівень, тому в ній добро і зло, любов і ненависть, прекрасне і потворне і т.д. розглядаються не тільки з філософської, але і з історичної, психологічної, фізичної (в сенсі відкриттів сучасної фізики), релігійної (в сенсі духовної) точок зору, створюючи цілісний образ досліджуваного предмета.

«Багато, дуже багато з того, що було достеменно встановлено духовною наукою древніх, в традиції західної раціоналістичної науки виявилося втрачено. А точніше кажучи, ніколи в неї не входило. Благо, що стіна самообмеження, зведена дитячим матеріалізмом, почала руйнуватися «. Так вважає доктор філософських наук, професор Аблєєв С.Р. І далі він пише в тій же статті:

---

[1] аксіома - твердження, яке приймається істинним без доказів, і яке в подальшому служить «фундаментом» для побудови доказів в рамках будь-якої теорії, дисципліни і т.д

«Реабілітуючи мудрість древніх, ми аж ніяк не заперечуємо принципового історичного прогресу в пізнанні, з одного боку, і не стверджуємо необхідність схиляння перед минулим, з іншого. Йдеться лише про те, що кинутим в лєту культурам – атлантів, древніх єгиптян, стародавніх арійців і деяким іншим – було відомо багато чого з того, що для нас сотні років залишалося і ще залишається таємницею. Однією з найважливіших причин високого рівня розвитку древніх культур є, на наш погляд, тісне зближення так званих езотеричних і екзотеричних традицій пізнання «[1].

У зв'язку з цим, хотілося б відзначити, що холістична парадигма пізнання в науці передбачає саме такий синтез знання, при якому у людини гармонійно зможе поєднуватися як раціональні, так і ірраціональні методи пізнання, причому так само успішно, як це відбувалося в древніх культурах. Тому при аналізі даних аксіом ми будемо звертатися до досягнень ряду наукових дисциплін, розширюючи своє світобачення і світорозуміння.

Інша філософська традиція, за своїми установками діаметрально протилежна першій, зародилася відносно недавно. В основі цієї традиції лежить матеріалістично–атеїстична картина світу, згідно з якою крім матерії і її похідних взагалі нічого не існує, іншими словами, світ матеріальний, виник випадково і все що є змістом цього світу так само стало по волі випадку.

Атеїзм, як світогляд, що заперечує існування Космічної Свідомості або Творця, був відомий ще за часів глибокої давнини, але ніколи не мав більш–менш значного впливу на суспільну свідомість. Однак, починаючи з XVIII століття, хвиля атеїзму, виникнувши у Франції працями таких філософів, як Дені Дідро, Барон Гольбах та ін., стала поширюватися по країнах Європи.

Уже в XIX–XX століттях їх справу продовжило нове покоління філософів–матеріалістів, таких як Л. Фейєрбах, К. Маркс, Ф. Енгельс, Дюркгейм, З. Фрейд, що впроваджували атеїстичний світогляд в різні сфери науки і філософії. Але, мабуть, найпотужнішим внеском у створення наукової основи для ідеології матеріалізму і атеїзму стало вчення про еволюцію життя на Землі, висунуте англійським природознавцев–любителем Чарльзом Дарвіном, що заперечував Божественне створення життя і людини.

Сама по собі теорія Ч. Дарвіна теорією, по суті, не є, тому що за 160 років свого існування не була доведена досвідченим шляхом, це означає, що гіпотеза Дарвіна так і залишилася гіпотезою, тобто припущенням про те, як виникло життя і все живе на Землі. Проте, працями спочатку К. Маркса і Ф. Енгельса, потім їх послідовників дарвіністів, ця гіпотеза досі вважається теорією, незважаючи на конструктивну критику з боку її опонентів. Більш детально ми розглянемо це питання на семінарських заняттях, тут же мені б хотілося зупиниться на природі людини, якою вона представляється відповідно до даної концепції.

Людина як предмет вивчення матеріалістичної науки – істота випадкова, відповідно сенс її виникнення, зміст її життя, та й взагалі сенс всього, що відбувається навколо неї, в навколишньому світі – відсутнє.

Розвиток матеріалістичної концепції привело до перегляду історії та соціології, а основи матеріалістичної психології були популярно викладені Зиґмундом Фрейдом, що мав величезний вплив на західних інтелектуалів. Так стало формуватися і поширюватися через сферу освіти матеріалістичний та атеїстичний світогляд, що ставить на перший план матеріальні цінності та пов'язані з ними проблеми. Навряд чи хтось стане всерйоз заперечувати, що саме такий світогляд властивий переважній більшості сучасних людей.

Ідеологи цього світогляду переконують нас в тому, що їм відомо все або майже все про походження Всесвіту, нашої планети життя не неї та нас з вами. У сучасній картині світу усіма процесами управляє його величність Випадок, найбільш природна, на думку багатьох вчених, причина всього і вся. Відповідно і походження моралі – це випадковий збіг обставин, в результаті чого людьми були придумані всі відомі нам моральні кодекси, з метою регулювання відносин у соціумі.

Що ж стосується моральності, то і її походження пояснюється дуже просто – виховання і освіта, а явище аморальності пояснюється поганим вихованням і поганою освітою. Відповідно, людина в такому ракурсі виявляється просто жертвою випадкових обставин, що визначили її долю.

Які ж основні аксіоми сучасної моралі? Їх, в принципі, немає. Всі моралісти останніх двох століть в своїх філософських побудовах спиралися на аксіоми древніх культур, розуміючи їх неминущу цінність і актуальність, при цьому не розуміючи як переконати своїх сучасників слідувати цим моральним правилам і законам.

Визначальною якістю моралі, з точки зору даної концепції, є повинність. Іншими словами мораль – це сфера належного. Ось як, наприклад, міркує один з представників даної концепції моралі:

«Де і як існує совість (мабуть, серцевина моралі)? Навряд чи хто сумнівається в тому, що у неї є своя онтологія. Совість жива тим, що ми ведемо себе, здійснюємо якісь вчинки, мислимо в припущенні, надії і орієнтації на те, що вона є, існує або неодмінно повинна бути (в даному випадку це одне і те ж). Аналогічно йде справа і з іншими морально–етичними утвореннями: гідністю, честю і т.д. Вони існують завдяки нашій спрямованості, нашій інтенціональності на них, тому що ми в них життєво зацікавлені, тому що без них немислимо людське існування» [8].

Природним чином напрошується ряд питань до автора: так що ж таке совість? Честь? Гідність? І інші утворення? І чи так ми в них життєво зацікавлені? І чи завжди ми робимо вчинки в орієнтації на совість? А хіба без совісті, честі і гідності немислимо людське існування?

Сучасна людина живе задоволенням своїх бажань, страхами, боротьбою, марнославством, розвагами та веселощами, бездумним спортом, інтелектуальними і азартними іграми, користолюбством, чуттєвістю, дурманною щоденною працею, повсякденними турботами і занепокоєнням, а найбільш – підпорядкуванням і насолодою підпорядкуванням; якщо вона перестає підкорятися одній силі, то негайно починає підкорятися інший. Наш

сучасник нескінченно далекий від усього, що безпосередньо не пов'язане з інтересами і турботами поточного дня, від усього, що хоч трохи піднімається над матеріальним рівнем його життя, а таке життя вимагає від людини вчинків не по совісті, а по уму. Звідси і всі ті проблеми сучасної цивілізації, які ми спостерігаємо і переживаємо.

Чи є вихід з тупикової ситуації? Звичайно ж є, і знаходиться він в правильної освіті, в освіті, кінцевою метою якої буде не атестат зрілості і не диплом спеціаліста, а людська особистість з певним набором людських якостей, що сприяють її творчої самореалізації.

Тому, головна мета «Філософії моралі» – допомогти людині задуматися над вічними проблемами моралі і моральності і знайти правильні орієнтири у своєму житті для її повноцінного і осмисленого проживання.

Дана мета передбачає вирішення певних завдань:

1. Нам бажано дізнатися про природу Всесвіту, як вона розумілася мудрецями Стародавності і розуміється зараз сучасними вченими;

2. Нам також бажано дізнатися про природу самих себе, щоб краще розуміти те, що відбувається в нас і з нами;

3. Аж тоді ми зможемо зрозуміти сенс відносин між Людиною і Всесвітом, щоб зрозуміти сенс і призначення власного життя.

Звичайно ж це відбудеться не відразу, все буде залежати від ваших зусиль і здібностей, але перший крок в невідоме ми вже зробили, далі буде цікавіше і складніше, якщо звичайно, ви захочете пройти цей шлях до кінця.

ЧАСТИНА 2. Основні проблеми філософії моралі і варіанти їх вирішення.

Філософу мало сформулювати проблему, тому що він бачить глибше і розуміє більше, а значить повинен мати як мінімум один варіант її вирішення.

Так як у нас в даний час існує дві основні концепції в розумінні проблем моралі, ми розглядатиме два варіанти їх вирішення для більш цілісного розуміння їхнього змісту і актуальності.

Як відомо, ядром марксистсько–ленінської етики був «Моральний кодекс будівника комунізму» – це звід основних принципів комуністичної моралі, який увійшов в текст Третьої Програми КПРС, прийнятої XXII з'їздом в 1961 році. Тут можна поспостерігати рішення всіх етичних проблем, тому наводжу його повністю.

Моральний кодекс будівника комунізму.

1.Преданность справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму.

2.Добросовестна праця на благо суспільства: хто не працює, той не їсть.

3.Забота кожного про збереження і примноження суспільного надбання.

4.Висока свідомість громадського обов'язку, нетерпимість до порушень суспільних інтересів.

5.Коллективізм і товариська взаємодопомога: кожен за всіх, всі за одного.

6.Гуманниі відносини та взаємна повага між людьми: людина людині друг, товариш і брат.

7.Честність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у суспільному та приватному житті.

8.Взаємна повага в родині, турбота про виховання дітей.

9.Непримиримість до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства.

10.Дружба і братство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної і расової неприязні.

11.Нетерпимість до ворогів комунізму, справи миру і свободи народів.

12.Братская солідарність з трудящими всіх країн, з усіма народами.

Як бачимо, дуже чітко прописані всі наші проблеми та їх рішення. Сенс життя людини – сумлінна праця на благо суспільства, проблема добра і зла вирішується активною непримиренністю до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства; проблема любові і ненависті вирішується пропагандою взаємоповаги в родині і турботою про виховання дітей; сенс смерті не розглядається, втім, так само як і сенс щастя і страждання, свободи і рабства, тому що само собою зрозуміло, ми всі були вільними і, взагалі, щасливими!

Як казав свого часу Михайло Іванович Калінін, державний і партійний діяч з 1919 по 1946 рік: «Велика Жовтнева соціалістична революція підняла мораль всіх народів Росії на щабель вище. Вона стала найвищою мораллю в людському суспільстві «[5, с.32].

За такою логікою, мораль народів, що населяли територію царської Росії, була на низькому рівні, а потім піднялася на високий. Причому на такий високий, що стала не досяжною для простої людини, що живе своїм особистим життям, згідно своєму рівню свідомості.

З приводу особистого життя писала Надія Костянтинівна Крупська, теж партійний і державний діяч в період з 1919 по 1939 роки: «Ми повинні прагнути до того, щоб наше особисте життя пов'язати зі справою боротьби, зі справою будівництва комунізму» [5, с.43] .

Ну, а якщо наш радянська людина не відчувала тяги до боротьби за комуністичні ідеали і цілі, її таврували ганьбою, називаючи паразитом, міщанином, обивателем, неблагонадійним елементом суспільства: «Обиватель, вчив Калінін, – це людина, яка фрагментарно, ізольовано думає, та не зв'язує себе ні з чим, а ні з ким» [5, с.68].

Цитати колишніх кумирів радянського суспільства можна наводити ще довго, всі вони з тієї чи іншої сторони розкривають зміст все того ж Кодексу. Спираючись на придуманий закон марксистсько–ленінської діалектики про єдність та боротьбу протилежностей, нам всім навіювали думку про те, що наше життя має бути обов'язково боротьбою. Один з радянських письменників Рубакін Н.А. так і писав: «Жити – це значить боротися, і не тільки за життя, а й повноту і поліпшення життя» [5, с.69].

Марксистсько–ленінська етика звертала увагу своїх підопічних на зовнішній світ, на його вдосконалення, але дуже мало приділяла уваги внутрішньому світу людини, його сподіванням, прагненням, психологічним особливостям і т.д., тим самим породжуючи непримиренні внутрішньо особистісні конфлікти, які не мають виходу і переростають або у внутрішньо колективні, або в депресію, побутовий алкоголізм, або в цілий ряд хронічних захворювань.

Аналізуючи моральний кодекс будівника комунізму, який наказував жити скромно і просто, культивуючи людські чесноти, серед яких особливо важливе значення мали стриманість, ощадливість, справедливість, цнотливість, скромність, вірність шлюбу, борг перед суспільством, партією, державою, чисті і благородні відносини в родині , стає зрозумілим, на що саме було направлено вплив ідеологів комунізму в сфері суспільної свідомості.

Всі ці якості висвітлювалися як святині у виховній сфері, їх оспівували поети і радянські письменники. Однак слідувати цим розпорядженням, культивувати в собі одні якості і пригнічувати інші, набагато складніше, ніж здається. Про те, чим це загрожувало людської психіки, пише засновник психоаналізу З.Фрейд: «Досвід показує, що для більшості людей існує межа, за межами якої їх конституція не може слідувати вимогам культури. Всі ті, які хочуть бути краще, ніж дозволяє їх конституція, піддаються неврозам: вони були б здоровішими, якби їм було дозволено бути гірше «[20, с.21].

Крім того, установка на боротьбу за світле майбутнє людства виправдовувала всі злочини партійної верхівки проти свого ж народу, з одного боку, з іншого – робила сучасність якоюсь підготовкою до світлого майбутнього, а сучасну спільноту якимось підґрунтям для підростаючого покоління. Розхожою була фраза літніх людей радянського періоду: «Ми не пожили нормально, так хоч наші діти поживуть при комунізмі!».

З високих трибун, з екранів телевізорів, численних газет та журналів радянського періоду говорили, не втомлюючись, всім громадянам різного віку: «Ти повинен, повинен, повинен ...!» і ніхто не питав, – «А що ти хочеш, чи що тобі треба насправді? Але якщо такі питання і виникали в головах окремих індивідів, їм відразу ж нагадували про безкоштовну освіту, безкоштовну медицину, безкоштовний чи майже безкоштовний відпочинок в піонерському таборі або в санаторії і т.д. Про якість всіх цих безкоштовних послуг можна тільки здогадуватися.

Висока планка морального кодексу породжувала також і феномен подвійної моралі – для так званої «еліти» суспільства і всіх інших. Відповідно і безкоштовні послуги також різко поділялися на послуги вищої якості і для інших.

Однак, все штучне не довговічне, воно подібно будинку, побудованому на піску, тому так швидко впала вежа радянської ідеології, як тільки її скасували на державному рівні.

Зараз наше суспільство переживає дуже важкий період трансформації, переходу з одного стану в інший. Потрібна інша ідеологія, інші ідеали, цілі і

завдання. На чому нова ідеологія може базуватися? Я думаю, що на прагненні всіх людей, незалежно від статі, релігії, національності, соціального статусу і т.д. на щастя! Всі наші вчинки, так само як і все наше життя – яке ми проживаємо з урахуванням обмежень, що накладаються на нас обставинами – можна розглянути як пошук відповіді на велике питання, яке стоїть перед кожним: «Як мені бути щасливим?»

Мені здається, що в цій нескінченній гонитві за щастям нас підтримує тільки надія. Ми знаємо, навіть якщо не зізнаємося в цьому собі, що немає ніяких гарантій, що наше життя стане краще і щасливіше, ніж сьогодні. Як говориться в старому східному прислів'ї: «***Ніхто не знає, що прийде раніше – завтрашній день або наступне життя***. Але ми сподіваємося на продовження цього життя. Ми сподіваємося, що завдяки тому чи іншому вчинку ми знайдемо щастя. Все, що ми робимо – не тільки як особистості, але і як представники певних верств суспільства, – можна розглядати в рамках цього основного прагнення. І дійсно, в цьому будь–який індивід єдиний з усіма істотами, що відчувають.

Схильність до позбавлення від страждань і набуття щастя не знає кордонів. Вона закладена в нашій природі, не потребує виправдань й обґрунтовується вже тим простим фактом, що ми природно і правомірно бажаємо щастя.

Саме це ми бачимо і в багатих, і в бідних країнах. Люди скрізь і всіма мислимими засобами прагнуть поліпшити своє життя. Але при цьому величезна кількість людей все ж таки страждає!

Чому так відбувається? Та тому, що основна маса населення дезінформована на предмет природи щастя, розуміючи його дуже приземлено – як задоволення, як комфортне життя, в достатку й радості.

Але у цьому житті обов'язково є і друга сторона. У природі немає однозначних явищ, все подвійно, а то й потрійно. У прагненні досягти так званого земного щастя губляться дуже багато душевних та духовних атрибутів нашого життя: вільний час, здоров'я, душевний спокій, щирі і безкорисливі стосунки з рідними і близькими, віра, надія любов та багато іншого.

Починаючи з 2012 року під егідою Організації Об'єднаних націй проводиться рейтинг країн світу за рівнем щастя (World Happiness Report) – це міжнародний дослідницький проект, який вимірює показник щастя населення в країнах світу. Дослідження проводиться діючими при Колумбійському університеті дослідними центрами «Інститут Землі» (The Earth Institute) і «Центр сталого розвитку» (Center for Sustainable Development). Дослідження проходять в рамках глобальної ініціативи «Мережа рішень сталого розвитку» (UN Sustainable Development Solutions Network) з метою показати досягнення країн світу і окремих регіонів з точки зору їх здатності забезпечити своїм жителям щасливе життя.

Автори проекту вважають, що дані дослідження можуть допомогти державним керівникам, політичним і громадським діячам краще реагувати на

потреби і сподівання своїх громадян з метою підвищення добробуту і сталого розвитку.

При складанні рейтингу враховуються такі показники добробуту, як рівень ВВП на душу населення, очікувана тривалість життя, наявність громадянських свобод, почуття безпеки і впевненості в завтрашньому дні, стабільність сімей, гарантії зайнятості, рівень корупції, а також непрямі показники стану суспільства, такі як рівень довіри, великодушність і щедрість.

Крім зазначених статистичних даних і непрямих показників, значну частину дослідження становлять результати опитувань громадської думки жителів різних країн про те, наскільки щасливими вони себе почувають, які проводить Міжнародний дослідницький центр Геллапа (Gallup International), що пропонують респондентам в кожній країні оцінити своє відчуття щастя за спеціальною шкалою. Детальний опис методології формування Індексу і джерел даних для нього наводиться на сайті проекту за результатами чергового порівняльного дослідження.

За підсумками досліджень в 2020 році в п'ятірку найуспішніших країн входять Фінляндія, Данія, Швейцарія, Ісландія і Норвегія, наша країна стоїть на 123 місці! Але є країни, які мають менше природних і людських ресурсів, нижчий рівень освіченості і технічної оснащеності ніж ми, але стоять в цьому списку на набагато більш високих позиціях, як, наприклад, деякі країни Африки. Є над чим замислитися!

Зараз багато наших сучасників захоплені ідеєю матеріального благополуччя і технічного прогресу, чому сприяють вражаючі успіхи в науці і техніці. Найпривабливіше в цій діяльності людства – те, що вона приносить результат відразу. Вона зовсім не схожа на молитву або медитацію, результат якої здебільшого невидимий – якщо і є взагалі. А на нас справляють враження саме результати. Та й що може бути природнішим? На жаль, ця прихильність змушує нас думати, що ключі до щастя – це, з одного боку, матеріальний добробут, а з іншого – сила, що дарується знанням.

У той же час будь–яка розсудлива людина знає, що перше не може саме по собі дати нам щастя, щодо другого це не настільки очевидно. Але на ділі одне лише знання не може забезпечити щастя, яке виростає з внутрішнього розвитку, що не залежить від зовнішніх факторів. Дійсно, хоча наше дуже докладне і специфічне знання зовнішніх явищ являє собою чудове досягнення, прагнення обмежитися їм, звести все до нього далеко від щастя і на ділі може бути навіть небезпечним. Через нього ми можемо втратити зв'язок з більш широкою реальністю людського досвіду, і, зокрема, забути про нашу духовність.

Більш того, нам необхідно розуміти межі і самого наукового підходу. Наприклад, хоча ми вже століття знаємо про людську свідомість і, хоча вона була предметом досліджень протягом всієї історії науки, – все ж, незважаючи на всі зусилля вчених, вони до сих пір не розуміють, що вона собою являє насправді, чому вона існує, як вона функціонує, яка її справжня природа. Не може наука пояснити нам і того, яка матеріальна причина свідомості і які

результати її діяльності. Звичайно, свідомість належить до категорії тих феноменів, які не володіють формою, субстанцією або кольором. Воно не піддається дослідженню зовнішніми засобами. Але це не означає, що такого предмету не існує лише тому, що наука не може його виявити. Просто науці необхідно розширювати свою методологічну базу і виходити на нові горизонти пізнання.

Ці та багато інших проблем сучасного суспільства, як правило, носять моральний характер, тому ми тут їх і обговорюємо. Кожна з них відображає наше розуміння того, що є правильним чи неправильним, що добре і що погано, що допустимо і що неприпустимо. Однак самою фундаментальною, на мій погляд, проблемою є тотальне нехтування нашим внутрішнім світом, станом нашої душі, психіки, зневагою нашою духовністю.

Поширення тривожності, стресів, омани, невпевненості й депресій серед тих, чиї основні потреби задоволені, чітко показує це. Наші проблеми, як зовнішні (війни, різноманітні злочини та насильства), так і внутрішні (наші емоційні та психологічні страждання), не можуть бути вирішені, поки ми не звернемо увагу на цю приховану зневагу. Адже саме через неї найбільші рухи останнього століття – демократія, лібералізм, соціалізм – не змогли дати обіцяні ними спільні вигоди; і це не дивлячись на безліч прекрасних ідей. Революція дійсно необхідна. Але не політична, не економічна і навіть не технічна революція. Ми вже досить бачили їх протягом минулого століття, щоб зрозуміти – такий чисто зовнішній підхід недостатній. Нам потрібна духовна революція, завдяки якій ми зможемо розвивати і впроваджувати в суспільну свідомість ідеологію Гармонії, гармонійного суспільства, гармонійної людини, гармонійної спільноти, навить гармонійної цивілізації!

2. 1. Філософія гармонії: історія виникнення та розвитку, основні риси.

Другий варіант вирішення етичних проблем сучасності ми можемо знайти в Філософії Гармонії. У європейській філософській традиції найбільш повно вчення про Гармонію було розвинене Піфагором, а слідом за ним й Платоном.

Так, Піфагор вчив, що закони Гармонії єдині для живої і неживої природи. Гармонійні пропорції всюди простежуються єдиними – одними і тими ж у всьому Космосі, який самозбережується і самопідтримується, не кажучи вже про те, що він саморегулюється та само розвивається. Досить порушити одну деталь, один фрагмент, одну дрібницю і узгоджене Ціле розсипається в прах, ховаючи під купою руйнівних неузгодженостей благополучну область активного життя.

Недарма в давніх культурах навіть поява дисгармонійною музики, що порушує класичні канони, розглядалася як достатнє свідчення злочинної недбалості керівника провінції, яке допустило поява такого роду дисонансів в житті народу. Відомий китайський філософ і вчитель Конфуцій говорив: «Якщо

хочеш дізнатися, благополучно чи йдуть справи з правлінням якоїсь країни і здорові її звичаї, то прислухайся до її музиці» [2].

Саме поняття «гармонія» в філософії Піфагора багатозначно та багатоаспектне і несе естетичне, етичне, онтологічне, гносеологічне і навіть психологічне навантаження. Саме Піфагор започаткував традицію міркувань про гармонію. Є відомий фрагмент, який свідчить про це: «Піфагор, син Мнесарха, самосец, вперше назвав філософію цим ім'ям, вважав началами числа і числові пропорції (summetria), які він називає» гармонія «, а елементами поєднання обох цих почав, так звані геометричні елементи» [19, с. 465]. З цього фрагмента видно, що гармонія є принципом світоустрою і в цьому полягає її ***онтологічний аспект***. Також розумів цю категорію і відомий учень Піфагора Філолай. У нього гармонія являє внутрішній зв'язок речей і явищ в природі, без якої Космос не зміг би існувати. Зокрема, гармонія означає єдність межі і безмежного: «Але так як в основі [сущого] лежали ці [два] початки, які не подібні і не споріднені [між собою], то очевидно, неможливо було б утворення космосу, якби до них не приєдналася гармонія, яким би чином вона не виникла «[19, с. 432].

У наступному фрагменті гармонія виступає єдністю протилежностей: «Гармонія взагалі виникає з протилежностей. Бо гармонія є з'єднання різноманітної суміші і згоди різноманітного «[19, там же]. Якби всі речі були подібні і не відрізнялися один від одного, то не було б необхідності в гармонії, яка здійснює єдність різноманітного і протилежного.

Гармонія як принцип Світобудови є також ***етичною та естетичною*** категорією, так як в розумінні піфагорійців характеризується такими якостями, як істина, краса і симетрія: «Брехні ж зовсім не приймає в себе природа числа і гармонії. Бо брехня їм чужа. Брехня і заздрість властиві природі безмежного, безглуздого і нерозумного «[3, B11]. «Порядок і симетрія прекрасні і корисні, безлад ж і асиметрія потворні і шкідливі» [3, D4].

Застосовуючи вчення про число до конструкції буття, піфагорійці отримували найпластичнішу картину гармонійно влаштованого Космосу. Числова гармонія створює загально античне вчення про Космос з симетрично розташованими і настроєними в певний музичний числовий тон сферами. Піфагорійці ввели естетичний момент в саму космологію. Вони визнавали, що форма світу повинна бути гармонійною, і зовсім не випадково надавали їй форму симетричних геометричних фігур: «Піфагор каже, що є п'ять тілесних фігур, які називаються також математичними: з куба [вчить він] виникла земля, з піраміди – вогонь, з октаедра – повітря, з ікосаедра – вода, з додекаедра – сфера всесвіту, (тобто ефір)»[4, A15]. Йдеться саме про тих п'ять геометричних фігур, які увійшли в історію науки як «Платонові тіла», разом з тим ідеальним тілом у піфагорійців вважалася сфера, саме так вони уявляли собі і форму Всесвіту, і форму Землі, і форму всіх матеріальних космічних тіл.

З вченням про гармонію Космосу було пов'язано знамените піфагорейське вчення про «гармонію сфер». Піфагор та його послідовники вважали, що рух світил навколо центрального світового вогню створює чудову

музику. Весь Космос опинявся гармонійно влаштованим і музично звучним тілом.

Гносеологічний аспект гармонії ми знаходимо у Емпедокла, який згідно Діагену Лаертському, навчався свого часу у піфагорійців, а значить, розумів основні положення вчення Піфагора.

Емпедокл вважав, що подібне притягує подібне, маючи на увазі те, що пізнання відбувається, коли зовнішні речі знаходять відповідність або резонанс в душі людини і гармонійно там з'єднавшись, стають доступними для розуміння. Однак є ще один аспект гармонії, ***психологічний, або точніше психолого–етичний,*** дуже добре описаний Менлі Холом: «Всесвіт складен з послідовних стадій добра, що починаються з матерії, яка є найнижча стадія, і висхідних до духу, який є найвища стадія. В людині його вища природа є summum bonum (сума добра). Звідси випливає, що вона повинна усвідомлювати добро з готовністю, тому що добро в світі, зовнішнє по відношенню до нього, знаходиться в гармонійному відношенні з добром, яке є в душі людини. Те, що людина називає, отже, злом, має спільне з матерією, або найменшим ступенем її власної протилежності. Найменша ступінь добра передбачає подібним же чином найменший ступінь гармонії і краси. Таким чином, це спотворення (зло) є дисонанс елементів, самих по собі гармонійних. Спотворення неприродно, оскільки сума всіх речей є Добром, природно, отже всі речі повинні розділяти природу Добра і поєднуватися так, щоб комбінації їх були гармонійними. Гармонія є прояв Волі вічного Добра «[14, с. 343].

Як бачимо, все в підмісячному світі впорядковано, організовано і узгоджено. Людина є осередком особливих смислових просторів, забезпечуючи сутнісну єдність Космосу, Культури і Природи. Ці смислові простори автономні в самих собі, але узгоджені один з одним через людину. Людина ж, завдяки своїй структурно–смислової фокусності має можливість цілеспрямовано впливати на всі функціональні регіони реальності, тому стан душі людини, її узгодженість з тілом і духом, грають дуже важливу роль в гармонійному просторі Всесвіту – або ми випромінюємо негативні енергії і тоді ми дисонуємо зі Всесвітом, внаслідок чого ми страждаємо; або ми випромінюємо позитивні енергії і резонуємо із Всесвітом, внаслідок чого стаємо успішними, здоровими і щасливими.

3.1. Платон і його вчення про Гармонію.

На відміну від Піфагора, творча спадщина Платона дійшло до наших днів у більш цілісному вигляді і є предметом досліджень не одного покоління філософів. Відомий американський філософ XX століття А.Н. Уайтхед як то сказав: «Найнадійніша характеристика європейської філософії полягає в тому, що вона представляє ряд приміток до Платона».

У вчення про Гармонію Платон привносить нові категорії, тим самим розширюючи його і уточнюючи. У Платона гармонія проявляється головним чином в душі і в небі. Вона може проявлятися і в області моральних якостей людини. Так, Платон називає гармонією і «цнотливість», і «справедливість»,

оскільки вона є рівновага всіх трьох чеснот і якраз змушує кожного «займатися своїм і не діяти забагато» [16, Держава, 434 А]. Гармонією є взагалі будь–яка чеснота, так як вона характеризує гармонійно налаштовану людину. «Справжня чеснота згодної з собою і гармонійно упорядкованої душі буде далеко бігати від людини неприборканої» [16, Держава, V, 554 Е]. «Добро – прекрасно, говорить Платон, – але немає нічого прекрасного без гармонії» [16, Тімей, 87 С].

У діалозі «Федон» Платон розмірковує про божественну і безсмертну природу гармонії: «... Гармонія від налаштованої ліри є щось невидиме і безтілесне, щось прекрасне і божественне, а сама ліра і струни суть тіла, предмети тілесні, складні, складені з землі і споріднені смерті» [16, Федон, 85Е–86В].

Конкретизуючи своє розуміння гармонії, Платон вводить поняття «міра». Пояснюючи його, він застосовує його до людського життя: «Для всього є міра, у кого є розум ... для того мірою слухання міркувань є ціле життя» [16, Держава, V, 450].

Поняття «міра» в деяких фрагментах підміняється синонімами «співмірність» і «помірність»: «Подібне люб'язно пропорційно подібному; несумірні ж речі нечемні ні один одному, ні відповідним «. У своїх «Визначеннях» [16, 415 А] Платон характеризує міру як «середину між надлишком і недоліком». Тут міра означає скоріше «мірність» або «розміреність».

Саме по собі поняття мірності близько підходить до поняття симетрії, хоча в той же час і досить від нього відрізняється. Причому це поняття близьке за своїм значенням гармонії, у всякому разі, якщо симетрія не рівнозначна повністю гармонії, то вона є однією з умов її виникнення. Про це свідчить наступний текст Платона: «Наше тіло ніби вимушено і тримається теплотою і холодом, сухістю і вологістю і т. ін.; а душа наша є суміш і гармонія цих начал, вона залежить від хорошого і мірного з'єднання їх між собою. Якщо душа є гармонія, то явно, що з непомірним (ametrios) ослабленням нашого тіла або з його напругою від хвороб та інших зол, вона, незважаючи на свою божественність, повинна негайно знищуватися, подібно до того, як знищуються і інші гармонії, наприклад, в звуках і у всіх художніх творах «[16, Федон, 86 С].

Наведемо ще один фрагмент, з якого випливає, що мірність і врівноваженість веде до гармонії. «Хто чудово поєднує гімнастику з музикою і максимально розмірено (metriotata) застосовує їх до душі, того ми по всій справедливості можемо називати людиною абсолютно мусичною і цілком гармонійною, набагато більше, ніж ту, яка вміє налаштовувати одну струну під іншу» [16, Держава , III, 412 А].

Необхідно вказати також і на родинні терміни, такі, як emmetros – «стабільний» і ammetria – «невідповідність», «неразмірність». «Розміреність» позначає в Платона протилежність всьому хаотичному, неясному, позбавленому заходу. «Те, що розходиться і не приходить в згоду неможливо привести в гармонію» [16, Пір, 187С]. Навпаки, «невідповідність» – це синонім неподобства, відсутність краси і гармонії. «Неподобство чи є що–небудь інше,

що не рід невідповідності (ametrias), всюди позбавлений виду? Жодним чином не інше. Нерозумна душа потворна і не відповідна (ametron) «[16, Софіст, 228Б].

Про пропорційності в застосуванні до людських пристрастей багато говориться у діалозі «Філеб». «Отже, розрізнивши в достатній мірі чисті насолоди і насолоди, які по справедливості можна назвати нечистими, характеризуємо в нашому міркуванні сильні насолоди ознакою відсутності заходи (ametrian), а не сильні, навпаки, ознакою пропорційності (emmetrian). Встановимо, що насолоди, які мають велику величину і силу і бувають такими то часто, то рідко, відносяться до роду безмежного, в більшій чи меншій мірі проникають тіло і душу, інші ж насолоди віднесемо до числа відповідного «[16,» Філеб «, 52С].

Лише деякі, коли виникають пристрасті, «можуть віддати перевагу помірному (metroy) багато чому» і «тримати себе в належних межах», але у «більшості людей бажання непомірні (ammetros), і хоча можливо отримувати помірний прибуток, вони вважають за краще ненаситний прибуток» [16 , «Закони», XI 915 Е]. У діалозі «Філеб» ми зустрічаємо характерну для Платона думку про те, що «суміш» гине від відсутності «міри» (metroy) і «пропорційності» (symmetroy) і що помірність (metriotes) «усюди стає чеснотою і красою» [16, «Філеб», 64 Е].

Це головні тексти Платона, що стосуються проблеми гармонії і міри. Вони дають підставу судити, що Платон користувався категорією гармонії досить широко і трактував її далеко не однозначно. Ця широта – характерна риса філософії Платона. Тут ми виявляємо, по–перше, загально античне уявлення про космічне значення гармонії, про гармонійний устрій Космосу. По–друге, у Платона вельми відчутно вплив піфагорійської філософії з її переконанням в тому, що світову гармонію можна виразити в числових пропорціях.

Особливо цей вплив проявляється в діалозі «Тимей», де Платон, слідом за піфагорійцями, розвиває вчення про пропорції і аналізує пропорції п'яти тривимірних фігур, з яких, на його думку, Деміург створив світ.

Нарешті, по–третє, ми знаходимо у Платона таке ж уявлення про душу як гармонію, яке було і у піфагорійців. Власне платонівська концепція гармонії є продовженням піфагорійської і є спробою зв'язати гармонію з вченням про любов, з такими поняттями, як «відповідність», «міра», «розміреність», «симетрія». Тут яскраво проявилося якісне, змістовне розуміння гармонії Платоном.

Висновок.

Філософія моралі, як ви, я сподіваюся, зрозуміли, дуже складна як в теоретичному, так і в практичному відношенні дисципліна. Її світоглядний характер допомагає сформувати студентам правильне ставлення до себе і до оточуючих, але вимагає певних ментальних і психічних зусиль.

При правильному світовідношенні ми не відчуваємо тривоги, неспокою, страху, роздратування з любого приводу, ми не піддаємося різним маніпуляціям починаючи з батьків і наших друзів і закінчуючи ЗМІ. Стан нашої душі при правильному світовідношенні знаходиться в спокої або радості, що само по собі є запорукою міцного здоров'я як психічного, так і фізичного.

Бути щасливим – означає бути в гармонії з собою і своїм оточенням, все інше – гроші, кар'єра, особисте життя і т. ін. додасться, тому що успіх і удача притягуються до щасливих людей, роблячи їх ще радіснішими та позитивнішими.

На жаль рамки даного підручника не дозволяють більш детально пояснити як цього досягти, але хоча б задуматися над цією проблемою варто, чому може сприяти матеріал даної лекції.

Контрольні питання:

1. Які проблеми розглядає мета етика?
2. Які проблеми відносяться до прикладної етики?
3. Дайте порівняльний аналіз завдань мета етики та прикладної етики.
4. Як на вашу думку, причина світової кризи дійсно знаходиться у характері нашого мислення чи в чомусь іншому? Якщо у чомусь іншому – то й у чому?
5. Яка з перерахованих концепцій, на вашу думку, більш адекватно пояснює походження моралі і чому?
6. Сформулюйте своє відношення до аксіом холістичної парадигми.
7. Коли і де виникло матеріалістично–атеїстичне світобачення і чому, на вашу думку, воно так широко поширилося в європейській культурі?
8. Як ви вважаєте, яку роль у розвитку моральності відіграє виховання та освіта?
9. Як ви зрозуміли основну мету філософії моралі та сенс перерахованих завдань?
10. Як ви вважаєте, який характер носить «Моральний кодекс будівника комунізму» – декларативний або практичний?
11. Як ви вважаєте, чи з’являється пошук щастя дійсно загально людською проблемою і чому?
12. Чому нам потрібна духовна революція? Чи згодні ви з цією думкою?
13. Сформулюйте основні положенні піфагорійського вчення про Гармонію.
14. Розкрийте зміст основних аспектів вчення Піфагора про Гармонію.
15. Які нові категорії привніс у вчення про Гармонію Платон?

16. Який характер носить вчення про Гармонію Платона – етичний, естетичний, психологічний чи онтологічний? Поясніть.

Список рекомендованої літератури:

1. Аблеев С.Р. Несколько философских штрихов к новой научной картине мира. //Человек в социальном мире. – Тула: ЮК РС МПА, 2000. – №4. – С. 11–23.
2. Антология мировой философии, т. 1–2. – М.: Мысль, 1967–1971.
3. Аристотель.Соч. в 4–х т. – М.: Мысль, 1976.
4. Аристотель. Об искусстве поэзии. – М.: Мысль, 1957.
5. Воронцов В. Симфония разума: Афоризмы и изречения отечественных и зарубежных авторов.–М.:Художюлит–ра,1980.–704с.
6. Гесиод. Полное собрание текстов. Поэмы. Фрагменты. – М.: Лабиринт, 2001. – 256 с.
7. Гомер. Илиада. Одиссея./Пер. В.А. Жуковского . –М.: Наука, 2000.
8. Гречко П.К. Концептуальные модели истории. Пособие для студентов. – М.: Логос, 1995. – 144 с
9. Лекции по истории эстетики. Под ред. М.С. Кагана. – Л.: Изд–во Ленинградского ун–та, 1973.
10. Лосев А.Ф. История античной эстетики (ранняя классика). – М.: Искусство, 1963.
11. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон. – М.: Искусство, 1969.
12. Лосев А.Ф. Античный космос и современная наука // А.Ф. Лосев. Имя. Бытие. Космос. – М.: Мысль, 1993.
13. Мэнли П. Холл. Энциклопедия. – М.: Эксмо, 2003.
14. Островский Н.А. Как закалялась сталь.–М.:Правда,1985.
15. Платон. Сочинения в трех томах. /Под ред. В.Ф. Асмуса и А.Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1968.
16. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. В 2–х т. (Серия «Литературные памятники»). – М.: Наука, 1994.
17. Татаркевич В. Античная эстетика. – М.: Искусство, 1977.
18. Фрагменты ранних греческих философов. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. Подготовка издания А.В. Лебедева. – М.: Наука, 1989.
19. 2. Фрейд, З. Неудобства культуры / Зигмунд Фрейд. – М. : Азбука, 2010. – 192 с.
20. Шестаков В.П. Гармония как эстетическая категория. – М.: Наука, 1973.
21. Ямвлих. Жизнь Пифагора. – М.: Алетейа, 1998.

3.4. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

(Євген Борінштейн)

Розділ І. Ойкумени філософії освіти

1.1. Філософська сутність ойкумен освіти.

1.2. Місце та роль філософії освіти у системі знань (економічна складова).

Сьогодні філософська картина світу значно трансформувалася і продовжує динамічно перетворюватися, виходячи з розвитку сучасного суспільства. Інтернетизація, системи мобільного зв'язку, технологізація та інші явища, характерні для сьогоднішнього дня, докорінно змінили картину світу. Це не може не відбитися на змісті освітньої діяльності, її методологічних передумовах.

Сучасна цивілізація, на думку багатьох вчених, переживає епістемологічний, світоглядний, культурологічний, політичний та інші кризи, що виявляють себе в найрізноманітніших ситуаціях, на абсолютно різновекторних рівнях. Антиномії Канта розсовують межі свого існування. На жаль, ряд соціополітичних антиномій торкнувся і нашої країни. Так, незрозуміло, діють у нас юридичні закони (тобто, знаходимося ми в правовому полі) або не діють (або не знаходимося), чи Введена у нас нова система освіти або не введена.

В епістемологічній (науковій, теоретичній) площині така криза виражається у втраті критеріїв істини та об'єктивності (так звана) парадигматична криза. Все більш невизначеними і умовними стають такі категорії і поняття, універсалії як об'єкт, реальність, світ, знання, Освіта, виховання. Критерії істини і об'єктивності, що сформувалися в науковій картині світу ще в XVI–XVII століття і плідно працюють в рамках природничо–наукового підходу і техногенної цивілізації, сьогодні виявилися вичерпаними і сприймаються як анахронізми, які «заважають» розвиватися світу, суспільству і науковому знанню.

Сьогодні межі між світом фізичним, соціальним, культурним, символічним, екзистенціальним зрештою, сприймаються як дуже рухливі. Це не дає можливість встановити чітко виражені правила. Нехтування інтелектуальною власністю призвело до анархічної системи світогляду і світовідчуття. Більш того, все частіше символічні форми життя починають сприйматися як основні, первинні реалії буття. В рамках такого світосприйняття традиційно мислимий об'єктивний світ розглядається як ілюзорний.

Як мені видається, саме система освіти, що виконує роль агента первинної соціалізації протягом усього життя людини, може внести корінні зміни в сформовану картину світу, впорядкувати і систематизувати наші відносини за допомогою філософії освіти.

1.1. Філософська сутність ойкумен освіти

Сутність освіти та освітнього процесу сьогодні трансформовані. Найчастіше спотворюються як суть освіти, так і його роль в суспільстві. Значущим буде розгляд сенсу філософсько–освітньої діяльності.

Що стосується самої категорії «освіта», то в науковій літературі, немає однозначного визначення. Власне кажучи, це є однією з причин звернення до філософії. Під освітою зазвичай розуміють процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, додаючи до вже сформованого визначення своє розуміння особливостей освітнього процесу. У процесі освіти відбувається передача від покоління до покоління накопичених знань, умінь і навичок у всіх областях нашого життя і культури. Освіта здійснюється сукупністю освітніх установ, що складають у своїй цілісності освітню систему того чи іншого суспільства. Сама освітня система виконує, в першу чергу, дві основні нерозривно взаємопов'язані соціальні функції: навчання і виховання підростаючого покоління. Ці функції не тільки тісно взаємопов'язані, але і взаємопроникають один в одного. Отже, буде неправильним як відривати їх один від одного і абсолютно протиставляти, так і ототожнювати. У минулі епохи навчання було однією зі сторін практичної діяльності. Поступово в міру ускладнення суспільного життя, розвитку науки Освіта набуває самостійний характер, формуються особливі установи різного рівня і спрямованості, покликані навчати і виховувати представників нових поколінь для виконання різного роду діяльності. Для того, щоб сформувати найбільш цілісне уявлення про суть освіти в його контекстах: соціоісторичному, соціокультурному, соціопедагогічному, соціопсихологічному та інших, звернемося до його витоків.

Тут ми відразу ж зустрінемося не тільки зі смисловою сутністю освіти, а й з фактологічною передісторією філософії освіти, червоною ниткою проходить через інтелектуальну історію філософського мислення про освіту. Йдеться про визначальну роль грецької філософії з категорією пайдейя (від грец. **παιδεία** «виховання дітей», одне корінне з «хлопчик», «підліток»). Власне кажучи, під цей термін давньогрецької філософії мав на увазі формування дитини, освіту і виховання і в деякій мірі відповідав сучасному поняттю «освіта». Таке розуміння виникає в грецькій софістиці в V столітті до н. е., розробляється Платоном в діалогах «Держава» і «Закони», стає «предметом спеціальної рефлексії у Ісократа і Ксенофонта» [1] і проходить через всі класичні філософські системи в їх зв'язку з освітніми знаннями аж до початку XIX століття.

XIX століття – це століття науково–технічного прогресу, коли диференціація знання готує нас до більш точного визначення понять для отримання конкретних результатів у кожній області. Звідси розвиваються різні напрямки освітньої діяльності: 1) освіта як персоніфікована система передачі від покоління до покоління накопичених знань, умінь і навичок у всіх сферах життя; 2) освіта як система життя суспільства; 3) освіта як соціальний інститут.

Сам же термін «філософія освіти» виник у першій чверті XX століття, а становлення філософії освіти, як самостійної дисципліни, відбулося в другій половині XX століття.

Своїм походженням «Філософія освіти» зобов'язана: 1) безперервній взаємодії різних філософських течій з системою освіти і освітнім досвідом поколінь; 2) розумінню вирішальної ролі освіти в подоланні бідності і самореалізації особистості; 3) осмисленню розвиненими державами вирішальної ролі вищої освіти в духовному, економічному і соціальному розвитку суспільства.

Звідси спрямованість філософії освіти на вивчення освітнього знання в контексті його осмислення, що неможливо без прагнення до пізнання, осягнення філософської суті освітньої діяльності. Тоді зрозуміло, що філософія освіти розглядає розвиток людини і систему освіти в нерозривній єдності.

Отже, **сучасна освіта** повинна бути спрямована на розвиток особистісних якостей людини, формування і розвиток його креативних здібностей, моральних цінностей, професійних компетенцій.

Під **сучасним вихованням**, перш за все, необхідно розуміти цілеспрямоване створення умов для розвитку, навчання і освіти людини, систематичне виявлення проявів таланту кожної конкретної особистості. Під **сучасним навчанням** мною розуміється процес оволодіння знаннями, вміннями, навичками до інтеграції цілеспрямованої освіти для досягнення ряду фундаментальних, базисних компетенцій сучасної особистості, які можуть забезпечити готовність людини до постійної самореалізації та взаємної адаптації, а саме:

☺ компетенція безперервної освіти, без чого неможливий розвиток особистості, відбувається тільки її регрес;

☺ інформаційна компетенція, що впливає на здібності осмислення інформації і швидкість отримання необхідних знань;

☺ соціокультурна компетенція, що дає можливість особистості максимальної творчого життя і обміну думками, умінням розуміти і приймати роль іншого;

☺ соціополітична компетенція, що визначає можливості особистості у сфері створення держави максимальних можливостей, що відстоює інтереси своїх громадян;

☺ інтелектуальна компетенція, спрямована на створення прагнення у особистості до постійної рефлексії.

Навчання у своїй генеральній спрямованості має сприяти трансформації особистості в контексті об'єктивно існуючих уявлень про моральні цінності та цінності буття. Тільки система професійного навчання (Вища школа) дозволяє особистості максимально позитивно для себе і суспільства самореалізуватися. Отже, необхідна система технологій, що формує у особистості прагнення до отримання професійної освіти, шляхом отримання перерахованих вище мною компетенцій і усвідомлення особистістю необхідності навчання у вищій школі.

Таким чином, сучасна філософія освіти потребує вироблення технологій, спрямованих на креативний розвиток особистості, створення у неї прагнення отримувати якісну освіту на кожному етапі свого розвитку.

Технології якісної освіти повинні ґрунтуватися на філософському фундаменті, який виступає як регулятор тих чи інших освітніх систем, тієї чи іншої освітньої діяльності.

Освітня діяльність пов'язана з освоєнням і використанням вироблених в історичному розвитку соціокультурних способів зміни і перетворення дійсності, зафіксованих в певних установках, нормах, програмах, які задають деяку концепцію цієї діяльності.

Необхідно створити стратегію освіти, виробити технологію розвитку творчої особистості, користуючись символічними образами, створити ойкумену освіти.

Традиційно під ойкуменою розуміється «населена частина суші, що включає всі заселені, освоєні або іншим чином залучені в орбіту життя суспільства території» [2, с. 834].

Під **ойкуменою освіти** я розумію систему основних універсалій освітньої діяльності, що не мають меж і спрямованих на розвиток креативності в особистості, соціальних групах і суспільстві.

Найважливішим фактором освоєння нової якості «володіння технологіями» в ойкумені освіти є використання і розвиток **гуманітарних технологій** як способів комунікації і прийняття рішень, спільного мислення і почуття, творчої взаємодії і самореалізації на основі категоричного імперативу моралі. Це дає можливість зберігати, розвивати і підтримувати адекватну самоідентичність людини в різноманітному світі інформаційної трансформації, в світі новітніх пост – пост – і пост – пост – пост – модернізаційних технологій. Саме в такому світі можливі найрізноманітніші формати «пробудження людського в людині»: способи рефлексії і саморефлексії, моделі взаємодії між людьми, розробка дизайну «образів життя», творчий розвиток особистості, створення системи логістики в міжлюдських відносинах. Все це стане звичайним, природним і необхідним у світі прекрасного сьогодні.

Чи не є дана система соціальною утопією? Як подивитися... Утопії мають специфіку часто збуватися, реалізовуватися, виходячи з волі людей. Наприклад, роман Володимира Войновича «Москва 2042» вже реалізувався значно завчасно.

Отже, технічний, технологічний світ повинен включати в себе гуманітарне знання, що становить основу нашого життєдіяльності. Тим, хто не розвинений «гуманітарно», не відповідає рівню мислення і глибині почуття Ойкумени життя, буде складно скористатися багатьма її технологічними перевагами.

Тому сучасна філософія освіти XXI століття покликана сприяти формуванню індивідуальних освітніх маршрутів для особистості, враховуючи її складні диференційовані схильності, здібності та інтереси через розвиток багатокомбінованих компонентів освітнього середовища.

Трансформація соціуму, його діяльнісного початку, характерна для сучасного етапу суспільного розвитку, поступово поширюється на таку специфічну сферу, як освіта. Інформатизація суспільства створює для цього важливу передумову. Специфіка глобалізації світу зумовлює необхідність вирішення найважливіших для України завдань: збереження та розвитку національної системи освіти, її інтеграції у світовий освітній простір та забезпечення конкурентоспроможності на світовому освітньому ринку.

Зробити це можливо лише за умови утворення високої якості. У сучасному розумінні давати якісну освіту означає давати таку освіту, яка є базою для життя і творчості в інформаційному суспільстві. Якісна освіта – це не тільки передача глибоких знань, а й формування таких знань і навичок, потреба в яких породжується саме інформаційним суспільством. Питання якраз і полягає в тому, чи можуть нинішні університети, з їх адміністративним устроєм, інфраструктурою, оснащеністю, кадровим складом, вирішити зазначені завдання.

Практика показує, що традиційним навчальним закладам необхідні зміни, і здійснити їх виключно силами професійного освітнього співтовариства неможливо. Якщо країна не хоче застрягти в минулому, то приведення системи освіти у відповідність до сучасних вимог має бути усвідомлено як найважливіша Національна мета, на досягненні якої суспільство і держава концентрують необхідну політичну волю, матеріальні та інтелектуальні ресурси.

Без сумніву, освіта є сукупністю «систематизованих знань, умінь і навичок, набутих індивідом самостійно або в процесі навчання в спеціальних навчальних закладах [3, с. 207]. У той же час вища освіта являє собою сукупність систематизованих знань і практичних навичок, що дозволяють вирішувати теоретичні і практичні завдання за професійним профілем, тобто за профілем підготовки, використовуючи і творчо розвиваючи сучасні досягнення науки, техніки і культури [4]. Мета такої освіти – підготувати конкурентоспроможну особистість, затребувану на ринку праці, розвинути у студентів потребу в самовизначенні, зацікавленість в знаннях. При цьому ключовими завданнями виступають ціннісні орієнтації, спрямовані не тільки на мотиви економічного (доходи, прибуток, рівень власного благополуччя), а й гуманістичного характеру (людська особистість, духовні цінності, творча самореалізація). Необхідно підкреслити, що найважливішим завданням вищої школи я вважаю не тільки комплексне навчання, а й формування творчої, діяльної особистості, здатної до самовдосконалення, самореалізації і вихованої на ідеалах гуманності. Безумовно, така особистість формується в ході навчання і виховання.

У сучасному трансформується соціокультурному суспільстві навчання і виховання, що відповідають найвищим стандартам, можливі тільки при якісній освіті в цілому і зокрема (у спеціалізаціях). Якісна освіта завжди (!) індивідуалізований.

Ґрунтуючись на моєму досвіді роботи в різних навчальних закладах, а саме: Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, навчально–освітня програма «Південноукраїнський Єврейський університет Хабад–Одеса», Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вважаю за доцільне рекомендувати для забезпечення високої якості освіти в Україні наступні заходи:

● наявність сучасної літератури, відповідно до вимог вихователів–вчителів–викладачів та інтересів молоді;

● створення висококваліфікованих викладацьких кадрів, готових постійно вдосконалюватися;

● запрошення фахівців для зустрічей з підростаючим поколінням та вчителями / викладачами;

● індивідуальне тестування всіх учасників освітнього процесу силами професійних психологів;

● індивідуальне тестування молоді з проблем соціальної адаптації / дезадаптації, виявлення особистісних характеристик, знань;

● широке використання Інтернет–технологій при навчанні;

● проведення додаткових занять з дисциплін, в яких у учнів спостерігаються знання, що не відповідають високим професійним стандартам;

● систематична творча робота молоді, що виражається в: обов'язковій участі в конференціях; написанні тез і статей; проведенні соціологічних досліджень; захисті рефератів.

Як мені видається, можна виокремити такі сутнісні засади Ойкумени філософії освіти в сучасному українському суспільстві:

☼ розвиток системи «доданої освітньої вартості»;

☼ використання особистісного і компетентнісного підходів в освітній діяльності для розвитку здібностей особистості, її успішної самореалізації [5];

☼ створення методології творчого розвитку особистості для максимальної реалізації її потенціалу. Прообраз такої системи створений на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державної установи «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Укладено договори між кафедрою та організаціями, спрямованими на розвиток креативних здібностей особистості: Міжнародна громадська організація «Міжнародний центр розвитку та лідерства», що проводила комплексне дослідження системи захисту дітей в Україні – Hope and Homes for Children (весна–осінь 2016), організація з Нідерландів, що підтримує та курирує розвиток системи раннього втручання (соціальний проект) в Україні – SOFT tulip, британська організація – BRITISH COUNCIL, українська організація – Благодійний фонд «Молода громада» та іншими. На базі кафедри створено «Школу логістики», навчальну систему створення проектів, спрямованих на соціокультурну діяльність;

☼ консолідація потенціалу сім'ї, школи, в тому числі і вищої, і соціуму в розвитку духовно–морального виховання молодого покоління. Без моральних

пріоритетів, як я безумовно переконаний, всі інші заходи і зусилля не мають ніякого значення;

☼ координація і масове поширення системи соціокультурного виховно–освітнього простору в організаціях освіти, як спеціально організованої сфери, структурованої системи різноманітних факторів і умов становлення інтелектуального потенціалу особистості;

☼ формування навичок, необхідних для життя в сучасному техногенному суспільстві: активне прагнення до пізнавальної діяльності, критичне мислення, креативність, комплексна уява, навички комунікації, емпатії та колективної роботи, соціальна ефективність, толерантність, мультикультуралізм.

Ойкумена філософії освіти сьогодні вкрай важлива для українського суспільства як система втілення базові цінності, цілей і якостей сучасної особистості, сучасного суспільства. Важливою умовою ойкумени філософії освіти є прагнення створення технології самореалізується гуманістичної креативної особистості, що ґрунтується на пріоритетах свободи!

1.3. Місце та роль філософії освіти у системі знань (економічна складова)

У сучасному світі освіта є одним з найважливіших факторів, що забезпечують економічне зростання, культурний рівень, соціальну стабільність і розвиток суспільних інститутів. Рівень освіченості населення, розвиненість освітньої та наукової інфраструктури стають неодмінною умовою соціоекономічного, соціокультурного розвитку.

Аналізуючи систему освіти, що склалася в Україні, слід зазначити, наявність варіативних освітніх програм, що представляють населенню можливості вибору професії, самореалізації особистості на практично будь–якому етапі її життєдіяльності. Разом з тим освіта в українському суспільстві недостатньо націлена на формування практико–орієнтованих навичок. Випускники освітніх установ в значній мірі виявляються непідготовленими до успішного самостійного життя, професійного зростання і соціальної самореалізації. Залишається актуальним завдання успішної соціалізації випускників загальної та професійної освіти.

При цьому необхідно враховувати, що, в умовах ринкових відносин, освіта є ще й освітньою послугою. Тобто, освіта де–факто уявляє собою економічну категорію. Невизнання цього факту, орієнтація на застарілі ідеологічні догми перешкоджають його подальшому розвитку в умовах сучасних економічних відносин, що складаються в українському суспільстві. Відповідно, необхідно адекватне економічній науці і освітнім тенденціям в ній, тлумачення відповідних термінів і понять, розвиток понятійного апарату.

У той же час існуючі трактування мають обмежувальний характер. Наприклад, «виробництво» традиційно зводиться до сфери матеріального виробництва, «товар» розуміється тільки як матеріальна цінність і тому подібне, але сучасний розвиток вимагає нового, більш широкого розуміння

специфіки ринку праці, безробіття, економічної поведінки, економічної культури, економічної свідомості, інших категорій, що мають безпосереднє відношення до економічних відносин і мало присутнім в сучасному освітньому українському просторі.

Динаміка розвитку ринку праці, обумовлена сучасними трансформаційними процесами в економіці України, вплинула на специфіку вимог, що пред'являються до кваліфікованих робітників і фахівців у різних сферах професійної діяльності. І в сфері освіти йдуть процеси реорганізації та модернізації виробництва освітніх послуг: нові учасники на ринку освітніх послуг; потужний ціновий тиск на традиційних постачальників послуг; злиття і поглинання навчальних закладів різних ступенів системи безперервної освіти; нові організаційні форми реалізації послуг, особливо в галузі додаткової освіти; поява нових освітніх технологій.

Вибір інноваційного типу розвитку, створення і впровадження наукомістких технологій, зростаюча роль знань та інформації в соціально–економічному розвитку країни породжують масовий попит на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців. Таким чином, роль професійної школи значно трансформується, враховуючи сучасні тенденції в економічному розвитку держави.

Традиційно наша професійна школа здійснює три основні групи функцій: професійно–економічну, соціальну та гуманістичну. При цьому доведено, що відносна рівновага у здійсненні цих функцій можлива лише при стабільному розвитку суспільства і держави. Як мені здається, рівновага в реалізації цих функцій є ще й умовою стабільного розвитку самого навчального закладу, області, держави. Дисгармонія в реалізації цих функцій свідчить про серйозні проблеми в роботі системи «держава – суспільство – освіта – особистість». Принциповою є та обставина, що функціям професійної освіти відповідають цінності, домінуючі типи мотивацій у осіб, залучених до сфери професійної освіти, особливості їх поведінки. Даний набір втілюється в соціальні позиції.

На жаль, процедура подібної трансформації відбувається в українському суспільстві зі значними недоліками. Мені бачиться кілька причин недоліків.

По–перше, професійно–економічна функція не виконується в повній мірі. Ні студенти, ні школярі не отримують належних професійних навичок і, як і їхні батьки, в більшості своїй не орієнтується в сучасних економічних умовах. Ринок праці як «сфера формування попиту і пропозиції» [6, с. 366] представляє для них велику темну пляму. Навчаються випускники вузів і шкіл на своїх помилках, набивши чимало шишок, змінивши жодне місце роботи, часто отримуючи спеціальність, яка не приносить їм ніякого задоволення.

По–друге, сучасна освіта в Україні спрямована на що завгодно, тільки не на розвиток гуманістичних тенденцій освіти. Постійно скорочується кількість годин гуманітарного циклу. Ряд предметів видозмінили як свою назву, так і зміст. Так, замість «Культурології» викладається «Українська культура», замість «Історії» – «Історія України». В результаті сучасні студенти отримують

мало інформації про процеси, що відбуваються в суспільстві, не завжди поведінка молоді ґрунтується на морально–етичних нормах.

По–третє, професійна школа сьогодні повинна виконувати і культурну функцію. Тільки тоді особистість буде всебічно цілісною, яка прагне зберегти індивідуальне своєрідність.

Враховуючи ту обставину, що професійна школа – масовий соціальний інститут, який, реалізуючи принцип безперервної освіти, супроводжує людину протягом всього його активного життя, справедливо відзначити важливість ролі у формуванні особистості громадянина в сукупності її професійних, соціокультурних, духовних якостей, аксіологічних основ її розвитку, забезпеченні соціальної стабільності в державі.

Розглядаючи функції професійної освіти з метою визначення його віддалених і безпосередніх цілей і формулювання завдань по їх досягненню, необхідно врахувати, що у будь–якого соціального інституту є як явні, виражені в сформульованих цілях і завданнях, так і латентні (неявні) функції, які проявляються лише з плином часу і певною мірою відрізняються від декларованих цілей і завдань. Наприклад, характер реалізації соціальних функцій вищою освітою в нашій країні традиційно такий, що, незважаючи на проголошення (відповідно історичним етапам) соціальної однорідності, стирання відмінностей між представниками окремих категорій населення в доступі до вищої освіти, загальної доступності якісної вищої освіти і тому подібне, наростали і продовжують наростати процеси соціальної диференційованості. Уникнути надто глибокого розшарування – одне з основних завдань сучасного українського соціуму.

Сьогодні стає очевидним, що сучасна освіта в Україні відчуває гостру нестачу економічних знань. Болонський процес перетворив національних і регіональних економічних агентів в суб'єктів глобальної економіки знань. Разом з тим більшість керівників органів місцевого самоврядування, підприємств та інших економічних інститутів не володіє необхідними знаннями про тенденції, що відбуваються в глобальній економіці [7]. Отже, вектор відповідальності за виробництво і розподіл подібних знань буде зміщуватися до регіональних університетів, які стануть провідним суб'єктом формування «нової економіки». Адже тільки освіта може забезпечити з'єднання кваліфікованих працівників зі знанням [8].

Економічні знання як ніякі інші безпосередньо пов'язані з глобалізацією економічних відносин, багатогранністю суспільного відтворення. Сьогодні дуже активно відбувається пошук нових взаємин між наукою, суспільством, державою та економікою. Трансформація науки призвела до трансформації освіти. Сфера освіти в даний час є окремою самостійною економічною галуззю і «відображає цілий комплекс відносин, що складається в системі навчання, що дозволяє в економіці виділити наступні ланки: економіку вищої школи, економіку дитячих дошкільних установ, економіку загальної середньої освіти та інше» [9, с. 349]. При цьому для держави безумовно важливим буде ефективність вкладень у галузь. Отже, аналізуючи освіту, ми повинні

враховувати економічний аспект розуміння категорії, коли вона аналізується як «галузь економіки, господарства країни, що об'єднує організації, установи, підприємства, зайняті навчанням, вихованням, передачею знань, випуском навчальної літератури, підготовкою вчительських кадрів» [6, с. 262].

Освіта виконує ряд функцій, але як основоположні я виділив би наступні: розвиток особистості (в найширшому сенсі, включаючи соціалізацію і адаптацію, моральні імперативи); формування відносин між людьми (дана функція часто впливає на соціальну кар'єру індивіда); культурна інновація (передача і створення культурних традицій); економічна (відтворення кваліфікованої робочої сили). Всі перераховані вище функції в економічному контексті припускають інвестиції в людину як вищий пріоритет.

Однак необхідно враховувати, що в XXI столітті, в результаті глобалізації створено світовий освітній простір, що об'єднує освітні системи різного типу і рівня, значно розрізняються за соціокультурними традиціями, своїм якісним станом. У світовій системі освіти з урахуванням економічного фактору можна виділити наступні тенденції: доступність освіти і забезпечення права на освіту всім бажаючим; збільшення спектру заходів, спрямованих на розвиток здібностей учнів; розростання ринку освітніх послуг; розширення мережі вищої освіти; постійне оновлення та коригування освітніх програм у зв'язку з трансформацією вимог ринку.

Для світового освітнього простору можна вважати характерними такі тенденції:

1) орієнтація на перехід до масової вищої освіти;

2) поглиблення міждержавного співробітництва в освітній сфері (Болонський процес, міжнародні проекти типу Еразмус (програма, спрямована на забезпечення мобільності студентів країн Європейського Союзу), Лінгва (програма підвищення ефективності вивчення іноземних мов) тощо.);

3) розвиток системи відкритої освіти, яка являє собою єдине інформаційно–освітнє середовище, що об'єднує інформаційні та телекомунікаційні засоби та дистанційні освітні технології.

На мою думку, світовий освітній простір в умовах трансформації суспільства має бути спрямований на збільшення соціокультурної складової за рахунок більш поглибленого вивчення людиноорієнтованих наукових і навчальних дисциплін (культурології, історії світової культури, соціальної філософії та інших).

При вивченні тенденцій, характерних для світового освітнього простору, необхідно враховувати, що експансія інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя призвела до його глобалізації. У той же час держави велику увагу приділяють збереженню сформованих національних традицій і національної ідентичності. Цьому сприяють сформовані в світі освітні моделі. Ці моделі необхідно аналізувати у системній площині. Таке можливо у повній мірі тільки у предметному полі філософії освіти.

Виділимо наступні освітні моделі. Американська модель: молодша середня школа–середня школа–старша середня школа – дворічний коледж –

чотирирічний коледж в структурі університету – магістратура–аспірантура. Французька модель: єдиний коледж–технологічний, професійний та загальноосвітній ліцей–університет–магістратура–аспірантура. Німецька модель: загальна школа–реальне училище, гімназія і Основна школа – інститут і Університет – аспірантура. Англійська модель: об'єднана школа–школа–Коледж–Університет–магістратура–аспірантура. Справедливо було б також виділити трансформаційну освітню модель, існуючу в багатьох країнах перехідного типу. Наприклад, при розпаді СРСР новостворені держави взяли за основу радянську систему освіти, додавши свою специфіку розуміння освіти. Так, українська та російська модель освіти складаються з наступних навчальних закладів: загальноосвітня школа – повна середня школа, гімназія, ліцей–коледж – інститут, Університет, Академія – магістратура – аспірантура – докторантура. Цікаво буде простежити якісні показники даних моделей.

Звичайно, структура світового освітнього процесу відображає розвиток національної системи кожної країни та її регіонів, але важливим є вплив глобалізаційної, трансформаційної та економічної складових сучасної освіти. Дана стаття спрямована на аналіз місця і ролі освіти в системі економічних знань, оскільки, як мені здається ринкові відносини, конкуренція різних форм власності, які стали об'єктивною реальністю сьогоднішнього дня, змінюють стиль і сенс життєдіяльності особистості і суспільства, а також звичайні цінності, ціннісні орієнтації, відносини між людьми.

Ринок ставить свої особливі вимоги до якості, змісту і форм організації освіти, які, в свою чергу, обумовлюють якість ринкових відносин, підвищують соціальне значення освіти. В умовах трансформування економіки, формування ринкової економіки, інституційних перетворень зростає економічне значення освіти і його економічної функції. Економічне зростання України, економічні перетворення значною мірою залежать, перш за все, не від універсальних, загальноринкових уявлень і аналогій, а від інтелектуального потенціалу, що використовується на підставі філософії освіти і панування наукового знання. Тому особливе значення має система вищої освіти як сукупність систематизованих знань і практичних навичок, які дозволяють вирішувати теоретичні та практичні завдання за професійним профілем.

В економічному науковому знанні присутні різні трактування концепції вищої освіти. Виділю найбільш популярні з них.

1. Придбання професійних навичок, які можливо використовувати в подальшій життєдіяльності.

2. Забезпечення інтелектуального фундаменту і підготовки, які дозволяють відповідно до трансформаційних тенденцій сучасного суспільства швидко адаптуватися до змін, вимог ринку і легко оволодіти необхідним набором спеціальних професійних навичок і знань.

3. Заключна стадія процесу відбору молоді, що володіє основними інтелектуальними якостями, що вимагаються для різної професійної діяльності. Це розуміння відоме ще з часу Стародавньої Греції.

4. Особистісний розвиток індивіда.

Звичайно, держава вибирає залежно від цінностей і потреб найбільш оптимальну концепцію. Так, в Україні вуз сьогодні – це навчально–науковий виробничий і підприємницький комплекс. Звідси в українському суспільстві перевага віддається другій моделі розвитку вищої освіти.

Хоча найчастіше роботодавці піднімають планку до вимог придбання професійних навичок. Їх можна зрозуміти, адже в епоху глобальної конкуренції саме професійна підготовка працівника забезпечить більший коефіцієнт корисної дії. Професійна підготовка є специфічна сфера інвестування в людський капітал, пов'язана з нагромадженням знань в конкретній галузі.

Впровадження елементів міжнародної торгівлі дало можливість зробити цікаві висновки. Країни, які виробляють блага, що дають широкі можливості для професійного навчання, мають більш високі темпи економічного зростання, в порівнянні з країнами, що спеціалізуються на благах, виробництво яких пов'язане з меншим терміном навчання. Країни, що конкурують на однаковому типі товарів, можуть потрапити в порочне коло, який веде їх від низького рівня професійної підготовки до низького економічного зростання, а звідти знову до низького рівня підготовки. Якщо країни накопичують виробничий досвід виготовлення продукту, який можуть ефективно виробляти, вони цим самим інтенсифікують свої вихідні переваги. Ця модель узагальнює також необхідність у захисті нових галузей промисловості, які не можуть ефективно розвиватися в нестабільному середовищі. Якщо їм не допомагати, така політика призводить до обмеження можливостей споживання товарів, які потребують ви–соком змісті професійної підготовки.

Але, безумовно важливою є і проблема інвестицій в освіту. Інвестиції в освіту повертаються великими конкурентними досягненнями і країни, які більше інвестують в освіту, матимуть здатність конкурувати. У вузі студент повинен отримувати знання, які вплинуть на все його подальше життя і розвиток всього суспільства. З розвитком суспільства і підвищенням ролі знань неминуче виникає питання про джерело знань, який поступово стає головним фактором виробництва. Цим джерелом є здібності людини, які народжують знання і всі інші їх матеріальні форми впровадження. Розвиток здібностей людини стає головним способом і головною метою розвитку суспільного виробництва.

Таким чином, прискорений економічний розвиток багатьох країн в останні два століття, як свідчать статистичні дані та теоретичні дослідження, став наслідком впливу науково–технічного прогресу як рушійної сили зростання продуктивності праці та ефективності суспільно–економічних відносин.

Суспільна думка давно оцінила колосальну роль філософії освіти і наукового знання для економічного і духовного зростання, підвищення добробуту суспільства. Ще Адам Сміт порівнював прибуток суспільства від знань і трудових здібностей людини з прибутком від вкладень в «дорогу машину».

Сьогодні Україна ще має потенціал модернізації суспільства на сучасному освітньому та науковому рівні: високоосвічену інтелектуальну еліту, кваліфіковані та наукові кадри. Але з кожним роком цей потенціал зменшується. Завдання держави і суспільства – не втратити історичний шанс і, осмисливши стратегічні цілі, стати на шлях кардинальних інституційних перетворень.

В сучасному суспільстві роль освіти стає пріоритетною, а зміст освіти виступає одним з факторів економічного і соціального прогресу суспільства і має бути орієнтованим на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації, як в особистісному, так і в професійному плані. Система освіти націлена на забезпечення адекватного світовій спільноті рівня загальної та професійної культури кожної окремо взятої людини, рівня розумового розвитку особистості, її професійної кваліфікації та професійної компетентності.

Але вищий рівень освіти – її гуманна і гуманітарна складові без яких не може бути мови о розвитку особистості, суспільства, держави. А вища потенція вищого рівня освіти – це саме вища освіта.

Література

1. Пайдейя [Электронный ресурс]. Режим доступа: http:// dic.academic.ru ›dic.nsf/enc_philosophy…ПАЙДЕЙЯ.

2. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. Москва.: «Большая Российская энциклопедия»; Санкт–Петербург.: «Норинт», 2002. 1456 с.

3. Социологический энциклопедический словарь / [ред.–координатор Г.В.Осипов]. Москва.: ИНФРА М–НОРМА, 1998. 488 с.

4. Высшее образование [Электронный ресурс]. Режим доступа: http: //slovari.yandex.ru›~книги/БСЭ/Высшее образование/.

5. Вербицкий А. А., Ларионова О. Г. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции. Москва.: «Логос», 2009. 336 с.

6. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва: ИНФРА–М, 2007. 495 с.

7. Крапивный И. Проблемы устойчивого развития экономики Украины // Механізм регулювання економіки. 2004. №3. С.179 – 184.

8. King A. ТЬе Chenging Pace of Accauntability: Monitoring and Assessing Institutional Performense in Higher Education // The Journal. 2000. Vol. 71, № 4, pp. 411–431.

9. Экономическая теория (политэкономия) / Под общ. ред. В. И. Видяпина, Г.П. Журавлевой. Москва.: ИНФРА–М, 2007. 640 с. С. 349.

Розділ ІІ. Концепти гуманізації і гуманітарізації вищої освіти в Україні

2.1. Гуманізація і гуманітаризація як фундамент філософії освіти.

2.2. Базиси гуманізації і гуманітаризації вищої школи.

Розвиток системи української освіти, спрямований на її адаптацію до європейської системи цінностей і координат, світового досвіду освітніх систем, освітніх потреб особистості, соціуму, держави, суспільства, виробництва обумовлює її сутнісні зміни. У контексті ідеології ЮНЕСКО (Женева, 2004), сучасна освіта одночасно включає виховання, навчання, формування світогляду особистості, що обумовлює розгляд як способів освоєння освітніх програм, так і типів освітніх програм, детермінованих стратегією суспільного розвитку і не обмежених ні в часі, ні у формі освіти.

Я розумію під **системою освіти** соціокультурний комплекс державних і недержавних освітніх програм і навчальних закладів усіх рівнів від дитячого садка до вузу, спрямований на формування людини і скоординований єдиною доктриною цілей, потреб і установок суспільства, заснованих на пріоритетах моралі і загальнолюдських цінностей.

Отже, одним з основоположних предметів обговорення є гуманізація і гуманітаризація освіти як фундамент побудови системи філософії освіти в сучасному суспільстві.

2.1. Гуманізація і гуманітаризація як фундамент освіти

Категорія **гуманізації** розшифровується виходячи з орієнтації на реалізацію світогляду, в основі якого лежить повага до людей, турбота про них, переконання в їх визначальних можливостях до самовдосконалення і постійного безперервного розвитку.

Традиційно під **гуманізацією освіти** розуміється «система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти і технології навчання, орієнтованих на вдосконалення особистості, що займає центральне місце в структурі суспільних відносин» [1].

У сучасному українському суспільстві проблема гуманізації освіти стоїть особливо гостро. Це пов'язано з наступними недоліками в існуючій системі освіти: відсутністю концепції гуманізації освіти як такої; часткове або повне неувага до розвитку творчого потенціалу особистості учня; слабким інформаційним забезпеченням навчального процесу; тавталогічним і компіляційним характером навчання; домінуванням інформаційно–об'ємної системи освіти над інтелектуально–перетворюючої і соціокультурною; зниженням якості освіти; падінням інтересу учнів до навчання; погіршенням духовно–моральної атмосфери в навчальних закладах.

До того ж, затрималася зміна поколінь педагогів, призвела до того, що педагогічні орієнтири, якими керуються представники старої школи, стали далекі від реального життя, від демократизації суспільства, його орієнтації на постмодерністську дійсність.

Гуманістична філософія освіти, що керується принципами нового педагогічного мислення, заснованими на особистісно–орієнтованому підході та

індивідуалізації освіти, спирається на широкий теоретичний фундамент, збудований представниками різних наукових шкіл, які за новим розглядають механізми формування і перевірки нових концепцій і знань, особливості побудови сучасних теорій. Таким чином відтворюється відомий закон діалектики–закон заперечення заперечення. Наслідком цього є те, що повсюдно відбувається трансформація провідних педагогічних концепцій або їх суттєва корекція.

Сучасне сприйняття освіти визначається процесами гуманізації, тобто орієнтацією на духовно–моральні цінності. Нова гуманістична свідомість, що формується в процесах перетворення цивілізації в цілому, природно орієнтована на інший, ніж раніше, стиль педагогічної діяльності і спілкування, на діалоговий режим навчання і виховання, на соціокультурні початку способу життя дитини, на демократичні норми самоорганізації всієї його діяльності. Таким чином, простежується тенденція синтезу гуманістичних, демократичних і соціокультурних цінностей освіти.

Однак створення цілісної системи гуманізації освіти можливе лише за наявності концептуального підходу та розуміння гуманітаризації освіти.

Гуманітаризація заснована на орієнтації будь–яких видів людської діяльності (освіти, навчання, творчості, спілкування, праці та інших) на досягнення гуманітарних наук.

Гуманітаризація освіти має на увазі ціннісно–орієнтаційне наповнення освітньої програми гуманітарним змістом, тобто передбачає включення в навчальний процес циклу гуманітарних дисциплін і залучення молоді до гуманістичних цінностей. Гуманітаризація освіти орієнтована на створення концепції соціально–гуманітарних дисциплін з метою гуманізації об'єкта дослідження (особистості, молоді, студентства). Тобто йдеться про концепцію формування особистості на основі цінностей гуманізму за допомогою системи соціально–гуманітарних дисциплін.

Тому в повному обсязі гуманізація і гуманітаризація освіти, на мій погляд, можливі тільки в рамках вищої школи.

Гуманітаризація освіти має своєю метою зведення до мінімуму негативних наслідків практично–раціонального пізнання, що не враховує в своєму абсолюті морально–моральні орієнтири, а тому характеризується бездуховністю, моральним нігілізмом, відсутністю ціннісної орієнтації на прояв милосердя. Сучасна ситуація в Україні частково зумовлена саме такими підставами, посиленими перевагою ефемерної геополітики над загальнолюдськими цінностями.

Гуманітаризація освіти передбачає формування гуманістично орієнтованої інформаційної культури, що включає в себе вироблення наступних цінностей: віддачі переваг цілепокладанню перед доцільністю; усвідомлення шкоди догматичних рішень; безперервне формування у майбутніх фахівців умінь і потреб здійснювати свою професійну діяльність в інтересах людини; превалювання категоричного імперативу над всіма іншими принципами.

Видається важливим, особливо для сучасного українського суспільства, створення цілісної системи вищої освіти, що орієнтується на мислячу соціально–гуманітарну особистість.

Непорушно–першорядну значимість гуманітаризація освіти набуває для технічних вузів. Значення різнобічної гуманітарної освіти для майбутніх інженерів, фахівців технічного профілю, усвідомлення ними самоцінності власного життя і життя оточуючих їх людей і природи можна аргументувати наступними підставами: гуманітарна освіченість сприяє емоційному розвитку індивідів, а тому робить їх більш відкритими для різноманітної інформації, активізує діяльність їх інтелекту і полегшує освоєння будь–якої професії; гуманітарна освіченість є несучою конструкцією духовності майбутніх інженерів, яка характеризується височиною їх думок, бажань і мотивацією вчинків; гуманітарна освіченість зумовлює нормальний психічний та соціокультурний розвиток особистості, тим більше піддається впливу техносфери; гуманітарна освіченість виступає центральноутворюючою ланкою всієї людської життєдіяльності, впливаючи на взаємну соціальну адаптацію індивідів, соціальних груп, соціальних спільнот і впливаючи на техноетичне сприйняття дійсності.

Основні цінності гуманітарної освіти визначаються наступним чином: відповідальність за загальнозначущі цінності, вільне світоглядне самовизначення, загальнокультурна компетентність, особистісна самоактуалізація в культурі і житті.

Традиційно вирішення проблеми гуманітаризації освіти здійснюється за допомогою посилення впливу дисциплін гуманітарного циклу. Аналіз джерел показав «що у зарубіжній вищій школі обсяг гуманітарних дисциплін у навчальних планах для підготовки інженерних кадрів становить близько 40%» [2]. У той же час в системі російської вищої освіти «на загальні гуманітарні та соціально–економічні дисципліни відводиться в середньому 25% всього фонду навчального часу» [2]. Скільки становить обсяг гуманітарних дисциплін в українських вузах технічного профілю, не знає ніхто.

Як мені видається, для забезпечення результативності гуманізації та гуманітаризації освіти вищої школи необхідно виконати ряд умов.

☼ По–перше, гуманітаризація освіти – це складний навчально–виховний процес, який не може обмежитися вузькими і ізольованими академічними функціями, а значить, в ньому повинні взяти участь всі викладачі вузів. Молоді потрібні знання, вміння та навички, які можна використовувати в подальшій діяльності, як практичній за фахом, так і науковій. Повинна бути побудована чітка система викладання, отримання знань для виявлення потенціалу творчої особистості. Я б навіть ризикнув застосувати вираз «виявлення геніальності особистості як міри суб'єктивної індивідуальності». Ці знання будуть деяким гарантом суверенізації особистості заради повної реалізації її творчих ресурсів. Саме в контексті прагнення людини до виявлення власних творчих здібностей, до утвердження особистісного початку в суспільному житті формується гуманітарний аспект культури людини, що в кінцевому підсумку дозволяє

виховати і соціалізувати гуманітарно–орієнтованого фахівця, професіонала, який користується у своїй діяльності категоричним імперативом моралі.

Вивчення таких дисциплін гуманітарного циклу, як філософія, культурологія, соціологія, етика, естетика, релігієзнавство, економіка, політологія, історія, педагогіка, психологія, іноземні мови мають величезний вплив на формування системи ціннісних орієнтацій особистості, в нашому випадку – фахівця.

Ні для кого не є секретом, що в процесі гуманітарної підготовки розвиваються світоглядні, етичні, естетичні, комунікативні якості майбутнього фахівця, збагачується його тезаурус, розширюється кругозір, формується гуманітарний склад мислення. Всі ці якості формуються на основі знань і умінь, які студенти набувають в процесі вивчення соціально–гуманітарних дисциплін.

☼ По–друге, у вузі має бути створене соціокультурне середовище для передачі соціокультурного досвіду. У побудові соціокультурного середовища необхідна участь всіх членів колективу від прибиральниці до ректора. Комунікація з використанням моральних норм всіх членів колективу допоможе розвитку досвіду суспільних відносин.

☼ По–третє, необхідна єдність застосування загальнометодологічних принципів освіти, що ґрунтуються на гуманітарно–етичної спрямованості змісту освіти, і принципів спеціалізації, що характеризуються співвіднесенням навчального матеріалу з рівнем розвитку сучасної науки.

Застосування навіть перерахованих вище умов обов'язково допоможе у формуванні мислячої соціально–гуманітарної особистості.

Я був і залишаюся стійким прихильником ідеї, що зусилля з подолання кризових явищ, коригування соціокультурного розвитку в сучасному українському суспільстві і не тільки в ньому повинні спрямовуватися і координуватися зусиллями філософії. Саме філософія може дати оцінку можливих моделей і сценаріїв розвитку як соціального буття в цілому, так і його основних форм: освіти, науки, культури, економіки та інших. У цьому плані особливої актуальності набувають соціально–філософські аналітичні антиципації (передбачення або передбачення майбутніх подій) щодо освіти, так як в умовах формується соціокультурного інформаційного суспільства і поглиблення кризових явищ, стає визначальним механізм формування і відтворення основних форм життєдіяльності людини.

Сучасну епоху все частіше визначають як «вік освіти», тим самим, підкреслюючи, що освіта, її адекватність сучасній соціокультурній ситуації різним викликам, стає головною гарантією майбутньої людини. Сьогодні Україні вкрай важливо займатися проблемою реформування і модернізації системи освіти взагалі і системи вищої освіти зокрема, так як становище в цій сфері соціального буття усвідомлюється як неадекватне викликам XXI століття.

Класична епоха давньогрецької філософії (Сократ, Платон, Аристотель та інші мислителі) висунула і обґрунтувала ідеал універсальної освіченості – пайдейю. Це поняття поєднувало в собі нерозчленоване ціле освіти, виховання і навчання. Така нерозчленованість недивна, враховуючи неспеціалізованість

древніх знань в нашому, сучасному розумінні. Ідеал освіченості визначав головне–вдосконалення індивідуума через наближення до загального, тобто світу ідей, світу знання. У такому сенсі трактування пайдейі людини приймала значення епімелейі – конструювання його образу, турботи про образ в ідеальному, мислідеяльному світі. Даний образ повинен був служити орієнтиром для осягнення горизонтів матеріального світу.

Отже, **ідея вдосконалення людини за допомогою освіти** не є чимось концептуально новим, проте вона потребує нового наповнення. Важливо, щоб в смисловому наповненні ідеалу освіченості ключове значення надавалося моральному вдосконаленню індивідуума в процесі освіти. Тим часом у Великобританії ідея морального вдосконалення в рамках освіти приносить непоганий дохід. Так, широко відома фраза: «Навчатимуть – багато хто, ми – виховуємо джентльменів», яку приписують директору однієї з найбільш престижних британських шкіл. «Власне, це і є суть ретельно вибудуваного бренду британської середньої освіти» [3].

Реформування системи освіти в Україні неможливе без визнання сфери освіти–сферою продуктивних вкладень. Пошуки нових підходів до фінансування освіти в епоху масової освіти, до наближення освіти до ринку праці та інші питання активно обговорюються громадськістю в усьому світі. На жаль, в українському суспільстві не спостерігається стратегії освітньої діяльності. Виділю ряд негативних моментів показових для відсутності розуміння зв'язку ринкових відносин з системою освіти:

● Постійне затягування переходу на дванадцятирічну систему освіти в середній школі під весь час повторюваними приводами економічної кризи і відсутності коштів і, як наслідок, все зростаюче відставання від системи освіти розвинених країн світу.

● Непродуманий розвиток системи коледжів, які виконують сьогодні тільки одну роль – забирають студентів у вищих навчальних закладів, оскільки багато дітей і їх батьки вкрай боятися тестування, та ще й економлять один рік при навчанні в коледжі.

● Несприятливе для економіки держави і вузів введення обов'язкового тестування при вступі до вузу абсолютно для всіх категорій населення (за винятком тих, хто вступає до коледжу), включаючи тих, що навчалися ще в СРСР. Це руйнує систему заочної освіти. Було б доцільно пропонувати не здав тестування вступати до вузу на платній основі і приймати плату за навчання на рік вперед. Таке рішення дало б можливість отримати значний додатковий дохід, а неуспішні просто були б відраховані з вузу.

● Бажання об'єднати дисципліни філософської спрямованості (етику, естетику, релігієзнавство, логіку) і філософію в одну дисципліну під гучною назвою «Філософія» при повальному скороченні годин. Нововведення вкрай сумнівного толку. По–перше, абсолютно зникає орієнтація на морально–моральну особистість. Мабуть, така особистість Україні не потрібна. По–друге, багатство філософії використовується для розробки парадигми економічного розвитку, яка, будучи методом дослідження практики, служить для створення

теорії вдосконалення життя людей. У фундаменті економічної науки завжди накопичуються знання, які можуть синтезуватися в рамках єдиної парадигми. Таким чином, теорія разом з новою парадигмою може зробити наступний крок більш повного і глибокого пізнання законів розвитку суспільства, забезпечивши позитивний економічний розвиток. Вирішення проблем економіки залежить від випереджаючого розвитку філософії. Економіка України зазнала банкрутства, в тому числі і через відсутність філософського бачення дійсності.

Напевно, не випадково саме зараз у всьому світі відбувається формування філософії освіти в самостійну наукову галузь знання. Процеси трансформації освітніх систем охопили більшість провідних країн світу. Теоретичною базою для цього стала філософія освіти, відображена у відповідних національних доктринах освіти. Тільки, на жаль, в Україні про це нічого не чути.

Особливо гостро неадекватність існуючої моделі освіти викликам часу проявляється в умовах нашої країни, де криза освіти накладається на складні і суперечливі процеси реформ. При цьому питання реформування освіти ставляться на порядок денний, але запропоновані перетворення сприймаються науковою громадськістю в більшості своїй тільки зі знаком «мінус».

Коли ми здійснюємо рефлексію освіти як сфери суспільної життєдіяльності, ми бачимо можливість подолання ряду небезпек у розвитку освіти в контексті різних процесів розвитку суспільства. Наприклад, присутня реальна небезпека відриву освіти від конкретних проблем життя, в першу чергу від соціальних, культурних і політичних відносин. Саме системно–філософський методологічний підхід до сучасної освіти дозволяє виявити істоту такого важливого явища сучасності, як єдиний освітній простір. Він же дозволяє побачити проблему зміни ролі освіти в розвитку суспільства.

2.2. Базиси гуманізації і гуманітаризації вищої школи

Концепти «гуманізація вищої школи» і «гуманітаризація вищої школи» як складові єдиного освітнього простору характеризують різні вектори в реформуванні вищої школи у загальній площині. Якщо «гуманізація вищої школи» в широкому сенсі означає створення і функціонування в суспільстві ідеалів гуманізму (перш за все особистісної свободи, соціальної справедливості і людській гідності) завдяки соціально–гуманітарному комплексу наук у вищій школі та розширенню середнього класу, то «гуманітаризацію вищої школи» пов'язують з навчально–методичним змістом викладання у вузі. Слід, звичайно, мати на увазі, що гуманітаризація вищої школи аж ніяк не зводиться тільки до завдання розширення інформаційного змісту гуманітарних дисциплін в порівнянні з професійним блоком, але в принципі повинна відповідати більш високим цілям: залученню молодих людей до гуманістичних цінностей. У дискусіях, присвячених реформам вищої школи, можна позначити таким чином два проблемних поля.

Перше коло проблем, найбільш важке в плані практичного втілення, можна кваліфікувати як соціальне конструювання системи освіти у вищій

школі, що відповідає гуманістичним нормам і ідеалам. Практично це означає: держава повинна гарантувати своїм громадянам реалізацію гуманістичних прав і свобод в отриманні освіти і гідний спосіб життя на основі отриманої професії.

Друге проблемне поле пов'язане із залученням особистості до багатства гуманітарної культури в рамках навчального процесу та позанавчальних форм студентської активності. Вона спрямована на подолання одновимірності особистості, яке задається професійною спеціалізацією.

При цьому слід враховувати, що за самими поняттями «гуманізм», «гуманний», «гуманістичний» завжди стоїть певна система цінностей і ціннісних орієнтацій. Дійсно, як розуміти гуманістичні ідеали добро, щастя, справедливість, свободу, гідність людини, благо, піднесення людської особистості? З цих питань надруковано безмежний океан літератури від часів давнини до сьогодення. Слід також ураховувати, що ідеали – це аж ніяк не об'єктивна реальність, яку можна безпристрасно аналізувати, як ми аналізуємо в науці атом, космос, живу клітину або людський організм. Ідеали висловлюють людську спрямованість до досконалості, якій немає меж, за ними завжди стоять людські мотиви та інтереси. Людський ідеал виражає образ бажаного майбутнього, пофарбований в ціннісні тони.

Досить звернутися до історії філософської думки, щоб побачити, що за суспільними ідеалами завжди стояли певні суспільні групи, їх переваги і засудження способу людського життя, соціального устрою, тієї чи іншої системи соціальних цінностей. Але при всьому цьому, гуманізм є тим світосприйняттям, яке не тільки історично еволюціонує, але і в кожний час неоднаково розуміється різними суспільними групами і тим більше у різних аспектах оцінюється в різних типах культур (наприклад, в європейській і східній). Але треба розуміти, що саме західно–європейська культура поставила гуманізм на свої прапори, тому і в гуманістичних ідеалах домінують цінності західної цивілізації.

Якщо немає єдності у вихідних базових концептах розглянутої проблеми, то ще більше розбіжностей спостерігається в практичній реалізації гуманістичних і гуманітарних проектів вищої освіти.

Більшість практичних проблем, які тут виникають, стосуються взаємовідносин між інтересами особистості і суспільства, між правами підростаючого покоління на освіту і реальними можливостями держави, до цього ж аспекту відносяться і гарантії випускникам вузу на отримання гідної роботи відповідно до отриманої освіти, і відповідальність вузу за якість підготовки молодих фахівців, і внутрівузовська регламентація відносин «студент–викладач», «студент–адміністрація». До гуманістичних аспектів системи освіти у вищій школі ми відносимо і створення творчої атмосфери в навчанні фахівця, і забезпечення можливостей загальнокультурного розвитку студентів, матеріальні аспекти студентського життя, організацію дозвілля студентів. Орієнтація на гуманістичні ідеали передбачає пріоритетність інтересів особистості перед державою, студента перед адміністрацією. Іншими словами, якщо ми дійсно бажаємо реалізувати ідеали гуманізму в системі вищої

освіти, то ми повинні виходити з пріоритету особистості перед будь–якими надособистісними інститутами.

Переводячи проблему гуманізації в практичне русло, ми постійно стикаємося з протиріччями між устремліннями особистості і інтересами держави, між правом на вільний вибір професії і пропозицією зайнятості на ринку праці, між доступністю освіти і економічними можливостями держави в підтримці вищої школи. Тому на практиці завжди доводиться шукати компроміс між ідеалом і умовами його реального втілення. Але вирішенню проблеми гуманізації вищої школи допоможе саме вирішення проблеми гуманітарізації.

Гуманітаризація вищої школи передбачає насамперед прилучення молодої людини до гуманітарної культури людства. Іншими словами, гуманітаризація зазвичай розглядається як додатковий і необхідний компонент професійної освіти. Тому гуманітаризація вищої школи завжди переслідує дві основні та взаємопов'язані цілі: по–перше, з її допомогою прагнуть подолати «одномірність» людини, що задається професійною підготовкою; по–друге, за допомогою гуманітаризації прагнуть закласти у молодого фахівця основи гуманістичного світогляду. Іншими словами, гуманітаризація розглядається як спосіб залучення молодої людини до духовних цінностей цивілізованого світу, як його окультурення в широкому сенсі слова, аж ніяк не зводиться до вузької професіоналізації.

Необхідно розуміти, що без гуманітаризації не може бути сформована повноцінна особистість. Безумовно, професія допомагає людині функціонально включитися в соціум, в розгалужену систему громадської діяльності з боку його навичок і умінь. Однак крім цієї функціональної адаптації до соціуму через професію людина повинна ще вписатися в простір культури, освоїти її смисли і цінності. У цьому засвоєнні смислів і цінностей гуманітарної культури формується духовність людини, її світогляд, розуміння нею свого місця і ролі в суспільстві. Поза цією духовністю ми маємо ущемлену людину, «мертвого» функціонера у «мертвій» державі.

Саме прояви людського в людині відрізняють її від тварин. І саме гуманізм у площині вищої школи не тільки навчає цьому, але й вчить навчати цьому інших.

Тому важливим є вільне самовизначення, що передбачає усвідомлений вибір між добром і злом, суспільним благом і егоїстичними устремліннями, гідністю і раболіпством, насильством і терпимістю, творінням і руйнуванням, змістом і нісенітницею. Допомогти в цьому свідомому виборі майбутньому молодому фахівцеві і повинна продумана гуманітаризація вищої школи. Вона виявляється таким чином органічно пов'язаної з гуманізацією. Гуманітаризація повинна відкривати перед молодою людиною вищі смисли культури, вводити його в простір світової культури.

Сучасні стандарти вищої освіти практично кожний рок скорочують розмір гуманітарного блоку від загального погодинного обсягу всього навчального навантаження у вузі. На мій погляд, це небезпечна тенденція. До

того ж серйозне питання полягає в тому, наскільки ефективно використовуються ресурси гуманітарного блоку в гуманітарній освіті. Саме в цьому й допомагає філософський погляд на життя.

Філософія сприяє залученню деяких точок зору, аргументів і концепцій, які, за своїм функціональним призначенням, покликані обґрунтувати певні елементи освітніх стратегій або ж структуру таких в цілому. Однак в Україні спостерігається відсутність розуміння освіти як цінності. Тим часом Б.С.Гершунський справедливо виділив три взаємопов'язані блоки ціннісної характеристики освіти: державна цінність, суспільна цінність і особистісна цінність [4, с. 35]. Мабуть, тільки останній варіант у нас реалізується, та й то завдяки більше батькам і прагненню самої особистості, ніж державі. При цьому навіть вдалі рішення перекреслюються негативним їх застосуванням або просто незастосуванням в суспільному житті. Так, створивши досить вдалий підручник з філософії для загальноосвітньої школи [5], держава так і не спромоглася ввести філософію в систему загальноосвітньої середньої освіти.

Актуальність соціально–філософських аспектів гуманізації та гуманітаризації освіти полягає в тому, що сучасна наука переживає період зміни парадигм, який при збереженні темпів розвитку суспільства може стати перманентним. Методологія гуманістичної філософії, призначена для дослідження людиномірних об'єктів, оперує такими поняттями, як «соціалізація», «взаємна соціальна адаптація», «становлення», «пізнання», «самопізнання», «саморозвиток», «самореалізація».

Передбачається виділення наступних підстав гуманізації та гуманітаризації вищої освіти в сучасному українському суспільстві:

- створення програми формування та розвитку цілісного духовного світу людини в умовах флуктуаційних трансформацій;
- створення і непорушне збереження соціально–гуманітарного комплексу знань в рамках вищої освіти, спрямованого на розуміння духовного життя людини, соціуму, їх культури;
- створення концептуальних основ формування освітньої стратегії;
- формування категоричного імперативу абсолютної цінності людської особистості, її права на свободу вибору, розвиток прояв своїх здібностей, самореалізацію;
- орієнтація на розвиток мислячої соціально–гуманітарної особистості.

Тільки система вищої освіти, використовуючи ці та інші концепти, може сформувати сучасну людину, основним принципом життєдіяльності якого будуть загальнолюдські цінності.

Література

1. Педагогический терминологический словарь [Электронный ресурс]. Режим доступа: http//www. pedagogical_dictionary.academic.ru.

2. Гуманитаризация образования как важное средство формирования информационной культуры будущего специалиста [Электронный ресурс]. Режим доступа: http//www. superinf.ru/view_helpstud.php?id=4221.

3. Как устроена система среднего образования в разных странах? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www. stepandstep.ru›catalog/learn…kak…obrazovaniya–v…

4. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико–ориентированных образовательных концепций). Москва: Изд–во «Совершенство», 1998. 608 с.

5. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (профільний рівень). Київ.: Грамота, 2012. 248 с.

Розділ ІІІ. Освітоцентризм в сучасному українському суспільстві

3.1. Освіта як центр розвитку сучасної творчої особистості.

3.2. Філософська сутність освітоцентризму.

Найважливішим компонентом духовного життя суспільства виступає система освіти, яка пов'язана з наданням знань, постійним навчанням та вихованням.. Вона охоплює діяльність реально сформованих суспільних інститутів, які здійснюють підготовку молоді до буття. Значення освіти в житті людини у сьогоденні неймовірно зростає, тому потрібна, по–перше, концепція безперервної освіти, по–друге, освітоцентризм як категоричний імператив сучасного суспільства. Особливо необхідним уявляється ціннісна орієнтація освіто центризму в сучасному українському суспільстві, де йде процес зміни еліт, процес формування нового українського середнього класу. Тому вкрай важливим є пошук нових форм і методів навчання, що сприяють правильному формуванню наукового світогляду, більш глибшому розумінню соціокультурних, соціогуманітарних, соціоекономічних змін, що відбуваються в Україні.

3.1. Освіта як центр розвитку сучасної творчої особистості.

Освіта – це один з найдавніших соціальних інститутів. Потреба в освіті викликана проблемами суспільства. Тому ми зацікавлені у відтворюванні та передачі знань, вмінь та навичок, нам важливо готувати нові покоління для життя, готувати особистість, кожну персону для вміння конструювати соціокультурну реальність, здатності до прогнозного соціокультурного проектування, наявності постійної волі та майстерності до вирішення соціокультурних потреб суспільства, вирішення багато чисельного возку проблем, що стоять перед людством. Виходячи з того, беззаперечною є теза, що у сучасному світі освіта є складним і багатоманітним суспільним явищем, сферою передачі, засвоєння та перероблення знань і соціокультурного досвіду. Освіта є певною системою різноманітних навчальних і виховних закладів, що здійснюють багатогранні форми залучення їх досвіду в засвоєнні багатств культури. Освіта інтегрує різні види навчальної і виховної діяльності, їх зміст в єдину соціокультурну систему, орієнтує їх на соціальне замовлення (що є важливим особливо для сучасного українського суспільства, котре динамічно трансформується), на соціальні потреби людства. Серед соціальних інститутів

суспільства сучасної цивілізації освіта займає одну з провідних позицій. Адже благо людини, становище культури та духовності в суспільстві, темпи соціогуманітарного, соціокультурного, науково–технічного, соціополітичного прогресу саме і залежать від якості та рівня освіти.

Для мене найбільш сприятливим є тлумачення **освіти** як сукупності систематизованих знань, вмінь та навичок, набутих індивідом самостійно або в процесі навчання в спеціальних учбових закладах [1, с. 207]. Саме тому освіта постає мистецтвом надання людям різного віку знань, вмінь та навичок соціокультурної адаптації до потреб сучасного суспільства. Саме тому сучасна освіта повинна навчати вмінню подолання труднощів і розв'язання проблем. Саме тому вищого рівня професійної освіти – творчої майстерності – неможливо досягти без загальної соціогуманітарної освіти та без інноваційних підходів до вирішення труднощів. Орієнтація на ці стратегічні напрями і є основою сучасної освіти.

З моєї точки зору, відцентрованою основою освіти є духовність. Досить часто з поля зору випадає те, що важливими є не тільки знання, а й вміння людини співпереживати іншому, тому потрібно закладати з дитинства навички духовності, це постає першоосновою особистісних якостей людини.

Духовність як моральний пріоритет суспільства, як моральний ідеал буття є відображенням природи людини. Тому базовим для сучасного суспільства бачиться саме виховання духовності на всіх етапах розвитку особистості. Що можливо тільки за умовою концепції безперервної освіти: дитячий садок – навчальна освіта – середня освіта – вища освіта – подальший розвиток людини. Саме тому я наполягаю на цінності вищої освіти для українського суспільства.

Розвиток творчої особистості є неможливим саме без повноцінного функціонування системи вищої освіти в Україні. В житті людини навчання займає тривалий період, забираючи її продуктивні творчі сили і роки. Претендуючи на професію, ту чи іншу спеціальність молода людина повинна вчитися не менше п'ятнадцяти – двадцяти років, а для професії вищої кваліфікації – навчання доходить до двадцяти п’яти років. Навчання втручається в життя людини ще з дитинства, по суті, людина не має чіткого уявлення про соціокультурні, педагогічні та психологічні наслідки такого втручання. Адже встановилася така традиція: в сім'ї дитина досягає трьох років, тоді її інтенсивно навчають мовам, розвивають інтелектуально, забуваючи про її підготовку культурно, фізично, психологічно та інший всебічний розвиток. Вважається, що дитина має вчитися, освоювати знання, загальні і відповідальні фази навчання припадають на період соціального самоутвердження, мужіння людини – професійного, сімейного, громадянського. Але в такому навчанні людина може поступово трансформуватися в бездуховний інтелектуальний прилад, який є більш механічним ніж людяним. Тому молодь так і не уявляє ні про моральні якості, ні про особливості тієї чи іншої професії, спеціальності, ні про специфіку свого існування в колективі. Молоді люди частіше потрапляють у стресові ситуації, змінюють професію, постійно порушують норми та закони суспільства, а іноді розчарувавшись, зневірившись формально відмовляються

від одержання знань. Тому саме направленість на системну освіченість є пріоритетом українського суспільства.

Головна мета системи сучасної освіти – збереження і розвиток творчого потенціалу людини, креативність особистості. Проте сьогодні недостатньо творчості та проектування. Освіту потрібно сприйняти як загальнолюдську цінність. Для цього насамперед необхідно зробити так, щоб вона розвивала гармонійне мислення, побудоване на поєднанні внутрішньої свободи особистості та її соціальної відповідальності, а також терпимості, толерантності до інакомислення.

Сьогодні мисляча людина зобов'язана спостерігати, аналізувати, вносити пропозиції, відповідати за ухвалені рішення й уміти долати конфлікти й суперечності. А для цього вона повинна мати культуру, навички духовності, розуміння цінності трансцендентального світу.

Аналіз процесів реформування освітніх систем у розвинених країнах засвідчує, що всі вони зумовлені необхідністю формулювання нової парадигми освіти. У зв'язку з трансформаційними процесами, створенням світового освітнього простору така парадигма у своїй основі має бути актуальною і в загальних рисах спільною для всього світу.

Нова парадигма як пріоритетне завдання освіти (загальної, середньої та вищої) передбачає орієнтацію на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку.

Освіту можна вважати спрямованою на інтереси особистості, якщо через неї можна розв'язувати такі завдання:

☺ гармонізація стосунків людини з природою через засвоєння сучасної наукової картини світу;

☺ стимулювання інтелектуального розвиток і збагачення мислення, творчість через засвоєння сучасних методів і засобів наукового пізнання;

☺ ціннісна орієнтація на духовний розвиток на основі загальнолюдських цінностей та категоричного імперативу моралі;

☺ успішна первинна та вторинна соціалізація за допомогою розвитку пріоритетів творчої особистості;

☺ створення умов для безперервної освіти;

☺ зважаючи на інтегративні тенденції розвитку науки й техніки та потребу в новому рівні наукової грамотності, поставити за необхідне завдання суспільства здобуття широкої базової освіти, яка дасть можливість швидко й якісно переходити до суміжних галузей спеціалізованої професійної діяльності;

☺ засвоєння навичок соціокультурної адаптації людини в суспільстві, що постійно трансформується.

Нова освітня стратегія передбачає особливу увагу до вищої освіти завдяки її спрямованості до набуття компетентності, ерудиції, формування творчості, культури особистості. У цьому її головна відмінність від старої системи освіти, що загалом була спрямована на енциклопедичне навчання.

Пошук шляхів запровадження нової освітньої стратегії пошуку нових моделей освіти не обмежується збільшенням обсягів змісту навчальних дисциплін або термінів навчання. Йдеться про досягнення принципово інших цілей освіти, які ніколи раніше не формулювали і які полягають у досягненні нових, вищих рівнів освіченості кожної особистості та суспільства загалом.

Тому я наполягаю на **стратегії освітоцентризму**, коли освіта є ціннісним пріоритетом творчої особистості сучасного світу, розвиваючись в полі інноваційного креативного знання, гуманізму та духовності як основи буття.

Таким чином, **освітоцентризм** – це стратегія розвитку сучасної людини, пріоритетами якої є: креативність, гуманізм, духовність, високий статус вищої освіти, розроблення концепції виховання студентської молоді, соціогуманітарний напрямок розвитку.

3.2. Філософська сутність освітоцентризму.

Але тільки філософія може надати освітоцентризму системне бачення. Саме тому освітоцентризм необхідно розвивати у площині філософії освіти.

Взагалі проблема осмислення освітоцентризму стала можливою завдяки сучасним процесам глобалізації, які супроводжують не тільки сучасне суспільство, а й систему освіти, що трансформується сьогодні до невпізнання. Сучасна освіта, як мені здається, стає, перш за все, способом створення свого «Я», особистості та характеризується творчою спрямованістю всієї подальшої життєдіяльності. Поняття освіти досить багатогранно. Його можна розглядати і як соціальний інститут, і як процес, і як результат засвоєння соціальних навичок, і як систему знань. У нашому випадку дослідження освіти як глобального об'єкта інтересів у контексті філософії освіти надає можливість проаналізувати специфіку якісного застосування освіти для виявлення позитивної девіантності особистості, максимального розкриття особистісного потенціалу.

Освіта відбувається практично протягом усього життя людини. Вона вимагає цілеспрямованих зусиль як з боку самої особистості, так і з боку її соціокультурного оточення. Завдяки такому титанічному «внеску» освіта безпосередньо впливає на життя людини і суспільства.

Сучасне суспільство переживає дуже складний період у своєму розвитку, пов'язаний з процесом становлення нових, постійно трансформуються соціокультурних, соціоекономічних, соціополітичних та інших умов функціонування держави. Це не могло не відбитися на інституті освіти, в якому в світлі корінних перетворень 90–х років утворився цілий спектр проблем, що безпосередньо впливають на характер розвитку суспільства в цілому.

У зв'язку з ускладненням системи освіти та її взаємозв'язків з іншими соціокультурними системами, на мою думку, набуває все більшого значення філософський аналіз проблем розвитку освіти в трансформується суспільстві. І тут важливий систематичний підхід до розвитку кожної конкретної особистості, в кінцевому рахунку виходить на методологію розвитку людини як соціокультурного істоти.

На мій погляд це можливо завдяки саме стратегії освітоцентризму з урахуванням здобуття людиною якісних знань, у тому числі у площині моралі, завдяки особистісно–орієнтованої освіти. В той же час відсутність стратегії освітоцентризму може привести і призводить до аномії, відсутності моральних підстав в поведінці, невдалої соціальної кар'єрі, іншим негативним явищам. Вивчення сутності та специфіки особистісного аспекту в освітоцентризмі дає можливість докорінної системної зміни цінностей і спрямованості системи освіти.

Тому на чільне місце («п’єдестал») необхідно ставити наступні цінності:

– особистісно–орієнтована освіта, що полягає в обліку інтересів кожної конкретної особистості (комплекс заходів: соціально–психологічна діагностика протягом всієї навчальної діяльності; індивідуальні завдання, що ґрунтуються на знаннях конкретної особи; аналіз рекомендацій викладачів з приводу поліпшення знань);

– практична спрямованість навчання (набуття навичок про діяльність різного роду; довготривала співпраця з організаціями, постійно потребують поповнення штату висококваліфікованими кадрами; співпраця з викладачами);

– висококваліфіковане викладання;

– прагнення допомогти будь–якій персоні в отриманні знань (комплекс заходів: залучення висококваліфікованих фахівців на етапі тестування для допомоги визначити таланти особистості; проведення додаткових занять як для допомоги відстаючим, так і для розвитку інтересів за бажанням людини).

Враховуючи різні ціннісні системи учнів, велике значення необхідно надавати соціалізації, розглядаючи її в даному контексті як процес засвоєння особистістю соціальних ролей і культурних норм протягом усього життя людини.

Для якомога повнішого здійснення переходу соціального середовища у вигляді суспільних відносин, що склалися в соціумі, у внутрішню структуру особистості важливо використовувати діяльнісний підхід, заснований ще Л.С.Виготським. Саме дана теорія соціалізації, на мою думку, найбільш підходить в наших умовах.

Особливість вищезазначеного підходу полягає в тому, що особистість розглядається через її безпосередню життєдіяльність. А «діяльність людини має визначальне значення для її формування» [2; с. 147].

Завдяки такій спрямованості люди, що навчаються у будь–якому віку, мають можливість постійно підвищувати свої знання, ще й обмінюючись різними видами діяльності.

Тому у контексті освітоцентризму можемо розглядати **освіту** як складний соціокультурний феномен, заснований на діяльнісної соціалізації, що забезпечує спадкоємність і відтворення соціального досвіду, прогрес культурного світосприйняття.

Освіта та знання у сьогоденні стають головними домінантами в суспільстві. Освіта в XXI столітті безперервна, тобто людина має можливість навчатися протягом усього життя, багаторівнева та платна. «Безперервність

освіти зумовлена інформатизацією суспільства, потребою в постійному оновленні знань, технологій та підвищенні кваліфікації. Саме багаторівнева освіта відповідає ідеї її безперервності. З одного боку, вона забезпечує різноманітні освітні потреби особи задля її розвитку та самореалізації, а з другого – її професійну підготовку, яка має стати підставою зміни соціального статусу. Оскільки знання в інформаційному суспільстві є найважливішим ресурсом, воно є тією цінністю, за володіння якою треба платити» [3, с. 17].

П. Сорокін [4, p. 220] вказує на те, що класична європейська освіта втратила духовні цінності, вона спрямована забезпечити розвиток тільки професійних та інтелектуальних здібностей лишаючи поза увагою моральні якості індивідів. Змінилася не тільки освіта, змінився для маси молодих людей і сенс її здобуття. Все виразніше проявляється прагматичний характер: отримати високооплачувану професію, зробити кар'єру, досягти успіху тощо. Трансформація цінностей не могла не відобразитися на змінах у відносинах молоді до освіти. Підвищилася цінність висококваліфікованої праці, особливо в комерційних структурах. Тому, як справедливо відмічає П. Сорокін: «За рівнем важливості серед цінностей трудової діяльності на перше місце вийшов чинник – висока оплата праці» [5, с. 38]. Якщо колись спеціальність вибирали за покликом душі, то зараз більш апелюють до матеріальної сторони життя, вибирають спеціальність, яка б принесла в майбутньому гроші, матеріальне забезпечення. Отже, зараз освіта іде разом із матеріальним благополуччям, стала одним із засобів його досягнення. Тому для нас постало питання, чи залишається освіта діалогом у пошуку істини, чи є лише формою адаптації до змінюваних умов соціального середовища.

У сьогоденні освіта, як комунікативний акт, є одночасно, на наш погляд, і діалоговий процес пошуку істини. Якщо звернутися ще до філософії Сократа, його специфічного методу пізнання, то там пошук істини йде якраз через діалог, через виявлення суперечностей в мисленні співрозмовника, щодо обговорюваної проблеми. Освіта, як процес трансляції раніше невідомих суб'єкту навчання знань, як особлива форма соціальної комунікації, спирається на досить глибокі інформаційно–гносеологічні засади. Поза інформаційних відносин в освітньому процесі, немає ні суб'єкта навчання, ні його можливих комунікацій. Це стосується як системи освіти, так й всього соціального буття людини. І необхідно, в цьому плані погодитися з академіком А. І. Бергом, який відзначав, «що людина може нормально мислити тривалий час тільки за умови безперервного інформаційного спілкування із зовнішнім світом. Повна інформаційна ізоляція від зовнішнього світу – початок божевілля. Інформаційна, стимулююча мислення зв'язок із зовнішнім світом також необхідна, як їжа і тепло, мало того – як наявність тих енергетичних полів, в яких відбувається вся життєдіяльність людей на нашій планеті» [6, с.209].

Взагалі ж у всіх цих відносинах дійсно принциповим є не наявність або відсутність зазначеної вище дискусійності в розумінні взаємозв'язку спілкування і пізнання, а визнання інформаційної основи комунікативного дискурсу в структурі освіти.

Комунікація в освіті виступає як відношення принаймні двох суб'єктів. Це характерно і для системи об'єктно–суб'єктних відносин і для системи суб'єктно–суб'єктних відносин в цьому процесі. Тим часом в цьому відношенні присутній елемент, який, власне, і робить відношення відношенням. Ним є, з одного боку, джерело інформації як комунікативна основа, а з іншого боку – сама інформація як реальна передумова відносин. І те, і інше, по суті, виступають об'єктом комунікативної події. Структурний аналіз комунікації в освіті показує, що це, безсумнівно, інформаційний процес, в якому має місце сприйняття інформації від певного джерела. Цим певним джерелом і виступає навчальний суб'єкт. Комунікація в освітньому акті завжди опосередкована процедурами передачі і сприйняття інформації, що досягається насамперед за допомогою спеціальної мови, що має певне значення. Саме для інформаційної парадигми освітньої комунікації характерно визнання значення як атрибуту повідомлення. Значення – це щось, що кодується за допомогою знаків відправником і декодується одержувачем. Від того, як це робиться в чому залежить атмосфера комунікації і, природно, її результат.

Перехід до діалогу означає, що головними структурними компонентами його виступають людина і система інформаційних відносин, в які він вступає, в даному випадку, система освіти. В ході діалогу йде процес інформатизації суб'єктів діалогу. Але інформаційність – це не матеріальність, це ідеальне, що впроваджується в свідомість суб'єкта діалогу. Інформаційність є нематеріальною передумовою розвитку духовної сутності людини. Ця передумова пов'язана з ідеально–суб'єктивними формами організації людських знань, в основі чого лежать креативно–пізнавальні дії роботи суб'єкта з інформацією. Діалог, як форма пошуку істини, є момент осяяння його учасників, спрямований в русло сформульованої проблеми, причому в діалозі працюють і наш раціо, і наша інтуїція. Діалог – це форма вираження і спосіб реалізації наших потреб. У ньому проявляється і комунікативне світовідчуття, він уособлює прагнення до цілісності, творення і розуміння. Діалог, пише Г.С.Померанц, це «розмова, в якій дух цілого виникає і прокладає собі дорогу через відмінності реплік. Діалог в широкому сенсі цього слова може бути формою розвитку і поетичного задуму; формою навчання – тоді істина передбачається відомою до розмови, розшукується спосіб її роз'яснення; може бути формою філософського дослідження (наприклад, у Платона) – релігійного одкровення. Іноді всі ці аспекти збігаються ... Число учасників діалогу не вирішує ... Вирішує присутність (або відсутність) духу Цілого ... Якщо ціле не складається, ми говоримо про діалог глухих, побічно визначаючи цим справжній діалог як розмова зі спробою зрозуміти співрозмовника. В ідеальному діалозі всі співрозмовники прислухаються до правди цілого, і гегемонія належить тому, хто не горить бажанням затвердити своє сформоване сповідання істини, хто тримає ворота істини відкритими» [7, с. 61–62].

Сьогодні стає очевидним, що сформовані системи освіти вже не задовольняють потребам суспільства. Розвиток науки і техніки призвело до глобальних трансформацій різного плану, тому виникла необхідність у

перегляді глобальних цілей і завдань освіти. У сучасному світі життєво необхідний розвиток творчого потенціалу особистості, формування здатності сприйняття модернізаційного і постмодернізаційного буття, заснованого на постійних флуктуаціях (непередбачуваних змінах) соціокультурного і соціоекономічного розвитку.

Зміна глобальних цілей вимагала зміни навчального процесу. І тут особливо важливий досвід освітоцентризму, який допомагає, не забуваючи про гуманізацію, гуманітаризацію та комп'ютеризацію освіти, направити потенціал всіх співробітників на створення творчо активної діяльнісної особистості, що не може не привести до створення більш якісної людини.

Впевнений, що за ідеєю якісної, професійно–орієнтованої освіти, побудованої на фундаменті освітоцентризму, майбутнє всієї освітньої системи.

Література

1. Социологический энциклопедический словарь / [редактор–координатор Г.В.Осипов]. Москва.: ИНФРА М–НОРМА, 1998. 488 с.

2. Немировский В. Г. Социология человека: От классических к постнеклассическим подходам. Москва: ЛКИ, 2008. 304 с.

3. Рижак Л. Система освіти в Україні та її перспективи: філософський аналіз //Вісник Львівського університету. Серія: філософ.науки. 2004. Вип.6. 284 с.

4. Lawrence T. Nichols. Science, politics and moral activism: Sorokin’s integralism reconsidered. // Return of Pitirim Sorokin. International Kondratieff foundation. Москва. 2001. P. 217–237.

5. Сорокин П. Социальная и культурная мобильность // Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Политиздат, 1992. 542 с.

6. Парыгин Б.Д. Основы социально–психологической теории. Москва: Мысль, 1971. 348 с.

7. Померанц Г. С. Диалог и молчание // Человек. 1996. № 3. С. 60–63.

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ З ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

1. Розкрийте сутність поняття «освіта».
2. Що вивчає «Філософія освіти»?
3. Порівняйте поняття «сучасна освіта», «сучасне виховання», ««сучасне навчання».
4. Які тенденції розвитку та існування можна вважати характерними для світового освітнього простору?
5. Наведіть приклади ойкумен освіти.
6. Виділіть економічні складові філософії освіти.
7. Будь ласка, порівняйте гуманізацію освіти і гуманітаризацію освіти.
8. Будь ласка, виділіть особливості гуманізації і гуманітаризації вищої школи в Україні.
9. Охарактеризуйте категорію «освітоцентризм».
10. Виділіть стратегії освітоцентризму.

11. Поясніть значення моралі у освітньому процесі.

12. Як модернізаційне і постмодернізаційне буття впливає на розвиток творчого потенціалу особистості.

13. Які характеристики має освіта у XXI столітті?

Рекомендована література до курсу «Філософія освіти»

1. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти. Київ: Кондор, 2010. 164 с.

2. Боринштейн Е. Р. Ассерторические, гипотетические и категорические императивы высшей школы // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2018. № 1(40). С. 21–27.

3. Боринштейн Е. Р. Гуманизация и индивидуализация образования как глобальный объект образовательной деятельности в современной Украине // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції «Освіта та соціалізація особистості». Одеса–Дніпропетровськ, 2015. С. 3–8.

4. Боринштейн Е. Р. Сущностные основы ойкумены философии образования // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2017. № 1(38). С. 20–26.

5. Гершунский Б. С. Философия образования. Москва.: Московский психолого–социальный институт, 1998. – 432 с.

6. Григорович Л. А., Марцинковская Т. Д. Педагогика и психологияви. Москва.: Гардарики, 2006. 480 с.

7. Городняк І. В. Соціологія освіти. Львів: «Новий Світ–2000», 2011. 265 с.

8. Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. Этика. Москва: Гардарики, 2006. 472 с.

9. Історія філософії в її зв'язку з освітою: Підручник / [за ред. Г.І.Волинки]. Київ: Каравела, 2006. 480 с.

10. Как устроена система среднего образования в разных странах? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www. stepandstep.ru›catalog/learn…kak…obrazovaniya–v…

11. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (профільний рівень). Київ.: Грамота, 2012. 248 с.

12. Лукашевич Н. П., Солодков В. Т. Социология образования. Киев: МАУП, 1997. 224 с.

13. Наливайко Н. В. Введение в философию образования. Новосибирск: НГПУ, 2012. 272 с.

14. Пайдейя [Электронный ресурс]. Режим доступа: http:// dic.academic.ru ›dic.nsf/enc_philosophy…ПАЙДЕЙЯ.

15. Рижак Л. Система освіти в Україні та її перспективи: філософський аналіз //Вісник Львівського університету. Серія: філософ.науки. 2004. Вип.6. 284 с.

16. Степашко Л. А. Философия и история образования. Москва: Московский психолого–социальный институт: Флинта, 1999. 272с.

17. Філософія освіти: Навчальний посібник / [за заг. ред. В.П.Андрущенка, І. М. Передборської]. Київ.: Вид–во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009.329 с.

18. Borinshteyn Y. R. The foundation of humanization and humanitarization of higher education in Ukraine: socio–philosophical aspect // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса. 2014. № 2 (33). С.29–34.

19. King A. ТЬе Chenging Pace of Accauntability: Monitoring and Assessing Institutional Performense in Higher Education // The Journal. 2000. Vol. 71, № 4, pp. 411–431.

20. Lawrence T. Nichols. Science, politics and moral activism: Sorokin's integralism reconsidered. // Return of Pitirim Sorokin. International Kondratieff foundation. Москва. 2001. P. 217–237.

3.5. ФІЛОСОФІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

(Ігор Скловський, Віра Аксьонова)

Розділ І. Пошук сенсу українського буття в процесі становлення політичної нації

На рубежі тисячоліть актуалізується наукове дослідження сенсусофократії – універсалії українського буття в процесі становлення політичної нації та громадянського суспільства. Розуміння корифеями проблемисофократії українського буття обумовило процес становлення національної ідеї XIX–XXI століття,громадянської свободи в «сім'ї великій, вільній, новій»(Т.Г.Шевченко,1989, «Кобзар»). В історіографії через визначення софократичного контексту більш глибоко розуміється поняття «націєтворення», висвітлюється суперечливість процесів пошуку сенсів буття, що потребує більш ретельного аналізу проблема постнекласичної інтерпретації якості структурних елементів української політичної нації, зокрема у дусі гоголівської термінологічно–метафізичної символіки (оповідання «Тарас Бульба»), необхідної для адекватної оцінки герменевтичного тлумачення понять «патріотизму», «націоналізму», «національного–нігілізму». Літературні герої: «Тарас», «Остап», «Андрій», «Янкель» символічно відображають дух яскравого опредметнення надзвичайного сенсу національного буття через три соціокультурні потоки (слав'яно–православний: українці–автохтони, українські росіяни,поліщуки–білоруси, болгари, греки;західно–християнський: українські поляки, угорці, німці, французи; юдео–мусульманський: українські євреї, караїми, кримчаки, кримські татари), оскільки в Україні субстанційні засади політичної нації упродовж тривалого часу малоросійщенняне мали загальноприйнятої одностайності, щодо еволюційного шляху аксіологічного розвитку.

Антропологічні цінності громадянського суспільства базуються на оптимальному розумінні сенсу європейського буття, завдяки якому поступово

затверджується не схематизм асимільованого «гвинтика», а шанобливе і дбайливе ставлення до молоді, як до справжніх членів української патріотичної спільноти (В.Аксьонова, 2013, « Антропологічні виміри комунікативно–інформаційного усвідомлення сенсу буття». Антропологічні виміри філософських досліджень. Дніпропетровськ, 2013. № 3. С. 179–193). Громадянське суспільство шанує чесність і порядність професійної вимогливості до себе і інших, що є складовими взаємної відповідальності носіїв етноконфесійних традицій, за майбутнє України (В.Вернадський,1990, Украинский вопрос в российском обществе. Родина. М., 1990. №4. С.90–95; 1966; «Философские мысли натуралиста»). Автор концепції ноосфери проявив себе як предтеча української політичної нації, яка поступово долає всі багаторічні етносоціальні страждання автохтонів та нацменшин за європейським сенсом буття (В.Гавел,1991, «Заочний допит»; Дж.С.Мілль,2010, «Національність, представницьке врядування»; А.Міхнік,1995, «Оксамитова революція»; Х. Ортега–і–Гасет, 1965, «Бунт мас»), розуміння класичних, некласичних та постнекласичних версій етимологічного тлумачення поняття «свободи дії» історичних персонажів, політичних течій тощо.Не вдаючись до глибокого аналізу генеалогії та розвитку поняття «української ідеї», звернемося до монографій та статей,у яких аналізуються соціальні та етнополітично–локальні процеси у темпоральному аспекті постнекласичної метафізики історії. Оскільки остаточне метафізика історії, як міждисциплінарна наука, сформована наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, необхідно зауважити те,що її методологічний арсенал находиться в стадії становлення. Відмітимо, що в основі постнекласичних методологічних новацій не було поглиблених філософських обговорень у дусі софократії, що до аналізу парадигмального протистояння українських реформаторів вульгарному націєцентризму представників окремих регіонів. Пошук носіями ідеї соборності перехрещується з порозумінням етноконфесійних цінностей та ноосферно–парадигмальних підстав відходу від доби «бунту мас» (Х.Ортега–і–Гасет) до гуманістичних обріїв мультикультуралізму та толерантності, історичного компромісу Сходу і Заходу. Ліберально–центристське розуміння софократії, як ідеї політичної нації, є найважливішим засобом та джерелом формування характерів європейських патріотів – до громадян – українців різного етнічного походження, зокрема прихильників патріотизму (націоналізму) громадсько–парламентського типу, з присутньої йому толерантністю до громадян – співвітчизників будь–якої етнічної чи етноконфесійної приналежності, або критичного сприйняття етнічного типу націоналізму, так званого, «галицького різновиду». Національне виховання, що фондоване на засадах лише однієї течії боротьби за національно–державницьку ідею, не може стати органічним компонентом усіх ланок та форм антропологізації системи громадського порозуміння в Україні (А.Шептицький, 1991, «За єдність святої віри, церкви і нації»). Сучасна цивілізація у складному процесі поглиблення глобалізації, становлення правової держави і демократичного розвитку країн світу у свій час зіштовхнулися з гострою необхідністю створення людини як носія правової та

політичної культури, що допомогло б активізації процесу перетворення народонаселення у політичну націю та громадянське суспільство. Формування правової та політичної культури особистості на її шляху до демократії відбувалося поступово, креативне, іноді драматично, про що свідчить досвід буржуазних революцій та громадянських війн у добу Нової та Новітньої історії європейських країн, які декларували війну політичному абсолютизму, феодальному укладу в економіці, консерватизму ідеології, теологічному догматизму та інквізиції. Одним з важливих соціально–гуманітарних та філософських аспектів розвитку громадянського суспільства у Західній Європі, попри деспотизму абсолютистської влади, стає фундаментальна теорія суспільного договору, яку розвинули французькі філософи–просвітники Ж.–Ж. Руссо, Ш.Монтеск'є, Ф.М.А. Вольтер та ін. Надзвичайним політико–правовим результатом її втілення стало прийняття Конституції часів Великої революції у Франції. Саме в умовах антропологічного песимізму Т.Гоббс намагається сформулювати правові положення, які здатні врегулювати жорстке протистояння між абсолютною монархією та парламентом у боротьбі за політичну владу у Великобританії.

Активний пошук дослідниками України (В.Аксьонова, В.Андрущенко, Є.Борінштейн, В.Кремень, І.Скловський) шляхів осмислення світоглядних проблем сучасності обов'язково торкається аналізу суб'єктно–об'єктних чинників громадської свободи національної держави у процесі розвитку цивілізованого громадянського суспільства, що репрезентоване концепціями видатних європейських мислителів (Аристотель, Е.Кассирер, І.Кант, Платон, Г.Сковорода, І.Франко) [1;2; 3;4;12]. Другим надзвичайно важливим соціально–гуманітарним та філософським аспектом розвитку громадянського суспільства Західної Європи є фундаментальна ідея послідовника та систематизатора філософсько–правової спадщини Т. Гоббса, англійського філософа–юриста Дж. Локка, щодо розподілу влади в суспільстві на законодавчу, виконавчу (у тому числі, судову) та федеративну. Третім аспектом виступає діалектична онтологія, фундаментальні ідеї якої були закладені у період бурхливого розвитку німецької класичної філософії, зокрема моральний імператив І.Канта, а також його ідеї про трансцендентальність буття людини та філософія права Г.В.Ф. Гегеля. Саме тоді діалектика припиняє своє стихійне існування, перетворюючись на універсальні закони розвитку природи, суспільства, особистості (закон єдності та боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін у якісні, закон заперечення).

Гуманітарні науки після електоральної «тихої революції» (2019р.) в свою чергу досліджують процес створення балансу між громадянином і суспільством, аналізують зв'язок правових норм з нормами суспільної моралі в історії та сучасності української держави. Наприклад, у давньогрецькій історії під час розвитку міфології – самої ранньої форми духовної культури людства – богиня правосуддя Феміда прийшла на допомогу еллінам з метою навчаються підкорятися закону як вищому логосу. Четвертим філософсько–правовим аспектом розвитку громадянського суспільства

відмітимо створення верховенства права. Сучасні науковці вважають, що застосування реформ як законів соціального буття на практиці охоплює конституювання чотирьох операцій: 1) юридичний аналіз конкретних випадків, які мають бути вирішені; 2) критику справжності застарілих норм; 3) сучасне політико – соціологічне тлумачення норм; 4) історико–логічний розвиток норм у дусі гуманізму(Б.Стецюк) Комунікація етнонаціональних і моральних цінностей громадянського суспільства має важливе духовне значення, що притаманне для ефективної професійної підготовки майбутніх спеціалістів, тому що дух політичної нації ще не пронизує наскрізь весь цикл навчання юнаків у середній та вищій школі, оскільки великий вплив пізнавальної і суспільної активності на стан громадян–патріотів має відсіч у рівні позитивістського та утилітарного виховання, знижуючи критерії, щодо діяльності цивілізованої особистості. Неминучі повстає питання: «Як оптимізувати соціальну поведінку членів певного колективу кризового суспільстві як у цілому, так і зокрема, у побутовій сфері?». Відповідь на це питання знаходимо у процесі виявлення співвідношення понять «націєтворення» та «цивілізованість посттоталітарної доби України» як базових концептів у трансцендентному контексті метафізики філософського відображення пасіонарності національної ідеї, що відображає її протилежність убогої, але від того не мало небезпечної, ідеї агресивних прихильників вульгарно–соціологичного, примітивно–механістичного перетворення соціуму.

Таким чином, герменевтика, як стародавня філософська доктрина, являє собою кульмінаційний аспект створення та розвитку в Україні після «електоральної революції» (2019р.) шляху кардинальних змін громадянського суспільства, та є квінтесенцією політичної та юридичної діяльності. Юридичне тлумачення, спираючись на відповідну риторику, з практичного боку пов’язане з завершенням регулювання життєвих відносин у суспільстві саме законом. У наслідок певної інтерпретації юридичні норми стають гідними до реалізації, до практичного втілення. У творчому акті юридичної герменевтики поєднуються разом, збігаються у єдиному фокусі філософії й витончена мудрість культури, гуманітарні та професійні знання, досвід, правові та моральні цінності, юридичне мистецтво. Думка фахівця інтерпретатора йде послідовно від одного шару пізнання юридичної матерії до іншого – від найпростішого аналізу логіки лінгвістичного тексту – до аналізу норми права, потім від юридичних особливостей правових норм, до моральних, соціальних, гуманістичних, логіко – правових приписів; і все це заради того, щоб встановити реальний контент соціально–правової регуляції. Ось чому одним з найнадійніших показників високоякісної роботи юриста–фахівця є рівень його філософсько–професійної підготовки, який дозволяє йому миттєво, у повному обсязі й точно тлумачити будь–які закони, правові акти тощо. Тлумачення права розкриває високу юридичну місію, наприклад, після «електоральної революції» (2019р.), що обумовлює в Україні етносоціальний консенсус влади, народу, Генпрокуратури і, у той же час, в умовах гострої боротьби проти традицій автократії, за істинні цінності демократичної правової держави, громадянського суспільства,

розвинутої політичної та правової культури, боротьби, що не виходить за межі закону.

В атмосфері ж ситуативного панування норм тоталітарної держави режим самовладдя є вираженням юридичної казуїстики, маніпулювання правом і правовими категоріями, а час від часу – «квазі–тлумачення», наслідком якого є відверте ігнорування діючого закону. Національний егоїзм та правовий нігілізм, врешті решт призводить до загрози реваншу системи нецивілізованості, невігластва, свавілля та беззаконня й тотального порушення прав людини (Стецюк Б.Р.) [13].

Людськість, на думку Ф.Ніцше, визначається як «тлумачення за схемою, від якої ми не можемо звільнитися», і цінність світу опиняється укоріненою у нашій інтерпретації. Критично ставлячись до позитивізму, який значно вплинув на формування правової культури у Західній Європі, Ф.Ніцше наголошував на тому, що ідеальних факторів не існує, але є лише інтерпретації [9]. Люди неспроможні встановити будь–якого факту «у собі». Завжди існує можливість запропонувати нові «змісти», «перспективи» і «засоби» розташувати феномени за визначеними критеріями. «Світ»,– стверджував Ф.Ніцше, – «не має будь–якого певного змісту, але являє собою безкінечні змісти». Подібно до трансцендентальної схеми І.Канта, або символічної форми Е.Кассирера, «перспектива» філософа Е.Панофського встановлюється виключно суб'єктом яка зводить художні феномени до жорсткого, математично точного правила, але саме вона робить його залежним від людини, від індивідуума, оскільки спосіб її дії є визначеним, вимушено обраним місцеположенням суб'єктивної точки зору» [10]. Владі, що реформується, треба зрозуміти вислів англійського мислителя XIX століття Дж.С.Мілля про те, «що великі справи не робляться маленькими людьми». Цим афоризмом Дж.С.Мілль, пояснював те, що патріоти – молоді інтелігенти, коли вони не бачать сенсу у тому, щоб бути носіями «бунту мас», стають справжніми прихильниками еволюційно–цивілізаційних змін,найбільш ефективно прискорюють становлення громадянського суспільства.

Цивілізовані патріоти є новаторами вдосконалення державно–політичного, громадянського, етносоціального, комуникативно–професійного життя у шевченківському дусі. На основі футурологічного аналізу політичних обріїв України, з позицій концепту «сім'ї великій, вільній, новій», сучасна метафізика історії намагається осмислювати соціокультурний простір через національну ідею у творчості Т.Шевченка та в етносоціальному сенсі поняття «дух гетьмансько–козацького товариства» (М.Гоголь, 2009, «Видання Миколи Гоголя в Україні. 1831–1923: Науково–допоміжний бібліографічний покажчик»). У цих творах викладено головний сенс українського буття у посттоталітарну добу, мотивування принципів національ–патріотичних традицій (В.Аксьонова, 2011, «Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства»).Криза інтелектуальних цінностей потребує активізації всіх складових духовно–сенсового наповнення потенціалу громадської динаміки, що викликає необхідність постнекласичного

осмислювання головних напрямків етносоціального простору (Є.Борінштейн, 2016, «Соціокультурна толерантність у сучасному українському суспільстві. Глобальні проблеми сучасності у контексті історико–філософського знання». Одеса: ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2016. С.13–27). Сьогодні в Україні політична ситуація ускладнюється недостатнім усвідомленням правлячим класом та опозиційним елітами глобальності і глибини протистояння між носіями, так званої, «ліберально–демократичної» та соціал–демократичної (ліві радикали) течії та недолугих спроб реформування кризового пострадянського суспільства (праві радикали), на тлі відвертих проявів бюрократизму та корупційних дій, позаекономічного примушення населення допраці.

Зміст постнекласичної філософської освіти повинен відповідати соціальному замовленню передової еліти громадянського суспільства (завданням всебічного розвитку людини), забезпечувати високу наукову і практичну значущість навчального процесу, зокрема соціально–гуманітарного матеріалу. Дух цивілізованого патріота враховує реальні можливості втілення філософських і моральних чеснот наших корифеїв у процес навчання (закономірності, принципи, методи, організаційні форми, рівень загального розвитку школярів та студентів має відповідати поточному моменту) (Аксьонова В.І., 2008, «Актуалізація проблеми професійної культури в контексті філософії освіти». Філософські пошуки. Львів–Одеса: Cogito – Центр Європи, 2008. Вип. XXVIII С.146–156). Стан навчально–методичної та матеріальної бази середньої та вищої школи ще недостатньо забезпечує соціально детерміновану єдність «молодої генерації», обмежуючи її творчі можливості у конструюванні та реалізації змісту освіти з позиції української національної ідеї (І. Скловський, 2008, «Метафізика національної ідеї – оптимізація відродження поступу України». Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія. 2008. Вип. 17. С. 326–333).Процеси, що здійснюються часто–густо стихійно, спорадичне, навіть за суб'єктивним нерозумінням правлячим класом основних принципів кадрової політики, неповагою до порад науковців, доповнюються принизливим ігноруванням неминучості громадського обговорювання нових стратегій внутрішньої та зовнішньої політики, відсутністю компетентного прогнозування прорахунків регіональної політики тощо(В.Аксьонова, 2013, «Криза соціокультурної ідентичності особистості як наслідок соціокультурної дезінтеграцій суспільства». Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць. Вип. № 55. 2013. С. 179–193). Саме тому, політичні введення в освітній процес нового змісту софократії, а також методів гуманітарного навчання і професійної підготовки молоді, повинне відповідати актуальним антропологічним задачам системи становлення політичної нації та громадянського суспільства в умовах глобалізації (В.Кремень, 2007, «Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум»; В.Андрущенко, 2006, «Організоване суспільство. Проблема організації суспільної саморегуляції в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально–філософського аналізу»; М.

Михальченко, 1998, «Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів»). Філософське розуміння сенсу етносоціального простору дозволяє осмислити глибинні причини передчасних хворобливих і болісних феноменів соціокультурного життя, які можуть призвести до тимчасового краху соціального романтизму, навіть серед прихильників суверенітету України (І.Курас,1993, «Федерація чи унітарна держава?»).Криза радянського типу національного федералізму вимагала, на думку видатних «шістдесятників» (В.Сухомлинський, 1976, «Вибрані твори»; Новейшая история Украины / Ф.Турченко, П.Панченко и др. Ч.2.,1995; В.Чорновіл, 2003,»Твори»), розуміння перспективи національного буття. Не можна подолати комплекс духовної меншовартості, коли поважні філософи, соціологи, історики, етнополітологиіноді ігнорують у своєму доробку історичний досвід втілення ідеї софократії: навіть «Київо–Руський», і гетьмансько–козацький, і досвід власно український, де УРСР стає одним із засновників ООН, витримавши всі негаразди «гібридного» протистояння з імперськими амбіціями.Але, на наш погляд, потрібно послідовно долати стереотипи меншовартості, суцільну еклектику, підміну діалектики процесу пізнання його метафізичною імітацією. У той же час, буде помилкою забороняти будь які права регіонів, оскільки дух софократії є можливо небезпечним лише для того, хто «шукає чорну кішку у темній кімнаті, знаючи, що її ніколи там не було».

У новітній історіографії України постнекласична метафізика та діалектика історії потребує якісного перегляду дослідницьких установок. У підручниках деяких авторів, наприклад, концептуальне недостатньо аргументовані проблеми щодо минулого, сьогодення, майбутнього України. Зокрема, у деякихнавчальних посібниках проголошені суперечливі судження, щодо нібито «висвітлення питань, що фальсифіковані офіційною радянською історіографією». Але в цих дослідженнях теза виглядає дуже декларативне, без необхідної конкретики, – в них немає жодного слова про альтернативні опозиційні сили, про постнеокласичне чи ноосферно– екологічне осмислення метаморфоз буття, ані про співвідношення націонал–демократичного і націоналістичного рухів, у тому числі, української, кримсько–татарської, єврейської, російської течій опозиційного руху, ані про налагодження взаємозв'язку різних національних угрупувань. Нема такого визначення ані під час порівняння загальних, специфічних фактів, ані одиничних феноменів, зокрема у федеративному чи унітарному (децентралізації) контекстах, які мають дуже впливовий сенс на патріотичний розвиток офіційного й альтернативного громадського життя. (І.Скловський, 2009, «Постнекласична версія української ідеї у гоголівському контексті практичної філософії». Практична філософія. Київ. 2009. № 2. С. 29–34).

Зростанню методологічної майстерності, неперервної якості гуманітарної, загальної та професійної освіти допомогли курси та спецкурси з філософських дисциплін «онтології», «логіки», «антропології», «соціології», «менеджменту соціокультурної діяльності», «етики та естетики», «філософіїкультури», зокрема спецкурсів та спецсемінарів: «Соціологія конфлікту», «Теорія

соціальних змін та глобалізації», «Соціальна структура та стратифікація», «Неперервна філософська освіта: проблеми, пошуки, перспективи», «Філософія добра і ненасилля». Так, викладачі соціально–гуманітарних наук, наприклад, аналізують у своїх статтях та монографіях еволюційні зміни у протиборстві Добра і Зла, що проходять у всіх сферах суспільно–культурного життя, включаючи гуманітарну освіту (О.В. Халапсіс ,2017,»Зеркало Клио: Метафизическое постижение истории»),процеси відновлення української державності, як виявлення духу софократії на рубежі тисячоліть, що зумовило необхідність соціально–гуманітарного реформування філософської освіти з метою її системного і парадигмального перетворення на один із впливових засобів цивілізованого націєтворення. Саме тому обсяг теоретичних знань з метафізики історії є узагальненням проблеми саморегулювання етносоціальних процесів у громадянському суспільстві України. Методологічна обізнаність правлячої еліти сприяє розумінню нового аспекту державотворення, як соціального і громадянського–цивілізаційного виміру значущості дослідження етносоціального простору у постнекласичному контексті проблеми свободи цивілізованого націєтворенння та практичному його застосуванні (В. Аксьонова, 2008, «Метафізика процесу українського елітоутворення. Культурологічно–освітний контекст». Грані. Науково–теоретичний і громадсько–політичний альманах. 2008. № 2 (58). березень–квітень». С. 99–104).

У громадянському суспільстві, де панують ідеї софократії, організаційні відносини та здоровий моральний клімат в колективі створюють сприятливі можливості для виховання майбутніх спеціалістів, саме у дусі патріотичної відповідальності за стан справ на Батьківщині. В часи посттоталітаризму в середовищі провідних педагогів та філософів України відбулося більш–менш повне усвідомлення того, що традиційна система гуманітарної освіти не може забезпечувати потреби сучасної молоді у викривленій формі етнічного націоналізму. На початку 1990-х років в Україні з’являється велика різноманітність моделей та концепцій, так званої, «нової» гуманітарної освіти. Однак, всі вони, недостатньо адекватне відображали прагнення українців відтворювати демократичне громадське суспільство інтелектуалів, патріотів та професіоналів, зокрема у дусі ноосферно–парадигмальних новацій, що були притаманні життю, долі і творчості видатних філософів та педагогів у минулі часи (В.Сухомлинський, 1976, «Вибрані твори: В 5–ті т.»). Але не можливо ігнорування актуальної теми морального впливу видатних громадських діячів, педагогів і філософів у часи «радянського кризового соціуму». Тому необхідно доторкнутись до долі таких постатей, знаних у цивілізованому світі, як В. Гавел (Чехословаччина), чи С. Глузман, П. Григоренко, Й.Зисельс, В. Сухомлинській, В.Чорновіл (Україна) та А.Міхнік (Польща), які відверто оголосили своє бажання «жити не за брехнею». Так, наприклад, В.Чорновіл виявив себе носієм пасіонарності національної ідеї, який розумів свою відповідальність бути лідером ліберально–демократичного руху суверенної України, який намагався зміцнити її Соборність та подолати ризики громадянського конфлікту або

регіонального відчуження Сходу і Заходу за допомогою стратегії територіального федералізму [15]. «На даному етапі однаково небезпечно, – за думкою І. Кураса, одного з відомих етнополітологів, лідерів соціал–демократичного руху, – являються вимоги ... федералізації України та категоричні заборони прав регіонів» [5, С. 3–8].

Особливу зацікавленість науковців визивають складні проблеми ноосферно–освітнього простору посттоталітарної доби України у трансцендентному контексті з тим, щоб виявити дух діалектичного пізнання, як духовної синергії, де його прихильність до антропологічно–філософського знання саме і виявляє активність тих молодих патріотів, які в перспективі майбутнього стають фахівцями, долаючи той рівень стереотипізації духу малоросійської меншовартості, котрий можна подолати еволюційним шляхом власних знань.Конкретизацією якісної особливості поняття «українська політична нація», як основи поступового призначення механізму цивілізованого феноменологічного порівняння національної ідеї з її онтологічним сенсом, забезпечується побудова концептуального змісту методології парадигмального відтворення суверенної держави та елітоутворення, що відповідає часу цивілізаційно–європейських перетворень на зламі тисячоліть. У своїй основній ролі цей механізм виступає як сполучна ланка між предметним і інформативним значенням сенсу національного буття, загальним елементом «об’єктної мови» і «мови методології націєтворення», забезпечуючи генезис або обґрунтування правил, розпоряджень і регламентацій, складових операціонально–нормативного змісту методології постнекласничного метафізичного пошуку істини. Таким чином, оскільки існує нелінійна сукупність, життя, долі і творчості всіх носіїв внутрішніх і зовнішніх визначень нової моделі української ідеї, відмітимо, що саме складає історичний дух європейського націєгенезу – це гуманітарне переформатування парадигм кризового соціуму у демократично–патріотичному сенсі.

У політичної нації, що суперечливо відтворюється в Україні, присутні як об’єктивні, так іі суб'єктивні критерії не тільки власної етносоціальної історичності, але й право на пошук оптимальної форми державного устрою, яка остаточне має вирішуватися на загальноукраїнському референдумі. Процес формування політичної нації в Україні – це визначення власного призначення у європейському просторі, а саме необхідність нести до світової спільноти через власну міру доброти та світосприйняття, – унікальність, цивілізовану ідентичність, спроможність до діалогових форм спілкування в соціокультурному, екологічному, політичному та освітньому просторі, бо дух толерантності відтворює та легітимізує її громадянський стан. Однак, не завжди етнічна спорідненість, як одна із значущих серед об'єктивних критеріїв, грає визначальну роль у самоідентифікації громадян. Якісні зміни моральних орієнтирів, як духовних монад, нерідко пов’язані з рівнем інформаційно–комунікативного самопізнання, проявами громадських суперечок у процесі становлення політичної нації, що у свою чергу, гальмує практичне втілення нових, поки ще досить абстрактних, софократичних підходів до пошуку

сучасних онтологічних скрижалей духа істини, часто–густо перекреслюючи спроби вульгарно–соціологічного тлумачення практики націєтворення, щоб не було «міни сповільненої дії», й не стільки під російську, або польську, скільки під історичну свідомість української молоді.

Безумовне, філософська освіта є основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Освіта є визначальним чинником політичної, соціально–економічної, культурної та наукової життєдіяльності громадянського суспільства,бо відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства, є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів громадянського суспільства, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка енергійних, освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці в патріотичному контексті соціокультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально–економічне процвітання. Освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи громадянського суспільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої духом цивілізованого патріотизму, толерантної, здатної забезпечити становлення і громадянина, і компетентного фахівця, щоб еволюційне консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності та загрози перманентного «бунту мас» [10]. Методологічно–розпізнавальні етнокультурні ознаки утворюються на метафізичній основі інформаційного соціуму, включаючи духовний вигляд, в якому національна ідея виступає як цивілізаційне осмислення історичного буття, потім вже як софократичний символ владної політики, що виявляє мотивування рівня цивілізованого захисту носіїв власного етнічного походження, навіть господарської спеціалізації, релігійних особливостей, мови і зовнішніх рис, темпераменту, спілкування тощо. Політичні футурологеми, які за недовгий час розвинулися в Україні «під одягом інших» гуманітарних течій, що мали свої територіальні, часові й духовні особливості, нерівномірно впливаючи на вирішення гострих освітніх, історичних та інституціональних проблем націєбудування. Футурологія софократії освіти має виявляти всі життєві питання, що виникли під час «гібридної війни», оскільки де–факто мають велике теоретичне і практичне значення, зокрема у розумінні проблематики націєгенезу. Цей розділ футуролого–освітніх досліджень у наш час почав комплексно впливати на етносоціальний феномен, оскільки «нова хвиля правого та лівого екстремізму» особливо загострює ситуацію і в «старій Європі», і в Україні, чим ще більше радикалізує етноконфесійні відносини саме на тлі спроб реалізації проекту реформаторів, щодо подолання ситуативних проявів глобальної кризи.

Відмітимо у висновку, що у постнекласично–метафізичному контексті еволюційного розвитку творчих етноконфесійних цінностей скоординовано та інтегровано у синкретичну цілісність екзістенціалів політичної нації,

характерізуючі концепцію метафізики свободи «нового дискурсу» та систематизовано критерії етносоціального пізнання, виявивши зміст духовної синергії, як системоутворюючого концепту цивілізованого імперативного відтворення української ідеї

Висновки

У розділі І:1. Розширено поле рефлексії метафізики свободи, завдяки предметному розгляду проявів моральності патріотів, як проблемного виявлення ціннісно–смислового модусу національної ідеї, що дозволяє провести критичний аналіз етичних можливостей, як каналу вільного відтворення філософської рефлексії, зокрема для трансляції екологічних цінностей в соціокультурному просторі націєтворення.

2. Узагальнено специфіку системних засобів і методів освітнього розкриття сутності феномену національної свободи, виявивши багатогранний контекст поняття «пасіонарний імператив», що сприяє всебічності та конкретності дослідження проблеми «протиріч та особливостей напрямків боротьби за свободу українського націєтворення» в якісно зміненому геополітичному,екологічному, соціокультурному і моральному середовищі. Реалізація чинників екологічної саморегуляції пов'язана з перспективами відродження європейського рівня цінностей етнічно–політичної свідомості, що наближає час історичного компромісу пасіонарних еліт.

3. Доведено положення про трансцендентний вимір єдності офіційної та опозиційної діяльності «партії влади», що виявляє характер впливу харизматичних носіїв на історичну перспективу, виявивши тимчасову обмеженість дій прихильників націонал–егоїзму та націонал–нігілізму, «малоросійської меншовартості»; така позиція може бути еволюційне перебореною через відродження соціальних історичних форм свободи політичної нації та громадянського суспільства;

4. Опредмечена категорія «національна ідея», завдяки чому суспільство адекватно реагує на знакову обмеженість «примусової гібридізації» на пострадянському просторі, оскільки «войовниче змагання» є застарілою формою імперської україножобії, варварського насилля, що гальмує європейський шлях розвитку; оптимальним є шлях досягнення ідеалів «сім'ї великій, вільній, новій».

5. Виявлено те, що міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності громадянського суспільства дозволяє еволюційне подолати відчуження у суверенному суспільстві. Показано наскільки гріховні прояви дії «природофобів», також і те, що можна їх нейтралізувати за рахунок жорсткого обмеження суперцентралізації влади та регіонального «бюрократичного зволікання» з оновленням кризового соціуму, оскільки патріотичний рух якісне відновлює цивілізаційну єдність історичного народу України як на Сході, так і на Заході.

Список використаних джерел

1. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії європейського простору:

український контекст: монографія / наук. ред. д. філос. н., проф.Є.Р.Борінштейн. Херсон: Гельветика, 2018. 536с.

2. Аристотель Метафизика.Соч.Т.1.Ред.В.Ф.Асмус М.:Мисль, 1975. 550с.

3. Боринштейн Е.Р. Социокультурны еценности современного украинского общества: духовность как смысложизненный ориентир. Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Одеса 26–27 травня 2015 р.). Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д.Ушинського», 2015. С.2–7.

4. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота, 2007. 575 с.

5. Курас І. Федерація чи унітарна держава? Політика і час.1993. №6. С. 3–8.

6. Михальченко М.І. Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів. Дрогобич: Відродження, 1998. 286 с.

7. Мілль Дж. С.. Націоналізм. Антологія. 3–те вид. Упор.: О. Проценко, В.Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. С.34–37.

8. Міхнік А. Оксамитова революція. Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя. 1995. №4. С.61–66.

9.Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоцінки ценностей. Пер. с нем. Е.Герцык и др. М.: Культурная революция, 2005.480 с.

10. Ортега–і–Гасет Х. Бунт мас. Пер. з. іспан. Вольфрама Бургардта. Нью–Йорк: Вид–во організації оборони чотирьох свобод України, 1965. 157 с.

11. Panofsky E. Studie liniconocogy. Humanistic Themesin the artof the Renaissance. NewYork: Harper Torchbooks, 1962. P.3.

12. Скловський І.З. Методологічні підстави української етноконфесійної саморегуляції у контексті філософії історії. Грані. Наук.–теоретичн. громадсько–політичний альманах. 2007. № 2. С.55–61.

13. Стецюк Б.Р. Литовський Статут як джерело кримінально–процесуального права Гетьманщини. Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу: збірник тез міжнародної науково–практичної конференції (1–2 червня 2018р.). Херсонський державний університет, 2018.С.48–51.

14.Хайдеггер М. Час картини світу. Час і буття: статті й виступ. М.: Республіка,1993.С.41–62.

15.Чорновіл В.М. Твори :У 10–ти т. Упорядкування і коментарі Валентини Чорновіл; Ред.кол.: А.Пашко, В.Чорновіл та ін. Київ: Смолоскип, 2003.Т.2.903 с.

Питання до самоперевірки

1. Спільне та відмінне понять «соціальне буття» та «українська політична нація»?

2. Чім відрізняються за сенсом поняття «патріотизм» і «етнічний націоналізм»?

3. Визначити етнонаціональні аспекти сенсу українського буття?

4. Яка структура та сутність поняття «політична нація»?

5. Що означає поняття «софократія» у філософському та соціологічному сенсі?

6. Що означає філософська категорія «національна ідея»?

7. Яке значення має міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності громадянського суспільства?

8. У чому полягає специфіка феномену національної свободи в умовах громадянського суспільства?

9.Яка роль герменевтики в процесі формування громадянського суспільства та правової держави?

10. Які соціокультурні цінності громадянського суспільства?

Рекомендована література

1. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Зб. наук. пр. за ред. проф. В.Г. Воронкової. Запоріжжя: Вид–во ЗДІА, 2011. Вип.45. С.128–141.

2. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально–філософського аналізу. Київ: Атлант ЮемСІ, 2006. 498 с.

3.Борінштейн Є.Р. Ідеологеми філософії логістики. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Одеса: ДЗ «ПНПУ К.Д.Ушинського», 2016. С.4–9.

4.Борінштейн Є.Р. Соціокультурна толерантність у сучасному українському суспільстві. Глобальні проблеми сучасності у контексті історико–філософського знання. Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2016. С.13–27.

5. Борінштейн Є.Р. Освітоцентризм в сучасному українському суспільстві. Освіта та соціалізація особистості. Матеріали V Всеукраїнської інтернет – конференції (м. Одеса–Запоріжжя 12–13 травня 2017 р.). Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д.Ушинського», 2017. С. 3–5.

6.Гавел В. Заочный допрос. Разговор с К. Гвиждялой. Пер. с чеш. М.: Новости, 1991. 214 с.

7. Гоголь М.В. Видання Миколи Гоголя в Україні (1831–1923): Науково–допоміжний бібліографічний покажчик. К.: ДЗ «НПБ України», 2009. 56 с.

8. Кремень В.Г. Зміст освіти і дидактична стратегія. Учитель.1999. №11–12. С30–35.

9. Скловський І.З. Метафізика національної ідеї: український контекст. Кіровоград: КЛА НАУ, 2012. 332 с.

10. Сухомлинський В. Вибрані твори: В 5–ти т. К.:Радянська школа, 1976. Т.1.653 с

11. Халапсис А.В. Зеркало Клио: Метафизическое постижение истории: монография. Днепр: Середняк Т.К., 2017. 384с.

12.Шевченко Т.Г. Кобзар. Передм. О.Т. Гончара; прим. Л.Ф.Кодацького.

К. Дніпро, 1989. 540 с.

13. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації. Львів: Фонд митрополита Андрея Шептицького, 1991. 20с.

РОЗДІЛ ІІ Соціокультурні перспективи ціннісного аспекту модернізації професійної сторони буття в інформаційній системі суспільства на цивілізаційному зламі: проблемне поле громадянського суспільства

Соціокультурні перспективи ціннісного аспекту модернізації професійної сторони буття в інформаційній системі суспільства на цивілізаційному зламі визначають специфікукомутативності людського життя в умовах формування громадянського суспільства, зумовлюють аксіологізацію освітньої політики, якщо вона потрапляє у поле визначення концептуальних питань теорії та практики визначення людського буття, оскільки впливає на рівні соціалізації особистості. Автори усвідомлюють тему модернізації гуманітарної освіти як головне занепокоєння громадянського суспільства, пов'язане з девальвацією цінностей українського буття.Дослідження свідчіть про актуальність таких семіотичних цінностей певної професійної групи, як, наприклад, патріотизм, солідарність, вільнодумство, які повинні взаємодіяти як на рівні особистості, так і на рівні суспільства, особливо в ситуації індивідуальної або корпоративно–групової кризи (розпад держав, екологічні катастрофи, оголошеної ВОЗ пандемії, гібрідно–ковідний перерозподіл влади), коли локальні катастрофи доповнюються тягарем непрофесійного розв'язання конфліктів (внутрішньо–особистісних, сімейних, військово–політичних, економічних, релігійних, соціально–культурних). Аргументи на користь необхідної модернізації з'являються в процесі формування переконань, поглядів, орієнтацій певної соціокультурної освітньої спільноти у напрямку формування громадянського суспільства. З одного боку, соціокультурні орієнтири пасіонаріїв – людей, які борються за високі ідеали власної нації, призводять до віри в харизму політичних лідерів, інтелектуальної еліти. З іншого, пасивні споживачі соціокультурних цінностей, механічно сприймають гуманітаризацію міждисциплінарної області знань, як даність, що нібито виникла на стику філософії, психології та політології. У професійно–комунікативному контексті гуманітаризації студент, як суб'єкт навчання, бере на себе особливу роль головної цінності процесу реформування освіти, якій призначений розкрити семіотичний зміст соціокультурної інформації, включаючи внутрішнє буття. Під час навчання це відбувається через здатність людини опановувати їх метафізичним значенням, що символізує розуміння сенсу буття. Необхідне з'ясувати соціокультурні перспективи філософської комунікації громадянського суспільства в ціннісному розумінні молодої людини в освіті в системі еволюційного подолання однобічності взаємовідносин «вершника і коня», як символічного аспекту удосконалення інформаційної системи професійної сторони буття суспільства на

цивілізаційному зламі. Цінності громадянського суспільства визначають мотивацію, коли справа стосується корпоративної солідарності, бомолода людина хоче робити те, що потрібно, і повинна робити тільки те, на що має бажання. Конфлікт можна вирішити за допомогоюгромадської думки: швидкого усвідомлення аксіологічного значення професійної культури та розв'язання проблеми, зокрема, розробки нової гуманістичної інтерпретації значення професійної мети молодої людини, до нових форм професійного навчання та їх практичного призначення. Тоді будь–який суб'єкт освітньої діяльності має людський вимір, якщо щось пов'язане зі значенням, воно перестає існувати для світу як ніщо. Вітчизняні та зарубіжні дослідники приділяють чималу увагу аналізу теоретико–методологічних основ політичного розвитку цивілізованої особистості, що викликаний необхідністю систематизації принципів, критеріїв, підходів соціокультурного дискурсу. Так, філософська школа професора Е.Р. Борінштейна (ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Ушинського») доводить, що кожен студент повинен відчувати власну перспективу, розуміти і усвідомлювати своє «Я», індивідуальне та колективне. Сучасні студенти – чудові, талановиті та духовно багаті молоді люди. Більшість із них свідомо обрали професію вчителя, тому керівництво університету, науково–педагогічний склад зобов'язані посилити цей вибір шляхом належної організації ефективного навчального процесу. Головне, долучитися до студентів в активному діалозі, налагодити партнерські відносини. Для цього необхідне створити соціокультурну інфраструктуру, яка формуватиме та відтворюватиме гуманітарну ауру української національної культури особистості та державності(І. Скловський, 2009,»Культура в метафізичному контексті інформаційного осмислення цивілізаційностібуття». Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка. Серія «Філософія». 2009. Вип. 23. С. 97–109).Становлення шляхетної козацької думки є також специфічним втіленням парадигми принципів футурологічного становлення феноменології національного духу (Платон, 1986, «Діалоги»; Г. Сковорода,1983, «Вірші. Пісні. Байки. Трактати. Листи»; О. Лосєв,1986, «Вступ. стаття до «Діалогів» Платона»;. Т. Шевченко,1989, «Кобзар»). Історичну необхідність збереження пам'яті про «дух козакофільства». Великий Кобзар, як відомо, пов'язував з поняттям «великої родини» (Т.Шевченко «Заповіт»). Рефлектуючи над цим поняттям,Т.Шевченко рішуче відкидає дух вульгарного соціологізму, що відтворює «повзучу» деструкцію соціуму. На цьому наполягали і інші українські корифеї: потрібно перемогти деструктивні обставини («після нас хоч потоп») – інерції напівколонізованої дійсності, що створюють з «деяких уламків» гетьманату філософеми «людини–хохла» або «малороса». Патріотичний чоловік «розміщує» перед собою щось ідеальне для духовного тлумачення «вищих смислів буття» в контексті історичного Логосу. Ми аналізуємо «філософію деструкції» з духовних витоків, зокрема на основі твору Д. Донцова «Націоналізм». Деструкція завжди викривляла дух природи етносу,

екосфери, освіти таким спрощеним абстрактом, як «необхідне зло». Радикалізм діє спекулятивне, бере Вічносуще–героїчну складову козакофільства, фальшує його метафізичну сутність: ситуативне піднімає амбіції лише «отаманів», провокуючи черговий заклик до бунту, тим самим ігноруючи загальну підставу пізнання субстанційних ідеалів європейського генезису нації. Але поступово, «по краплині», малоросійське суспільство позбавляється і бунтарства, і інших рабських комплексів на дорозі громадянського «дорослішання» та філософії громадського ненасилля. Зняття «комплексу малоросійщення», як тягаря історичного і політичного зла (виходячи з метафізичних смислів, ми намагаємося уникати використання аналізу даних понять, щоб не було непорозумінь між філософським і політичним значенням суті цивілізованого державного суверенного становлення, в процесі метафізичного осмислення комунікативного сценарію здійснення національної ідеї. Еволюційні відтворення цивілізованої особистості обумовлюють державно–саморегулятивний сенс буття (Д.Донцов, 1926, «Націоналізм»), герменевтику, семіотику (символ і значення), синергетику Духу інформсоціуму (В. Аксьонова, 2015, «Український дух, як феномен патріотизму в контексті парадигми комунікативного суспільства»; В. Вернадський, 1990, «Украинский вопрос и русское общество»; В. Воронкова, 2009, «Синергетична методологія соціального управління»; Є. Бистрицький,1997, «Конфлікт культур та філософія толерантності. Демоні миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби»; Є. Борінштейн, 2005, «Самореализация личности в трансформирующимся украинском обществе»; В. Кізіма, 2003, «Ідея та принципи постнекласичної освіти»), гуманізують в соціумі Дух софократії (І.Зеленько–Розумівський, І. Скловський, 2019, «Проблеми оновлення політикуму в руслі софократії (з досвіду відтворення цивілізованого патріотизму в Україні»), як традиції «гетьмансько–козацького типу європейської цивілізації» (М.Гоголь,1989, «Как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем», «Тарас Бульба»; І.Франко, 1990, « Одвертий лист до галицької молоді»; В.Розанов, 1990, «Отчего не удался памятник Гоголю?»).

В соціокультурному комплексі існує кілька початкових (базових) типів ціннісного відношення молодої людини до світу, оскільки вона може виступати і як «майбутній» професіонал, і як «чужий». Культура, на думку професора Є.Р.Борінштейна, – це універсальний спосіб, яким людина робить світ «своїм», перетворюючи його на»Будинок людського існування, де цілий світ, перетворює комунікативні ідеї у світ ідеалів культурного розвитку буття[8; 9; 10].

Ціннісний аспект професійної сторони буття завжди виявляє семіотику цивілізаційного рівня інформаційного розвитку гуманістичних важелів в освітніх закладах (В.Аксьонова, В.Бондарь, І.Скловський, О.Скловська та інші). Але далеко не завжди їх можна виразити раціонально: більшість аксіологічних почуттів розкривають сутність свідомих і несвідомих глибин людської душі (М.Бердяєв). Аспекти професіоналізму можуть стати універсальними цінностями Господа, якщо поєднують єдину мету багатьох носіїв національних

культурних значень для студентів сучасних університетів і виступають основою їхніх думок та почуттів (Папа Бенедикт XVI). Семіотика формує інформаційне поле ноосфери, впливає на статус національно–культурних цінностей (В.Вернадський, І.Франко). Ноосфера, як філософське розуміння екзістенціалів Вічно сущого не випадково привертає європейські фігури до української філософії (М.Бахтін, В. Вернадський, В. Розанов), щоб номінувати сучасний прояв патріотичного ненасилля, як ознаки метафізичного відгалуження штучного розвитку інтелектуальної гри щодо створення постнекласичних правил, завдяки виявленню громадських суб'єктів опору, стосується як суб'єкта влади (навіть у формі висміювання), так і у ролі носія проімперських нормативів. Автори розуміють необхідність подальшого дослідження різноманітних аспектів цієї важливої проблеми, тим більш, що, часто–густо, наприклад, саме, у проблемі козакофільства ховається такий же вульгарний спосіб «адептів войовничого осмислення майбутнього», які вкрай однобічно тлумачать інтенції національної ідеї. В наслідок чого вкотре поняття «етнос» і «нація» підноситься взагалі в бюрократичний або «карнавальний» засіб, де героїчна загибель часто–густо є ситуативно–виняткова маніпуляція, необхідна лише для історичного виживання попри ідеалів шляхетності, а не тільки для деякого здійснення зовнішніх бажань «біомаси», що не гідна до розуміння філософської іронії, зокрема вищих щаблів європейського рівня цивілізованої держави та громадянського суспільства.

У Платона, наприклад, з'являється термін «філософська іронія» (що до парадоксів Сократа), де у якості основної субстанційної ознаки висувається прагнення кращих носіїв людської душі до гносеологічного розуміння метафізично–самодостатньою спільнотою істини, яку благородна людина осмислює, за допомогою «розумного пристрою звичайних і надзвичайних смислів» як національного духу в бутті взагалі [17, С. 46]. «Античні мислителі, – на думку А. Лосєва, – завжди намагалися об'єднати безперервне становлення з переривчастими структурами буття». Постнекласичний підхід до тлумачення теоретичних основ соборного існування вплинув, як феномен філософії перемоги, поваги до героїчних предків, з Київо–Руської, козацько–руської доби; соціокультурні концепції Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка є історіософське тлумачення, теорії пізнання національно–визвольних змагань, і, досвіду розвитку Української державності в умовах «казарменого соціалізму». Складовими цієї моделі є шлях до софократії: вільний етносоціальний простір, що самоорганізується, і символічної взаємодії особистості та суспільстві, оскільки самореалізує цивілізовані підстави національної ідеї.

В історії людства є багато великих мудреців, які обтяжували пошук сенсу буття в синтезі ціннісного випробування професійної гідності, поряд із діями, що ведуть до пошуку найвищої істини, адже «пошук» вважається першопричиною відтворення істини буття. До цього типу видатних мислителів належать Платон, Арістотель, Р.Декарт, Б.Спіноза, М.Монтень, І.Кант, Г. Гегель, Х.Ортега–і–Гасет, також і вітчизняні мислителі: князь Ярослав Мудрий, митрополит Іларіон Київський, П. Могила, Г.Сковорода, П.Юркевич тощо.

Деяким з них не був чужинним принцип відносності всього сущого у цьому світі. Наприклад, Е. Дюркгейм, як і інші видатні вчені (П. Сорокін, К. Льюїс,Т. Парсонс), намагався через поняття «аномія» методологічно обґрунтувати прихильність суспільства до принципу релятивізму, тим самим спричинив розвиток майбутнього постнекласичного напряму, створив аргументи на користь тих, хто заперечував догматизм класичного аналізу професійних структур різних шарів суспільства [20].

Цінності буття розглядаються як відносний духовний засіб (Т.Адорно, Р.Барт, Е.Тоффлер, Е.Фромм, М.Хоркхаймер). Світоглядна методологічна тенденція історіографії постнекласичної доби бере за основу повороту до нового мислення поняття «софократія», як синергії плюралізму думок в контексті метафізики історії, зокрема во всіх соціокультурних ракурсах. Найбільш епістемологічне цю тезу наповнює розуміння понять «загального» та «відмінного» в концептах філософії історії та метафізики історії. Наприклад, прихильники постнекласичного тлумачення цій дилеми (О.Халапсіс) критикують стереотипи вульгарного соціологізму у геополітичному вимірі пошуку толерантності тощо. Без використання основних положень постнекласичної метафізики історії будь–які конвенціональні моделі вирішення етносоціальних конфліктів лише поверхово торкаються їх сутності. У той же час, прогнозування соціальних ризиків від впровадження гуманістичних принципів та норм культури толерантності часто–густо залишається на рівні теоретико–пізнавальних припущень, і це – у кращому випадку. На рубежі століть постнекласичний дискурс, вплинувши на розвиток сучасного патріотизму цивілізованої особистості в процесі взаємозбагачення європейськими цінностями українського шляху державотворення має перспективи налагодження взаємовідносин між Сходом і Заходом, формуючі культуру толерантності під час становлення української політичної нації і є надією цивілізованого відновлення України на шляху розвитку європейського типу держави, права, сім'ї, суспільства, освіти попри охлократично–олігархічних перешкод (В. Ворніков, 2018, «Конвенциональная модель самоорганизующегося общества будущего»; В. Кантор, 1993, «Западничество как проблема руського пути»; О. Шморгун, 2014, «Етнонаціональний вимір антикризової моделі розвитку та Україна. Ліберальна версія європейського державотворення. Європейський Захід проти Сходу»; О. Халапсіс, 2017, «Философия и геоплитика Николая Данилевского»; А.Халапсіс, И.Скловский, 2010, «Специфика исследования нациогенеза в контексте постнеклассической метафизики истории». Завершаючи історіографічній аналіз теми, приходимо до розуміння її суперечливого сенсу в світі та в Україні. Євроінтеграційний досвід збагачує Дух Надії українського соціуму, особливо після електоральної революції буття (2019 р.), що здійснилася в площині софократіїукраїнської ідеї.

Аналіз співвідношення цілей і засобів не може бути здійсненим без розуміння семіотичної цілісності гуманістичних цінностей, оскільки є органічним елементом системної реформи культурно–історичного та соціального контексту, формуючи стрижень професійної культури. Цінності

визначають соціокультурні та психологічні аспекти комунікативного характеру індивідуальних і колективних професійних відносин та корпоративної діяльності, оскільки часто–густо компоненти громадського життя дозволяють маніпулювати публічною владою в державі. Розглянемо проблему соціокультурної перспективи філософської комунікативності, ціннісного аспекту професійної сторони буття в інформаційній системі громадянського суспільства України на цивілізаційному зламі, з урахуванням власного досвіду підготовки фахівців авіаційної галузі (курсанти денної форми навчання Льотної академії національного авіаційного університету). Необхідність гуманізації дедалі більше усвідомлюється в гносеологічному, логічному та методологічному розумінні буття в системі культурних цінностей, яка доповнює теоретично – пов'язані методи оцінки та відбору фактів за аксіологією гуманітаризації, що включає вивчення, розробку всього потрібного для філософських роздумів, важливих для комунікаторів освіти, що виражається в такому недостатньо дослідженому явищі, як вплив технічних засобів на зростання інтересу курсантів до виявлення елементів ноосферно–планетарного осмислення буття громадянського суспільства в сучасному житті України. Дійсно, усі явища комунікативної культури, створені людьми, всі авіаційні технології та механізми, комп'ютери та пульти управління повітряним рухом вимагають включення цивілізованого розвитку людини, тобто пошуку її цілісного та ціннісного призначення. Саме філософія освіти повинна слугувати фундаментом культури, головним елементом системи виявлення зв'язку норм і стандартів, що регулюють поведінку кожної людини в професії, та необхідність оволодіти чеснотами, які зміцнюють дух солідарності корпорації. В іншому випадку професійні дії авіаційних фахівців можуть бути хаотичними, не відповідати логіці корпоративної культури та нормам професійної етики:корпорація, у якій вони працюютьперестає визивати довіру та повагуз боку керівництва, спонсорів або пасажирів.

Цінності громадянського суспільства в різних країнах Європи не завжди втілюються паралельно, оскільки вони одночасно демонструють своє значення в постіндустріальну епоху, навіть в освітніх системах, заснованих в дусі демократичних свобод громадянського суспільства, існування різних варіантів запуску їх реформування на цивілізаційному зламі. В інформаційному суспільстві професійно–комунікативні дії, що зачіпають основи життя, набули широкого поширення, оскільки міжнародне авіаційне співтовариство має власний досвід забезпечення безпеки польотів (безаварійна посадка літаків усіх класів тощо).У соціально–професійній групі, яка пов'язана з корпоратизацією дій суб'єктів матеріального виробництва, сутність технології має своє ціннісне–онтологічне визначення, оскільки мова йде про нові технологічні умови експлуатації повітряних суден. Курсанти, які мають певний життєвий та професійний досвід, справедливо вбачають одну з основних небезпек інформаційного етапу сучасного розвитку в тому, що безконтрольне використання цифрової платформи перешкоджає цивілізаційному втіленню гуманітарних ідеалів та цінностей у розум та мораль молодої людини, що

дозволяє без будь якого покараннянаніпулювати поведінкою підлеглих вже не у віртуальному, але у реальному житті. Чим далі просувається цифровизація суспільства, тим більше потрібні метафізичні та ціннісно–антропологічні важелі розуміння соціальних та культурних проблем громадянського суспільства.

На цивілізаційному зламі замість раціональної людини індустріального суспільства, штучне відбувається створення людини нового типу, «людини–чіпізованої», яка перебуває у «цифровому рабстві» під впливом масової культури, стереотипів «кліпової свідомості» інформаційного суспільства. Соціокультурні відображення реальності сенсу життя курсантів, за нашими двадцятилітніми дослідженнями, фіксуються у формі ціннісних роздумів, переживань, вольових установок, що може свідчить про духовний стан їхнього життя, ставлення до політичних, соціокультурних і технологічних стандартів. З метою забезпечення безпеки в авіації у професійної освіті розробляються дедалі точніші та складніші алгоритми управління польотом, створювання можливостей для оволодіння складними навичками та вміннями спільної діяльності. Професійне спілкування громадянського суспільства виявляє ставлення людей один до одного.Комунікативно–інформаційна організація навчання обумовлює необхідність вільної форми життя курсантів, підвищує потребу у спілкуванні з однолітками, сприяючи формуванню цінності досить міцної професійної згуртованості навколо цінностей корпоративної культури, ділової етики.

Професійна поведінка курсантів ЛА НАУ регулюється статутом, наказами, розпорядженнями, присягою, підпорядкуванням, тобто розумінням необхідності системи панування професійної дисципліни та підпорядкування наказам, що є включенням у відносини з високим ступенем нормативності. Комунікативність здійснюється у двох типах соціальних відносин: «вертикаль» – підпорядковані відносини та відносини між командирами, начальниками та підлеглими та – «горизонталь» – підпорядковані відносини між молоддю з однаковим статусом навчання. При цьому слід зазначити, що суб’єкти можуть по–різному розуміти власне онтологічне призначення у житті та професії.Курсанти мають дружні стосунки, симпатії та антипатії, оскільки мають ціннісно–соціальні властивості. Деякі з цих стосунків є жвавими, мінливими, а деякі – досить стабільними і довговічними. Наприклад, щоб охарактеризувати комунікативно–ціннісну сторону курсантського життя, використовується поняття «відповідальність», як внутрішній переважаючий фактор, що визначає відносно стабільний позитивний настрій членів авіаційної корпорації. У духовному стані колективу панує інтегруючий світ, спрямований на цілісність загальної думки, етичних та професійних принципів, закріплених в окремих правилах та принципах корпоративної поведінки. Позитивний настрій формується в процесі пізнання загальної справи і визначається принципом колективізму. Значення корпоративної культури авіакомпанії залежить від системи її зв’язків, дій, взаємодій та відносин, що здійснюються в рамках конкретної діяльності з обслуговування пасажирів, клієнтів тощо.

Відповідно до цього підходу, визначення колективізму є поштовхом до організаційної системи, яка впливає на солідарність носіїв професійної культури. Виходячи із зарубіжного та вітчизняного досвіду, організаційні цінності з їхнім набором прийомів та правил, що виправдали себе в минулому, а зараз підтвердили свою актуальність, впливаючи на вільний вибір форм свідомості та ідеологічних принципів авіаційного фахівця. У цьому сенсі філософія авіаційної освіти визначає громадську допомогу в реалізації загальнолюдських цінностей – ідеальне відображення надійності та краси людських відносин, загальнолюдські пріоритети людини та суспільства. У цьому світі проявляються глибина змісту, що вимагає концентрації всіх суспільних засобів. Молодий авіатор, накопичуючи цінності буття, стає носієм глибоко пережитого історичного досвіду людства, оскільки його професійний потенціал має етносоціальну та галузеву спрямованість. Сучасна епоха висвітлила роль загальнолюдських цінностей у розвитку авіаційної освіти і показала її суперечливість та динаміку, а також у різних взаємопов'язаних ієрархічних взаємозв'язках. Це філософське розуміння суперечності між метою та засобами, властивої природі реалізації загальнолюдських та професійних цінностей, оскільки існує потреба у взаємодії між ними, що спричиняє об’єднання між конкретними історичними явищами та підвищення рівня адекватності усвідомлення, використовуючи духовне розуміння ролі своєї спільноти, власне проникнення у сенс буття тощо.

Основним завданням курсанта ЛА НАУ є не тільки накопичення нової інформації (хоча це завдання не знімається), але отримання універсального сенсу розуміння сучасних реалій – оволодіння рівнем логічної та методологічної культури і бажанням вдосконалювати власну професійну культуру на протязі всієї життєдіяльності. Іншим аспектом саморозвитку є подолання хворобливих ознак «кліпової свідомості», що пов’язані з комунікативною обмеженістю логічно–мовних можливостей молодої людини, що часто–густо гальмує формування духовної стабільності міжособистісних стосунків у професійної групі тощо.Чому професіоналізація освіти у формі гуманістичних цінностей стикається з окремими бар’єрами, глибоким протистоянням між різними типами ціннісної освіти, які призводять до її кризи? Описуючи ціннісний характер суперечки про мету та засоби її професійного досягнення, доктор філософських наук Є. Борінштейн зазначає: різниця між соціокультурними фазами праці та дозвілля, розквіту та занепаду, що вимагає загального (інтерсуб'єктивного) ціннісного розвитку значення майбутнього. Тільки тоді обговорення основ професійної діяльності стає розробкою шляхів побудови громадянського духу молодої людини та виявлення сенсу якісної участі особистості в реформуванні освіти [8; 9; 10].

З досвіду реформування професійного навчання громадянського суспільства, дуже проблематично втілювати стереотипні культурні цінності. Наприклад, існує дві теорії. Одна з них об’єднує прихильників релятивістського напрямку, які часто заперечують можливість об’єктивного аналізу ціннісних структур різних шарів суспільств, розглядаючи цінність сенсу буття лише на

шляху відображення їх відносно невеликого впливу, але як духовного засобу. Інший – навпаки, виглядає як антирелятивістський позитивізм, що сперечається про можливості ціннісних визначень з точки зору об'єктивізації впливу носіїв професійної свідомості особистості тощо. У професійній діяльності спеціаліста використовується система цінностей, що визначає формування аксіологічного відношення до власного (мікросоціального) середовища. Цей зміст діє протягом тривалого часу, він перевірений досвідом, але для кожної авіакомпанії він існує як раціональна та професійна реальність. Таким чином, культура навить молодого члена колективу виражає певну професійну цілісність, розуміння цілей і шляхів діяльності підприємства. Комунікативізм формується там, де існує чітка система уявлень про символи, цінності та зразки професійної поведінки, так що він закріплений у всіх його нормах. Значення комунікативізму означає, що в авіакомпанії кожен член професійного товариства пов'язаний загальними поглядами на цивілізовані цілі корпорації, тому кожен курсант починає заздалегідь ознайомлюватись зі складовою духовних цінностей. На цивілізаційному зламі громадою визнається необхідність констатувати: крім хвороби тіла, існують і хвороби духу, чим визначається проблема відчуження особистості. Завдання саморозвитку замінюється питанням наявності чи відсутності свободи вибору інформації. Беручи до уваги парадокси інформаційної парадигми, важливо поставити новітні стандарти та сучасні технології навчання на перший план. Національні гуманістичні традиції української філософії визначають необхідність світоглядного відображення професійної підготовки, яка має бути занадто конкретною та надзвичайно актуальною в комунікативних наслідках. На рубежі XX–XXI століть виявилися всі негативні симптоми українського суспільства. Так звані «зайві люди», як соціально–корозійне явище інформаційної цивілізації, відображають вісь спектр протиріч і є поштовхом до критичного роздуму над значенням реформування та модернізації освітньої системи України, з її специфікою у патріотичному та гуманістичному навчанні.Феномен комунікативного суспільства обумовлює аналіз духу патріотизму як складного соціального і культурного контексту софократії, що відображує цілісну розумну сукупність відносин постнекласичної філософії та політичного життя держави на засадах ноосфери, тісної взаємодії і переплетіння зв'язків між суспільством, елітою і різновидами етносоціального та планетарного соціуму. Соціокомунікативні засади сучасного патріотизму особистості пов'язані з адекватнім розумінням дійсності в контексті історії переможного козацького руху, надіями його нащадків на стабілізацію політичної ситуації, що поступово висвітлили патріотично–комунікативний зміст у процесі демократизації національної державності. Парадигма філософії патріотизму є реальним відбитком ідейних знаків часу. В софократії він починає «свій біг» з перемоги війська Б. Хмельницького в битві на Жовтих Водах (1648 р.), долаючи вікові провінційні комплекси меншовартості на шляху становлення національної державності. Софократичний бік дослідження обумовлений тим, що вивчення особливостей соціокультурних змін в процесі формування сучасного

патріотизму цивілізованої особистості в Україні вимагає нового методологічного підходу, який би враховував характер соціокомунікативних змін, пов'язаних з переходом постіндустріального суспільства до епохи постмодернізму та глобалізаційних процесів.

Метафізичний вимір засвідчує те, що міжнаціональне спілкування в Україні є властивістю складної сентенції в горизонтах оновлення історіософської комунікації і власної футурологічної самоідентифікації українства (Б.Антоненко–Давидович, 1993, «Там, де тіні забутих предків»; П. Григоренко, 1984, «Спогади»; О. Тихий, 1990, «Про рідний донецький край»; В. Чорновіл, 2003, «Твори») як патріотичної дії, що впливає на відродження «гетьмансько–козацького типу цивілізації» на рубежі ХХ–ХХІ століття. Сучасний суспільний аналіз аспектів громадянської гідності вказує на те, що пошук критеріїв софократії має стати постійно діючим поштовхом осмислення суперечок етносоціальної реальності, оскільки у цьому ракурсі спрямована пізнавальна активність цивільних носіїв духу істини, з метою її оптимального блага, навіть під час ситуативно–міфологічного розуміння. Об'єктна суб'єктивність полягає у тому, що міфологічне знання серед ідейних знаків філософії, природи, соціуму та освіти; термін «надія» тоді висуває як сенс–статус словосполучення «Хазяїн–раб»: несе на собі реальний відбиток часу екзистенції, тому що наближається епоха відмови цивілізованих патріотів від духу «бунту мас», що залежить як від особистісних якостей нащадків, так і громади та «батьків нації».Втім, постнекласичне дослідження не може зводиться а ні до рівня історико–політологічного літописання, або звичайної реконструкції історії політичної думки, а ні до літописної реконструкції еволюції процесу націєтворення, відкинувши в «архів» спадщину духовних лідерів політичної нації (корифеїв). Треба виявити і метафізичний аспект футурології, що визначає процесуальну логіку елітотворення як «чудовий» контекст освіти, який в разі розуміння витоків філософії історії стає оптимальним засобом її розуміння «субстанційної» трансцендентної глибини проникнення представників духовної еліти в сутність і структуру самого національного буття. Дух нації в житті і долі видатних осіб України, як вимір ідейної глибини національної мрії, охоплює і універсалізуєтворчість корифеїв та їх конкретну долю в історичному процесі. Дослідження «малоросійської меншовартості», яке зачіпає також положення про трансцендентний вплив носіїв природної патріотичної діяльності, виявляє цілісність дій в екософському вимірі ознак «ноосфери», духовної повсякденної атмосфери, на що вперше вказав В. Вернадський, як ініціатор опредметнення екоонтологічної значущості елітних і маргінальних груп впливу, що дає можливість певним чином наблизити розуміння якості сучасної стратегії «партії влади», так і подолання еволюційної інерції впливу носіїв так званої «малоросійської меншовартості», виявляючи цілісність цивілізованого суспільного дійства і статус буття в контексті громадського поля метафізичного дискурсу історичних етносів тощо [11, С. 90–95].

Аналіз питання про новий зміст та структуру софократії, як філософії

перемоги, є актуальним та конче необхідним для фахового і громадського обговорення спільнотою з метою розробки цілісного системного уявлення про фундаментальні принципи взаємодії влади та опозиції, про головні умови відтворення феномену згоди та політичного діалогу, визначення ролі толерантності та плюралізму думок не тільки окремих представників правлячого класу, але і свідомих громадян – патріотів, спроможних до активної участі у сучасних політичних процесах, колективного пошуку етносоціальних норм та принципів еволюційного впровадження стану правової держави і цивілізованого суспільства сучасності.В української літературі не випадкове відтворюється особистісно–патріотичний пріоритет етнонаціональних процесів. «Господар» несе державні «вериги» «духовної ноші соборної нації», повинна представляти видатна особистість, що усвідомлює єдину головну концепцію, з числа виконаних сповна, взаємодопомога українських етноконфесійних груп, що мають своє державне призначення бути складовою української спільності – цивілізаційне «Я». Ось чому, свідомий українець протестує, коли його «називають» в посттоталітарному просторі в образливій (хохол, малорос) формі (або в асоціації незнатного «чужинця – кацап, лях, жид, азер.»), – образивши призначення рівня власної гідності, європейської державності тощо. Це стосується подальшої долі як України, так і Росії.Спроби консерваторів і лібералів на межі тисячоліть вивести, наприклад, імперську Росію до «європеїзації», проводячи «косметичний антибільшовицький ремонт» виявилося неприйнятною справою. «Боротьбу з більшовизмом змінила в ситуації розпаду імперії – боротьба за виживання кожної людини окремо і всієї Росії в цілому... І у свідомості російської радянської людини, начебто є віра у свою перевагу над усім іншим світом, раптом стався переворот і відмова від бачення Росії як богообраної країни, яка висловила магістральну тенденцію людського прогресу» (В. К. Кантор) [15, С. 24]. Але в Україні а ні патріотична,а ні націоналістична еліта вчасно на цей феномен не звернули уваги, хоча в основі цієї міфології було постмодерністське тлумачення тези «Москва – третій Рим». Аналіз реалій наступної екологічної парадигми має відповідати – «тепер і тоді» – розгляду характеру «історичного етносу».Громадський сенс «електоральної революції (2019 р.) показує зміст духовних інтенцій, що відображають самобутність і буття «інформ–суспільства – пост», оскільки мета «постлюдини» дотягується від кліше «Хазяїн – раб» до «Хазяїн – слуга» у «парадокси переможного духу». Тут і ризики переходу від перманентного «бунту мас», до прояву тотального контексту будь–якої «електоральної революції» в соціокультурних горизонтах європейської української державності (Є. Борінштейн) [10, С.102–103].У цьому полягає внутрішня суперечність поверхової етносоціальної діяльності, як боротьба сутнісного і ефемерного суверенітету по виявленню справжньої національної сутності. Метафізичний сенс розумної політики лібералізації та добросусідства можливий лише на підставах дієвої моральності, коли в «надії» цивілізовані патріоти засуджують «гріх фанатизму і пасивності» в боротьбі зі злом, як

гріховним проявом «антигромадського лиху анархістської свободи». Внутрішня безглуздість національного егоїзму та націонал–нігілізму, як форм соціального зла в історіософському контексті визначається тим, що є соборний стрижень, як пріоритет цивілізованого націогенеза, оскільки метафізика надії погоджує принципи Вічносущого (Добро) з європейськими (загальнолюдськими) цінностями.Відомі європейські експерти вважають досить актуальною тему негайної та остаточної реалізації української ідеї, обрану сучасними демократами–патріотами. «Метафізика Надії», що розкриває близькі перспективі етносоціальніх змін на рубежі тисячоліть, навпаки, наголошує на тому, що розвиток української держави неможливий без громадянського рівня уваги та пошани до різноманітних особливостей історичного становлення та загального самовизначення українського народу, як «європейської політичної нації». Для того, щоб суверенні представники етнічної різноманітності, наприклад, українські євреї, поляки чи росіяни, караїми або татари, вважали себе гідними участі у складних процесах становленні цивілізованої української політичної нації і вільно уявляли би духовну силу Соборної ідеї, необхідно знайти деякий інтегруючий фактор.Наприклад, саме освіта зможе еволюційне і соборно об'єднати різні політичні, соціокультурні, етнічні і конфесійні традиції, як компоненти громадського перетворення у єдину політичну націю. Даний метафізичний фактор, як надія реформаторів–патріотів повинен перманентно прораховуватися у процесі соборного обговорювання перспектив розвитку державної мови, чи аналізу обставин втілення вкрай «суперечливих історичних компонентів вищих метафізичних сенсів», які трансцендентне виділяють українську ідею, на її в собі, а також її в усьому українському соціумі, як на Заході, так і на Сході, Центрі та Півдні країни. Для того, щоб проявилася «Божа справедливість» в процесах еволюційної ходи націегенеза у певній мірі потрібна висока моральність, толерантність, досконалість людської політичної діяльності. національна ідея не спроможна історично об'єднати народ,а тим більш допомогти у процесах створення політичної нації, коли в суспільстві немає а ні єдності, а ні соборного розуміння сутності її самої, а ні понять «соціокультурна, етнічна або конфесійна єдність».Справа в тому, що є принципові позиції як лібералів, так і патріотів–демократів, що спираються на європейський гуманізм, тобто нові конституційні принципи, оскільки вони якісно відрізняють себе від «войовничих націоналістів» або «націонал–нігілістів». Це надзвичайно складне питання, яке «червоною стежкою» проходить через дослідження філософів української ідеї на рубежі XX – XXI століття (О. Шморгун) [26, С. 262–270].

Усвідомлюючи теоретичні і практичні складності процесів лібералізації, відмітимо її протилежність філософському тлумаченню проблеми патріотизму, як відтворення «нових українців» на тлі Соборного духу нового громадянського суспільства, яке створюється на тлі протистояння гібридизації зовнішньої та внутрішньої політики у 2014–2019 рр. (як відоме, війна – це, за загальновідомим висловом Клаузевіца, є продовження політики іншими, насильницькими засобами). Настав черід крізь призму козакофільства, як

оптимальної моделі соціокомунікативної діяльності дослідити у сучасної історіографії основні етапи духовного росту як народних мас, нащадків козацьких героїв, так і окремих, найбільш видатних представників нескореної України, які саме і заклали фундамент політичної нації, її суспільно–політичної самосвідомості. Метафізика нації це – орієнтир громадянського осмислення руйнівних наслідків зовнішньої або внутрішньої політики, що значно зіпсує сучасну атмосферу Соборності етносоціального буття, також це – прогнозований засіб, сутнісного виживання автохтонів і нацменшин, особливо під час посилення негативізму носіїв етносоціальної «деструкції».Протягом XX – початку XXI століття людство взагалі й українська нація підійшли до необхідного розуміння суперечливих процесів становлення й розвитку конвенціональності, як ознаки якості відкритого, цивілізованого суспільства, коли народжуються нові форми спілкування особистості та суспільства, які самоорганізуються. Великий сенс тут має громадський діалог, заснований на партнерстві та здоровій конкуренції, на правових та соціальних засадах довіри й рівності усіх членів інформаційного суспільства. Міжособистісні взаємини і взаємодії наповнюються гуманістичним – довірчим і моральним змістом, і, при цьому, набувають юридичної, правової або договірної форми на підставі, перш за все, довіри (В. Ворніков).

Виявлення феноменальності в інтерпретації національної ідеї патріотичною інтелігенцією, значно ефективніше формує дух патріотичного самовизначення захисників пам'яті про «козацьку особистість» або її толерантне ставлення до всіх «учасників громадянського руху», до носіїв правдолюбства будь–якого етнічного походження, зокрема з числа носіїв свідомого шанування й поваги цивілізованих європейських цінностей. Захист суверенітету держави, наприклад, буде сприяти втіленню духу соціокомунікативної Надії, яка представляє настрої всіх регіонів на користь збереження Соборного характеру сучасної України. У наслідок такого підходу до процесів націотворення знімає гострі моменти євроінтеграції, оскільки духовна еліта стає спроможною еволюційне заглиблюватися у контекст політичного екстремізму і сепаратизму, тоді осмислення української ідеї відбувається завдяки узагальненню ідеалів й тих спільнот, які представляють російськомовний опозиційний громадський рух.Сценарій актуалізації соціокомунікативного духу Надії для реалізації футурологічно–позитивного сенсу української мрії полягає в тому, щоб духовна еліта Сходу і Заходу могла з'ясувати, якою мірою міфологічне знання про козацьке минуле несе на собі реальний відбиток сучасної метафізики національної ідеї, як часу героїчної екзистенції, періоду відмови як від духу перманентного провокування «бунту мас» та від поверхового уособлювання сукупних особистих якостей того чи іншого лідера «етносоціальної гілки» в націогенезі, так і його відмови від духу войовничого націоналізму, тому що він завжди гальмує творчий початок ідеалів козакофільства.

Необхідність збереження Історичної пам'яті про «дух українофільства», як відомо, патріоти пов'язувализ «великою родиною» (Т.Шевченко «Заповіт»).

Сенс цього поняттязаперечує змісту вульгарного соціологізму, який відтворює націонал–нігілізм соціуму. Українські корифеї засуджували песимістичний погляд на ситуативні обставини («після нас хоч потоп» – інерції полуколонізованой дійсності), що створюють з «уламків» гетьманату філософеми «людини–хохла» або «малороса». Патріотизм «розміщує» перед собою щось ідеальне для духовного тлумачення «вищих смислів буття» в контексті історичного Логосу, аналізує «філософію радикалізму» на основі твору Д. Донцова «Націоналізм». Деструкція завжди викривлює дух природи етносу, екосфери, освіти таким спрощеним абстрактом, як «необхідне зло». Радикалізм діє спекулятивне, бере героїчну складову козакофільства, фальшує його метафізику: ситуативне піднімає амбіції лише «вожаків», провокуючи до бунту, тим самим ігноруючи загальну підставу пізнання субстанційних ідеалів європейського патріота. Малоросійське суспільство позбавляється і бунтарства, і інших рабських комплексів на шляху громадянських ідеалівта християнської моралі.Зняття «комплексу малоросійства», як прояву історичного і політичного зла, щоб було розуміння цивілізованого державного суверенітету в процесі метафізичного осмислення здійснення національної ідеї.

В суспільстві, де є патріотична еліта, дуже раптово, виявляються, нібито «чудесним» чином, рушійні сили національної справи або футурологічні ознаки подальшої ходи інтенсивної архетипізації духовного розвитку громадського соціуму. Патріотична еліта діє у вимірі форм цивілізаційної комунікації – лібералізації і демократизації, зокрема, виявивши особливості ментального підґрунтя активності «середнього класу». «Тут–національне буття», як показує хід безперервних ознак «метафізики надії», виявляє футурологічну правомірність не стільки у відмові від стереотипів войовничого націоналізму, скільки – від примітивізму в політичній філософії державотворення.Логіка відмови від міфологем, від еклектики «націесофіі» виявляє дух «нової онтології» в її вищих номінаціях сенсу буття. Відтворення підвалин «цивілізованої козацької нації», за своєю футурологічною політичною спрямованістю вдало протистоїть аморальним етнічно–варварським проявам націоналізму в формах цинізму чи україножобії, носіями якого в нашому дослідженні виступає «малоросійська еліта», яка захищає свої амбітні плани «перелицьовування» минулого досвіду» на історично застарілих засадах націонал–егоїзму або регіонального відчуження, не розуміючи, що ніякі благі наміри не зможуть негайно та остаточно завершитися. Соборне державотворення за волею регіонів, як правило, стосується патріотичного розуміння взаємного впливу та спільних зусиль громадянського суспільства під час кризи духовної хвороби.В цей час розвиток філософії освіти означає своєчасне виявлення ознак суперечливих і немотивованих знань з професії та здатності безпечно їх долати (добре відоме висловлювання Х. Ортега–і–Гассета про те, що «в двадцять років – відчуття престолу, в тридцять– талантів і лише в сорок – розум»). Досвід реалізації духовних цінностей громадянського суспільства у професійної площині проголошується величезною кількістю мислителів, у тому числі прихильниками гуманітарної освіти, оскільки вони

підкоряються існуючій культурній атмосфері. Хоча ця атмосфера часто–густо створюється дуже повільно, оскільки впровадження філософських дисциплін спонукало і до переформатування вищої технічної освіти. Раніше, наприклад, дискусії про філософію природи допомагали виявити окремих харизматичних індивідів, задовольняючи соціальну потребу в захисті світських форм буття. З впровадженням через плюралізм соціального пізнання поставило питання про шляхи раціональної модернізації освіти, розумне ставлення до оволодіння професією тощо. Філософська гуманітаризація професійної культури – суть комунікативної підготовки окремого авіаційного фахівця, вияв власного ставлення до певних світоглядних зразків має кілька версій, які досліджують автори.Зараз, завдяки гуманізації, обмежена кількість людей є носіями загальнолюдських цінностей, що є наслідком історичної необхідності, які мають мляве почуття розуміння духовних цінностей, це потребує об'єднання майбутніх фахівців для забезпечення стабільності суспільства. Однак, значення терміна «загальнолюдські цінності» має більш широкий світоглядний сенс та громадський характер – розглядаються в індуктивній метафізиці як засіб досягнення трансцендентного виміру людського існування, що виходить за межі сучасного розуміння Вищого Розуму. Трансцендентальні цінності розуміються як універсальні конструкції, що історично та етносоціальне локалізують професійну мету; так чи інакше вони характерні для всіх модифікацій професійної культури, хоча не всі майбутні фахівці виражають себе однаково. Трансцендентальні цінності авіаційної професії зумовлені ускладненнями духовного споживання та відтворення молодіжних типів культури, пошуком сенсу гідних засобів для використання можливостей комунікативно – внутрішнього діалогу, розвитком типології професійної культури (теоретичний, прагматичний, релігійний (етно–конфесійний), патріотичний типи). Аналіз типологічних та професійних цінностей авіаційного спеціаліста в контексті розвитку інформаційних технологій показує, що серед курсантів факультету льотної експлуатації та управління повітряним рухом існують різні типи залежності від комунікативної та зовнішньої інтерпретації носіїв авторитетної думки:

•Курсанти «теоретичного типу» – ті, хто ігнорує інтелектуалізм та «естетику дозвілля», часто–густо бувають пасивні на семінарських та практичних заняттях та у громадському житті.

•Представники «прагматичного» типу відрізняються від інших байдужістю до проблем світоглядної кризи, виходом з якої може бути той факт,що по мірі їх громадського дорослішання все частіше виникають питання про сенс життя.

•Захисники «релігійного (етно–конфесійного)» типу випробовують релігійно–богословські «наслідування вибору за традицією», зважаючи на гостре розчарування «богемним стилем життя».

•»Патріотичний» тип курсантів може успішно протистояти радикальним настроям, оскільки їх думки наповнені вірою у «щасливе майбутнє» України.

Збереження комунікативних цінностей виявляє дух індивідуально –

ціннісного професійного самовираження майбутніх авіаторів, які повинні бути не лише представниками окремої спільноти (народу, нації, держави, партії, класу), але й носіями небезпечної професії, представниками інтелектуально – технічної еліти. Завдяки ціннісному підходу, формуються дух і гуманітарні критерії для адекватного осмислення всіх впливів гуманізації підготовки, які відтворюють глибокий зміст професійної діяльності, навіть під час філософського осмислення цивілізаційного зламу.

Таким чином, предметний аналіз теоретичних та практичних занять збагачує громадські відносини людини і суспільства в контексті світової інтеграції людини та Всесвіту, людини і природи. Порівняння технічних та світоглядних аспектів діяльності авіаційних професіоналів дозволяє майбутньому спеціалісту адекватно сприймати як рівні власної філософської культури, так і всі важелі авіаційної підготовки. Освітня комунікативність поглиблює традиційний зміст гуманітарних дисциплін та доповнює їх власним розумінням української проблематики. Особистість, колектив, людина та авіаційна корпорація дають змогу окреслити інформаційно–ціннісну сторону проблеми, подолавши однобічність взаємовідносин «вершника та коня», адже від цього залежить сучасний, соціальний та духовний статус молодої людини Тому результати реформування освітньої галузі аналогічні іншому досвіду учасників європейської інтеграції, хоча і не у всьому збігаються. Але завжди є проблеми, пов’язані із тлумаченням концепцій гуманітарно–державної характеру. Можливі типи співвідношення між ними розкриваються в термінах гармонії,толерантності, компромісу, опозиції та конфлікту. Ставлення до навчання буде органічним та гармонійним, коли філософське поняття «цінність» незмінно зливається з досвідом, розумом та почуттями суб’єктів навчання (у системі «викладач – студент»). Будь яка наука є завершеною лише у випадку, коли вона ефективне оперує прогностичними моделями. У соціальній філософії ідеальним результатом є те, що вона постійно перетворює ідеальні прагнення на культурні цінності (об’єктивація соціальної реальності в структурах колективної соціально–історічної пам’яті у процесі перманентного діалогу носіїв різного типу світогляду) в умовах формування громадянського суспільства.

Висновки. Таким чином, метафізичне освоєння гуманістичної спадщини «батьків нації» часто–густо наштовхується на «залізобетону стіну» деструктивних дій радикалів будь–якого кольору, що заважають процесу визначення європейських етносоціальних правил та правових норм, але прояви глобальної кризи виявляють ідеальну сукупність цивілізованого рівня громадської відповідальності тих, хто у деякий час свідомо або некритично прийняв бунтівні перманентні гасла. Відмітимо, що філософія української ідеї є не лише мілітарно–поверхневим «покривалом» квазіпатріотів, що завжди відтворює з колабунтівників цивілізовану частину молодих осіб, тому що удосконалення суспільної життєдіяльності «нащадків великих пращурів» не може йти лише вільно–мимоволі. Існує ступінь етносоціального та духовного становлення суверенітету історичної нації, така модель, за рівнем духовній

реалізації інтенцій Вічносущого, відтворює критерії софократії. Софократія, як ситуативна парадигма часу, критикує радикалізм, але не обмежує ані дух козакофільства, ані метафізику надії, і, може бути дуже вдало використана в площині створення системи історичної пам'яті наступних генерацій патріотів.

Список використаної літератури

1.Аксьонова В.І., Скловський І.З. Метафізичний дискурс у контексті цивілізаційного розвитку України. Перспективи/ гол. ред. Є.Р. Борінштейн. 2008. №4. С.3–9.

2. Аксьонова В.І. Український дух, як феномен патріотизму в контексті парадигми комунікативного суспільства. Перспективи.Науковий журнал: ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2015. № 1 (63). С. 13–18.

3.Антоненко–Давидович Б. Там, де тіні забутих предків. Запорожці. До історії козацької культури. Упор. І. Кравченко. Київ: Мистецтво, 1993. 400 с. С. 140–154.

2.Аристотель. Метафизика. Соч. Т.1.Ред. В.Ф.Асмус. М.: Мысль,1975. 550с. 8.Барт Р. Воображение знака. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Пер. с фр. Сост., ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. М.: Прогресс, 1994. 616 с.

7.Бенедикт XVI Римський папа. Роль університетів у Європі третього тисячоліття. Католицький вісник. Всеукр. двотижневик. 2011. № 3. С.11.

5. Бердяев Н.А. Человек и машина. Проблемы социологии и метафизики техники. Вопросы философии.1989. № 2. С.143–162.

6. Бердяев Н.А. Смысл истории. М.: Мысль, 1991. 176с.

7. Бондар В. Педагогіка і філософія: взаємодія та взаємозбагачення. Вища освіта України. 2002. № 3. С. 14–18.

8.Борінштейн Є.Р. Національна політика України: проблеми та перспективи. Наукове пізнання: методологія та технологія.2000. №1–2 (4–5). С. 73–76.

9.Борінштейн Є.Р.Молодіжна культура і субкультура як фактор соціокультурної модернізації і постмодернізації. Перспективи.2005. №2(30). С. 18–24.

10.Боринштейн Е.Р. Самореализация личности в трансформирующемся украинском обществе. Перспективы. Научній журнал: ДЗ «ПНПУ им. К.Д.Ушинского, 2005. № 3. С 102–107.

11. Вернадский В. И. Украинский вопрос в российском обществе. Родина. М., 1990. №4. С.90–95.

12. Ворников В.І. Конвенциональная модель самоорганизующегося общес тва будущого. С. 37–44, URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ konventsionalnaya–model–samoorganizuyuschegosya–obschestva–buduschego/ viewer(дата звернення: 8.12.19).

13. Григоренко П. Спогади. Пер. з англ. Детройт: Укрвісті, 1984. 747 с. 11.Дюркгейм Э. Социология и социальные науки. Гуманитарная энциклопедия: Концепты [Электронный ресурс]. Центр гуманитарных технологий. 2002–2021(последняя редакция: 18.01.2021). URL: https://gtmarket.ru/concepts/6983

14. Зеленько–Розумівський І.–З.І., Скловський І.З. Проблеми оновлення політикуму в руслі софократії (з досвіду відтворення цивілізованого патріотизму в Україні). Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали наукової конференції. Одеса: ДЗ «ПНПУ імені К.Д.Ушинського», 2019 С. 23–24.

15. Кантор В.К. Западничество как проблема »русского пути».Вопросы философии.1993. №4. С.24–34.

16. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти. Вища освіта України. 2003. №2. С. 20–30.

17. Платон. Діалоги. Пер. с. древнегреч. Сост., авт. вступит. статьи А. Ф. Лосев. Авт. примеч. А.А.Тахо–Годи.М.: Мысль, 1986. 607с .(Филос. наследие).

18. Розанов В. Отчего не удался памятник Гоголю? Сочинения. М.: Сов. Россия, 1990. С. 345–351

19.Скловський І., Скловська О. Клерикальний фактор і його вплив на сутнісно–політичний фактор України. Політичний вісник. Київ: Київський державний університет, 1993. Част. II. С.12–15.

20.Сорокин П. Социокультурная динамика. Человек. Цивилизация. Общество. Пер. с англ. М.: Политиздат, 1992. С.425–504.

21.Тоффлер Э. Шок будущого. Пер. с англ. М.: АСТ, 2002. 558с.

22.Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. Философские науки. 1990. №8. С.85–91.

23.Франко І.Я. Одвертий лист до галицької молоді. Націоналізм. Антологія. Київ: Простір, Смолоскип, 2000. С. 178–179.

24. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. Философские фрагменты. М.;Спб: Медиум, 1997. 312 с.

25. Чорновіл В. М. Твори: у 10–ти т. Упор. і комент. Валентини Чорновіл. Ред. кол.:А. Пашко та ін. Київ: Смолоскип, 2003. Т.2. 903с.

26. Шморгун О.О. Етнонаціональний вимір антикризової моделі розвитку та Україна. Ліберальна версія європейського державотворення. Європейський Захід проти Сходу. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. Зб. наук. пр. Львів: Ун–т банків. справи НБУ, 2014. С. 262–279.

Питання для самоперевірки

1. В чому полягають соціокультурні перспективи філософської комунікації громадянського суспільства в Україні?

2. Які соціокультурні перспективи ціннісного аспекту модернізації життя в Україні?

3. Визначити професійні сторони буття в інформаційній системі України?

4. Який сенс має поняття «громадянське суспільство» на цивілізаційному зламі в Україні?

5. В чому зміст статті І.Я. Франка «Одвертий лист до галицької молоді»?

6. Яка різниця між поняттями «патріотизм» та націоналізм в онтологічному сенсі?

7. Яка роль впливу клерикального фактору на етнополітичну ситуацію в Україні?

8. Розкрити зміст твору В.І.Вернадського «Українське питання в російському суспільстві»: вчора і сьогодні?

9. Визначити, які основні проблеми соціології та метафізики техніки?

10. Які основні проблеми та перспективи національної політики України та роль громадянського суспільства в їхньому вирішенні?

11. У чому полягає духовна сутність людини – громадянина?

Рекомендована література

1.Аксьонова В.І. Метафізика процесу українського елітоутворення. Культурологічно–освітній контекст. Грані. Науково–теоретичний і громадсько–політичний альманах. 2008. № 2(58), березень–квітень. С.99–104.

2. Аксьонова В.І. Дискурс національної ідеї у контексті цивілізаційного розвитку України. Наукове пізнання: Методологія та технологія. Науковий журнал: ДЗ «ПНПУ імені К.Д.Ушинського», 2014. № 2(33). С. 13–18.

3.Борінштейн Є.Р. Національна політика України: проблеми та перспективи. Наукове пізнання: методологія та технологія. 2000. №1–2 (4–5). С. 73–76.

4.Борінштейн Є.Р.Молодіжна культура і субкультура як фактор соціокультурної модернізації і постмодернізації. Перспективи.2005. №2(30). С. 18–24.

5. Скловський І.З. Український етнос на рубежі XX–XXI століття (Метафізичний аналіз). Дніпропетровськ: Пороги, 2007. 320 с.

6. Скловський І.З. Цивілізаційність філософії свободи в метафізичному контексті осмислення національного буття. Нова парадигма. Часопис. 2009. Вип. 87. 18–30.

7. Сорокин П. Социокультурная динамика. Человек. Цивилизация. Общество. Пер. с англ. М.: Политиздат, 1992. С.425–504.

8.Тоффлер Э. Шок будущого. Пер. с англ. М.: АСТ, 2002. 558с.

9. Франко І.Я. Одвертий лист до галицької молоді. Націоналізм. Антологія. Київ: Простір, Смолоскип, 2000. С. 178–179.

10. Фуко М. Слова и вещи. Пер. с фр. Спб.: A–cad, 1994. 408 с.

11. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. Пер. с нем. М.: Весь мир, 2002. 144 с.

12. Хакен Г. Синергетика. М.: Мир, 1980. 404 с.

13. Халапсис А.В. Постнеклассическая метафизика истории. Днепропетровск: Инновация, 2008. 278 с.

14. Халапсис А.В. Философия и геополитика Николая Данилевского: монография. Saarbrucken, Germany Lambert Academic Publishing. 2017. 188с.

15. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М.: РОССПЭН, 2003. 404 с.

3.6. ФІЛОСОФІЯ ГРОШЕЙ
(Євген Борінштейн)

Розділ І. Феномен грошей в історії людства
1.1. Роль грошей в суспільстві.
1.2. Гроші як субстанція і акциденція.

В останнє десятиліття зросло значення грошей в практиці економічного життя українського суспільства. Це викликано переходом до ринкових механізмів регулювання економіки, що робить роль грошей більш вагомою, так як опосередковані грошима відносини набувають все більшого поширення. Планова економіка, командні методи управління господарством практично замінені ринковими механізмами, що базуються на грошах, на пануванні грошового інтересу в діяльності економічних суб'єктів, грошові мотиви, стимули набувають вирішального значення на всіх рівнях господарської активності. Але якщо економічні наслідки розвитку грошових відносин у тій чи іншій мірі досліджуються і аналізуються, що створює базу для їх прогнозування та управління соціальними наслідками зміни ролі грошей в суспільстві приділяється недостатньо уваги. Досі вкрай мало присутня соціально–філософський аналіз ролі грошей в суспільстві, не вивчені соціокультурні процеси, що супроводжують зміну ролі грошей в суспільстві, в той час як розгляд таких питань є надзвичайно актуальним для всього світового співтовариства.

У сьогоденні значення грошей переживає період інтенсивної трансформації. Так, для розвинутих країн характерним широке поширення грошових відносин, і хоча, звичайно, мова не йде про відмову від використання грошових, ринкових механізмів, але останнім часом все більше спостерігається відхід від чисто економічних пріоритетів розвитку в бік більшої уваги до проблем досягнення соціокультурних цілей, вирішення питань соціогуманітарного розвитку.

Великі зміни пов'язані з положенням грошей на міжнародній арені, у відносинах між державами. Це зумовлено широким розвитком процесів віртуалізації та глобалізації в сучасному світі, що веде не тільки до збільшення значення світових валют, але і до появи якісно нових феноменів, пов'язаних з формуванням єдиного світового господарства (наприклад, створення єдиної Європейської валюти), появою різного роду криптовалют (однієї з найбільш популярних сьогодні є біткоін), що перетворюють грошове простір.

Сучасні роль, функції та значення грошей почали шлях кардинального оновлення. Все це вимагає нового осмислення і вивчення для подальшого використання в конкретній діяльності з управління соціальними процесами, вироблення оптимальної політики. Зрозуміти феномен грошей і передбачити можливі шляхи їх трансформації як загальнозначущої соціально–філософської, а, отже, і культурної універсалії – наше завдання.

1.1. Роль грошей в суспільстві

Гроші – особливий товар, який є універсальним еквівалентом вартості інших товарів і послуг. **Гроші** – універсальний продукт людського суспільства, що виконує роль загального еквівалента і виступає в якості засобу обігу, обміну, платежу, вимірювання вартості, нагромадження багатства.

За найпоширенішою версією, російське слово «гроші» походить від тюркського «тенге» або від хазарського «Тамга» – «тавро», «клеймо», «друк». **Тенге** (данек в арабських країнах; дангх в Персії; танка, тангка або таньга в Індії, на Цейлоні, в Тибеті і Непалі; таньга або теньга в Хівинському і Кокандском ханства, в бухарському емірату) – спочатку дрібна срібна, а потім мідна монета в країнах Сходу. У Стародавній Греції і Персії ці монети називали данака і грецький обол, під яким мався на увазі чотиригранний стрижень, коли засобом грошового обігу були залізні прутики. У «Хожении за три моря» Афанасія Нікітіна (XV століття) індійські і китайські гроші називаються **«тенка»** [1].

Історично не визначено точний час появи грошей. Проте вперше про проведення платежу сріблом згадується в клинописах приблизно в 2500 році до нашої ери [2]. Після цього метали стали служити засобом платежу. Пізніше це відбилося в появі монет.

Взагалі ж **батьківщиною грошей** вважається Китай, де вони з'явилися ще в VII–VIII століттях до нашої ери. Сама ж назва «монети» прийшов із Стародавнього Риму приблизно через 400 років, де за наказом Цезаря при храмі богині Юнони Juno Moneta був організований монетний двір. Паперові гроші вперше з'явилися в Китаї, але вже приблизно в IX столітті нашої ери. Відомо вислів знаменитого мандрівника Марка Поло, який вперше побачив паперові гроші, що це ще один із способів досягнення давньої мети середньовічних алхіміків.

Приводом для появи грошей стало розвиток товарного обігу, коли з'явилися надлишки товарів. Спочатку товарне звернення полягала в періодичних операції натурального обміну. Для того щоб спростити обмін, в якості еквівалента стали використовувати визначені високоліквідні товари щоденного вжитку – сіль, різні спеції, раковини, а пізніше – шматочки і зливки різних металів. З появою і розвитком обробки металів склалися передумови для оцінки різнорідних товарів з допомогою спеціально створеного еквівалента – грошей. Це було дуже зручно, оскільки при прямому обміні у сторін виникала незадоволеність у справедливості обміну або в його нееквівалентності. Виникла необхідність у якому–небудь посередника, до якого можна прирівнювати всі інші товари. І такий еквівалент був знайдений. Він мав вартість, довго не псувалася та був зручний у товарних відносинах. Таким еквівалентом став метал – золото і срібло.

З часом слово «золото» стало синонімом слова «гроші». Золото і срібло в якості грошей ще зручні й тим, що їх можна накопичувати у вигляді скарбів,

при цьому вони не змінюють своїх властивостей і не знецінюються. Проте всі доступні родовища благородних металів були вичерпані ще в античності. Епоху металевих грошей змінила епоха паперових грошей. За даними історичних досліджень, паперові гроші вперше з'явились у Китаї ще у VIII столітті н. е. Таким чином, гроші пройшли складний шлях розвитку в процесі своєї еволюції.

Нас цікавить, перш за все, що гроші є суспільним явищем, впливають на світогляд людини, допомагають йому усвідомити значущість системного підходу, більш точно оцінити той чи інший товар, ту чи іншу послугу.

Сутність грошей проявляється в їхніх особливостях:

– гроші служать еквівалентом при загальному обміні товарами. Ця особливість відбивається в безпосередній обмін на будь–який товар. На відміну від того, що в умовах бартеру та інші товари можуть бути еквівалентами, але в рамках взаємних потреб;

– гроші зберігають вартість товару. Кращим способом її збереження є саме гроші, адже при цьому знижуються витрати на зберігання, а також запобігається псування товару.

Роль грошей в суспільстві проявляється через їх функції. Можемо виділити наступні функції грошей:

☺ **міра вартості** – гроші використовуються як засіб оцінки товарів або послуг, визначаючи їх ціну. Тобто ціна – це грошове вираження вартості товару;

☺ **засіб обігу** – гроші є еквівалентом, який обслуговує товарообіг. Вони змінюються на будь–який товар і є найбільш ліквідними з усіх видів товарів;

☺ **засіб заощадження і накопичення**. Властивість грошей не псується з часом, дозволяє їх власникові відкласти покупку товару або здійснити накопичення на більш дорогий. В якості засобу накопичення більший пріоритет мають дорогоцінні метали. Існує навіть закон економіки, полягає в тому, що паперові гроші обов'язково дорогоцінні метали витісняють із засобу обігу, засіб накопичення;

☺ **засіб платежу**. Тут дуже важливо поняття цінності грошей, що залежить від ступеня довіри до них населення;

☺ **універсальний загальний платіжний засіб**. Реалізація цієї функції багато в чому залежить від довіри до грошей. Так, найбільшою довірою користуються дорогоцінні метали, але якщо паперові гроші також користуються довірою, то вони стають світовою валютою, якою, наприклад, є долар, євро або швейцарський франк.

Взагалі можна сказати, що основна роль грошей – допомогу людству у створенні суспільного багатства. Сьогодні варто звернути увагу на гроші, передусім як на грошовий капітал і інструмент регулювання нашого життя і економіки, з причини того, що саме з допомогою розвитку кредитних відносин може відбутися зміна не лише структури, а й сутності грошей, а також ускладнення якісних характеристик. Отже, гроші – це особливий показник

стану не тільки економіки країни, але і розвитку держави в цілому, саме з цієї причини особливо важливо розробляти ефективну грошово–кредитну політику.

Щоб аналізувати категорію «гроші» як універсальну, необхідно розуміти різні точки зору, що собою представляють «гроші» і що «грошима» не є.

Соціологи воліють виділяти, що гроші – це «особый товар, выполняющий роль всеобщего эквивалента и выступающий в качестве меры стоимости, средства обращения и средства платежа» [3, с. 67]. Економісти розглядають універсалію «гроші» більш розширено, як «товар, выполняющий функции средства обмена, платежа, измерения стоимости, накопления богатства, образно говоря, «товар всех товаров»« [4, с. 95].

Культурологи роблять вигляд, що категорія «гроші» їх не стосується. А філософи вбачають у грошах різні їх властивості, заглиблюючись в екзистенції. Серед низки глибокого філософсько–сутнісного розуміння грошей я б виділив бачення українського вченого Володимира Васильовича Ільїна, який підкреслює метарацію грошей, що полягає «в сфере переживаний» [5, с. 179]. И далее он приоткрывает культурную значимость денег в человеческом сообществе, подразумевая, что «они – определенная концентрация *культурно–духовной энергии* человека» [5. с. 289].

В той же час гроші конкретно–абстрактні. Будучи абстрактними правами власності, гроші не тільки приводять різні її види до порівнянної грошовій формі, але і сприяють спрощеному руху власності, забезпечують всі варіації соціальної мобільності, сприяючи переміщенню прав власності.

Що є грошима крім золота і срібла як класичних форм платежу? Щоб відповісти на це питання, необхідно простежити, які **види та форми** грошей існували в історії людства.

Види грошей.

Товарні гроші – це продукти, що володіють самостійною вартістю і корисністю. Вони включають всі види товарів, які виступали еквівалентами на початкових етапах розвитку товарного обігу (худоба, зерно, хутра, тощо), а також металеві гроші – мідні, бронзові, срібні, золоті повновагові монети.

Забезпечені гроші – це гроші, у ролі яких виступають знаки або сертифікати, які можуть бути обмінені на пред'явлення на фіксовану кількість певного товару або товарних грошей.

Фіатні гроші не мають самостійної вартості або вона відповідає за номіналом. Вони не мають цінності, але здатні виконувати функції грошей, оскільки держава бере їх сплати податків, а також оголошує законним платіжним засобом на своїй території. На сьогодні основною формою фіатних грошей є банкноти і безготівкові гроші, що знаходяться на рахунку в банку.

Кредитні гроші – це права вимоги в майбутньому щодо фізичних або юридичних осіб спеціальним чином оформлений борг, зазвичай у формі передається цінного паперу, які можна використовувати для покупки товарів (послуг) або оплати власних боргів. Оплата по таким боргами зазвичай проводиться у визначений термін.

Повноцінні гроші володіють вартістю товарної, що дозволяє формувати їх купівельну спроможність. Купівельна спроможність, в свою чергу, адекватна внутрішньої вартості грошей, яка визначається умовами їх відтворення. Повноцінні гроші поділяються на товарні та металеві.

Неповноцінні гроші не мають товарної вартості і можуть бути забезпеченими і незабезпеченими; хартальнимі та грошовими сурогатами (в залежності від законодавчих основ обігу грошових знаків). Неповноцінні гроші, забезпечені товарами або валютними металами, вважаються представниками повноцінних грошей і, не маючи власної вартості, наділені представницькою вартістю. Представницька вартість – міра купівельної вартості, яку мають неповноцінні забезпечені гроші внаслідок обміну на повноцінні. Оскільки незабезпечені гроші не мають забезпечення, вони не обмінюються на золото або валютні метали є грошима внаслідок загального визнання і довіри до них суб'єктів господарювання.

Готівкові гроші – це ті, що знаходяться на руках у населення і обслуговують роздрібний товарообіг, а також особисті платіжно–розрахункові операції. Таким чином, готівка – це металеві і паперові гроші, які передаються з рук у руки в натуральному вигляді.

Безготівкові гроші – гроші, у ролі яких виступають знаки або сертифікати, які можуть бути обмінені на пред'явлення на фіксовану кількість певного товару або товарних грошей, маса грошових коштів на банківських рахунках. Їх також називають депозитними або кредитними грошима безготівкового розрахунку.

Формою грошей називають зовнішнє вираження (втілення) певного виду грошей, диференційованого за виконуваними функціями. Розрізняють такі форми грошей: металеві, паперові, кредитні, вексель, банкнота, депозитні, чеки, безготівкові, електронні.

Металеві гроші. З багатьох видів товарних грошей виділилися дорогоцінні метали, які поступово стали універсальною формою грошей. Вони не псувалися з плином часу і легко ділилися на частини. Ці метали володіють одночасно високою вартістю і відносно широкою поширеністю (вони зустрічаються практично у всіх регіонах планети, але в малій концентрації).

Приблизно в кінці VII століття до н. е. в Лідії (Мала Азія) були винайдені монети – круглі зливки дорогоцінних металів, чиї стандарти гарантувалися державної карбуванням. Монети швидко стали універсальним засобом обміну для більшості цивілізацій Старого Світу. Оскільки золоті і срібні монети володіли власною цінністю, їх можна було використовувати в усіх країнах, де були в обігу металеві гроші. Однак кожна держава прагнуло карбувати власну монету, демонструючи цим свій суверенітет.

Металеві гроші є дійсними грошима, тобто у них номінальна вартість відповідає реальній вартості або вартості металу, із якого вони виготовлені.

Паперові гроші. Історично паперові гроші з'явилися як заступники перебували в обігу золотих монет. На початковому етапі вони випускалися державою поруч з золотими монетами і з метою їх впровадження обмінювалися

на них. Особливість паперових грошей полягає в тому, що вони, будучи позбавленими самостійної вартості, забезпечені державою примусовим курсом. Паперові гроші виконують лише дві функції, будучи засобом обігу і засобом платежу. Держава, постійно відчуває недолік у фінансових ресурсах, як правило, збільшує випуск паперових грошей без обліку товарного обігу і платіжного обороту. Відсутність золотого обміну робить їх непридатними до виконання функції скарбу і надлишок їх не може сам піти з обігу.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля–продаж здійснюється з розстрочкою платежу (в кредит). Їх поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де вони виступають зобов'язанням, яке має бути погашене у встановлений термін.

Кредитні гроші не володіють власною вартістю, вони є символічним вираженням тієї вартості, яка міститься в товарі–еквіваленті. Їх випуск в обіг виробляють зазвичай банки при виконанні кредитних операцій. Кредитні гроші пройшли наступний шлях розвитку: вексель, акцептований вексель, банкнота, чек, електронні гроші, кредитні картки.

Вексель – це перший вид кредитних грошей, що виник в результаті торгівлі з розстрочкою платежу. Вексель – письмове безумовне зобов'язання боржника сплатити певну суму в заздалегідь обговорений термін і у встановленому місці. Розрізняють простий вексель, виданий боржником, і переказний (трату), виписаний кредитором і направлений боржнику для підпису з поверненням кредитору.

В даний час є також казначейські векселі, що випускаються державою для покриття дефіциту бюджету і касового розриву, дружні векселі, виписані однією особою на інше з метою врахування їх у банку, бронзові векселі, що не мають товарного покриття. Платіжна гарантія векселя зростає при акцепті (згоді) банком – це акцептований вексель.

Особливостями векселя є: абстрактність – на векселі не вказано вид угоди; безспірність – обов'язкова оплата боргу аж до прийняття примусових заходів після складання акта про протест;

звернення – передача векселя як платіжного засобу іншим особам з передавальним написом на його обороті, що створює можливість взаємного заліку вексельних зобов'язань.

Банкнота – це кредитні гроші, що випускаються центральним (емісійним) банком країни. Первісно банкнота мала подвійне забезпечення: комерційну гарантію, оскільки випускалася на базі комерційних векселів, пов'язаних з товарообігом, і золоту гарантію, що забезпечила її обмін на золото. Такі банкноти називалися класичними, мали високу стійкість і надійність.

Банкнота від векселя відрізняється:

1. По строковості – вексель представляє собою термінове боргове зобов'язання (3–6 місяців), банкнота – безтермінове боргове зобов'язання.

2. По гарантії – вексель випускається в обіг окремим підприємцем та має індивідуальну гарантію, банкнота випускається центральним банком та має державну гарантію.

Класична банкнота (тобто розмінна на метал) відрізняється від паперових грошей:

1. За походженням – паперові гроші виникли з функції грошей як засобу обігу, банкнота – з функції грошей як засобу платежу.

2. За методом емісії – паперові гроші випускає в обіг міністерство фінансів, банкноти – центральний банк.

3. За зворотності – класичні банкноти після закінчення терміну векселя, під який вони випущені, повертаються в центральний банк, паперові гроші не повертаються.

4. За розмінністю – класична банкнота після повернення в банк розмінювалась на золото або срібло, паперові гроші завжди були нерозмінними.

Сучасні банкноти не розмінюються на золото і не завжди забезпечені товарами. В даний час центральні банки країн випускають банкноти суворо певної гідності. По суті, вони є національними грошима на всій території держави.

Депозитні гроші. Це числові записи на рахунках клієнтів у банку. Вони з'являються при пред'явленні власниками звеселяючи до його обліку в банку. Банк замість виплати банкнотами за вексель відкриває у себе рахунок, з якого здійснюється платіж шляхом їх списання.

Депозитні гроші здатні виконувати накопичувальну функцію завдяки відсотку, одержуваному при передачі грошових коштів в тимчасове користування банку. Вони служать мірою вартості, але не можуть виконувати функцію засобів обігу.

Депозит, як і вексель, має подвійну природу. З одного боку це грошовий капітал, а з іншого боку платіжний засіб. Дозвіл протиріччя депозиту між функцією капіталу (заощадження) і платіжною функцією здійснилося завдяки розділенню депозиту на поточний рахунок та ощадний, терміновий депозит.

Чек – це грошовий документ, що містить наказ власника рахунку в кредитній установі про виплату власникові чека зазначеної суми. Існують наступні види чеків;

1. Іменні – виписані на певну особу без права передачі.

2. Ордерні – складені на певну особу, але з правом передачі іншій особі.

3. Пред'явницькі – за яким зазначена сума виплачується пред'явнику чека.

4. Розрахункові – використовуються тільки при безготівкових розрахунках.

5. Акцептовані – за яким банк дає акцепт, або згоду здійснити платіж певної суми.

Сутність чека полягає в тому, що він слугує засобом одержання готівки в банку, виступає засобом обігу і платежу, а також є знаряддям безготівкових розрахунків.

Безготівкові гроші. У розвинених країнах з ринковою економікою більша частина оборотних коштів припадає на безготівкові гроші. Безготівкові гроші – записи на рахунках у центральному банку і його відділеннях, а також вклади в комерційних банках.

Безготівкові гроші по суті не є платіжними засобами, але в будь–яку хвилину вони можуть перетворитися в готівку, гарантовані кредитними інститутами. Практично ж вони виступають нарівні з готівкою і навіть мають деякі переваги перед ними.

Електронні гроші. Кінець XX століття ознаменований переходом до нового виду грошей – «електронним». Це стало можливим завдяки масовому випуску комп'ютерів, що дозволило перейти до електронних платіжних переказів.

Електронні гроші в широкому сенсі визначаються як електронне зберігання грошової вартості за допомогою технічного пристрою, що може широко застосовуватися для здійснення платежів на користь не тільки емітента, але й інших фірм, яке не вимагає обов'язкового використання банківських рахунків для проведення трансакцій, а діє як передплачений інструмент на пред'явника.

Електронні гроші поступово витісняють чеки і замінюють їх кредитними картками – засобом розрахунків, заміщає готівкові гроші, а також засобом отримання короткотермінових позичок у банках.

Наявність грошей формує і відповідну грошову систему. Якщо не вдаватися в подробиці, грошова система практично всіх держав заснована на обігу кредитних і паперових грошей. У цьому випадку дорогоцінні метали витісняються з обігу і в якості грошей вже не розглядаються. Паперові ж гроші власною вартістю не мають, але виконують свої функції в повному обсязі.

Можна сказати, що **грошова система** – це форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично і закріплена законодавством. Як мені видається, структура грошової системи – це, в першу чергу, упорядкована сукупність грошових відносин, форм, методів і принципів організації грошового обігу в країні. Тому, грошова система завжди орієнтована на результат, життєво важливий з точки зору всієї системи або її окремих частин. Основними ж функціями грошової системи є емісійна, регулююча і контролююча.

У ході функціонування грошової системи все виразніше проявляється значення грошей у процесі соціалізації та саморозвитку людини. Спробую виділити основні моменти такого значення.

1. Грошима, як і нашої соціалізацією і життям потрібно управляти, здійснюючи вигідні угоди. Багаті просто управляють краще бідних.

2. Гроші – це засіб досягнення мети, а не сама мета.

3. Важливість грошей визначається двома речами: потребою в них і вмінням їх добувати.

4. Боротьба за гроші, яку ми сьогодні спостерігаємо – це боротьба людей за своє життя, як в прямому, так і в переносному сенсі. Тобто, гроші потрібні людям для виживання і для становлення як особистості.

5. Щоб керувати грошима, потрібно вміти управляти ресурсами, в тому числі і людськими, в тому числі і самим собою. А щоб управляти ресурсами – потрібно володіти відповідними знаннями, в тому числі і більш об’ємними

знаннями про гроші. Людина, у якого немає розуміння того, чим є гроші, не може знайти їм правильне місце в його житті і правильне застосування.

6. Для того щоб робити гроші – завжди потрібні були мізки, а не гроші.

Підводячи підсумки, можна відзначити: в Україні розвиток грошових відносин стикається з деякими труднощами у тому числі соціально–філософського, соціокультурного, соціопсихологічного порядку, з неготовністю та нерозумінням значної кількості людей (насамперед літнього покоління) до нових вимог, що пред'являються грошовими відносинами, що створює ряд проблем. Але необхідно зазначити, що ці проблеми не є нездоланними, і в останній час в українському суспільстві спостерігається процес взаємної адаптації індивідів і соціальних груп до нових умов існування у світі грошей.

В цілому ж грошові відносини при правильній політиці здатні дати нашій країні потужний імпульс до подальшого розвитку, до руху в бік поліпшення рівня та умов життя всього суспільства, оскільки вони створюють потужний стимул діяльності, активізують як стимул бажання пізнання, сприяють підвищенню ефективності економічного сприйняття дійсності, інтенсифікації та раціоналізації всіх сферах життєвого буття.

1.2. Гроші як субстанція і акциденція

Матеріальна та ідеальна сутність грошей завжди приваблює людство. Гроші впливають на наші свідомість і розум як магніт тим, що вони в тій чи іншій мірі зачіпає всі рівні людського буття. Сьогодні гроші зайняли міцне місце в побуті людини, ставши, тим самим, потужним джерелом формування буденної свідомості і відповідної соціальної поведінки. Крізь призму грошей відбувається вироблення системи цінностей, народжується нове бачення світу, трансформація системи ціннісних орієнтацій. Гроші продукують особистісний світогляд, особистісну філософську систему. Виходячи зі свого призначення, гроші стали універсальною категорією, на основі якої створюється монетарна «картина світу». Більш того, гроші претендують на провідну роль у розвитку цивілізації і культури, тлумачачи на свій лад сенс історії, призначення людини, сенс духовного буття.

Не випадково усьогоденні є актуальною проблема ідентифікації людини і проблема співвідношення в ньому духовного і біологічного начал. Можливо, це пояснюється тим, що коріння цього розуміння знаходяться в самій сутності людини, в її багатополярної природі існування. Саме буття людини виявилося складносоціокультурним. Так, постійне прагнення до реалізації своєї духовності, залучення до вищих проявів духовності, до ідеальних способів існування з'явилися необхідними умовами збереження його власне людської істоти. Але природна необхідність задовольняти свої утилітарні потреби, облаштовувати свою біологічну іпостась складають тілесно–предметний вимір буття, поза яким неможлива гідна організація людського життя. Тому й питання розуміння грошей як субстанції і акциденції є важливим для визначення розвитку людства в цілому та специфіці буття грошей у світі Homo Sapiens.

Субстанція (від лат. *Substantia* – сутність) – це сутність світу, яка завжди залишається постійною і незмінною. Уявлення про субстанції пов'язане з питанням про першопричину світу. Проблема субстанції в явному вигляді була поставлена давньогрецьким філософом Аристотелем. Сьогодні субстанція зазвичай представляється синонімом матеріального, речового.

Акциденція (від лат. *Accidere* – впасти зверху) – поняття, введене вперше Аристотелем для характеристики того, що виражає спосіб прояву субстанції речі.

Тобто, субстанція являє собою філософське поняття, що позначає тимчасове, минуще, несуттєве, мінливе, випадкове властивість речі (на відміну від істотного, субстанціального). Тому слід розуміти, що гроші – це тимчасове явище. Головне – зручності, які вони дають.

Сутність грошей проявляється у внутрішньому їх змісті і виражається в єдності всіх різноманітних і суперечливих форм буття грошей. Можна виділити мінімум чотири підходи, що підкреслюють сутність грошей у розвитку людства: вартісний, представницький, державний і раціональний.

Вартісний підхід пов'язує здатність грошей виконувати свої функції з їх внутрішньою вартістю. Скажімо, будь–який товар можна обміняти на золоті монети (сьогодні просто на гроші) тому, що укладене в них золото володіє тією ж вартістю, що і обмінювані товари.

Представницький підхід розвивався ще в радянському (а пізніше українському) суспільстві, починаючи з 70–их років, є модифікацією вартісного підходу. Здатність грошей виконувати свої функції його прихильниками також пов'язується з вартістю, але з важливим застереженням: центральне значення надається не вартості самих грошей, а вартості представлених ними товарів. Пояснити це можна наступною аналогією: фінансові зобов'язання боржника гарантує не вартість паперу, на якій воно написано, а віддані їм у заставу товари (квартира, машина і так далі).

Державний підхід особливо розвинений в рамках німецької школи XX століття, виходив з того, що гроші наділяються своїми особливими властивостями в результаті вольового акту держави. Тобто, держава не тільки створює гроші, а й наказує їм платіжну силу.

Функціональний підхід є найбільш поширеним в сучасному суспільстві. Для нього характерне ставлення до грошей як до певного інструменту, стихійно виробленого (або, точніше, відібраного серед багатьох альтернатив) ринковою економікою для вирішення проблем товарного обігу. В якості грошей в економіці змогли втриматися тільки ті платіжні інструменти, які виявилися здатними найкращим чином виконувати диктуються ринком функції. Звідси грошима може бути все, що визнається людьми за гроші і виконує їх функції.

Сутність і функції грошей.

1. *Встановлення цін на товари*. В умовах ринкової економіки вони (ціни) формуються на основі вартості самих товарів, враховуються показники попиту, пропозиції, а також конкуренція. Завдяки цим показникам виробники можуть знижувати ціни на товар. Також велику роль гроші відіграють в процесі

грошового обороту, при цьому розкриваються функції грошей як засобу платежу та обігу. Покупець контролює ціни і якість на ринку, купуючи товари, тим самим змушуючи виробників весь час підвищувати якість продукції і знижувати на неї ціни. Розповісти випадок зі зниженням заробітної плати.

2. *Оцінка прибутку–убутку.* Держава, приватне підприємство, вивчивши сутність і функції грошей, мають можливість визначати сумарні витрати виробництва для кожної продукції, сукупний обсяг витрат, а також отримувати результати виробництва, виходячи з цін кожного виду продукції, обсягу і отриманого прибутку.

3. *Можливість обліку.* Розумне використання знань сутності, функцій і ролі грошей, дають можливість не тільки користуватися грошима, а й погоджувати грошові доходи, витрати, що в результаті призводить до економного витраті коштів. Важливо використовувати стійку валюту, так як на неї вплив інфляції не велике.

4. *Упорядкування суспільних відносин.* Гроші (валюта) відображають економічні, соціальні, культурні та психологічні відносини в суспільстві.

5. *Збережуваність.* Гроші зберігають свою вартість на відміну від товарів.

6. *Портативність.* Концентрація високої вартості в маленькому обсязі.

7. *Подільність–поєднаність.* При розподілі еквівалент не повинен втрачати своєї вартості. При з'єднанні грошей вартість повинна зберігатися.

8. *Однорідність.* Будь–яка частина грошового еквівалента повинна бути рівною іншій його частині. З хутром, ковбасою, рибою, іншими товарами такого немає.

Сутність грошей розкривається в п'яти функціях:

- Міра вартості
- Засоби обігу
- Засоби платежу
- Кошти заощадження та накопичення
- Світові гроші

Міра вартості формується при утворенні ціни, вона визначає вартість товару, яка вимірюється грошима (тобто прирівнювання товарів між собою). Таким чином, отримують кількісне порівняння. Грошовий вимір вартості – ціна. Вона залежить від декількох умов:

- умови виробництва;
- умови обміну. Щоб ціни були порівнянні, їх необхідно привести до Єдиного масштабу.

В якості міри вартості гроші можуть діяти як рахункові, виступаючи у вигляді числових величин. Рахункові гроші застосовуються для вираження ціни, обліку та аналізу, ведення рахунків учасників господарського життя.

Засоби обігу. Грошовий вираз вартості товарів ще не означає його реалізацію. Повинен відбутися обмін. Гроші – посередники при обміні від початку угоди (Т – Г) до її завершення (Г – Т). У період переважання торгівлі гроші в основному діяли як засіб обігу; після виникнення кредиту і розвитку

економіки на перший план виходить функція засобу платежу, яка включає в себе функцію засобу обігу і трансформується в функцію засобу розрахунків. Цьому сприяє використання пластикових карток та інших електронних інструментів розрахунків, що дозволяють розплачуватися шляхом перерахування з банківського рахунку, а також здійснення оптових і роздрібних покупок.

Засоби платежу – час платежу не збігається з часом оплати, товари продають в кредит, з відстрочкою (В) платежу (Г–В і В–Г).

Кошти заощадження та накопичення – грошовий резерв (залишки на рахунках, золотовалютні резерви). Гроші, що виконують функцію накопичення, беруть участь у процесі формування, розподілу, перерозподілу національного доходу, утворення заощаджень населення.

Світові гроші використовуються в міжнародних розрахунках.

У сучасній розвиненій економіці діють чотири функції грошей – міра вартості, кошти заощадження та накопичення, засоби платежу, світові гроші, а засоби обігу залишається в дуже невеликих розмірах.

Вищезазначені особливості функціонування грошей є важливими для визначення їх існування в стані субстанції і акциденції, в світі конкретного і абстрактного. Розуміння конкретного і абстрактного значення грошей у філософії грошей починається, на мою думку, з роботи Георга Зіммеля 1900 року «Філософія грошей» [6], яка була присвячена розкриттю ролі, природи і сутності грошей. Г. Зіммель зазначає, що так звана історична місія грошей полягає не тільки в полегшенні торгівлі і не тільки в розвитку ринкової економіки, націленої на отримання прибутку, а й у формуванні «економічної людини» (мабуть Георг Зіммель перший, хто став говорити про економічну людину, що сьогодні сприймається як даність) з його особливими ціннісними установками, – у формуванні того, що називається трудовою етикою. Тому ми можемо говорити про сучасний тип людини – *Homo Economicus*.

Взагалі гроші несуть зміни не тільки в «світ речей» і не тільки в «світ людей», вони відіграють певну роль у зміні внутрішнього світу людини, його інтересів, ідеалів, устремлінь і моральних критеріїв. Гроші змінюють систему людських цінностей, ставлять себе в центр соціально–історичної системи цінностей. Наведений умовивід Г. Зіммеля про особливу аксіологічну природу грошей, що перетворює їх в «абсолютну цінність», пов'язано і з його роздумами про екзистенціально–антропологічну функцію грошей. «Гроші – це цінність, але в чому ж вона полягає? Говорити про реальну вартість грошей можна було лише тоді, коли вони існували у формі благородних металів, тобто повноцінних грошей. Але перехід до інших форм грошей (монети, банкноти), що мають лише номінальну вартість, перетворює їх в знак, в символ, в носія інформації. Але, тим не менш, вони залишаються цінністю і завдяки цьому можуть виступати і засобом і метою обміну. Їх цінність походить не з їх речової форми, а зі змісту того суспільного процесу, який вони опосередковують своїм рухом і роблять його можливим» [6, с.156]. Гроші – це річ, яка має свою особливу форму руху від однієї людини до іншої і виражає певний спосіб спілкування.

Річ, яка, незалежно від своєї матеріальної або символічної форми, служить інструментом громадської взаємодії людей за допомогою обміну. Що і є джерелом величезної цінності грошей для суспільства.

Гроші уявляють собою інструмент, але легко перетворюються в самоціль, зводячи справжні цінності до рівня коштів. Гроші і абстрактне формально–розумове мислення – це найважливіші досягнення людської цивілізації. Саме вони визначають всю міць сучасного життя і її складність. Гроші можуть створювати і руйнувати духовну сутність людини. По своєї сутності гроші – субстанціональне явище. Одним з перших, якщо не перший, хто це помітив і проаналізував є відомий український філософ Володимир Васильович Ільїн [7]. Він відмічає: «Кореляція грошей здійснюється з усіма головними смислами життя людини – свободою, цінностями, буттям, багатством, духовністю, культурою, власністю...» [7, с. 154].

Парадоксальність грошових відносин підкреслює французький вчений Марсель Енаф [8]. Для нього є цікавим співставлення грошей з благодаттю [8, с. 253–301]. Але як би ми виокремлювали ідеальні складові грошей, починаються гроші з конкретного свого призначення. Це позначають американські вчені Ф. Мартін і Ч. Уілан [9,10]. Конкретність грошей відображається в розумінні капіталу. Гроші і є капіталом. **Капітал** (від лат. *capitalis* – головний) визначається досить широко. На наш погляд, основні варіанти розуміння капіталу є наступними: 1) багатство, запас товарів і послуг; 2) багатство (власність, гроші), що використовується для виробництва більшого багатства; 3) сукупність активів, використовувана для отримання прибутку в майбутньому; 4) приватне багатство або вартість, яка в результаті експлуатації найманої праці приносить додаткову вартість (згідно Карлу Марксу); 5) ресурси, які витягуються з споживання в сьогоденні (накопичуються) і використовуються для отримання прибутку в майбутньому (згідно австрійській економічній школі: Карл Менгер, Ойген фон Бем–Баверк, Фрідріх фон Візер, Людвіг фон Мізес, Бенджамін Андерсон, Фрідріх фон Хайєк, Мюррей Ротбард та інші).

Грошам як найбільш ліквідному активу, що має фіксовану номінальну вартість, повинна бути властива загальність. Гроші виступають у формі загальної безпосередньої обмінюваності на всі інші товари. В результаті всі товари, беручи участь в обігу, знаходять свого кінцевого споживача. Загальність є властивість безперешкодного виконання зобов'язань по відношенню до всіх суб'єктів, що пропонують товари і послуги на ринку. Таким чином, гроші повинні мати загальне визнання.

Загальність грошей забезпечується:

– *законодавчо.* Відповідними нормативними актами (Конституцією, законом Про грошову систему і т. д.) визначається законний платіжний засіб на території держави або групи держав, об'єднаних у валютний союз;

– *довірою населення до грошей.* Корисність грошей як економічного блага зберігається навіть при зниженні їх купівельної спроможності, якщо зберігається передбачуваність вартості грошей і їх можливість в майбутньому

виконувати свої функції. Якщо довіра населення до грошей падає, то ніякі нормативні документи не змусять людей робити заощадження у формі грошових активів. Люди будуть віддавати перевагу менш ліквідні, але більш надійні активи (наприклад, будуть скуповувати золото або земельні ділянки і т.д.).

Грошам повинна бути властива однорідність–стандартизованість (взаємозамінність). Це властивість притаманне грошам, як правило, в силу однаковості, відсутності індивідуальних особливостей. Як універсальний засіб вони дозволяють проводити вільний обмін на будь–яке благо. Взаємозамінність полегшує здійснення угод, тобто вона дозволяє організувати володіння цінностями в безготівковій формі на поточних рахунках, перерахування між якими здійснюються простим переказом.

Гроші повинні відрізнятися транспортабельністю (тобто бути зручними для транспортування), пізнаваністю та придатністю для зберігання, Не втрачаючи при цьому своєї вартості, а також повинні володіти портативністю (тобто високою вартістю на одиницю ваги). Можна сказати, що перехід від однієї форми грошей до іншої, зміна видів грошей пов'язана з прагненням людини зробити гроші більш зручними для використання в господарському обороті, знизити трансакційні витрати при здійсненні різного роду економічних угод (звідси і поява криптовалюти, щоб виключити банки як зайвого посередника).

Важливим властивістю грошей є і захист їх від підробок, що полегшує державі боротьбу з фальшивомонетництвом. Можливість підробки готівки, або «хакерства» щодо коштів безготівкових розрахунків та електронних грошей, призводить до появи фальшивих грошей, що порушує стійкість грошового обігу і викликає недовіру людей до грошей. Інтернет – гарний спосіб крадіжки грошей в країнах, що розвиваються. У сучасному суспільстві не тільки удосконалюються захисні ознаки самих купюр, а й проводяться широкомасштабні кампанії по ознайомленню людей із захисними ознаками знову випускаються купюр різного гідності. Ускладнюються і новітні банківські технології, при впровадженні яких особлива увага приділяється захисту банківських систем від злому. Взагалі грошові розрахунки за допомогою Інтернету пере направили гроші у трансцендентну площину.

Трансцендентність як категорія походить від латинського *transcendens* «переступаючий», «перевершуючий», «те, що виходить за межі». В цілому вона позначає те, що принципово недоступно для емпіричного пізнання або не засноване на досвіді. Найповніше термін «трансцендентний» був розкритий у філософії Іммануїла Канта, де він використовувався для характеристики речей–в–собі, існуючих незалежно від свідомості і діючих на наші органи чуття, залишаючись при цьому принципово непізнаваними, як на практиці, так і в теорії. Але важливо розуміти, що деякі речі – в–собі все ж доступні апріорному пізнанню: наприклад, простір і час, ідеї Бога, добра і краси, логічні категорії. Тобто трансцендентальні об'єкти – це, образно кажучи, «встановлені за замовчуванням» в нашому розумі.

Гроші за своєю природою трансцендентні. Вони є в гаманці, а ми весь час уявляємо, скільки їх у нас всього, в тому числі в товарах (квартира, машина, дача і так далі). Тобто, гроші, які ми враховуємо в тому співвідношенні, яке нам необхідно сьогодні. Гроші знаходяться в сфері враження, переживання – в цьому криється їх трансцендентність.

Звідси і *раціональність–ірраціональність* грошей. Це проявляється в кожному уявленні про гроші. Гроші по своєї суті – це фантом. Гроші не є річчю – вони лише умовний символ для обміну речами. Інакше кажучи, цінність полягає не в самих грошах (це лише папір), а в тих речах, які ми можемо обміняти на ці гроші. Нам здається, що ми багаті, коли їх багато, і що ми бідні, коли їх мало.

Парадоксально, але людині для відчуття себе багатим і таким, що володіє всім світом не потрібні самі гроші (згадайте ченців в монастирях). У той же час, людина з мільйонами грошових купюр може відчувати себе бідним, так як, скільки б у нього не було грошових знаків, він не перестає боятися навколишнього світу без них і знаходиться в постійному страху їх втрати.

Головне у бутті економічної людини – здатність створити власну цінність. Грошовий достаток завжди має тимчасовий характер (наприклад, гроші знецінюються через інфляцію). А ось внутрішня цінність людини як особистості, яка може залучити гроші в своє життя, навпаки, не знеціниться з часом, а лише посилиться, якщо вона буде зміцнювати в собі це вміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деньги – происхождение слова, функции, виды и формы… [Электронный ресурс]. – Режим доступа: WhatisMoney.ru›money/.htm.

2. Деньги – это…Деньги: сущность, виды и функции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: fb.ru›article/196739/dengi––eto…suschnost–vidyi…htm.

3. Социологический энциклопедический словарь / [ред.–координатор Г.В.Осипов]. – М.: ИНФРА М–НОРМА, 1998. – 488 с.

4. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА–М, 2007. – 495 с.

5. Ильин В. В. Магия денег. История, философия, жизнь: монография / В.В. Ильин. – К.: УБД НБУ, 2011. – 590 с.

6. Зимель Г. Філософія грошей. Філософія грошей. Харків: «Фоліо», 2019. 667 с.

7. Ильин В. В. Магия денег. История, философия, жизнь: монографія. – Киев: УБД НБУ, 2011. 590 с.

8. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія. Київ: Дух і літера, 2019. 512 с.

9. Мартин Ф. Money. Неофициальная биография денег. Москва: Синдбад, 2017. 352 с.

10. Уилан Ч. Голые деньги. Откровенная книга о финансовой системе. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2019. 384 с.

Розділ ІІ. Екзістенційна сутність філософії грошей

2.1. Наукові підвалини філософії грошей

2.2. Філософія інфляції та філософія дефляції: аксіомні пріоритети філософії грошей

Філософія грошей як наукова дисципліна уявляє собою філософський аналіз системного впливу логіки грошей, грошових відносин на світоглядно–духовний світ людини і суспільства.

Цілісна картина грошей може бути створена на основі їх аналізу не тільки як засобів обігу, але і як мети. В якості засобів обігу гроші сприяли розвитку торгівлі, прискоренню і розширенню руху товарів і послуг, формуванню державних і міждержавних господарських зв'язків. Як мета гроші мали величезний вплив на розвиток людини, ставлення до роботи. Тобто гроші актуалізували не тільки зміни в світі речей, і в світі людей, у внутрішньому світі людини, його інтересів, ідеалів і прагнень, моральних критеріїв. Вони суттєво змінили систему людських цінностей. Завдяки цьому гроші вийшли за межі своїх природних (традиційних) функцій як еквівалента товару і послуг, розширивши сферу свого функціонування.

Накопичення грошей, з точки зору цінностей ліберального суспільства, є корисним кроком, оскільки забезпечує розвиток економіки, забезпечує процвітання держави. Гроші в суспільстві можуть становити основи фундаменту свободи особистості. Гроші одночасно є мірою самореалізації людини. Особливого значення гроші набувають в корумпованому суспільстві. У такому суспільстві функції і значення грошей деформовані і гіпертрофовані, а цінність людини визначається як її купівельна спроможність (людина може стільки, скільки він здатний купити). Таке суспільство виникає перед людиною як товар, адже в ньому все може бути купленим (закон, мораль, суспільна думка, справедливість і навіть життя). Зрозуміло, що людина не здатна продати закон, честь, батьківщину, мораль, але здатна продати себе. Він може торгувати тільки собою, своїм почуттями, вірою, совістю за умови, що все це набуло для неї ознак товару, втратило своє первинне, справжнє значення. Тобто людина може продати не тільки свою роботу, свої послуги, а й свою духовність, втілити її в товар. На рівні духу людина не продає, але продається, тобто стає товаром.

Отже, моральність і імморальність грошей залежить від людини, але і гроші можуть бути мірою моральності і імморальності людини.

2.1. Наукові підвалини філософії грошей

Цілісна картина філософії грошей як наукової дисципліни може бути складена на основі аналізу грошей не тільки в якості засобу обміну, але й цілі. Як засіб обміну гроші сприяли розвитку торгівлі, прискоренню і розширенню руху товарів і послуг, формуванню суспільних господарських. Як мета обміну гроші зробили величезний вплив на розвиток самої людини, його

цілепокладальну діяльність, її ставлення до праці. Вони змінили ціннісну орієнтацію людини та її уявлення про етичні норми.

Двояка роль грошей, як засобу і як мети, розглядалася ще Аристотелем в його вченні про державу, і послужила теоретичним фундаментом для розмежування понять *«економіка»* як мистецтво придбання корисних благ і *«хрематистика»* як спосіб збагачення. Перше він вважав необхідним, відповідним природі і мають свої межі, а друге – не відповідним природі і не мають кордонів.

Подальший хід історії показав, що обидві ролі грошей є необхідними і доцільними, і, більш того, вони являють собою єдність протилежностей, а притаманне їм внутрішнє протиріччя служить джерелом суспільного розвитку. З таких позицій аналізував сутність грошей К. Маркс, розкриваючи закономірності їх перетворення в капітал [1]. Про зростаючу владу грошей над діями людей, коли вони стають метою, писав Г.Зіммель в роботі «Філософія грошей» [2].

Історична місія грошей полягає не тільки в полегшенні торгівлі і не тільки в розвитку «ринкової економіки», націленої на отримання прибутку, а й у формуванні **«економічної людини»** «з його особливими ціннісними установками, – у формуванні того, що потім назвуть «духом капіталізму»« [3, с. 164]. Гроші принесли зміни не тільки в «світ речей» і не тільки в «світ людей», вони зіграли певну роль у зміні внутрішнього світу людини, його інтересів, ідеалів, устремлінь і моральних критеріїв. Гроші змінили систему людських цінностей, поставивши себе в центрі як загальну економічну цінність.

Гроші – це *цінність*, але в чому ж вона полягає? Говорити про реальну вартість грошей можна було лише тоді, коли вони існували у *формі* благородних металів, тобто повноцінних грошей. Але перехід до інших форм грошей (монети, банкноти), що мають лише номінальну вартість, перетворює їх в *знак, символ, в носія інформації*. Тим не менш, вони залишаються реальною цінністю і завдяки цьому можуть виступати і засобом і метою обміну. Їх цінність походить не з їх речової форми, а із *змісту* того суспільного процесу, який вони опосередковують своїм рухом і роблять його можливим.

Необхідно розуміти, що гроші – це *річ*, яка має свою особливу форму *руху* від однієї людини до іншої і висловлює певний спосіб спілкування. Річ, яка, незалежно від своєї матеріальної або символічної форми, служить інструментом громадської взаємодії людей за допомогою обміну. Це і є «джерелом величезної цінності грошей для суспільства» [3, с. 181].

Отже, наукова сутність філософії грошей полягає в наступному:

1. Гроші істотно змінили систему людських цінностей, тому вивчення філософії грошей дає можливість побачити можливості впливу грошей на людину і конструювання нової «економічної людини», яка буде конкурентноспроможна в сучасному суспільстві.

2. Гроші в суспільстві можуть становити основи фундаменту свободи особистості. Відповідно філософія грошей може запропонувати більш швидкий шлях від рабства до максимальної свободи існування людини в світі.

3. Філософія грошей відіграє важливу роль у розумінні відмінностей між матеріальним і духовним у сучасному світі.

4. Філософія грошей допомагає зрозуміти роль таких категорій як мораль і цінність в сучасному суспільстві.

Ні для кого не секрет, що гроші відіграють істотну роль в нашому житті. З ними пов'язаний кожен день нашого існування, кожен наш крок. Загальновизнано, що їх наявність обумовлена чисто економічною необхідністю. І, ймовірно, саме тому всі дослідження, що проводяться в цьому напрямку, мають на увазі суто економічний або навколоекономічний характер.

Гроші частіше сприймаються як вимушений елемент реальності, обумовлений необхідністю наявності економічних важелів регулювання соціального буття. Однак з цього зовсім не випливає, що сферою економіки їх вплив на людину повністю вичерпується. Хочемо ми того чи ні, але ми зобов'язані констатувати той факт, що грошова проблема не просто увірвалася в наше життя і щодня нагадує про себе; вона робить істотний вплив на формування моралі, ієрархії цінностей, нарешті, володіє прямим психологічним і світоглядним впливом на людину і суспільство.

Гроші здатні задовольняти побутову потребу людини, служать джерелом комфорту і матеріального благополуччя. Більш того, з наявністю фінансових надлишків пов'язується процес реалізації певної соціально–предметної свободи людини. Все це не виходить за рамки традиційних функцій грошей, тобто тих самих функцій, які визначаються їх розумінням як еквівалента товару і послуг. Тривожний симптом полягає в іншому, а саме, в штучному розширенні функцій грошей, в розширенні їх природної «компетенції». В силу цього, стає актуальним серйозний аналіз видимого взаємозв'язку наявності фінансових надлишків, з одного боку, і духовного буття особистості, її справжньої свободи, можливості творчої реалізації, суспільного визнання – з іншого.

Проблему грошового ажіотажу також має сенс розглядати з екзистенціальних і психоаналітичних позицій, які виникають в глибинах рефлексії людини.

Якщо внутрішні духовні ресурси виявляються вичерпаними (або переживаються як такі), виникає прихований комплекс неповноцінності. Всі надії звернені на суспільний авторитет; саме він повинен виправдати екзистенцію людини, довести йому його ж повноцінність і духовну цілісність. Саме на цьому етапі духовної кризи і виникає ідея про чисто механістичної самореалізації. Непорушна віра в «громадську думку» як вище мірило цінностей провокує незадоволену самосвідомість на псевдорішення. Духовна порожнеча може бути компенсована іншою можливістю – можливістю визнання через економічну винятковість.

Згідно з цінностями ліберального суспільства, за якими і донині продовжує жити значна частина людства, здатність до нарощування капіталу розцінюється не тільки в якості вельми корисного суспільного кроку, що забезпечує розвиток економіки і процвітання держави. Концентрація навколо людини капіталу також асоціюється в суспільних науках з продуктивною

енергією, силою волі і неординарністю особистості. Саме таким чином сучасна людина, долаючи власну пасивність і слабкість, докорінно змінює своє буття, перебудовує навколо себе світ, підпорядковує його своїй меті і змушує жити за власними правилами. Виникає образ якогось надлюдини, еталона благополуччя. У сучасному суспільстві фінансове піднесення людини все частіше і частіше розглядається в якості суспільного визнання його значущості і винятковості, в якості вищої і найбільш повної реалізації його інтелектуальних здібностей.

Істотний момент сприйняття грошей як сили можливостей людини укладений в ідеї рівності, єдиних для всіх правил гри. Подібно до того, як будь–яка людина в змозі створити своє тіло, зробити свої м'язи пружними і рельєфними, і, тим самим, піднятися над натовпом, кожен має реальний шанс створити себе через накопичення капіталу. Зведена в ранг офіційної ідеології ідея рівності і рівних умов досягнення матеріального благополуччя імпонує свідомості обивателя. В даному випадку гроші виступають в якості іншого еквівалента – еквівалента «Я», моїх здібностей і моєї цінності. Чим вище обчислюється цей еквівалент в цифровому відношенні, тим більше «Я»**. Ідея рівності, укладена в грошах, означає рівну для всіх можливість в досягненні соціальної нерівності.** При цьому, досягнення означеної нерівності переживається як винятковість духовна, а його не–реалізація – як духовна ущербність, що невірно виходячи із сутності буття людини.

Говорячи про «філософію грошей», я маю на увазі той світоглядний вплив, який надає логіка грошових відносин на світовідчуття і поведінку людини.

Гроші визначають *кількісні межі можливого* в діях людей. За допомогою грошей встановлюються кількісні пропорції обміну, в основі яких лежить принцип еквівалентності відчужуваних і привласнюються благ. Однак гроші одночасно висловлюють *якісну безмежність можливого* в діях людей. Завдяки своїй загальній цінності вони виступають безумовним стимулом і спонукальним мотивом будь–яких видів діяльності, в тому числі і антигуманних, вони роблять привабливою будь–яку роботу, в тому числі і спрямовану проти людини, вони перетворюють в предмет купівлі–продажу те, що таким бути не повинно.

Гроші наповнюють матеріальною силою *волю* людини у всіх її проявах і створюють одночасно суспільний механізм її реалізації (ринок), але вони індиферентні до того, на що ця воля спрямована. Це вже сфера *розуму*.

Гроші однаково сумлінно обслуговують і руйнівні і творчі дії людини, вони – лише *засіб* реалізації його волі і розуму. Але в цій ролі вони не пасивні – вони творять або руйнують саму людину як особистість, вони активно впливають на формування його індивідуальної системи цінностей, на розстановку його особистих пріоритетів і цілей. Все залежить від співвідношення двох сил – розуму і грошового інтересу – в цілепокладаючої діяльності людей. Гроші ставлять людину перед необхідністю раціонального обґрунтування своїх дій.

Сучасна наука має величезні досягнення в області розробки методів управління грошовими потоками, але багато питань теорії грошей залишаються поки без відповіді. Сутність грошей ми повинні шукати не в механізмах функціонування ринку, а в законах розвитку суспільства. Гроші – це інструмент розвитку цивілізації і її результат. Отже, вони вимагають філософського осмислення.

Тому філософія грошей – це не порожнє теоретизування. А питання про сутність і роль грошей – це те вихідне теоретичне положення, а ключове питання, яке дає уявлення про межі свободи і рівності людей, що живуть в суспільстві з грошовою економікою.

Філософія грошей – це спосіб пізнання об'єктивної необхідності і закономірностей розвитку грошей як суспільного явища, який дозволяє виявити їх вплив на «світ речей», «світ людей» і «світ» окремої особистості.

Філософія грошей може внести свій певний внесок у виховання здатності суспільства пам'ятати, що «мірою всіх речей» завжди повинна бути людина. Тобто, ми повертаємося весь час до класичної античної філософії: «людина – центр всього існування світу».

Кажуть, що людське життя безцінне. Чи це так? З одного боку, спроби визначити ціну людського життя в доларах або в євро чи в гривні аморальні. З іншого боку, відсутність таких оцінок призводить до ще більших моральних проблем. Побудемо ж трохи циніками і подивимося, скільки коштує життя.

Людина, якщо окремо продати кожну його «цінну» частину, може коштувати до 45 мільйонів доларів. З таким твердженням виступив американський журнал «Вайєрд» [4]. Правда, потім була авторами визначена купа застережень, що стаття не має на меті підказати людям, які відчувають фінансові труднощі один з варіантів вирішення їх проблем.

Отже «ринкова вартість» людини вже підрахована. Але нас цікавить ціна кожного конкретного індивіда з точки зору філософії. І ми приходимо до поняття унікальність, так як кожен індивід являє собою цілий неповторний світ, який зникає з відходом його з життя.

Унікальність – це неповторність людини, і його вміння бути не таким, як інші. Унікальність людської особистості полягає в розумному існуванні в порівнянні з тваринами, здатністю мислити і міркувати, приймати рішення і самовдосконалюватися. Унікальність особистості виявляється на всіх рівнях її існування: біологічному, фізіологічному, психологічному. Моральному, духовному, соціальному і так далі. Чи можна говорити про особистість в порівнянні з ціною життя людини і суспільства? З точки зору філософії, можна говорити, але неможливо порівнювати. З точки зору філософії грошей такі можливості надаються.

Грошовий еквівалент – один із зручних способів зіставлення цінності досить різнорідних речей, від величини щастя до величини неприємності.

Наприклад, 1.500 євро – такий грошовий еквівалент щастя, яке відчуває жінка при переїзді в новий будинок. Чоловік в аналогічній ситуації відчуває печаль, еквівалентну втраті 9.000 євро. Такі висновки австрійського економіста

Пола Фрейтерса, який протягом восьми років вивчав ставлення 10.000 чоловік до тих чи інших подій в їх житті і намагався перевести пережиті ними емоції в грошовий еквівалент. Відповідно до підрахунків Фрейтерса, грошовий еквівалент щастя: 18.000 євро – весілля для чоловіка; 9.000 євро – весілля для жінки; 18.200 євро – народження дитини для чоловіка; 5.000 євро – народження дитини для жінки [5].

А ось еквівалент неприємності поки ніхто конкретно не підраховував.

Важливість грошового еквіваленту полягає в тому, що при обміні товарів один на одного сторони, які беруть участь в економічному житті, потребують загального еквіваленті, в деякій загальній формі вартості. Особливо це важливо для розвиненого ринку, на якому один товар вже не обмінюється безпосередньо на інший. Загальний еквівалент давав можливість розділити обмін на два пов'язаних акти: спочатку виробник товару купував за свій товар загальний еквівалент, після чого він міг купити той товар, який йому був потрібен. Тому в економічній сфері грошовий еквівалент універсальний. Однак в системі унікальності особистості поняття грошового еквівалента відносно і змінюється в залежності від системи ціннісних орієнтацій особистості.

Тобто, гроші здатні грати роль загального еквівалента лише остільки, оскільки вони можуть обмінюватися на будь–який інший товар або послугу. У цій властивості полягає не тільки речова сутність, але також і суспільна значимість грошей. Основою для еквівалентного обміну грошей на товари стає закладена в грошах абстрактна праця, яка перетворюється на мірило новоствореної вартості.

Для нас важливо поняття **особистісного капіталу**, під яким маються на увазі знання навички та професійні здібності працівника, а також його індивідуальні, в тому числі і моральні характеристики.

Сам по собі без людської особистості грошовий капітал більш символічний, ніж матеріальний.

Символічність грошових відносин проявляється в їх позначенні. Звідси знак ¤ як загальне позначення для всіх валют. Практика використання цього знака почалася в 1972 році. Вперше він був вжитий в Італії для заміни знака *долару* при підготовці фінансових даних на комп'ютері (європейці завжди ставилися до американської валюти з деякою неприязню і чинили опір введенню знака $ як універсального позначення для будь–якої валюти).

Національної валютої сучасної України є *гривня*. Знак гривні являє собою малу кириличну букву *г* в курсивному накресленні (що є одночасно дзеркальним відображенням латинської літери S, що лежить в основі знака долару і деяких інших валют), перекреслену посередині двома горизонтальними лініями (перекреслення відповідної літери однією або двома лініями – традиція, що встановилася для позначення багатьох валют).

Цей знак був затверджений Нацбанком України ще в березні 2004 року, проте поки не отримав повсюдного поширення; в переважній більшості випадків для позначення гривні користуються літерним скороченням *грн*.

Історія походженні гривні. Назва *«гривня»* сходить до грошово–вагової одиниці – гривні, що використовувалася на території Київської Русі ще з XI століття. На Україні Гривня, як грошова одиниця, була введена в грошовий обіг в 1918 році урядом Української Народної Республіки. Глава уряду, проф. м. Грушевський, будучи великим любителем і знавцем історії Стародавньої Русі, для державної символіки активно використовував давньоруську атрибутику (звідти ж, до речі, був узятий і герб України – «тризуб», тобто, тризубець, колишній родовим знаком князя Володимира Великого). Реінкарнація гривні відбулася в 1996 році, коли в ході грошової реформи вона була введена як нова національна валюта України.

Історія походження долару. Долар – це грошова одиниця США і багатьох інших країн. Знак долара використовується для позначення не тільки американського долара, але і валют інших країн, що мають таку ж назву. Іноді до даного символу додаються додаткові провідні літери для позначення приналежності до тієї чи іншої країни (хоча найчастіше знак $ використовується і без них).

Назва «Долар» походить від на перший погляд абсолютно несхожого на нього слова Йоахімсталер – назви монети XVI століття, яку карбували біля Срібної шахти в Йоахімсталі, на території сучасної Чехії. Незабаром його скоротили до талера, а данці переробили в далер. Згодом англійці змінили його вимову на більш співзвучний їм долар. В Англії XVII–XVIII ст. доларами називали будь–які срібні монети, схожі на талер [6].

Знак долара спочатку являв собою латинську букву *S*, перекреслену двома вертикальними штрихами. Оскільки два тонких штриха погано друкуються в дрібних кеглях шрифтів, як правило, використовується версія цього знака з однією вертикаллю.

Історія походження знака долара має кілька версій.

– Найвірогіднішою вважається версія походження від іспанського скорочення *P's.*, що позначав песо або піастр. Від *P* згодом залишилася тільки вертикальна риса (для швидкості запису), а *S* послужило для неї фоном.

– Іноді вважають, що перекреслена *S* – не що інше, як залишки від перекресленої вісімки. У Північній Америці для грошових розрахунків тоді широко використовувалися іспанські реали, які важили (і коштували) 1/8 від англійського фунта і називалися «восьмушками» (*piece of eight*). А подвійне перекреслення бере свій початок від традиції європейських переписувачів позначати таким чином скорочення.

– Чергова версія стверджує, що знак долара – це стилізований герб іспанської королівської сім'ї (два геркулесових стовпи, перевиті стрічкою).

– Ще один «іспанський слід» у версіях про походження знака говорить про те, що, коли іспанці вивозили золото і срібло з американських колоній в литих брусках, вони ставили на них знак *S* (по початковій букві країни – *Spain*). Після прибуття злитків в Іспанію на них наносили вертикальну межу, а при відправці в колонії – ще одну.

– Найбільш патріотично налаштовані американці стверджують, що знак утворився шляхом накладення букв *U* і *S* (*United States*). Ця версія була свого часу розпропагандована американською письменницею Айн Ренд.

– Близька до попередньої «Срібна» версія, згідно з якою букви *S* і *U* позначають скорочення від «*Silver Unit*».

– Зустрічається також «римська» версія, що пояснює походження знака від позначення давньоримської грошової одиниці «сестерцій» (*Sestertius*). Він позначався літерами *LLS* (або *lls*). Ця абревіатура розшифровується як *Libra–Libra–Semis*, тобто–два з половиною фунта. При скороченому написанні дві букви *ll* накладалися на букву *S* і виходив як би знак долара.

– Є ще «Екзотична» версія, що пояснює походження цього загадкового знака від видозміненого реверсу австрійського талера–розп'ятий Ісус і змія, що обвиває хрест.

– Згадаємо, нарешті, і про зовсім тривіальної версії, що виводить знак долара від шилінгу, який позначався буквою *S* (скор. від *Shilling*), іноді «підкріпленої» вертикальною рисою.

Загальноприйнятий порядок написання знака долара перед грошовою сумою – традиція, успадкована американцями від англійців, які здавна ставили знак фунта перед числом [6].

Історія походження євро. Євро – офіційна валюта в країнах «єврозони». Міжнародне позначення євро – *€*. Латиницею назва записується як *Euro* (з великої або малої літери – по–різному в різних мовах); по–грецьки – *Ευρω*; кириличне написання – євро (в болгарської, македонської, російської та сербської мовах; в Чорногорії вживається варіант *Еуро*).

У безготівкових розрахунках нова грошова одиниця Євросоюзу була введена з 1 січня 1999, замінивши собою ЕКЮ; в готівкових – з 1 січня 2002 року. До 2015 року на Євро перейшли 19 (з 27) країн Європейського Співтовариства.

Мабуть, жоден зі спеціальних графічних знаків не викликав стільки суперечок і нарікань, як знак євро. Почнемо з того, що історія його виникнення зовсім недавня. Стверджується, що Єврокомісія з розглянутого набору варіантів вибрала один, який і був затверджений в якості офіційного. Автором переміг дизайну, як було сказано, виявилася команда з чотирьох експертів, проте імена їх не були названі. Ця офіційна версія оскаржується Артуром Ейзенменгером, в минулому провідним графічним дизайнером Європейського співтовариства, який стверджує, що створив цей знак як загальний символ Європи ще в середині 70–х років.

Основна проблема з цим знаком полягає в тому, що він занадто жорстко описаний і мало схильний до варіацій. Через це Єврокомісії довелося переписувати правила використання знака, Зупинившись врешті–решт на тому, що це просто офіційний знак, але в ньому є певні ознаки, які повинні обов'язково бути присутніми, коли цей знак малюється для будь–якого шрифту. Тому шрифтові варіації часто далеко відступають від офіційної специфікації;

єдине, що залишається незмінним – «загогуліна» (для якої, як правило, береться прописна літера С), перекреслена двома горизонтальними лініями.

Розташування знака по відношенню до цифр, що позначає грошову суму, відрізняється від країни до країни. Хоча офіційно рекомендується поміщати його перед цифрами, але, як правило, знак *€* розташовують так само, як це було прийнято для національних валют країн єврозони раніше, до введення в дію євро [7].

За символами банкнот і грошової системи можна вивчати історію країни, отримувати інформацію про її філософську систему, систему поглядів на світ. Тому і йдеться про метафізичне розуміння грошей.

Метафізика грошей – це сутнісне розуміння грошей. У кожному з варіантів гроші є носієм тимчасового зв'язку минулого–сьогодення–майбутнього і тим самим забезпечують певну причинно–наслідковий зв'язок, хоча ціннісно–моральний характер цих зв'язків істотно різний. Одна справа: вкладення вільних грошей в банки, майно, Антикваріат, коштовності – в цьому випадку вони символізують багатство, приналежність до певної соціальної групи, використовуються як засіб створення престижного іміджу, соціальної привабливості, як характеристика успішної людини. Інший соціальний сенс мають накопичення, зроблені в силу турботи про свою старість, про підтримку дітей. Вони свідчать про особисту відповідальність людей, про зв'язок поколінь, про відсутність споживчого ажіотажу. І особливий випадок–кредитна діяльність, коли «вироблення грошей» стає метою самої по собі (з'являються гроші з повітря), грошові накопичення стимулюються метою наживи, часто пов'язаної з обманом, шахрайством, причому двостороннім, обопільним: «на легкі гроші летять легкі люди». Великий відсоток неповернення позикових грошей в кінці 2008 року був обумовлений не тільки об'єктивними кризовими труднощами, а й багато в чому запланованим неповерненням: люди брали кредити, не збираючись їх повертати, користуючись недосконалістю законодавства і невимогливістю банків. Ці процеси стали можливими в силу двоїстої природи грошей. З одного боку, вони як універсальний замінник товарних цінностей дозволяють здійснитися зв'язків, розподіленим у часі, стимулюють уявне споживання, з іншого – не будучи цінностями самі по собі (крім золотих грошей), вони схильні вартісним коливань, знаходять вага і значення в залежності від соціальних умов, в яких вони функціонують: на них впливають інфляція, фінансова політика держави, здійснює грошові реформи та контролюючого обсяг грошової маси, слабкий захист вартості самих грошей законом, політичні форс–мажорні обставини.

2.2. Філософія інфляції та філософія дефляції: аксіомні пріоритети філософії грошей

Сучасне суспільство розвивається вкрай суперечливо і схильне до численних трансформацій, характерним для постмодерністського, постпостмодерністського тощо стилю управління сучасними процесами. Для благополуччя держави XXI століття необхідне розуміння сутності

соціоекономічних явищ, що становлять основу сучасного існування соціуму. Тому вкрай важливим є дослідження системного взаємозв'язку інфляції та дефляції як природного характеру буття сучасного світу.

Актуальність заявленої проблеми обумовлена значним впливом інфляції і дефляції на динаміку соціоекономічного існування, інвестиції та заощадження, доходи і витрати як усього суспільства в цілому, так і окремих його частин (соціальні класи, соціальні інститути, соціальні групи, особистості). Ці процеси безпосередньо пов'язані із загальним станом всієї сфери життєдіяльності.

Інфляційний процес виникає при перевищенні сукупного попиту на гроші над сукупною грошовою пропозицією. Причина дефляції – перевищення сукупної пропозиції над сукупним попитом. Аналіз грошового ринку показує, що інфляція зазвичай викликається надмірною грошовою масою, а дефляція – нестачею грошей в обігу. З цього випливає, що інфляційний та дефляційний процеси обумовлюються дією одних і тих же факторів, але при різній спрямованості їх прояви.

Інфляційний і дефляційний процеси зумовлюють зміну купівельної спроможності грошей. Їх регулювання має велике значення для забезпечення стійкості національної валюти з метою підтримки загальної стабільності. Збалансованість інфляції та дефляції, швидка реакція на їх наслідки означає стійкість процесів ціноутворення та відповідно наявність необхідних умов для формування грошових накопичень і реалізації інвестиційних проектів. Незважаючи на дію загальних чинників, в історії світового соціоекономічного розвитку значно частіше проявлялися інфляційні процеси, ніж дефляційні. Це свідчить про наявність причинно–наслідкових зв'язків, що визначають переважання інфляційних процесів. Взаємопов'язаність факторів інфляції та дефляції, симетричні наслідки цих процесів, їх вплив на купівельну спроможність грошей дозволяють зробити висновок про функціонування в соціоекономічній системі єдиного збалансованого механізму інфляції і дефляції і свідчить про благополуччя суспільства.

Інфляція – це знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності, що «виявляється у формі зростання цін на товари і послуги, не обумовленого підвищенням їх якості» [8, с. 161]. Реально, як економічний феномен, інфляція виникла в XX столітті, хоча періоди помітного зростання цін бували і раніше, наприклад, в періоди воєн. Сам термін «інфляція» виник у зв'язку з масовим переходом національних грошових систем обігу нерозмінних паперових грошей. Спочатку в економічний сенс інфляції був вкладений феномен надмірності паперових грошей і в зв'язку з цим їх знецінення. Знецінення грошей веде до зростання товарних цін. У цьому і проявляється інфляція (це слово перекладається з латині як «розбухання»). У сучасній економіці інфляція виникає як наслідок цілого комплексу причин (факторів), що підтверджує, що інфляція не суто грошове явище, а також соціально–філософський, соціокультурний, соціоекономічний та соціально–політичний феномен. Інфляція значною мірою залежить також від соціальної психології та суспільних настроїв. У зв'язку з цим справедливий термін *«інфляційні*

очікування», що розуміється як «передбачувані, прогнозовані, очікувані рівні інфляції, ґрунтуючись на яких виробники і споживачі, продавці і покупці будують свою майбутню грошову і цінову політику, оцінюють доходи, витрати, прибуток, кредити» [8, с. 161]. Тобто, якщо суспільство очікує інфляцію, то вона неодмінно виникне. Вирішальна характеристика інфляції – її величина. Історична практика показує, що чим вище інфляція, тим гірше для суспільства.

Види інфляції. Залежно від темпів (швидкості протікання) виділяють наступні види інфляції:

Повзуча (помірна) – зростання цін не більше 10% в рік (оптимальний для суспільства і держави варіант – 3–5% у рік). Зберігається вартість грошей, контракти підписуються в номінальних цінах.

Економічна теорія таку інфляцію розглядає як найкращу, оскільки вона йде за рахунок оновлення асортименту, вона дає можливість коригувати ціни, що змінюються умовами попиту і пропозиції. Ця інфляція керована, оскільки її можна регулювати.

Галопуюча (стрибкоподібна) – зростання цін від 10–20 до 50–200% в рік. У контрактах починають враховувати зростання цін, населення вкладає гроші в матеріальні цінності. Інфляція важко керована, часто проводяться грошові реформи. Дані зміни свідчать про хвору економіку, що веде до стагнації, тобто до економічної кризи.

Гіперінфляція – зростання цін більше 50% на місяць. Річна норма більше 100%. Добробут навіть забезпечених верств суспільства і нормальні економічні відносини руйнуються. Гіперінфляція по своїй суті – це некероване знецінення грошей, що вимагає надзвичайних заходів з боку держави. В результаті гіперінфляції виробництво і обмін зупиняються, знижується реальний обсяг національного виробництва, зростає безробіття, закриваються підприємства, і відбувається банкрутство.

Залежно від характеру прояви розрізняють такі види інфляції:

Відкрита – позитивне зростання рівня цін в умовах вільних, нерегульованих державою цін.

Пригнічена (закрита) – посилення товарного дефіциту, в умовах жорсткого державного контролю за цінами.

Залежно від причин викликають інфляцію виділяють:

Інфляцію попиту (інфляція покупців) – це вид інфляції, при якому попит перевищує пропозицію. У даному випадку обсяг сукупних грошових доходів населення і підприємств зростає швидше, ніж реальний обсяг пропонованих товарів і послуг.

Інфляцію витрат – процес зростання ціни готового продукту при збільшенні витрат на його виробництво.

Структурну інфляцію – знецінення грошових одиниць, викликане структурними зрушеннями в економіці, поєднання інфляції попиту та інфляції витрат.

Інституційну інфляцію – зміна формальних і неформальних норм соціальних інститутів. На наш погляд, саме ця інфляція найбільш небезпечна

для держави, оскільки може призвести до аномії, яка руйнує всі соціоекономічні процеси.

Інші види інфляції: *збалансована* – ціни різних товарів змінюються в однаковій мірі і одночасно; *незбалансована* – ціни на товари ростуть неоднаково, що може призвести до порушення цінових пропорцій; *очікувана* – дозволяє вжити заходи захисту. Зазвичай розраховується державними органами статистики; *неочікувана* (неочікувана, непрогнозована) – рівень інфляції в країні, що виявився вище очікуваного в ділових колах і серед споживачів, які були захоплені зненацька; *імпортована* – розвивається під впливом зовнішніх факторів.

Інфляція викликається монетарними, структурними і зовнішніми *причинами*:

монетарні: невідповідність грошового попиту й товарної маси, коли попит на товари і послуги перевищує розмір товарообігу; перевищення доходів над споживчими витратами; дефіцит державного бюджету; надмірне інвестування – обсяг інвестицій перевищує можливість економіки; випереджаюче зростання заробітної плати порівняно із зростанням виробництва та підвищенням продуктивності праці;

структурні: деформація господарської структури, що виражається у відставанні розвитку галузей споживчого сектора; зниження ефективності капіталовкладення і стримування зростання споживання; недосконаліть системи управління економікою;

зовнішні – скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі, від'ємне сальдо зовнішньоторговельного платіжного балансу.

Розбіжність в оцінках між грошовими потоками і грошовими запасами. Всі грошові запаси (вклади, кредити, залишки на рахунках та інші) знецінюються. Знецінюються також і цінні папери. Різко загострюються проблеми емісії грошей. Стихійне, неконтрольоване перерозподіл доходів: при інфляції програють кредитори, продавці, експортери, працівники бюджетних підприємств, а виграють боржники, покупці, імпортери, працівники реального сектору. Завдяки інфляції виникають «уявні» доходи, які можуть і не надходити у фінансову систему. Інфляція спотворює всі основні економічні показники: ВВП, рентабельність, відсоток і т. п. Зростання цін супроводжується падінням валютного курсу національної грошової одиниці.

Важливі особливості розуміння суті проблеми.

1. Не всяке підвищення цін служить показником інфляції. Ціни можуть підвищуватися в силу поліпшення якості продукції, погіршення умов видобутку паливно–сировинних ресурсів, зміни суспільних потреб. Але традиційно не інфляційний, а певною мірою логічний, виправданий ріст цін на окремі товари.

2. Деякі автори під інфляцією розуміють підвищення загального рівня цін в економіці. При цьому в реальній практиці змінюються не тільки ціни на товари, але і вимірювачі їх цінності – гроші, причому не тільки під впливом цінових зрушень, але і, наприклад, під впливом кон'юнктурних коливань. Іноді

говорять про те, що гроші «дешеві» або, навпаки, «дорогі», що залежить від попиту на позикові кошти, рівня процентних ставок поза прямого зв'язку з динамікою цін на товари.

3. Падіння купівельної спроможності грошей і підвищення цін на товари найтіснішим чином взаємопов'язані. Інфляція–зниження купівельної спроможності грошей, що виявляється найчастіше в повсюдному підвищенні цін. У буквальному перекладі з латинської інфляція означає «здуття», тобто переповнення каналів обігу надлишковими паперовими грошима, не забезпеченими відповідним зростанням грошової маси.

4. Важливо з інфляції, якщо спостерігається постійний систематичний її зріст вище 3% в рік перейти до дезінфляції – зниження темпів інфляції.

Сучасний розвиток виробничих потужностей призвів до розвитку новітніх технологій у виробництві, що дозволили збільшити обсяг випущених у продаж товарів, що, в свою чергу, призвело до необхідності знизити ціни, що і стало основною характеристикою дефляції.

Дефляція (від лат. *deflatio* – здуватися) – підвищення реальної вартості грошей та зниження цін на товари або, як в класичному економічному розумінні «вилучення з обігу частини грошової маси з метою запобігання її зростання і придушення інфляції... [8, с. 98]. З урахуванням спрямованості філософії грошей ближче перший варіант, оскільки він відображає сутність процесів виробництва, виробництва, соціоекономічних відносин у сучасному суспільстві. Дефляція характеризується наступними факторами: зростанням купівельної спроможності громадян, падінням індексу цін, вилученням частини «зайвих» грошей з обігу, підвищеним контролем за валютної і зовнішньоторговельної сферою, активним продажем державних паперів.

Види дефляції.

Конфіскаційна – жорсткий і найбільш небезпечний вид. Його особливість – в конфіскації готівкових коштів у людей (компаній) з метою відновлення банківського сектора. Характеризується грубим порушенням прав власності. Наприклад, всі грошові реформи в СРСР були за своєю суттю конфіскаційними, у своєму абсолюті нехтуючими інтересами кожної конкретної людини. Як результат – люди байдуже поставилися до розпаду держави в 1991 році.

Банківського кредиту – процес оновлення банківської системи, витіснення найбільш ненадійних структур. Відбувається при масовому знятті депозитів з рахунків. Підсумок – розорення банків, зниження вартості цінних паперів. Найяскравіший приклад, сучасна Україна. При цьому скорочення банків або їх націоналізація були не завжди логічними, а, частково, корупційним (ПриватБанк, Platinum Bank). Як результат – недовіра до банківської системи України, коли люди воліють не зберігати гроші в банках або зберігати обмежені суми. Одночасно з цим – інфляція гривні і дефляція долара.

Нарощування – ситуація збільшення обсягів валюти на руках і різке зниження витрат на послуги та товари. Індивід збирає багатство заради

задоволення потреб накопичення. Такий вид дефляційного процесу свідчить про недовіру людей до уряду країни та погіршення економічної ситуації, вимагає термінових заходів з боку державних структур.

Дефляція зростання – збільшення попиту на той чи інший товар. Результат – підвищення його виробництва і зниження ціни. Може мати різний вплив на внутрішню і зовнішню економіку країни.

Причини дефляції.

Зростання попиту на гроші (як готівкові, так і безготівкові). Подібне відбувається, коли стабільність і прогнозованість розвитку економіки призводить до повсюдного бажання населення нарощувати свої заощадження. Причому не важливо, чи несуть громадяни гроші в банк або зберігають вдома. І в тому, і в іншому випадку відбувається «вимивання» грошової маси з економіки, за рахунок чого зростає цінність грошей і знижується – товарів (купівлі відкладаються на потім). Як наслідок, ціни падають, виробники знижують ціни на свої товари, щоб підвищити купівельну активність і попит. Ще одна причина зростання попиту на гроші – наявність «міхура», в який ідуть вільні кошти громадян і підприємств. Це може бути біржовий спекулятивний «міхур» або, наприклад, валютний (при вільному ходінні двох валют в країні вигідніше стає вкладати в одну з них, через що друга виявляється в дефіциті).

Скорочення кредитування. Зниження обсягу коштів, що видаються банками у вигляді кредитів, також скорочує грошову масу в обігу. Поведінка банківського сектора диктується економічними умовами або державними обмежуючими заходами. У першому випадку при нульовій і негативній інфляції процентні ставки знижуються, кредитування перестає бути вигідним бізнесом. У другому випадку спроба держави обмежити кредитування покупок, наприклад, нерухомості в період високих цін на неї може привести до обвалення галузі і тяжких наслідків для всієї економіки.

Зростання виробництва, не забезпечено попитом. Класичний приклад – криза перевиробництва. Товарів випускається все більше, але населення їх не купує, оскільки віддає перевагу стратегії заощадження, через що грошова маса не зростає. Якщо це супроводжується скороченням банківського кредитування, то ситуація посилюється ще більше. Ціни починають падати, інфляція змінюється на дефляцію.

Зайве державне регулювання грошової маси в економіці. Заходи щодо стримування інфляції хороші тоді, коли вони виправдані і знаходяться під контролем.

Наслідки дефляції.

«Дефляційна спіраль». При зниженні цін, в умовах ощадної моделі поведінки населення, пропорційного пожвавлення попиту не відбувається. Зате скорочується прибуток підприємств, що призводить до заморожування програм розвитку і до скорочення персоналу, а також до зниження доходів решти працівників. Як наслідок, відбувається подальше скорочення попиту, дефляція продовжує зростати – і так по спіралі, з кожним новим витком якої ситуація погіршується. Схожий ефект виникає і в сфері грошового обігу, якщо

починається масове припинення роботи банків та зростання недовіри населення до решти. У цьому випадку люди вважають за краще зберігати гроші вдома, дефляційний процес наростає, позбавляючи економіку коштів для зростання.

Припинення розвитку виробництва. При падінні прибутку в результаті зниження цін і зменшення попиту власники підприємств можуть скорочувати витрати тільки до певного рівня: неможливо, наприклад, знижувати зарплату в рази. Виникають збитки, доводиться скорочувати персонал (цього процесу теж є межі) і ставити хрест на програмах розвитку.

Зниження обсягів кредитування. Якщо вартість взятих в кредит грошей менше, ніж вартість тих, які доведеться повертати, брати кредит немає ніякого сенсу. Тому при дефляції, що супроводжується зниженням доходів населення і підприємств, кредитування завмирає.

Заходи з подолання дефляції.

1. *Зниження податкового навантаження.* Скорочення податкового тягаря зазвичай оживляє інвестиційну діяльність підприємства і дає йому певний запас міцності навіть у кризу перевиробництва.

2. *Стимулювання кредитування.* Якщо держава або самі банки роблять кроки в бік зниження процентної ставки по кредиту для кінцевих споживачів, щодо зниження вимог до позичальників і поліпшенню умов позики, то економіка отримує серйозний наплив «живих» грошей і зростання попиту на певні групи товару.

3. *Стимулювання розвитку інфраструктури.* Зазвичай цим займається держава. Якщо в економіці застій, запускаються великі інфраструктурні проекти з будівництва доріг, мостів, газопроводів і так далі. Для зведення цих об'єктів потрібна велика кількість будівельних матеріалів, відповідно, оживає сфера їх виробництва. Зростаючі доходи працівників на задіяних підприємствах збільшують попит на товари, активізуються й інші сегменти ринку.

4. *Податкові преференції для великих інвесторів.* Якщо держава готова надавати пільги для великих компаній в обмін на участь в інфраструктурних та великих інвестиційних проектах, процес подолання наслідків дефляції піде ще швидше.

Специфіка дефляції.

Дефляційний шок – одна з методик зупинки процесів інфляції. Полягає в зниженні грошового обороту, лібералізації всіх видів торгівлі (внутрішньої, зовнішньої), контролі цін. Причина дефляційного шоку – різке зниження попиту у населення на товари.

Дефляційний колапс – розвал державної промисловості через вилучення національної валюти (готівкової та безготівкової) з обігу. Відбувається зупинка боргової емісії, з'являється гострий дефіцит в обороті боргових грошей, банкрутують фінансові установи.

Велика депресія тридцятих років XX століття. Цей період ознаменований банкрутством багатьох фінансових установ, втратою людьми вкладів, обвалом фондових ринків, потужної дефляцією. Основна причина – надмірне збільшення кредитного міхура» і його подальше «бульбашка». Початку Великої

депресії послужили потужні спекуляції і перевиробництво. **Висновок: кредитування, його розмір і процентна ставка має бути об'єктивні і реальні за своєю суттю.**

У час 2007–2008–х років настав період, коли обсяги кредитів ряду країн зросли до максимального рівня. Пропала можливість у ряду країн виконувати свої зобов'язання і виплачувати відсотки. Не залишилося країн, готових давати або отримувати позики з метою надування ще більшого «міхура». Ці роки– старт потужної кризи неплатоспроможності, підвищення попиту на нерухомість і різкого збільшення цін. Підсумок – активізація негативних процесів. **Висновок: необхідний стабілізаційний фонд, що стримує негативні сторони дефляції.**

Інфляційні та дефляційні процеси є обов'язковими для грошової системи будь–якої держави. Інфляція та дефляція являють собою два протилежних процеси, що характеризують вартість національної валюти. При переважанні інфляції спостерігається зміна цін на продукти харчування та електроніку через знецінення національних грошових одиниць. Дефляція характеризує зворотний процес, що супроводжується зниженням цін на товари і послуги через збільшення вартості валюти.

Ключові відмінності реальної інфляції від офіційної полягають в методі розрахунку. Офіційний підрахунок передбачає використання середніх по країні цін для виявлення інфляційного показника. У реальності, вартість споживчого кошика окремо взятої людини може зрости значно вище, ніж показує офіційна статистика.

Позитивні наслідки інфляції. Стимулювання економічної діяльності та ділової активності, що веде до економічного зростання.

Позитивні наслідки дефляції: впевненість у завтрашньому дні. Кріптовалюти, такі як біткоїн, які мають фіксовану емісію, дефляційні за своєю природою. Тобто, зберігається цінність грошей.

Як подолати інфляцію. Оцінюючи характер антиінфляційної політики, можна виділити в ній два підходи. У рамках першого підходу (його розробляють представники сучасного кейнсіанства) передбачається активна бюджетна політика – маневрування державними витратами і податками з метою впливу на платоспроможний попит.

Другий підхід полягає в активному грошово–кредитному регулюванні, побічно і гнучко впливає на економічну ситуацію. Цей вид регулювання проводиться формально непідконтрольним уряду Центральним банком, який змінює кількість грошей в обігу і ставки позичкового відсотка, впливаючи, таким чином, на економіку. Іншими словами, держава повинна проводити дефляційні заходи для обмеження платоспроможного попиту, оскільки стимулювання економічного зростання і штучна підтримка зайнятості шляхом зниження природного рівня безробіття веде до втрати контролю над інфляцією.

Довготривала політика включає в себе:

завдання погасити інфляційні очікування населення, які нагнітають поточний попит. Для цього уряд повинен проводити чітку послідовну

антиінфляційну політику, завоювати, таким чином, довіру населення. Воно повинно сприяти своїми заходами (стимулювання виробництва, антимонопольні заходи, лібералізація цін, ослаблення адміністративного митного контролю тощо) ефективному функціонуванню ринку, що вплине на зміну споживацької психології;

заходи у області грошового обігу, зокрема, встановлення жорстких лімітів на щорічний приріст грошової маси, що дозволяє контролювати рівень інфляції;

зменшення інфляційного впливу на економіку переливань іноземного капіталу (при позитивному сальдо платіжного балансу) у вигляді короткострокових кредитів і позик уряду за рубежем для фінансування бюджетного дефіциту.

Як подолати дефляцію. Зростання державних витрат на спорудження інфраструктурних об'єктів, наприклад автомагістралей державного значення. Кредитно–грошові і фіскальні заходи для оптимізації попиту: звуження бази оподаткування, зменшення ставки за кредитами. Пропаганда придбання товарів і послуг. Створення нового ринку послуг.

Виходячи з вищесказаного, тільки системне розуміння процесів інфляції і дефляції як змінюють один одного і як суті сучасного суспільства допоможе проводити грошову політику, сприяю благополуччя кожної конкретної людини, і, отже, суспільства і держави.

Як наслідок, розуміння необхідності буття сучасної філософсько–економічної думки, яка вже розвивається в сучасному українському суспільстві, його наукової еліти [9].

Саме тому ми ведемо мову про філософію інфляції і дефляції. Звідси під **філософією інфляції** нами розуміється системне осмислення світоглядних, наукових і методологічних підстав знецінення грошей, зниження купівельної спроможності людини. А під **філософією дефляції** ми розглядаємо сферу системного знання про повішення реальної вартості грошей, закономірний зниження цін на товари і послуги, процесі реструктуризації в напрямку ревальвації соціоекономічних відносин у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капитал. Москва: АСТ, 2019. 480 с.

2. Зимель Г. Філософія грошей. Філософія грошей. Харків: «Фоліо», 2019. 667 с.

3. Шептун А.А. Философия денег // Вопросы философии. 1999. № 7. С. 180–183.

3. Зомбарт В. БУРЖУА: к истории духовного развития современного экономического человека. Санкт–Петербург: «ВЛАДИМИР ДАЛЬ», 2005. 640с. Собр. соч. в 3 т. Т.1.

4. Ученые подсчитали рыночную стоимость человеческой особи. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www. kp.by›daily/24506/658301. (Дата звернення 07.04.2021).

5. Денежный эквивалент. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www. all–tests.ru›denezhnyj–jekvivalent.htm. (Дата звернення 07.04.2021).

6. Знак доллара США – Минфин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www.index.minfin.com.ua›Справочники›Знакивалют›usd. (Дата звернення 07.04.2021).

7. Знак евро – Минфин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www. index.minfin.com.ua›Справочники›Знакивалют›Евро. (Дата звернення 07.04.2021).

8. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва: ИНФРА–М, 2007. 495 с.

9. Базилевич В., Ильин В. Экономико–философская мысль современного мира. Киев: Знання, 2015. 821 с.

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ З ФІЛОСОФІЇ ГРОШЕЙ

1. Гроші як категорія.
2. Філософія грошей як наука і мистецтво.
3. Структура філософії грошей.
4. Функції філософії грошей.
5. Необхідність грошей.
6. Внутрішнє і зовнішнє утримання грошей.
7. Краса грошей.
8. Плюси і мінуси інфляції.
9. Ви (як глава держави) зацікавлені в інфляції. Що ви будете робити, щоб викликати інфляцію, не викликати паніку, а держава заробила більше грошей?
10. Плюси і мінуси дефляції.
11. Ви (глава держави) зацікавлені в дефляції. Що ви будете робити, щоб викликати дефляцію, не впав попит на товари, не зменшилися продажі, а держава заробила більше грошей?
12. Гедоністична модель ціни товару.
13. У чому полягає різниця між нормальною і реальною вартістю товару?
14. У чому схожість і відмінність категорій «ціна» і «вартість».
15. Номінальна і реальна вартість.
16. Для чого наводиться маніпуляція цінами?
17. Хто створює філософію ціни товару. Відповідь поясніть і доведіть на конкретних прикладах.

Рекомендована література до курсу «Філософія грошей»

1. Аммус С. Краткая история денег, или ВСЕ, что нужно знать о биткоине. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2019. 268 с.

2. Бандурка О. М., Глущенко В. В., Глущенко А. С. Гроші та кредит: навчальний посібник. Львів: Магнолія, 2015. 368 с.

3. Боріштейн Є. Р. Філософія інфляції та філософія дефляції: перспективи розвитку сучасного суспільства. Наукове пізнання: методологія та технологія. 2019. № 1 (42). С. 20–26.

4. Вовченко О. С. Теоретичні аспекти визначення сутності сучасного банку. Економіка та держава. 2015. № 4. С. 85–87.
5. Гурова К., Шелест О., Колупаєва І. Фінанси, гроші та кредит: навч. посіб. Харків: Світ Книг, 2015. 672 с.
6. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія. Київ: Дух і літера, 2019. 512 с.
7. Зіммель Г. Філософія грошей. Харків: Фоліо, 2019. 667 с.
8. Ильин В. В. Магия денег. История, философия, жизнь: монография. Киев: УБД НБУ, 2011. 590 с.
9. Ильин В. В. Философия денег: Монография / В.В. Ильин, А. А. Мазараки – Киев: Киев. нац. торг.–эконом.ун–т, 2004. 719 с.
10. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація. Киев.: Книга, 2007. 528 с.
11. Ильин В.В. Философия багатства: человек в мире денег. Киев: Знания Украины, 2005. 496 с.
12. Мартин Ф. Money. Неофициальная биография денег. Москва: Синдбад, 2017. 352 с.
13. Уилан Ф. Голые деньги. Откровенная книга о финансовой системе. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2019. 384 с.
14. Фергюсон Н. Восхождение денег. Москва: АСТ: CORPUS, 2015. 431 с.
15. Фергюсон Н. Дом Ротшильдов. Мировые банкиры. 1849–1999. Москва: Центрполиграф, 2019.735 с.
16. Borinshteyn Y. Philosophical bases of management of sociocultural activity. Колективна монографія. SENSE Modern philosophy in the context of intercultural communication. Lviv–Torum: Liha–Pres, 2019. P.20–35
17. Borinshteyn Y. Philosophy of money as the basis for forming a modern successful man. Колективна монографія. SENSE Philosophical and methodological challenges of the study of modern society. Lviv–Torum: Liha–Pres, 2019. P.44–65.

РОЗДІЛ IV. СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ: ВІД ЛЮДИНИ ДО ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

4.1. ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ

(Галина Врайт)

1. Генеза становлення та розвитку проблеми людини у європейській філософській думці.

2. Проблема людини в українській філософській думці.

Проблема людини є центральною для всієї філософії. Усі філософські питання, як стверджував І. Кант, зводяться до одного: «Що є людина?»

Тисячоліттями філософи шукають відповідь на це питання, оформлюючи результати своїх досліджень в гіпотези, концепції, вчення про походження, сутність та призначення людини.

В європейській філософії проблема людини вперше стає актуальною в Античності, у софістів. Саме вони змістили акцент від пошуку першопричини, основи світу («архе») до людини та її суспільного життя. В античній культурі, із значним послабленням релігійного та міфологічного початку та обмеженим впливом держави на людину, вперше виникає самостійна поведінка останньої і, як наслідок, перша в історії людська особистість. Софіст Протагор проголошує: «Людина є міра всіх речей існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують». Людиномірність визначає і мораль софістів: добре є те, що дає людині задоволення, зло – те, що спричиняє страждання. Слідом за софістами проблему людини розробляє і Сократ. Він поставив її у центр своєї філософії, проголосивши головною метою людини «Пізнай самого себе». Цей заклик на стіні храму Аполлона в Дельфах уразив Сократа ще в юності і став головним принципом його філософії. Позицію Сократа стосовно розуміння людини називають антропологізмом, оскільки людське пов’язується з моральними вчинками. Знання, істина розкриває людині, що є добро, і тоді вона може вчинити правильно, морально. Оскільки на думку Сократа моральне зло іде від незнання, то знання є джерелом морального удосконалення, а філософія є як шлях до знання, є засобом формування моральної людини.

Учень Сократа Платон розрізняє в людині безсмертну душу (виявлення світу вічного та ідеального «світу ідей») і тіло (виявлення світу тимчасового та суєтного «світу речей»). Сутністю людини Платон вважав саме душу, в той час як тіло є чимось ворожим до душі. Платоном розділяв людей на таких у кого панує розумна душа – мудреці, філософи, правителі; таких, у кого панує афективна душа – воїни і таких, у кого панує чуттєва душа – селяни, ремісники.

Аристотель, учень Платона, так само як і його попередники, наголошує на важливості людського розуму. Розглядаючи людину як таку, що пов’язана зі світом природи, підкреслює на її відмінність від неї. Аристотель розглядає людину як суспільну «політичну тварину». Саме в спільному житті люди постають як моральні істоти. Природу людини Аристотель розкриває через єдність матерії та форми. Матерія єднає людину з природою через людське тіло, форма ж – це душа людини, виявляє її сутність. Душа за Аристотелем – це єдність трьох частин: рослинної, що дозволяє харчуватися, рости, розмножуватися; тваринної, що дозволяє дихати, відчувати, пересуватися; розумної, що виділяє людину від інших тварин, дозволяє пізнавати та діяти вольовим чином.

З переходом до середньовічної культури, яка базувалося на основі християнського вчення, відбувається переосмислення задач мислення: головним стає не пізнання буття, а критика на основі християнських уявлень античних способів пояснення та розуміння світу та людини, а також засвоєння та пояснення нової реальності, яка була зафіксована в Священному писанні. Цей перехід відбувається в результаті кризи міфологічного світовідчуття та

кризи соціальних інститутів, які довгий час забезпечували соціальну стійкість, зокрема вирішували протиріччя людей між собою та окремої людини з полісним суспільством. Майже всі інститути (адміністративного керування, судовиробництва, армії, сім'ї) вже не задовольняли громадян. В перші роки нашої ери навіть особиста безпека людини вже не могла бути гарантована. В результаті антична людина починає поступово передавати іншим особам частину власних прав вільного громадянина. На цій основі починають складатися корпоративні та договірні відносини [8, с. 17]. В результаті варваризації античного суспільства, відбувається асиміляція народів, які знаходились на інших рівнях та етапах соціального та культурного розвитку. Нові ідеї про Христа, що являв зразок нової людини та Бога, про вічне життя, рівність всіх людей перед Богом, про покарання за гріхи, – все це подобалось пересічним людям, які жили в умовах кризи та розпаду античного культури. Отже, змінюються базисні культурні сценарії і паралельно – соціальні інститути, влада, суспільство, людина.

У порівнянні з античністю уява про людину в християнстві радикально змінюється. На людську особистість накладає відбиток абсолютна особистість Творця. «Ветха» людина традиційно вважала, що її душа подібна стихіям, здійснює круговорот життя та смерті, о в світі, який мислиться незмінним, правлять безліч богів. Що доля людини від неї самої не залежить. В християнському вченні стверджувалось, що душа людини знаходиться в напружених моральних відносинах з Творцем, і від того, чию сторону прийме людина, повністю залежить її доля. «Нова» людина розглядала світ як створений Богом. Власне Бог розумівся не тільки як закон буття (Батько та Святий Дух), але і як моральна особистість (Христос).

В 397–401 роках Августин Аврелій пише «Сповідь», в якій описане не лише свій релігійний досвід, але й охарактеризував «нову» людину. При цьому він спирався на власний внутрішній досвід переходу від «ветхої» до народження «нової» людини – християнина. Становлення «нової» людини супроводжується важкою душевною боротьбою з самим собою: «Дві волі боролися в мені, ветха і нова, плотська і духовна, і в цій боротьбі роздиралась душа моя… За власною волею дійшов я до того, що робив те, чого не хоті робити… Істину я пізнав, але прив'язаний до землі, відмовлявся кріпитися для Тебе… Я підтримував одне, а робив інше» [1, с. 103–108]. Щоб йти новим шляхом, людина має віднайти тверду основу життя та мислення. Для Августина – це «внутрішня людина», яка безпосередньо спілкується з Богом. «Внутрішня людина» починається з любові до Бога. Набувши твердої основи життя та мислення, людина починає пізнання нової справжньої реальності та перероблює себе. Щоб мати змогу потрапити у цю реальність. Ці моменти прослідковуються в творчості Августина. Він пізнає не тільки Бога (справжню реальність). Але і через Бога власну душу; пізнаючи себе, Августин водночас пізнає Бога та його творіння.

При дослідженні душі людини Августин на перший план висуває пам'ять, розум і волю. В пам'яті, говорить Августин, «зустрічаюсь я сам із собою», там

же розум «приймає» все складне для подальшої «переробки та обміркування» [1, с. 136]. Розмірковуючи та запам'ятовуючи, людина відкриває справжню реальність і змінюється відповідно до неї. Необхідна умова зміни – це воля. Але людська воля осмислюється через волю Творця.

Отже християнство вперше відкрило людську індивідуальність, звернулося до кожної окремої людини, а людина особисто звертається до надособистості (Творця).

Особливістю середньовічної людини є конкретна діалектика волі та необхідності, що полягає у визнанні в межах корпоративних відносин і віри в Бога особистої свободи людини. Людина розуміє, що вона повністю в Божій владі, якщо виключно сама направить свою волю, душу, інтелект на самопізнання, в результаті якого вона бачить себе з Богом, розуміє себе в руках Господніх. Людина починає розглядатися як непересічна та безсумнівна цінність, тому що саме заради неї Бог приніс себе в жертву. Таким чином, християнство стало світоглядною основою для європейської персоналістичної, антропоцентричної традиції, яка зводила людину в абсолют.

Людина епохи Відродження стає більш незалежною від Творця, тому що усвідомлює себе викупленою Христом, а отже перестає боятися смерті та Страшного Суду. Людина сприймає себе менш значущою порівняно з Богом, але відчуває здатність до творіння. Як говорить Марсіліо Фічіно, людина може створити власні «світила, якщо б мала знаряддя та небесний матеріал». При цьому, людина спиратися на знання природи та на сакральні знання та одкровення. Звідси з'являється фігура «природного мага», який, з одного боку, створює дива, з іншого – досліджує закони природи, використовуючи набуті знання в процесі творення. «Магія, – говорить Дж. Бруно, – оскільки займається позаприродними початками – божественна, а оскільки спостереженнями природи, відшукуючи її таємниці, вона – природна, серединною та математичною зветься» [3, с. 162–167].

Прийняття водночас двох реалій (природної та сакральної) і нова, більш висока самостійність людини, що діє як Бог, але з поверненням до Бога, який розуміється як умова буття та мислення – утворюють сутність епохи Відродження та нового бачення дійсності [10, с. 112].

Людина епохи Відродження стає в центр світу, де в Середні віки стояв Бог – настає епоха антропоцентризму. В праці Піко делла Мірандоли «Промова про вартість людини» говориться: «Тоді прийняв Бог людину як творіння невизначеного образу і, поставивши її в центр світу, промовив: «…Я ставлю тебе в центр світу, щоб звідти тобі було зручніше споглядати все в світі. Я не зробив тебе ані небесним, ані земним, ані безсмертним, ані смертним, щоб ти сам, вільний та славний майстер, сформував себе в образі, який ти полюбляєш. Ти можеш переродитися в нижчі, нерозумні істоти, але можеш переродитися за волею власної душі і в вищі божественні. О, вища щедрість Бога–батька! О вище та неперевершене щастя людини, якій дано володіти тим, чим побажає, і бути тією, ким хоче!»« [9, с. 507].

Не зважаючи на володіння вільним волевиявленням, людина все ж таки залишається залежною від Бога, бо вона не є ідеальною, а гріховною, підвладною пристрастям і безумствам. Мірандола пропонує боротися з цими недоліками за допомогою моралі та природної філософії (діалектики), що допоможе, на його думку, очистити душу.

Отже, людина епохи Відродження не тільки творить себе за власним бажанням, але і прагне досягнути ідеалу – «універсальної людини». В ній водночас уживається «високе» та «низьке», віра та заперечення загальноприйнятої моралі, прагнення до універсальності та водночас до самостійності та незалежності.

Реформація (ще одне явище епохи Відродження) – багато в чому специфічний західний феномен – ставила на меті і допомагала переосмислити християнські догми (не як християнські, а саме як догми), до того ж, зникла монополія папської церкви на спілкування з Богом і презентацію інтересів віруючих. Дуже «своєчасною» виявилася ідеологія протестантизму, який ставав релігією і морально–психологічною санкцією молодого капіталістичного суспільства. Він пропагував ідею особистого спілкування з Богом. А головне – активно сприяв форсуванню активістського і доброчесного ставлення до сім'ї, праці, майна. Людина в протестантизмі виходить на перший план, – при чому не в абстрактно–антропоцентричному (як у філософських студіях), а у «прикладному» сенсі і вигляді. Новий підприємницький етос (доктринально розроблений і репрезентований у працях Б. Франкліна) орієнтував людину на активну діяльність, ефективну реалізацію своїх особистісних потенцій, на креативний вияв того, що згодом було названо М. Вебером «дух капіталізму».

Протягом Реформації та доби Ренесансу була сформована і проголошена антропоцентрична «матриця» світосприйняття, за допомогою якої поступово та поетапно здійснювалася морально–етична санкція індивідуальної поведінки, поступово поширювалося усвідомлення автономії і значущості людини. В епоху сходження індустріалізму антропоцентризм набув титанічних рис надприродності. Західна людина усвідомила себе «володарем» природного світу, призначення якого вбачали у задоволенні людських потреб.

Новий час – це не лише перенесення на задній план християнської релігії та експансії раціоналізму в подобі природничих наук, але і становлення єдиної європейської культури. Уявлення про розум, свободу та мораль націлені відобразити нове відчуття людини в європейській культурі.

Вже в епоху Відродження було поставлене питання: як можлива самостійна поведінка (свобода людини)? З іншого боку, необхідно було розібратися, як самостійна поведінка співвідноситься з соціумом. Свобода, розуміння якої обмежене лише уявленням про власну незалежність… легко («вільно») проявляє себе в безвідповідальності, байдужості, егоїзмі, анархічному бунтарстві – відміною будь–якого закону, що стоїть над індивідом, а в перспективі і тиранією [2, с. 502]. І. Кант стверджував, що свобода людини лише тоді руйнівна для соціуму та культури, коли людина перестає орієнтуватися на «вічні закони розуму», під якими розуміється, з одного боку,

постать Бога, з іншого – діяльність і мислення людей. Якщо людина буде критично відноситись до себе та інших, а також розмірковувати як діяти правильно, якщо вона буде вслуховуватися в розум, то буде вільна та стане особистістю [10, с. 126]. Отже, І. Кант стверджував, що становлення людини як особистості пов'язане з самостійною поведінкою («свободою», «незалежністю від механізмів всієї природи»), особистість – це не лише свобода, але й обмеження останньої, тобто підкорення самостійної поведінки розуму і моралі.

Г. В. Гегель, досліджуючи феномен всесвітнього духу, вважав, що свобода людини. Громадянина у громадянському суспільстві є головною метою цього духу. Аналізуючи третій період германського світу від Реформації до свого часу. Г. В. Гегель підкреслював, що для подальшого розвитку головними є два моменти – створення держави, що слугує інтересам людини, і перетворення протестантської релігійної форми волі і внутрішнього життя людини на індивідуальну волю, що хоче вільно проявлятися. У реальному житті це мало означати свободу ремісництва, право людини продавати свої здібності до праці, вільний доступ до всіх державних установ. Реалізація свободи як універсального права людини є, за Гегелем, явищем світового значення.

Реальність в філософії Нового часу повністю редукується до природи та людини. Останні розуміються як універсуми, в тому плані, що поза ними нічого немає. Людина Нового часу цілком визнавала за собою право впливати на природу за своїм розумом. Людина – це «слабкий очерет», але мислення одразу ставить її над природою. Творець теж включений в цю реальність, і хоча саме він створив людину і природу, він не приймає безпосередньої участі в житті природи та не керує думками і поведінкою людини. Людина діє самостійно. Але людське мислення є недосконалим. На думку Р. Декарта, лише ідеальний Бог робить наше мислення ясним та ефективним, допомагаючи «не зовсім досконалій людині зрозуміти об'єктивний стан речей в світі» [4, с. 344]. Але, за Р. Декартом, людина хоча і не досконала, як Бог, все ж таки схожа на нього, і, що найголовніше, здатна до нескінченності збільшувати ступінь своєї досконалості – це пояснює можливість самостійного мислення та пізнання світу. Р. Декарт пояснює людські помилки при мисленні особливістю нашої волі, яка без перешкод вибирає не те, що потрібно. «Звідки народжуються мої помилкові судження? – питає Р. Декарт. – Очевидно, тільки з того, що воля, будучи більш обширною ніж розум, не утримується мною в межах, але розповсюджується також на речі, котрі я не розумію. Відносячись сама по собі до них байдуже, вона дуже легко помиляється і вибирає неправду замість істини і зло замість добра; тому я помиляюсь і грішу» [4, с. 376–377].

Інакше дивиться на можливості людини при пізнанні І. Кант, який стверджує, що джерелом знання виступає сама людина.

Як тільки відчуття єдиного європейського людства (культури) почало слабшати, чому сприяли нові наукові відкриття, криза імперій, розвиток демократичних інститутів, світові війни, одразу віра в розум, мораль та свободу людини (за І. Кантом) почала піддаватись критиці, апогеєм якої була заява Ф.

Ніцше «Бог помер» і старі уявлення про світ і людину не більше, ніж ілюзія. Традиційна філософія, стверджує Ф. Ніцше, розглядає світ як застиглий, в той час як це безперервне становлення [10, с. 129]. Цінністю є не людина, що орієнтується на мораль та розум, а надлюдина, яка є завойовником та організатором простору та часу, керується волею до влади та власними можливостями, які є необмеженими.

Представники марксизму дотримувалися погляду на людину як на сукупність усіх суспільних відносин. К. Маркс розвинув теорію відчуження: процес, при якому виробнича діяльність та її результат стають важливішими за людину, людську творчість. Подолання тотального відчуження можливе, за К. Марксом, шляхом зміни соціально–економічної структури суспільства: знищення приватної власності сприятиме всебічному розвиткові людини, для якої праця стане не засобом існування, а творчою потребою. Але при такому підході до людини визнається її цілковита залежність від суспільного ладу, способу виробництва і розподілу у державі. Тобто людина як окрема одиниця, яка виступає в центрі соціальної побудови, не має місця, на думку К. Маркса. Суспільство є центром, а людина лише її окремою ланкою.

Психологічна концепція людського буття, що склалася наприкінці XIX століття, акцентує увагу на ролі несвідомих детермінант життєдіяльності, до яких її засновник З. Фрейд відносив біологічні потреби. Відкривши в структурі духовного досвіду людини три рівні: «Над–Я» (суспільно значущі настанови), «Воно» (несвідомі інстинкти), «Я» (свідомість), Фрейд робить висновок про те, що необхідно знайти баланс «Над–Я» і «Воно» і цим надати «Я» можливість вільно і розумно реалізовувати себе [11].

Е. Фромм відмовився від фрейдівської концепції людини, діалектично сполучаючи біологічне та соціальне. Говорячи про сучасне йому суспільство, філософ говорить, що в його основі лежить управлінська демократія. Люди діють під впливом масового навіювання, їх мета – більше виробити та використати. Будь–яка діяльність підпорядкована економічним цілям, засоби стали цілями, а людина – автоматом, який ситий і одітий, але позбавлений зацікавленості до своїх специфічних людських якостей та функцій. Людина має вчитися любити. Любляча сутність людини має бути невіддільною від її життя в суспільстві і складати з нею неподільну єдність. Е. Фромм стверджував, що основою майбутнього суспільства може стати людина, здатна виявити любов до інших, людина з вірою в себе і вмінням відчувати єдність з усім, що існує на Землі. Така любов руйнує відчуження і дає можливість відчути себе необхідною, цінністю [12, с. 85–95].

Поглиблено аналізують проблему людини у філософії екзистенціалізму. Представник цього напряму С. К'єркегор пов'язував можливість розкриття справжньої природи людини зі здійсненням суб'єктивного вибору: бути і залишатися людиною означає робити з належною енергією вибір власного життєвого шляху заради самого себе [7, с. 236]. Екзистенціалісти підкреслювали особистісний характер існування людини, необхідність вбачати в кожному особистість. Свобода та людина тісно пов'язані. В будь–якій

ситуації людина має її, на думку екзистенціалістів. «Якщо ти воюєш в Алжирі, – писав Ж.–П. Сартр, – це твоя війна» [Цит. за: 14, с. 102] (не кажи, що тебе змусили. Тому що можна було б вибрати покарання, ніж приймати участь у війні). Головне – не втратити себе, своє істинне існування. Екзистенціалісти релігійного складу часто цитують біблійне висловлювання: «Замало користі людині, якщо вона придбає увесь світ, а власній душі нашкодить» [Цит. за: 14, с. 103].

Втратити істинне існування можна також через втрату власної індивідуальності, стаючи «посередньою» людиною. Це відбувається через вплив суспільства на людину. М. Гайдеггер назвав вплив суспільства терміном «ман» (з нім. man – неозначений займенник). Він, як і К. Ясперс, відмітив факт активного впливу на людину засобів масової інформації. Філософи побачили реальну загрозу, яке несе людині всевладдя масової комунікації. Це небезпека омани людей, навіювання всіляких стереотипних думок. Що і сталося в період фашистської диктатури в Німеччині. Звідси заклик німецьких екзистенціалістів – людина має зберігати власне «я», не піддаватися масовим настроям. «Людина – істота метафізична, вона не може існувати, не присвячуючи своє життя чомусь безумовному». Жодна річ, – розмірковує Ж.–П. Сартр, – не прагне того, щоб бути повною або цілісною. Стілець, у якого відламана ніжка, зовсім не прагне відновити її. «Неповний місяць» не переживає власної недосконалості, лише людина переживає через власну недосконалість. Вона, за словами Ж.–П. Сартра, – «відповідальна за світ та за саму себе. Вона несе весь тягар світу на власних плечах» [Цит. за: 14, с. 103–104]. Звідси, на думку екзистенціалістів, випливає винятковість людини та її самоцінність.

З середини XX століття назріває криза культури. Європоцентричне світовідчуття відходить на задній план. Замість цього формується широке культурологічне світовідчуття, яке вимагало визнання самоцінності окремих культур. Складається нова цивілізація, в межах якої стверджуються як правомірні найрізноманітніші конфесії, езотеричні вчення, світовідчуття. В практичному відношенні людина вчиться новим формам життя: не відмовляючись від себе, вона вчитися визнавати бачення та реальність інших людей, будувати з ними спільну діяльність. Ці глобальні зміни, в свою чергу, призводять до зміни розуміння людини. Перш за все, вона перестає сприйматись онтологічно.

Через ускладнення реальності з’являються поняття двох планів: соціетального та вітального. Соціетальний – загальний для всіх людей. Він обумовлений економікою, виробництвом, соціальними системами і т. п., тобто реальною взаємодіє людей, їх взаємозалежністю один від одного. Вітальний – специфічний для кожної людини, який обумовлений індивідуальною культурою, досвідом життя, формою буття. Тобто людина одночасно знаходиться в двох планах: знаходячись в реальній взаємодії з іншими людьми, одночасно здатна реалізовувати власний життєвий шлях. На вітальному рівні істина – це не просто принцип відповідності знання та дійсності, але і засіб реалізації себе, засіб самоорганізації власного життя. Тут відбувається підрив

онтологічної природи людини, її константності та іманентності. Звідси постає задача відбудувати новий образ себе, який би включав ідею культури та інших як рівноцінні по відношенню до ідеї «Я». Отже, джерело нашого існування, буття є не тільки в нас, але і в інших, також в культурі. «Центр світу» не один – в нас, який співпадає з нашим «Я», – а розміщується в «трикутнику», вершини якого задані культурою, іншими і, в решті решт, власним «Я». Звідси випливає нове бачення свободи.

В старій картині світу людина є абсолютно вільною. Світ був лише умовою, яку необхідно враховувати. Людина підвела себе до статусу Творця. Вона владна була втратити іншу людину, переробити природу. В новій картині світу необхідно мислити власну свободу як обмежену природою культури, природою інших, врешті власною природою. Людина має прагнути до «вслуховування» в себе, інших, час. В цьому плані вона вільна. Задача людини правильно розуміти час (культуру), його проблеми, шляхи для їх розв'язання, з іншого боку – зрозуміти власну природу, прагнення.

Сучасна людина, на думку М. Фуко, – це, по–перше, людина, яка критично відноситься до себе, до всього, що вона робить, до того, про що вона мислить, відчуває. Це людина, яка постійно себе контролює, аналізує та встановлює власні межі. «Я хочу сказати, – пише М. Фуко, – що ця робота, яка здійснюється з нашими власними межами, має, з одного боку, відкрити область історичного дослідження, а з іншого, – почати вивчення власної дійсності, водночас відстежуючи точки, де зміни були б можливі та бажані, і точно виявляючи, яку форму мають носити ці зміни. Інакше кажучи, ця історична онтологія нас самих, має відмовитись від усіх проектів, які претендують на глобальність та радикальність. Бо з досвіду відомо, що намагання вирватись із сучасної системи і дати програму нового суспільства, нової культури, нового бачення світу не призводять ні до чого, крім відродження найбільш небезпечних традицій» [13, с. 52].

В українській філософській думці проблема людини розкривалась через толерантність, екзистенціальний характер філософствування, індивідуалізм, персоналізм як підкреслена значимість особистості і кордоцентризм.

Українська класична філософія починається з робіт Г. С. Сковороди, в яких він виступає, перш за все, як філософ–моралість, гуманіст, що прославляє духовний початок в людині. В його вченні про три світи та дві натури особливе місце відведено саме людині, яка є другим світом (малим, мікрокосмом) після великого (макрокосмосу, природи). Людина, – на думку Г. С. Сковороди, – це активна ланка в гармонійній взаємодії мікро– та макрокосмосу. Вислів Сократа «Пізнай самого себе» Г. Сковорода пояснює як пізнання своєї вищої природи, духу, розуму, бо природою «внутрішньої» натури людини є Бог. Людина – це центр, в якому здійснюється та набуває змісту єдність символів трьох світів. Споглядати божественний зв'язок можна лише «серцем». Це основа та джерело людського буття. Згідно поглядів Г. Сковороди, для досягнення щастя людині необхідно пізнати себе і знайти відповідний своїй природі спосіб життя. «Споріднена» праця є однією з найважливіших передумов досягнення людиною

щастя, реалізації справді людського способу життєдіяльності, самоствердження людини. Праця за покликанням, яка відповідає пізнаній внутрішній природі, потребам і вродженим нахилам людини, є найвищою насолодою і справжнім щастям. «Споріднена праця» сприяє відчуттю повноти свого буття, перетворенню пересічної людини на особистість.

Ідея перетворення є центральною у філософській творчості Г. С. Сковороди. У своїх творах він закликає стати істинною людиною: із зовнішньої – внутрішньою, із тілесної – духовною і в такий спосіб поєднатися з Богом, отже, з природою всього сутнісного.

Філософська традиція продовжена у творчості П. Д. Юркевича. Центральною проблемою, яка охоплює всю його творчість, є проблема людини. «Філософія серця» є цілісною філософсько–антропологічною концепцією, в якій пропонується оригінальний і нетиповий для його епохи погляд на людину як на конкретну індивідуальність. Серце – скарбник і носій усіх тілесних сил людини; центр душевного та духовного життя людини; усіх пізнавальних дій душі; центр морального життя людини. Мислення не вичерпує собою всієї повноти духовного життя людини, так само як досконаліть мислення не може визначити всіх досконалостей людського духу. Наші думки та слова, говорить П. Юркевич, спочатку не образи зовнішніх предметів, а образи чи вияви загального почуття душі, породження нашого сердечного настрою. Саме в «серці» людини міститься основа того, що притаманне уявленням, почуттям і вчинкам людини.

На початку ХХ століття в українській філософській думці перейняли і продовжили розвивати проблему самості, цінності людини та її місця в соціумі П. Грабовський, І. Франко, М. Драгоманов та інші мислителі.

У вітчизняній філософії радянського та пострадянського періодів проблема людини розглядається не лише у філософських працях аксіологічного, але й загальнофілоського, соціологічного, онтологічного змісту.

Слід відзначити, що у радянський період підходи до визначення сутності людини, її ролі у суспільному розвитку будувалися на принципах марксистської філософії та вимог комуністичної ідеології, яка була домінуючою в суспільстві. Визначальними орієнтирами для філософських розробок була концепція В. Леніна проти релігії, фідеїзму, суб’єктивного та об’єктивного ідеалізму.

Присвячені проблемі людини роботи почали з’являтися тільки в 1960–х роках і містили роздуми на тему сутності людини, її свободи, діалектики її життя. Це роботи П. Копніна, І. Бичка, Л. Буєвої, І. Кона та інших. Виникає нове культурне явище. В. Табачковський говорить про цю зміну філософських орієнтирів так: « На противагу офіційній марксистській філософії, фактично знелюдненій, виникає потяг до філософствування «людиноцентричного» й, водночас, раціонально вишуканого». П. Копнін наголошує на тому, що марксисти, розробляючи теорію людини, ігнорують внесок екзистенціалістів щодо цього питання [6, с. 192–193].

На думку філософів–шістдесятників «ексклюзивним» пріоритетом людини є свобода, яка мислиться як протистояння сфері «природної причетності». На цих засадах ґрунтуються кантівські та неокантівські ідеї, згідно яких свобода є принципом, що йому підпорядковується рух людської історії. Людина керуючись цим принципом, стає метою сама по собі, а не засобом для будь–якого застосування з боку тієї чи іншої волі. Це твердження є суттю категоричного імперативу, який стверджує ставлення до людини як до самоцінної мети. Поняття свободи філософи тісно пов'язують з відповідальністю. «Без відповідальності свобода неможлива».

Говорячи про творчі пошуки українських філософів–шістдесятників, не можна стверджувати, що їх позиція вкладається в офіційний марксизм. Але вцілому в радянський період людина розглядалась як знаряддя побудови справедливого комуністичного суспільства, а бути справжньою особистістю означає зацікавленість і здатність до виконання програми суспільства в ролі свідомого засобу самореалізації деякої логіки історичного розвитку. У життя активно втілювалася програма формування людини як особистості відповідно до цілей комуністичної перспективи. Вона передбачала підпорядкування особистісних інтересів інтересам загальносуспільним, що сприяло б прогресу держави.

Сучасний світогляд починає повертатися до розуміння самоцінності індивідуального життєвого світу на противагу проголошуваному примату маси. Але є і негативна тенденція у сучасному переосмисленні місця людини у соціумі, її істинного призначення. Ринкові відносини, які пронизують все людське життя сучасних українців, насаджують інші моральні принципи. Зараз, на наш погляд, як ніколи стає актуальною концепція Е. Фромма «бути чи мати». Українці стають примітивними користувачами. Наша цивілізація безперервно породжує все нові штучні потреби, які через нетривалий час стають природними. Людина має рухатись до власної самореалізації як особистості, до того, щоб активно та творчо жити повним життя.

Питання для самоконтролю:

1. Коли вперше у філософії стає актуальною проблема людини?
2. Дайте порівняльну характеристику уявлення про людину в Античності та Середньовіччя.
3. Що таке антропоцентризм?
4. Хто така особистість на думку І. Канта?
5. Які українські філософи розглядали проблему людини?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Августин А. Исповедь Блаженного Августина, епископа Иппонского / Августин Аврелий; [пер. с лат. М. Е. Сергеенко]. – М. : Республика, 1992. – 464 с.
2. Апресян Р. Г. Свобода // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Р. Г. Апресян, В. В. Бычков, П. П. Гайденко. – М. : Наука, 2001. – Т. 3. – С. 502.

3. Бруно Дж. Изгнание торжествующего зверя / Джордано Бруно; [пер. и прим. А. Золотарева]. – СПб. : Огни, 1914. – 224 с.

4. Декарт Р. Избранные произведения / Рене Декарт; [пер. с. франц. и лат.; ред. и вступ. ст. В. В. Соколова]. – М. : Политиздат, 1950. – 711 с.

5. Кокнадзе Д. А. Потребности, поведение, воспитание / Д. А. Кокнадзе. – М. : Мысль, 1968. – 148 с.

6. Копнин П. В. Ленин и марксистская диалектика. – К., 1969. – С. 192–193.

7. Кьеркегор С. Наслаждение и долг / С. Кьеркегор; [пер. с датского]. – К. : AIRLAND, 1994. – 504 с.

8. Перушевский Д. М. Очерки из истории средневекового общества и государства / Д. М. Петрушевский. – М., 2003. – 304 с.

9. Пикко делла Мирандола Дж. Речь о достоинстве человека // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли : в 5 т. – М. : Академия художеств СССР, 1962. – Т. 1. – С. 507.

10. Розин В. М. Личность и ее изучение / В. М. Розин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.

11. Фрейд З. Вступ до психоаналізу: лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / З. Фрейд; [пер. з нім. П. Таращука]. – К. : Основи, 1998. – 709 с.

12. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. – Глава 6: Свобода, детерминация, альтернативность / Э. Фромм // Философские науки. – 1990. – № 8. – С. 85–95.

13. Фуко М. Что такое Просвещение / М. Фуко // Вопросы методологии. – 1996. – № 1, 2. – С. 44–54.

14. Чунаева А. А. Философия в кратком изложении / А. А. Чунаева, И. Г. Мысык; [изд. 5–е, испр. и доп.]. – Одесса : Феникс; Суми : Університетська книга; М. : ТрансЛит, 2007. – 312 с.

4.2. ФІЛОСОФІЯ ОСОБИСТОСТІ

(Галина Врайт)

1. *Визначення поняття «особистості» в її генезі.*
2. *Рівні розвитку особистості.*
3. *Детермінанти формування особистості.*

Різні гуманітарні науки по–різному визначають поняття «особистість».

Слово personality та його корінь person розглядається вченими різних галузей знань. Відомий мовознавець Макс Мюллер говорить про абстрактність цього слова. «Давайте візьмемо таке слово як персона. Нічого не може бути більш абстрактним. Це ні чолові, ні жінка, не молодий, не старий… Французькою воно може означати «ніхто»… Але це слово «персона» рухається

дивовижними стрибками… породжуючи нові ідеї і займаючи видатне місце до сьогодні в усіх теологічних та філософських дискурсах…» [22, p. 32].

Поняття personality англійською мовою, personalite французькою, Persönlichkeit німецькою близькі поняттю personalitas в середньовічній латині. В класичній латині використовувалося тільки слово persona. Всі філологи погоджуються з тим, що спочатку це слово позначало «маска». Але навіть в давності слово persona позначало і актора за маскою, тобто справжнє поєднання його внутрішніх та «маскових» якостей. Воно також означало поважну людину (звідси person, personage – священик, поважна персона). Це поняття використовувалося також для позначення трьох іпостасей Трійці.

Значних успіхів у визначенні особистості досягла психологія. Серед представників сучасної світової психології, що зробили вагомий внесок у розробку цієї проблеми, можна назвати З. Фрейда, А. Адлера, К. Юнга, Е. Фромма, К. Хорні, Г. Олпорта, А. Маслоу, К. Роджерса та ін.

Аналіз великою кількості визначень поняття особистість різними психологами дає можливість виділити в них загальне. Таким є розуміння особистості як інтегральної якості людини, що об’єднує в цілісність всі її психічні властивості, процеси та відносини, детерміновані внутрішніми і зовнішніми факторами існування індивіда, та різко відрізняє його від інших людей.

Вагомий внесок зробила і філософія у визначення особистості. Аналіз сучасної світової думки свідчить, що найпоширенішими та найвпливовішими щодо розв’язання проблеми особистості є вчення філософів – представників таких шкіл та напрямів, як неофрейдизм, екзистенціалізм, персоналізм, марксизм, постмодернізм (явище в сучасній думці, що певною мірою стосується всіх напрямів філософії).

Як відомо, в давньогрецькій філософії було відсутнє не лише поняття, але й саме слово «особистість». За твердженням відомого іспанського релігійного філософа Хав'єра Субірі, в середньовіччі знадобилися титанічні зусилля капподокійських теологів (св. Василя, св. Григорія Назіанзина і св. Григорія Ніського), щоб позбавити термін «іпостась» колишнього значення чистого субстрату subiectum і субстанції та наблизити його до того значення, яке в римській юриспруденції надавалось терміну «persona» (вільна людина, суб’єкт прав і обов’язків в суспільстві), на відміну від чистої «res», «речі». Поняття «особистість», у всій його своєрідності, було введено християнською думкою та одкровенням, до якого була звернута ця думка».

Перше із загальновизнаних визначень особистості належить римському християнському богослову Северину Боецію (бл. 480–525 рр.), який твердив, що «особистість є індивідуальна субстанція, яка має розумну природу» [3, с. 41]. Отже, С. Боецій наголошував, що не всяке субсистентне індивідуальне суще являє собою особистість. Розумна природа, що визначає індивідуальну субстанцію як особистість, – це спроможність до результативного, співвідносного та абстрагуючого мислення. Звідси бути особистістю означає бути суб’єктом, що має розумну природу. Розвиваючи цю думку Ф. Аквінський

додає: «Особистість означає найдосконаліше в усій природі, тобто те, що самостійно існує у своєму розумному єстві» [3, с. 42].

З погляду сучасної неотомістської філософії, всі субстанції, що складаються з матерії і мають форму, які розглядаються у своєму конкретному існуванні, є індивідами. Особистостями є лише деякі із них. Головна відмінність особистості в тому, що вона має безсмертну душу і пов'язану з цим можливість мимовільної дії. Неотомісти, даючи визначення особистості, підкреслюють її автономію, незалежність від будь–яких природних зумовленостей. Особистість – це світ духовної природи, що наділений свободою вибору і тому являє собою ціле, незалежне від навколишнього світу. Ані природа, ані держава не мають доступу до світу особистості без її дозволу. Незалежність особистості випливає із властивій людині свободи вибору і свободи волі, що підноситься над усякою необхідністю, навіть внутрішньою, і над усяким детермінізмом» як сутності, наділеної безсмертною душею.

Схоже визначення особистості дає православна філософська думка. Розглядаючи людину у дуалізмі природного та надприродного (тіла та душі), православ'я визначає особистість як «внутрішню людину», Богом дану «духовну природу» людини, «образ Божий» у людині. «Зовнішня людина» (Богом дана фізична природа) може змінюватися, спонукаючи чи, навпаки, заважаючи вияву особистості. Тобто особистістю може бути лише людина, в якій відображений «образ Божий», тобто віруюча. Сутність особистості незмінна та непізнавана, оскілки незмінний та непізнаваний і Бог, який є взірцем та ідеальною особистістю.

Найвідомішими представниками персоналізму є М. Бердяєв, Б. Боун, Е. Муньє, П. Рікер та ін. Вони розуміють особистість як первинну онтологічну реальність і вищу духовну цінність, буття якої зумовлене верховною особою – Богом [15, с. 278]. Реальність розуміється як сукупність окремих духовних існувань («персон»), пов'язаних через нераціоналізовану комунікацію в гармонійну цілісність. Ця гармонія є творенням Верховної Персони (Бога), функція якого полягає в об'єднанні окремих персон [15, с. 272]. Особистість – це персона, яка є онтологічним поняттям і виявляє себе як фундаментальний принцип буття, в якому вольова активність поєднується з неперервністю існування, що й надає особистісному існуванню «персональної» реалізації.

Отже, персоналісти розуміють особистість як самодостатню цілісність, персону, «духовне творіння», в основі якої лежить властивість набувати певного стану (свобода волі), що є наслідком самопокладання, а не впливу середовища. Тому позитивізм заперечує можливість прогресу суспільства самого по собі, оскільки воно не здатне на будь–які самостійні дії, а лише відтворює вже існуюче. Тільки індивід, що є реальною персоною (особистістю), здійснює нові дії.

М. Бердяєв, представник класичного позитивістського вчення Київської школи наголошує, що кожна людська особистість – це дещо унікальне, одиничне, неповторне. Вона не може бути пояснена з будь–якої іншої реальності (природної чи соціальної), зведена до неї. Поняття «особистість»

відрізняється від поняття емпіричної людської істоти, котра є, з одного боку, частиною природи, а з іншого – елементом соціального цілого. Емпірично існує людина, наділена певною тілесно–душевною організацією, що є не особистістю, а індивідуумом, на думку М. Бердяєва. Індивідуум детермінований як суспільством, так і природою. Він є частиною універсуму. Він підпорядковується природним і соціальним законам, а отже є предметом вивчення таких наук як соціологія, біологія, психологія. Але особистість є духовною реальністю, а тому «жодний закон до неї не може бути застосований». Її не можна перетворити на об'єкт наукового дослідження. «Необхідно відрізняти «Я» з його егоїстичністю від «особистості». «Особистість» же є якісне досягнення [2, с. 286]. Така думка характерна і для робіт екзистенціалістів К. Ясперса, М. Гайдеггера, Ж.–П. Сартра та ін. На думку М. Бердяєва особистість ототожнюється зі свободою, творчим актом, бунтом, боротьбою, «перемогою над тягарем світу», «свободи над рабством» [1, с. 7].

Е. Муньє, представник французької школи персоналістів, в працях «Маніфест персоналізму» (1936), «Персоналізм і християнство» (1939), «Персоналізм» (1949) та інших розкриває основи персоналістичного вчення, проблеми духовного світу особистості, сенсу її життя та діяльності, стану особистості в сучасному йому світі. Наслідуючи ідеї М. Бердяєва, Е. Муньє не погоджувався з тим, як Бердяєв тлумачив проблему об'єктивації. М. Бердяєв розглядав особистість тільки як дух. Матерія не притаманна справжній особистості: «дух є революційне начало, матерія ж – начало реакційне», «дух є свобода і революція, матерія ж – необхідність і реакція» [2, с. 85, 135]. Е. Муньє, даючи визначення особистості, виходить з розуміння її як діалектичної взаємодії духу та матерії. Саме це головна запорука становлення людини як особистості. Матеріальний початок втілений в праці. Праця – це, насамперед, творчість, у процесі якої людина є законодавчою, цілепокладальною істотою. Людина в процесі праці (творчості) завершує себе.

Особистість за Е. Муньє є, певною мірою, а відміну від ідей М. Бердяєва, соціальною істотою, оскільки він зараховує до фундаментальних характеристик особистості почуття людської спільності. Отримуючи внутрішнє життя, особистість постає націленою на світ та спрямованою на інших особистостей; ідучи шляхом універсалізації, вона поєднується з ними, оскільки «інший» («інші») не тільки не обмежує її, а й обумовлює її існування та сходження. Особистість існує тільки у своєму спрямуванні до «іншого», пізнає себе тільки через «іншого» і знаходить себе тільки в «іншому» [13, с. 479].

Соціальна філософія марксизму також приділяє велику увагу особистості. Вона розуміється як суспільно–історична одиниця [15, с. 272]. «Сутність людини, – писав К. Маркс, – не є абстракт, властивий окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупністю усіх суспільних відносин» [11, с. 3]. К. Маркс твердив, що сутністю особистості є «її суспільна якість» [12, с. 242].

Філософія екзистенціалізму, даючи визначення особистості, наголошує на таких її характеристиках як: ірраціональна самобутність її внутрішнього світу,

її екзистенція (унікальне особистісне єство людини, що втілює духовну психоемоційну неповторність особи), духовність (усвідомлення власної духовності) [15, с. 272].

Проаналізувавши відомі на сьогодні визначення особистості різними галузями знань та виділивши найголовніші риси цього поняття, нами зроблена спроба дати власне визначення особистості, під якою ми розуміємо суб'єкта суспільних відносин, наділеного тілесною та духовною організацією, що має розумну природу, свободу (в межах відповідальності) та творчий потяг.

У соціально–філософській думці дискурс щодо природи особистості зародився в епоху Відродження Узагальнюючи філософське розуміння природи особистості від часу постановки питання до середини XX століття можна простежити декілька змістових ліній, які акцентують на розумінні особистості як істоти: 1) природної (Л. Фейєрбах); 2) мислячої (духовної) (Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель); 3) діяльної (Й. Фіхте); 4) соціальної (суспільної) (К. Маркс та ін.) тощо [9, с. 55].

Враховуючи наукові дані, якими володіє сучасна наука, можна виділити чотири взаємопов'язані та взаємообумовлені рівні розвитку особистості:

- біологічний, представлений певними генетично детермінованими, психофізіологічними задатками: природними потребами, нахилами до певного виду діяльності та поведінки, мислення, мовлення і т.д.;
- космічний, що визначає людину як космічну істоту, частину універсуму. Такий космічний статус людини зумовлений антропним принципом, згідно з яким природа, універсум мають таке співвідношення світових констант, за якого стає принципово можливим виникнення людського життя [17, с. 314–315];
- духовний, який виступає як внутрішня суб'єктивна реальність, внутрішній світ людини, його «Я». Духовність формується як взаємодія психофізіологічних та соціально–культурних компонентів;
- соціальний, який включає ті якості особистості, які формуються безпосередньо в процесі її участі в житті суспільства; це такі якості як ціннісні орієнтації, сукупність соціальних знань, вмінь, навичок і т. п. необхідних для виконання соціальних ролей.

Всі ці рівні відіграють важливу роль при аналізі особистості. Однак духовність найбільш повно виражає особистісну сутність людини. Вона є одним з основних важелів саморозвитку та самознищення особистості.

З філософських позицій природні та соціальні детермінанти формування особистості можна класифікувати як загальні, особливі і одиничні. Загальні стосуються і особистості, і людини як родового поняття. Особливі зумовлюють формування різноманітних історичних, етнонаціональних, цивілізаційних типів особистостей. Одиничні визначають унікальність та неповторність кожної окремої особистості в онтогенезі [10, с. 11].

До природних детермінант формування особистості відносяться: фізіологічні та генетичні, космічні, біосферні та географо–ландшафтні. До фізіологічних можна віднести такі природні детермінанти, як : всеїдність у

харчуванні, двостатевість розмноження, порівняно тривалий доутробний та післяутробний періоди розвитку дітей, значний порівняно з іншими ссавцями період життя та інше.

Космічні детермінанти можна охарактеризувати як вплив космосу, а саме: Сонця, планет та інших космічних тіл на людину. У філософії питання космічного впливу відображено в багатьох вченнях різних часів як нерозривний зв'язок мікрокосму (людини) з макрокосмом в межах світового універсуму. У працях філософів Відродження Т. Кампанелли, Мірандоли, Г. Сковороди та інших ми знаходимо ці ідеї у концептуальному їх вигляді, а наприкінці XIX – I половині XX століття у філософських розвідках В. С. Соловйова, М. О. Бердяєва, П. О. Флоренського та інших.

Наукові докази впливу активності Сонця на життя Землі вперше виявив український вчений А. А. Чижевський, яким був сформульований закон квантитативно–компенсаторної функції біосфери [18; 19].

Академік В. І. Вернадський також доводив вплив космосу на живу речовину планети Земля. Називаючи космос «космічним океаном», він говорить про потоки випромінювання «хвилі», які є «навколо нас, в нас самих, всюди і скрізь, безперервно, вічно змінюючись, збігаючись і стикаючись, ідуть випромінювання різноманітної довжини хвиль – від хвиль, довжина яких обчислюється десятимільйонними частками міліметра, до довгих, що вимірюються кілометрами» [4, с. 8].

У 80–х роках XX століття вийшла самостійна робота фізика–теоретика Д. Бома та нейрофізіолога К. Прибрама, в яких висвітлено схожі наукові концепції, згідно яких невід'ємною частиною цілісного універсуму є людина з її свідомістю, а нерозривний зв'язок між ними визначається як універсальна польова та інформаційна голограма [21; 23].

Біосферні детермінанти формування особистості науково були обґрунтовані в роботах В. І. Вернадського. Термін «біосфера» вперше застосував австрійський геолог Е. Зюсс (1875), називаючи ним окрему оболонку Землі, наповнену життям. Детально вчення про біосферу розробив В. І. Вернадський. У його наукових працях термін «біосфера» вперше з'явився у 1911 р. У 1926 р. він видав книгу «Біосфера», в якій виклав вчення про біосферу як особливу сферу Землі, що включає сферу поширення живої речовини.

На відміну від географічної оболонки, яку традиційно розуміють як різноякісний природний комплекс поверхні планети, заснований на взаємодії літосфери, гідросфери, атмосфери, що впливає на живі організми, біосфера є цілісною системою, що саморозвивається і в якій вирішальну роль відіграє активність живої речовини. Біосфера – «це тонка плівка», в межах якої знаходиться життя, невіддільною частиною якої є людина, а отже і особистість. «В гущині, інтенсивності і в складності сучасного життя, – писав В. І. Вернадський, – людина практично забуває, що вона сама і все людство, від якого вона не може бути відділена, нерозривно пов'язані з біосферою – з певною частиною планети, на якій вони живуть… Стихійно людина від неї

невідділена» [5, с. 299]. Такі погляди В. І. Вернадського на нерозривну єдність людини як особистості та біосфери є надзвичайно актуальними і прочитуються по–новому у зв'язку з глобальними проблемами сучасності, які мають, перш за все, антропну природу.

Про географо–ландшафтні детермінанти формування особистості висловлювались ще Демокріт, Геродот, Полібій, Ш. Монтеск'є та інші давні мислителі. Вони вважали, що соціокультурний розвиток народу будь–якої держави нерозривно пов'язаний з її географічним розташуванням. В XIX – XX століттях концепцію географічного детермінізму розробляли А. Фергюсон, Ж. А. Гобіно, І. І. Мечников та інші. Л. М. Гумільов вважав, що особливості того чи іншого етносу безпосередньо пов'язані з його географічним розташуванням, безпосередньо з наявним ландшафтом: «оскільки ландшафти землі різні, то і різні етноси» [6, с. 13]. Географічне розташування має вплив не лише на формування цілих етносів, а й на формування групових та індивідуальних особливостей людини, зокрема на формування її психічної організації. Тобто людина, адаптуючись до певних географо–ландшафтних особливостей, змінюється не лише ззовні біологічно (колір шкіри, волосся, очі й і т п., статура), фізіологічно (витривалість, швидкість перебігу хімічних процесів в організмі), а й психологічно (менталітет, риси характеру, темперамент, здібності і т ін.).

Про вплив географічних ландшафтів на риси психіки писав В. О. Ключевський, який показав значення образів лісу, степу й річки в російській культурі для формування психологічних рис особистості у східнослов'янських народів. А. М. Решетов також говорить про вплив ландшафту на ментальність народу: «… на характер голландців наклала відбиток боротьба з морем. Специфіка японського ландшафту призвичаїла японського хлібороба працювати старанно, ретельно і дуже напружено протягом усього року, що має вияв і в ставленні японців до сучасних занять» [14, с. 71].

Дані наукові розвідки підтверджуються і в працях С. Єрмакова, який досліджував зміну психологічного статусу в результаті змін географічного положення особистості. Згідно його поглядів, людина, яка переїжджає на нове місце «має пройти певний період адаптації – як до фізико–географічних умов навколишнього середовища, так і до енергетичного поля домінуючого етносу. Пристосування неминуче потягне за собою зміну психологічного статусу, а може і глибші зміни» [7, с. 274–285].

До соціальних детермінант формування особистості належать суспільство та культура. Суспільство – це система взаємозв'язків і взаємодій людей з різного рівня спільнотами людей і соціальними інститутами.

Соціокультурна детермінація формування особистості здійснюється шляхом соціалізації індивіда. Сучасна теорія соціалізації заснована на працях Г. Тарда, який, власне, і ввів дане поняття в науковий оббіг та пов'язав інтерналізацію норм та цінностей з процесом соціалізації [16].

Соціалізація детермінується характером соціальних процесів в суспільстві та психологічними особливостями особистості, завдяки чому

здійснюється як інтеоризація, засвоєння системи знань, норм та цінностей, характерних для даного суспільства, так і екстеоризація, тобто внесення в суспільство нових форм та способів життєдіяльності шляхом створення нових культурних зразків або цінностей. Прикметою успішної соціалізації є досягнення людиною соціальної компетентності, ідентичності, виявлення соціальної активності, бажання та можливість інтеграції в соціум. Отже людина як особистість відіграє впливу роль не лише в процесі власної соціалізації, а й впливає на формування системи цінностей соціуму.

Сучасний мислитель З. Бауман відкидає значимість соціалізації в процесі становлення особистості. Але це стосується лише громадян європейських високорозвинених країн, починаючи з ІІ половини ХХ століття. Соціальний стан, який він позначає як постмодерн, характеризується такими рисами як випадковість, амбівалентність, різноманіття, плюралізм та інше [20, p. 189]. Зокрема автономність полягає у тому, що елементи (агенти) соціального стану (спільноти, особистість), майже «не відчувають примусу в слідуванні чомусь такому, що вони інституціоналізували в якості власної мети» [20, p. 193]. Таким чином «ідентичність агента не є ані заданою, ані авторитетно підтвердженою. Її слід конструювати… Самоконструювання не має видимої межі і навіть стабільного направлення» [20, p. 194]. Отже, у випадку розвинених європейських країн не можна говорити про цілеспрямований розвиток особистості, тобто її виховання та врешті соціалізацію. Сприяє ж становленню особистості, на його думку, місце проживання (habitat), яке «дає спільноті певну сукупність ресурсів для будь–яких дій, а також простір, е можуть здійснюватися орієнтовані на дію та орієнтовані дією релевантні рухи… Habitat не детермінує поведінку агентів і не визначає його сенс. Воно – не більше, ніж контекст, в якому стають можливі і власне дія, і приписаний ій сенс. Однак, є єдина вирішальна область, де місце проживання – habitat – відіграє детермінуючу роль: воно затверджує порядок денний для «справи життя», забезпечуючи агентів реєстром цілей та списком засобів» [20, p. 190–191].

Дійсно, в сучасних умовах, особливо в розвинених країнах, особистість та соціальна група виступає не лише об’єктом соціалізації, але й суб’єктом. Тому активність, самодіяльність індивіда впливає на вибір цінностей та цілей, запропонованих їй суспільством і відіграє на сьогодні вирішальну роль у формуванні особистості. Сучасна людина більш схильна до самоконструювання, однак, процеси соціалізації продовжують відігравати певну роль в процесі становлення особистості.

Особистістю не народжуються, а стають. Отже, соціалізація за своїм змістом – це процес становлення особистості, який розпочинається з перших хвилин життя людини. Виділяють три головні сфери, в яких відбувається становлення особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість. Ці сфери об’єднує спільна риса – це процес розширення та примноження соціальних зав’язків із зовнішнім світом.

Щодо першої сфери становлення особистості, діяльності, то індивід протягом усього процесу соціалізації має справу з розширенням «каталогу»

діяльності, тобто освоєнням нових видів діяльності. Відбувається процес розширення можливостей індивіда як суб'єкта діяльності. Розширення спілкування, як другої сфери становлення особистості, відбувається в процесі примноження контактів людини з іншими людьми, специфічних в кожен період соціалізації. Під час цього процесу відбувається перехід від монологічного до діалогічного, децентрація (вміння орієнтуватися на партнера, більш точне його сприйняття). Щодо третьої сфери становлення особистості, самосвідомості, говорив ще О. Кон, який розглядав її як становлення в людині образу свого Я [8, с. 9].

Слід ще раз наголосити на тому, що процес формування людини як особистості продовжується все життя та оформлюється в певну відносну завершеність в період зрілості.

Розглядаючи природні та соціальні детермінанти формування особистості, слід наголосити на їх умовному поділі, нерозривності та взаємозв'язках. Природні детермінанти виступають базою, завдяки якій людина набуває статусу соціальної істоти. Особистість розвивається з біологічного організму завдяки різного рівня та видів впливу соціального та культурного досвіду. При розгляді людської природи слід виходити з того, що особистість за власною ґенезою є космобіопсихосоціокультурним утворенням, а за своїм походженням обумовлена соціумом. Саме в суспільстві людина здійснюється як особистість, роблячи внесок в історію суспільства, змінюючи систему суспільних відносин.

Питання для самоконтролю:

1. Кому належить перше із загальновизнаних визначень особистості?
2. Дайте визначення поняття «особистості».
3. Коли соціально–філософській думці зародився дискурс щодо природи особистості?
4. Назвіть рівні розвитку особистості та охарактеризуйте кожен із них.
5. Назвіть та охарактеризуйте детермінанти розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бердяев Н. А.О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – 193 с.
2. Бердяев Н. А. Самопознание Опыт философской автобиографии / Н. А. Бердяев. – М. : Мысль, 1991. – 352 с.
3. Вальверде К. Философская антропология / К. Вальверде; [пер. с исп. Г. Вдовина]. – М. : Христианская Россия, 2000. – 411 с.
4. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 262 с.
5. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1987. – 340 с.
6. Гумилев Л. Н. География этноса и исторический период / Л. Н. Гумилев. – Л. : Наука, 1990. – 280 с.

7. Ермаков С. Расовые архетипы, этническая психология и окружающая среда / С. Ермаков // Расовый смысл русской идеи. Выпуск 1. – М. : Белые альфы, 2000. – С. 274–285.

8. Кон И. С. Открытие Я / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.

9. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого–світоглядний аналіз / Л. Губернський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.

10. Ларцев В. С. Соціоприродні детермінанти формування особистості / В. С. Ларцев // Філософія, культура, життя: Міжнародний збірник наукових праць. – 2001. – № 13. – С. 11–29.

11. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1988. – Т. 3. – 639 с.

12. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1988. – Т. 1. – 544 с.

13. Мунье Э. Манифест персонализма / Э. Мунье; [пер. с франц. И. С. Вдовина]. – М. : Республика, 1999. – 559 с.

14. Решетов А. М. Этнопсихология и смежные науки / А. М. Решетов // Советская этнография – 1983. – № 4. – С. 68–75.

15. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / загальна редакція та укладачі: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ; Харків: ВМП «Рубікон», 1997. – 398 с.

16. Тард Г. Социальная логика / Г. Тард; [пер. с фр.]. – СПб. : Социально–психологический центр, 1996. – 553 с.

17. Філософія. Підручник / за загальною редакцією проф. М. І. Горлача, проф. В. Г. Кременя, проф. В. К. Рибалки. – Харків : Консум, 2001. – 672 с.

18. Чижевский А. А. Земная луна солнечных бурь / А. А. Чижевский. – М. : Мысль, 1976. – 366 с.

19. Чижевский А. А. Эпидемические катастрофы и периодическая деятельность Солнца / А. А. Чижевский. – М. : Госиздат, 1930. – 176.

20. Bauman Z. Intimetioms of Postmodernity / Z. Bauman. – London and New York : Ch, 1992. – p. 189.

21. Borm D. Wholeness and the implicate order / D. Borm. – London: Routledge and Kegan Paul, 1980. – 224 p.

22. Muller F. M. Biographies of words / F. M. Muller. – N.Y. : Longmans, Green, 1988. – P. 32.

23. Pribram K. The brain / K. Pribram // Millennium. – Los–Angeles : University of California, 1981.

4.3. ФІЛОСОФІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

(Ірина Орленко)

1.1. Соціальна дезадаптація особистості у соціально–філософському вимірі

Зміни, що відбуваються в українському суспільстві, як і в світовому, призвели до того, що багато хто відчуває дефіцит адаптаційних ресурсів. Це проявляється і на міжособистісному рівні, і на груповому. В силу інертності соціалізації, що складається з різних історичних подій і обставин, раптові або постійні зміни є причиною дезадаптації особистості на макрорівні. На мікрорівні соціальну дезадаптацію можна розглядати і як самостійний процес та як результат адаптаційного процесу. Все це свідчить про багатоликість і багатофункціональність проявів соціальної дезадаптації, що дозволяє нам провести соціально–філософський аналіз взаємозв'язку між внутрішніми та зовнішніми чинниками дезадаптації особистості в сучасному українському суспільстві. Українське суспільство наразі перебуває в ситуації соціально–економічної кризи, коли порушена цілісність політичних та географічних кордонів, і це тягне за собою збільшення числа осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах, що впливає на механізмі «включення» особистості в суспільну систему. Зміни, що відбуваються під впливом кризових явищ нашого суспільства, відображають стан внутрішнього дисонансу особистості.

В рамках соціально–філософського аналізу даної проблеми, ми розглядаємо соціальну дезадаптацію як повну або часткову втрату особистістю здатності адаптуватися до умов соціуму і змін якості життя. Тобто це порушення взаємозв'язків людини з середовищем, яке характеризується неможливістю виконувати нею свою позитивну соціальну роль в певних соціальних умовах, відповідно до її потенціалу. Г. Спенсер розглядав суспільство як соціальний організм і відповідно адаптацію індивідів як постійне досягнення рівноваги організму (індивіда) з середовищем (суспільством) [20].

Традиційно дезадаптацію пояснювали порушеннями процесу соціальної адаптації та пов'язували з неадекватністю поведінки по відношенню до вимог норм суспільства. Розуміння процесу дезадаптації в змінених умовах життя включає в себе індивідуальні особливості, підтримку з боку і розкриття внутрішніх ресурсів. Зміни, що відбулися в соціальній, економічній і політичній сферах України призвели до дефіциту адаптаційних ресурсів у соціально незахищених верств населення. Це дає підставу розглядати соціальну дезадаптацію в ширшому семантичному значенні і визначенні різних детермінант поняття соціальної дезадаптації як об'єкта філософського дослідження, що дозволить створити нову соціально– комунікативну модель суспільних відносин.

На сучасному етапі розвитку суспільства, у ситуації зміни якості життя виявляється фрустрованим цілий ряд соціальних потреб членів сімей, які

виховують дітей з особливостями психофізичного розвитку, неповних сімей, сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах (СЖО), малозабезпечених сімей, сімей переселенців із зони АТО.
Якість життя в широкому розумінні визначається як «сприйняття людиною свого життя» [8, с.4]. Відповідно, якість життя являє собою суб'єктивний показник, який включає як екзистенційні аспекти, самовідчуття, так і оцінку свого функціонування на противагу власного соціального функціонування, яке може бути оцінено об'єктивно з боку. В даному аспекті, на наш погляд, термін «якість життя» синонімічний поняттю соціальної адаптації – дезадаптації і розкриває його внутрішні і зовнішні чинники. Зовнішні фактори включають в себе різні сторони життя: житлові умови, соціальне функціонування, взаємовідносини, підтримка з боку родичів, підтримка з боку медичних і соціальних працівників, доступність ліків, рівень безпеки, доступність інформації. До внутрішніх факторів належать індивідуально – типологічні особливості особистості.

Виходячи з вищевикладеного, стає зрозумілим, що факторами соціальної дезадаптації є: відносна культурно – соціальна депривація (позбавлення життєвих потреб), соціальна незрілість, психолого–педагогічна занедбаність, агресивні девіації, втрата вже сформованих форм наставництва, втрата звичного колективу, ломка динамічних стереотипів, акцентуації характеру, психопатичне формування особистості, соціальна пасивність, недостатня підготовленість до процесів саморегуляції, когнітивний дисонанс внаслідок розбіжності думок про життя і положенні в реальності.
Сьогодні в науковій літературі розрізняють п'ять найбільш значущих причин, що впливають на виникнення соціальної дезадаптації: соціальні, біологічні, психологічні, вікові, соціально – економічні [30]. Умовно, залежно від причин і факторів, виділяють наступні види соціальної дезадаптації: соціально – побутову, правову, ситуаційно– рольову, соціокультурну. Уточнимо їх. Соціально – побутова дезадаптація: людину не влаштовують умови побуту, що змінилися. Правова: людину не влаштовує його місце в соціальній ієрархії або в суспільстві. Ситуаційно – рольова: короткочасна дезадаптація, пов'язана з невідповідною соціальною роллю в певній ситуації. Соціокультурна: нездатність прийняти менталітет і культуру навколишнього соціуму [31].

З нашої точки зору можна виділити ще й комунікативну дезадаптацію, пов'язану з порушенням спілкування у внутрисоціумній, зовнішньосоціумній та внутришньоособистісній взаємодії, під час якої дезадаптація виникає внаслідок незадоволеності собою, тобто відбувається порушення ставлення до самого себе. І свідками цього ми стаємо зараз, на етапі змін, що відбуваються в нашій країні і пов'язані зі зміною її територіальної цілісності. Не притаманний раніше нашій країні, з'явився певний контингент людей – ці люди виявилися без даху над головою, без роботи, без звичного способу життя і статусу, без міжособистісних зв'язків і відносин та труднощами з адаптацією до нового територіально примусового середовища.

Масштаб негативних наслідків військового конфлікту сьогодні може бути тільки приблизним. І жодне стихійне лихо, жодна техногенна катастрофа не може зрівнятися з діями військового конфлікту за ступенем екстремальності і соціально–психологічних наслідків. Екстремальна ситуація (від лат. Extmmus – екстремальна, критична) – раптова ситуація, яка загрожує або суб'єктивно сприймається людиною як загрозлива життю, здоров'ю, цілісності особистості, благополуччя [22,с.180].

Однією з найбільш вразливих верств населення в цьому конфлікті є молодь. Молоді люди, які змушені покинути свою сім'ю, своїх друзів, своє майбутнє. Було б помилкою зосереджуватися тільки на соціальних причинах труднощів адаптації. Психологічні причини, звичайно ж, теж її основа. Наявність значних індивідуальних відмінностей у переживанні ситуації вимушеного переселення,у способах адаптації до нього й характеристиках системи цінностей доведено аналізом психологічних характеристик людської поведінки. (Бартенєва З. З. 2004, Коростильова Е. Ю. 2005, Мандрикова Л. А. 2005,). Порушення адаптації людини призводить до порушення функцій в різних сферах її життя. Соціально–психологічна дезадаптація виступає джерелом дисфункції особистості і відображає соціокультурні проблеми суспільства. Таким чином, для соціальної філософії актуально прояснити проблему сучасних соціальних відносин тимчасово переміщених осіб в контексті соціокультурного підходу. Благополуччя українського суспільства в цілому залежить від того, яким буде включення тимчасово переміщених осіб в систему соціальних зв'язків і відносин. Гармонійний розвиток сучасного українського суспільства можливий тільки за умови однакового уявлення загальнолюдських, соціальних і етнічних цінностей.

Теоретичні концепції культурних змін М. Вебера, його зрозуміла соціологія і концепції практик Л. Вітгенштейна і М. Хайдеггера утворюють концепцію соціального виключення. Соціальна ізоляція стає ризиком примусового переміщення молоді та, на думку Х. Сільвера, виражається в непослідовності, маргінальності і відсутності зв'язків.

Американський соціолог Роберт Парк першим використав термін маргіналізація. У своїй концепції маргінальної ідентичності він розглядав міграцію як колективну поведінку, що впливає на зміну соціально–економічного статусу [28]. Проявом маргінальності в широкому сенсі може бути розрив традиційних зв'язків між людьми, втрата об'єктивної приналежності індивіда до певної спільноти без подальшого входження в іншу, а також втрата суб'єктивної ідентифікації з певною групою. Маргіналізація проявляється в певному психічному конфлікті, що перешкоджає вступу в нове співтовариство (соціальну групу, суспільство).

Тобто інтерпретація концепції маргіналізації дозволяє нам побачити її в соціокультурній ізоляції та в неможливості прийняття нових цінностей і норм, властивих цьому суспільству. П. Штомпка систематизував знання про соціальні зміни з точки зору моделі соціального поля. В рамках соціокультурного підходу П. Сорокін розглядав соціокультурне як єдність соціокультурного.

Сучасні російські вчені Н. І. Лапін і А. С. Ахієзер відзначили ідеї соціокультурного підходу. Відомі українські та російські соціологи приділяють велику увагу вивченню життєвих стратегій. Т.І. Заславська виділяла три типи трансформаційної діяльності: цілеспрямована реформаторська діяльність, масова соціально–інноваційна діяльність та реактивно–адаптивна поведінка (досягнення, адаптивні, регресивні і деструктивні стратегії) [6]. Стратегію виживання і стратегію створення життя виділяють А. Злобіна і В. Тихонович [7, с.72]. Дослідники відзначили той факт, що більша частина населення сучасної України знаходиться в стані примусової адаптації.

Ступінь дезадаптації тимчасово переміщеної молоді визначається невідповідністю соціально–психологічного і психофізіологічного статусу об'єкта вимогам нової соціальної ситуації, тобто деформується соціальний статус.

Складний взаємозв'язок між когнітивними, емоційними і поведінковими змінними, що виникає, коли людина стикається зі стресовими обставинами соціального життя, вимагає відмови від спрощених схем розгляду психодинамики стресу. Кращим підходом, без сумніву, є ситуаційний підхід, який розглядає людину як суб'єкт активної взаємодії з ситуацією за допомогою емоційних переживань, інтерпретацій і когнітивного переосмислення, стратегій подолання та адаптації.

Проблеми соціальної дезадаптації і соціальної адаптації тісно взаємопов'язані і є комплементарними. А розвиток системного походу дозволяє говорити про те, що адаптація це функціональна ознака складних самоврядних систем.

Згідно Philips, існує два типи реакції на вплив навколишнього середовища, які висловлюють здатність до адаптації. Перший – це прийняття соціальних норм і відповідних соціальних очікувань, з якими кожен з нас стикається відповідно за віком та статтю. Друга реакція адаптації – це гнучкість і ефективність при роботі з новими та небезпечними умовами, а також здатність направляти події в бажаному напрямку.

У цьому сенсі адаптація означає, що людина успішно використовує сформовані умови для реалізації своїх цілей і очікувань. Адаптивна поведінка характеризується успішним прийняттям рішень, ініціативністю, визначенням власного майбутнього [32].

На думку У. Томаса, індивідуальні сприйняття і когнітивні роздуми про навколишнє соціальної реальності важливіші, ніж об'єктивно змінюються соціальні факти, що описують цю реальність [3, с. 16]. За словами вченого, визначення ситуації не тільки визначає дії індивіда, що випливають з цього визначення, але і «з ланцюжка таких визначень слід весь спосіб життя і тільки людина». Більш того, це відноситься до соціальної ситуації, або, за висловом У. Томаса, «ситуації соціальних відносин» [17; 18].

Тобто, соціальна адаптація – це процес адаптації людини до умов соціального середовища, формування адекватної системи взаємовідносин з соціальними об'єктами, інтеграція індивіда в соціальні групи, його діяльність

по засвоєнню стабільних соціальних умов, усиновлення норм і цінностей нового соціального середовища. Енциклопедія Кирила і Мефодія дає таке розуміння соціальної адаптації: це процес взаємодії індивіда або соціальної групи з соціальним середовищем; включає засвоєння норм і цінностей середовища в процесі соціалізації, а також зміна, трансформацію середовища в відповідно до нових умов і цілями діяльності [33].

Ми прийшли до висновку, що така вікова категорія, як молодь, на даному віковому етапі має певні психосоціальні проблеми, соціально–економічні фактори яких можуть підвищувати ризик соціальної дезадаптації і девіантної поведінки в молодіжному середовищі. У сучасній літературі є багато визначень молоді. Найбільш поширене визначення молоді як соціально диференційованої соціально–демографічної групи, яка характеризується певними психологічними, фізіологічними і культурними властивостями. Слід зазначити, що ці властивості знаходяться в зародковому стані і визначаються формуванням соціально–політичного, соціально–економічного статусу молоді, її духовного світу, системи ціннісних орієнтацій.

Зокрема, для студентів вищих навчальних закладів характерний високий рівень емоційної дезадаптації, що виявляється в симптомах депресії, тривожності та інтенсивного повсякденного стресу. Причому показники емоційної дезадаптації вище у віковій групі студентів, ніж в загальній популяції. Такі особисті якості, як перфекціонізм і ворожість, а також міжособистісні та сімейні дисфункції відіграють важливу роль у виникненні емоційної дезадаптації. Так, наприклад, перфекціонізм – надмірне прагнення до досконалості – породжує конкурентні відносини, що призводить до соціальної ізоляції, нестачі підтримки, постійної напруги, депресії, суїцидальних намірів студентів і неадаптивне поводження в формі академічної прокрастинації – тенденції відкладати навчальні завдання.

Крім перерахованих негативних наслідків дезадаптації людини, можливі і її позитивні прояви, наприклад, через якісної зміни середовища проживання людини, дитини, підлітка з девіантною поведінкою.

Таким чином, соціальна адаптація – це багаторівневий процес, що включає психологічну адаптацію (на рівні індивідуального взаємодії людей), культурну адаптацію (на рівні засвоєння норм і цінностей культури) і власне соціальну або інституційну адаптацію (на рівні взаємодії особистості і соціальних інститутів).

Звичайно, вивчення міжкультурної адаптації в широкому сенсі розуміється як складний процес і набуває великого значення: завдяки цьому процесу людина адаптується, інтегрується в нове культурне середовище. Адаптація зазвичай ділиться на внутрішню і зовнішню, прояв якої ми можемо бачити відповідно в почутті задоволення і повноти життя і в участі індивіда в соціальному і культурному житті нової групи.

В соціокультурної адаптації тимчасово переміщених осіб переломлюються загальні риси соціального процесу, оскільки ця адаптація

спрямована на набуття статусу даної соціальної групи в новому середовищі, культурної сумісності, заснованої на взаємній трансформації сторін.

Об'єктивною основою адаптації тимчасово переміщених осіб є соціокультурне середовище. При статичному розгляді соціокультурне середовище в класичному варіанті складається з чотирьох сфер діяльності: виробничої, життєзабезпечуючою, соціально–нормативної та когнітивної. Кожна з цих сфер характеризується рядом смислів, цінностей, норм і методів реалізації, однак, виходячи з принципу взаємозв'язку, всі вони мають загальну основу, яка відображатиме унікальну специфіку кожної соціокультурного середовища [16].

Психологічна наука має відомості про суттєві відмінності в ході процесу міжкультурної адаптації та його тривалості – від декількох місяців до 4–5 років. Це залежить від характеристик переміщених осіб і особливостей їх власної і чужої культур.

Тривалість процесу міжкультурної адаптації визначається індивідуальними і груповими факторами. До факторів першого типу відносяться:

1. Демографічні та особистісні індивідуальні відмінності.

Істотним фактором є вік людини. Найбільш адаптивні маленькі діти. Зокрема, школярі болісно переживають процес примусового переміщення, тому що, перш за все, вони повинні бути схожі на своїх однолітків: зовні, манерами, мовою і навіть думками. Люди похилого віку стають більш уразливими: для них зміна культурного середовища стає важким випробуванням, і їм, за словами психотерапевтів, «не потрібно вивчати чужу культуру і мову, якщо у них немає внутрішньої потреби в цьому» [23,с.137].

2. Обставини життєвого досвіду особистості.

Готовність мігрантів до змін важлива. У той же час через недостатній мотивації процес адаптації біженців та вимушених переселенців, як правило, менш успішний.

Серед групових факторів, що впливають на адаптацію, в першу чергу необхідно виділити характеристики взаємодіючих культур:

1. Ступінь подібності або відмінності культур.

Результати численних досліджень показують, що серйозність культурного шоку позитивно корелює з культурною дистанцією. Іншими словами, чим більше нова культура схожа на місцеву, тим менш травматичний процес адаптації. Для оцінки ступеня схожості культур використовується індекс культурної дистанції, запропонований І. Бабікер і співавторами, який включає мову, релігію, структуру сім'ї, рівень освіти, матеріальний комфорт, клімат, харчування, одяг і т. Д (Лебедєва, 1997).

2. Особливості культури, до якої належать переміщені особи.

Люди, які опинилися в мультикультурному суспільстві і готові до змін, меншсхильні до культурного шоку [21].

Таким чином, виходить, що адаптація вимагає цілеспрямованих зусиль як з боку самого індивіда, так і з боку його соціокультурного середовища.

Соціологічні дослідження показують, що в останні роки спостерігається деяке поглиблення міжрегіональних дисбалансів практично за всіма показниками: це валовий регіональний продукт, рівень заробітної плати, обсяг іноземних інвестицій в структуру економіки регіону та ін. Тому далі збереження такої ситуації негативно позначається на територіальній цілісності держави [26, с.405].

Дезадаптація визначається не тільки об'єктивним характером травмуючої ситуації, але і суб'єктивним ставленням особистості до неї, тому процес дезадаптації в більшій мірі залежить від мотиваційної структури, емоційних і інтелектуальних характеристик особистості. Тому таким показником для фахівців є наявність певних видів акцентуації. Акцентуація сама по собі не може бути причиною дезадаптації, оскільки, по суті, це крайній варіант нормального характеру. Однак в психотравматичні ситуаціях це сприяє порушенню адаптації і призводить до девіантної поведінки.

З метою з'ясування структури соціальної дезадаптації нами було проведено дослідження з використанням тесту соціальної адаптації К. Роджерса, експрес–діагностики рівня соціальної ізоляції особистості Д. Рассела і М. Фергюсона, методу контент–аналізу особистості, респондентами якого була молодь, яка тимчасово перебувала в санаторії Куяльник в Одесі в жовтні–листопаді 2019 року. Аналіз даних нашого дослідження соціальної адаптації – дезадаптації внутрішньо переміщеної молоді у віці від 17 до 28 років дозволяє зробити висновок не тільки про можливості, потреби і проблеми суспільства, а й дає можливість окреслити соціокультурний і самореалізаційний компоненти в структурі дезадаптації. За результатами дослідження, найбільш значущими проблемами, які погіршують стан соціальної дезадаптації молоді, є стереотипи, порушені відносини з сім'єю, друзями, відсутність професійних зв'язків і пасивність самої молоді. Згідно з дослідженням, успішної адаптації тимчасово переміщеної молоді сприяють тільки такі можливості: інтеграція, новий погляд на звичні речі, працевлаштування, отримання статусу, можливість обміну досвідом і особистим досвідом, участь у фестивалях, семінарах, комунікативних тренінгах. і національній програми обміну, що надають можливості для знайомства, ознайомлення з традиціями і культурою регіону. Для більшості мігрантів найбільш успішною стратегією адаптації є стратегія інтеграції.

Вибір інтеграції як найбільш вдалого варіанту адаптації на особистісному рівні буде визначатися актуалізацією потреб самого високого рівня – потреб в самооцінці і самоактуалізації. Потреба в самоактуалізації – це прагнення людини повністю усвідомити свою соціальну сутність, свою корисність для суспільства, максимально повно розкрити і об'єктивувати свій творчий хист у різної соціальної діяльності. Одним з найважливіших способів прояву потреби в самореалізації для мігрантів є професійна діяльність. Втративши в результаті вимушеного переселення житло і значну частину майна, придбаного в попередньому житті, мігранти зберігають свій єдиний капітал – професійні знання, навички та вміння. Для багатьох з них професія, робота за фахом –

безцінний капітал, за допомогою яких мігранти сподіваються повернути собі (і своїм дітям) позитивну соціальну (етнічну і громадянську) ідентичність, реалізувати свої найважливіші потреби в самооцінці і самореалізації. Все це призводить до жорсткості механізмів психологічного захисту через їх гіперстимуляції. Повернути такого «психологічно оголену» людину до мирного життя без попередньої спеціальної підготовки – значить створити додаткові умови для її соціальної дезадаптації. У соціономічних науках сьогодні активно розробляється парадигма соціально–психологічної реадаптації – спеціально організованого тривалого періоду психологічних заходів, що забезпечують перехід учасників військового конфлікту від військового до мирного режиму функціонування, поступового включення їх в систему суспільних відносин в мирний час.

У суспільстві, що трансформується, головною цінністю є оновлення, зміни, засновані на особистій активності людини як соціальної одиниці і підвладні впливу зовнішніх факторів. Тому, ми можемо виокремити багатоступеневий процес, що ускладнюється характером соціальної адаптації та підкреслити той факт, що різні соціальні категорії членів нашого суспільства мають єдину структуру соціальної дезадаптації, що дозволяє розглядати цей процес на рівні суспільство–особистість.

1.2. Вплив соціально дезадаптованої сім'ї на соціальну дезадаптацію особистості

В процесі пристосування до природної чи іншої соціальної реальності виникають протиріччя зовнішнього та внутрішнього характеру. Усе це призводить до стану дисбалансу нашої трикветральної структури соціальної адаптації/дезадаптації особистості. Сучасне суспільство, перебуваючи у стані соціально–економічної кризи, відбиває глибоку трансформацію базисних основ своєї життєдіяльності. Тому, важливо визначити той факт, що основними ознаками успішності процесу соціальної адаптації тимчасово переміщеної молоді, іноземних студентів, сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, є: оволодіння новими типами поведінки, сформовані міжособистісні відносини; когнітивна активність у соціальному середовищі; оволодіння культурними патернами іншого суспільства (нормами, традиціями, культурним досвідом), і в той же час – збереження та збагачення власної культури; задоволеність своїм становищем у цьому соціальному середовищі, набуття соціального статусу; кількість і якість соціальних контактів, комунікативних практик; зв’язок майбутніх життєвих планів з отриманим культурним і соціальним досвідом. Саме це і призводить до рішення взяти за основу еталонну соціальну групу – сім’ю, яка дозволить нам розглянути те соціальне оточення особистості, яке впливає і на формування її селф–системи, і на формування рівня її адаптації до постійно мінливих умов життєдіяльності у сучасних обставинах розвитку українського суспільства.

Особливої актуальності набуває проблема незлагоди та нестабільності у життєдіяльності сім'ї, її стану у суспільстві. Характеристика сімей, які виховують дітей, набувають істотних змін внаслідок зниження рівня життя, росту бідності багатьох соціально вразливих верств суспільства, міграції населення України з зони АТО та ін. Сім'я знаходиться у стані непередбачуваності щодо подальших перспектив, які зумовлені і проблемами матеріального забезпечення, і житлового, і працевлаштування. Сімейна ідеологія змінюється під натиском реформ, змінюються й сімейні цінності, що викликає у сучасній сім'ї стан соціальної та психологічної дезадаптації. Все це обумовлено новими соціально–економічними формами життя.

Сучасні вчені вважають, що соціальна адаптація – це багаторівневий процес, що вміщує в себе психологічну адаптацію (на рівні індивідуальної взаємодії людей), культурну адаптацію (на рівні засвоєння норм і цінностей культури) і власне соціальну, або інституціональну адаптацію (на рівні взаємодії особистості й соціальних інститутів). Саме таке визначення має соціально–філософський аналіз соціальної адаптації, що дозволяє визначити підходи до розуміння терміну «сімейна адаптація», яку слід розглядати як процес адаптації людини до своєї сімейної ролі, установлення культурно–ціннісних відносин з іншими членами сім'ї й усім суспільством у цілому, його соціальними інститутами зокрема, а також створення позитивних умов, що сприяють розвитку особистості. Наявність яких–небудь деформацій на цих трьох рівнях і формує умови для прояву сімейної дезадаптації.

Проаналізувавши специфіку сімей у межах соціальної філософії, умовно, усі сім'ї можна поділити на дві основні групи: благополучні сім'ї та сім'ї соціального ризику.

Благополучна сім'я. Члени родини за допомогою власних ресурсів вирішують складні життєві обставини.

Сім'ї соціального ризику. Сім'я потребує сторонньої допомоги щодо вирішення певних проблем, проте, наявний високий рівень мотивації щодо їхнього вирішення [24, с.133].

З позицій соціально–філософського аналізу сутності другої групи – сімей соціального ризику – ми розглянемо соціально–дезадаптовані сім'ї.

Соціально дезадаптованою є сім'я, яка: а) не в змозі забезпечити прожитковий мінімум своїм членам; б) не забезпечує простого відтворення населення й/або в цілому кількісна структура якої в соціальному й правовому контексті є «такою, що відхиляється від норми»; в) має неоптимальні соціально–психологічні показники функціонування або члени якої страждають фізичними/психічними захворюваннями; г) мають мінімальні рівні освіти й професійної кваліфікації; д) веде незаконну життєдіяльність, порушує права особистості або члени якої вже вчинили злочин (правопорушення); е) у відношенні якої суспільна думка налаштована негативно (або неоднозначно). Чим більше виділених характеристик властиво сім'ї, тим сильніший ступінь її соціальної дезадаптованості. При цьому, «вага» різних показників, очевидно, неоднакова [19, с.76].

Під час вивчення дезадаптованої сім'ї не можливо не торкнутися типології таких сімей. Одним із варіантів типологізації сімей, які потребують соціальної підтримки, є характеристика їх рівня соціальної адаптації. Такий підхід є дуже показовим з точки зору оцінки спроможності сім'ї виконувати свої соціальні функції.

Є. Р. Борінштейн у своїй роботі «Соціально–дезадаптована сім'я як об'єкт соціально–філософського дослідження» визначив поняття соціально–дезадаптованої сім'ї як соціального об'єднання, яке формується у шлюбі або кровній спорідненості, пов'язане спільністю побуту, взаємною відповідальністю й характеризується процесом втрати соціально значущих якостей, що перешкоджають успішному пристосуванню до умов соціального середовища, що трансформується [1]. На основі соціально–філософського аналізу проблем соціально–дезадаптованих сімей, учений виявив основні поняття цих сімей, що вживаються в науковій літературі із синонімічними значеннями:

–неповна сім'я – зазвичай, один з батьків, з одним або декількома дітьми, який не одружений;

–неблагополучна сім'я – в ній порушена структура, знецінюються або ігноруються основні сімейні функції, є явні або приховані дефекти виховання, в результаті чого з'являються «діти групи ризику», «важкі діти»;

–асоціальна сім'я – це сім'я, в якій батьки схильні до злочинних дій;

–дисфункціональна сім'я – є сім'єю, в якій не виконується ряд її функцій, що негативно впливає на саму сім'ю, її соціальне оточення, суспільство в цілому;

–негармонійна сім'я – являє собою сім'ю, де один з батьків займає надмірно домінантне становище, а інший – занадто залежне становище;

–деструктивна сім'я – характеризується ригідними та неадаптивними моделями поведінки, деструктивними рольовими установками, високою конфліктністю;

–дезінтегрована сім'я – окреслюється напруженістю внутрішньосімейних стосунків, відсутністю у подружжя загальних інтересів, взаєморозуміння, порушеністю ціннісних орієнтацій. Для дезорганізованої сім'ї характерними є фрустрований стан особистості, відсутність взаємодоповнення членами сім'ї один одного та солідарності у вирішенні життєво важливих проблем, надмірна автономія окремих членів, що завдають шкоди в цілому, нерівномірність або відсутність взаємності в емоційних уподобаннях [1].

Досліджуючі соціологічні аспекти дезадаптованих сімей у сучасний період суспільного розвитку, В. В. Солодовніков визначив наступні типи дезадаптованих сімей:

1. Педагогічно занедбана сім'я. Сім'я є педагогічно «занедбаним об'єктом» (діти, батьки), характеристики якого повністю визначаються соціумом («педагогом»).

2. Неблагополучна сім'я. Враховує і неповні сім'ї, сім'ї з підлітками–правопорушниками, сім'ї алкоголіків, злочинців тощо.

3. Дезорганізована сім’я. Асоціюється з формами ділової активності, в яких емоційні стосунки виступають нейтральними, а частіше чинниками, що заважають.

4. Дисфункціональна сім’я. Сім’я, яка не виконує свої функції, та має такий тип стосунків, коли наслідки якого–небудь явища, події, дії або процесу виявляються несприятливими для цієї сім’ї в цілому.

5. Дезінтегрована сім’я – не згуртована, роз’єднана сім’я.

6. Нетипова сім’я («сім’я нетипової дитини» за Ярською–Смірновою, 1997) – відображає ненормативність, маргінальність, патологію, аномалію або чужість, роблячи акцент на нетипового індивіда, нетипову особистість.

Основою для інтерпретації моделей соціально–дезадаптованих сімей, для В. В. Солодовникова слугували порушення функціонування сім’ї внаслідок деякої події (яка може бути пов’язана зі зміною кількісної структури сім’ї, матеріальних умов її існування або якісних параметрів взаємовідносин її членів). Сім’я стає соціально–дезадаптованою, за словами автора, за зростаючою кількістю параметрів. У будь–який з моментів цього процесу погіршення ситуації (необов’язково тільки після проходження точки кризи), він може бути зупинений. При цьому, стан кризи збільшується та стає загрозою щодо існування самої сім’ї. [19]. Але сьогодні, в час суспільних трансформаційних перетворень, кількість параметрів дезадаптації не тільки збільшується, вони ще й розширюються, з’являються нові.

У проведеному нами раніше дослідженні типів сім’ї в сучасному українському суспільстві, ми уточнили та розширили понятійний апарат типології сім’ї та дійшли наступних висновків: визначення «Сім’я нетипової дитини» (за Ярською–Смірновою, В. Солодовніковим), носить дещо не толерантний характер та розглядає лише сім’ї дітей з психофізичними вадами розвитку. У той же час, в цю категорію дітей з особливими освітніми потребами потрапляють і діти обдаровані, за суттю свого психологічного стану вони так само знаходяться у стані соціальної дезадаптації, відповідно і сім’ї, в яких вони виховуються, теж є соціально–дезадаптованими [12].Згідно з соціологічними даними, обдаровані діти від загальної популяції складають 20 – 30%. До «благополучних» з них відносять усього лише 5%, інші знаходяться в стані великого ризику соціальної ізоляції і відкидання з боку своїх однолітків.

Вивчаючи психолого–педагогічні чинники адаптації обдарованих дітей, Ю. В. Паненкова визначила, що обдарована дитина, виходячи за межі нормотипового розвитку, потрапляє на групові санкції і від того, чи переважатиме дезадаптивна поведінка чи поведінка, орієнтована на власні цінності, залежить подальший розвиток обдарованості і особистості. Тому конфлікт із соціальним оточенням є важливим фактором розвитку обдарованої особистості. «Креативна поведінка може вважатися, за К. Платоновим, особливим типом девіантної поведінки, що вказує на неадаптивну спрямованість індивіда» [15, с. 241]. Отже, обдарованість може органічно вписуватися в життєдіяльність дитини, а може породити безліч складних соціально–психологічних протиріч. У своїй поведінці, навчанні, внутрішньому

психологічному стані, обдарована дитина наближається до дитини дезадаптованої. Обдаровані діти важко сприймаються суспільством і процес їх розвитку розглядається як аномальна непристосованість до життя в суспільстві. Соціальна дезадаптація обдарованої дитини частіше проявляється в її поведінці, що відхиляється, на основі гіперздібностей. Одне з чільних місць серед негативних чинників при цьому відводять впливу макросередовища. Випадки, коли обдарована дитина потрапляла в категорію «важкі діти», пов'язані, передусім, з неправильним відношенням до неї однолітків, вчителів, іноді батьків. Соціальній адаптації обдарованих дітей у суспільстві заважають також соціально–психологічні та особистісні труднощі. Найбільш частими особливостями дезадаптації обдарованих дітей є: труднощі в знаходженні близьких за духом друзів; проблеми участі в іграх і розвагах однолітків; проблеми конформності, тобто старання підлаштуватися під інших, здаватися такими, як всі, відмова від своєї індивідуальності; дуже ранній інтерес до проблем всесвіту і долі; диссинхронія розвитку як причина втрати мотивації до навчання.

Сучасні дослідження показують, що диссинхронія розвитку властива багатьом обдарованим дітям. Під «диссинхронією» розуміється ефект прискореного розвитку одного з психічних процесів в поєднанні зі звичайним (відповідним віку) або навіть уповільненим розвитком іншого. За визначенням Ж. Ш. Тераса, диссинхронія – це стан інтелектуально обдарованої дитини, яка зазнає труднощів при контактах зі своїм оточенням. Так, І. Ф. Сібгатуліна зазначає, що в обдарованої дитини зникає інтерес до навчання, вона стає розсіяною, занурюється у власні сценарії розвитку, проявляє агресію [34]. І це призводить до прояву девіантних форм поведінки у колі однолітків та в подальшому до стану дезадаптації дитини та її родини загалом.

На користь наведених вище міркувань щодо дезадаптації сімей, які виховують дітей з особливими потребами, свідчать сучасні дослідження вітчизняних та іноземних учених. Сім'ї, в яких виховуються діти з відхиленнями у розвитку, живуть в ситуації пролонгованого стресу, що негативно позначається на внутрішньосімейній атмосфері, адже не кожен батько виявляється здатним прийняти відхилення дитини та адекватно реагувати на її проблеми, які постійно виникають в процесі соціалізації [5, с.170].

Складно бути батьками неповносправної дитини. Незважаючи на всі радісні моменти, батьки стикаються з безліччю труднощів, які не можуть на них не відображатися. Вони шаленіють від занепокоєння, ведуть бій за освітні послуги, жертвують своєю кар'єрою, батьки сумують. Цей постійний стан тривожності та напруги, стресу, призводить їх до стану депресії, соціальної дезадаптації в кожній з систем трьохсистемного трикветра соціальної дезадаптації (макросистема, мікросистема, Self–система) [14, с. 110].

Прийняття проблем, пов'язаних з вихованням в сім'ї особливої дитини, досягається не всіма батьками, це довгий та складний шлях, на якому травматична ситуація психогенно, фрустраційно впливає на психіку батьків і

опосередковано негативно впливає на їхнє ставлення до дитини. Батьки по–різному переживають вплив стресу: одні – дуже важко, і це негативно впливає на їх психосоматичний стан та презентацію себе в соціумі. Інші знаходять в собі ресурс протистояти труднощам та здатні до самореалізації, й досягають максимальних успіхів у соціалізації дитини. Дослідження А. Душки показують, що під час фрустраційного навантаження реактивні здатності та адаптаційні можливості у різних батьків проявляються по–різному[5, с.170].

Так, за даними дослідження В. В. Солодовникова, інтенсивність подружніх конфліктів (що були раніше) з приводу виховання дитини, може різко зрости після того, як у дитини буде діагностовано хронічне захворювання. Аналогічно, щодо стану дезадаптованої сім'ї, вітчизняною дослідницею Л. А. Черних були розглянуті питання соціальної адаптації старших дошкільників з особливими потребами в умовах сучасного суспільства, що трансформується [25]. Вченою визначено вплив стресогенних чинників, адаптаційних резервів, сценаріїв стресової поведінки, захисних психологічних механізмів на формування соціальної адаптованості дітей з особливими потребами. Зокрема, вона дійшла висновку, що адаптаційний потенціал дитини з особливими потребами залежить як від особистісних характеристик дитини, так і від соціального оточення, заходів, які використовують для формування соціальної адаптованості дитини, підтримки важливих дорослих, передусім, сім'ї. Але, постає нагальне питання – чи зможе надати якісну допомогу дитині з особливими потребами сім'я, яка теж знаходиться у стані дезадаптації.

Для вивчення такого процесу, як соціальна дезадаптація сімей, які виховують дітей з особливими потребами, значущими критеріями є поняття «соціальної якості» та «якості життя». Народження й виховання дитини з особливими потребами знижує якість життя сім'ї, її соціальну якість і викликає у батьків комплекс негативних реакцій та переживань, які стресують батьків, що призводить до стану соціальної дезадаптації. Народження у сім'ї дитини з особливими потребами є непередбаченістю, й батьки опиняються у стані дезадаптації, глибоко переживаючи втрату свого «образу здорової дитини». Батьки стикаються з інформацією, яка суперечить їх установкам (когнітивний дисонанс), при цьому, переживаючи стан дискомфорту (загроза), який стимулює особистість до пошуку можливостей зняття або зменшення когнітивного дисонансу. Робляться: спроба спростувати інформацію, що надійшла; зміна власних установок, зміна картини світу; пошук додаткової інформації з метою встановлення узгодженості між колишніми уявленнями та інформації, що їм суперечить. Змінюється образ життя, моральні норми, духовні цінності – все це виступає дисбалансом у системі гармонійного існування людини. І ця життєзначуща проблема прямо пов'язана з процесом дезадаптації сімей, в яких народилася дитина з особливими потребами, до змінених умов життя. Л. В. Корель передбачає, що суб'єкт, який адаптується в системах з біфуркаційним ходом розвитку, змушений під впливом обставин екстреним чином змінювати, перш за все, свої стандарти поведінки, зберігаючи на відносно тривалий час незмінною структуру свідомості (цінності, установки

та ін.) [10]. Філософський аналіз проблеми дезадаптації сімей, які виховують дітей з психофізичними особливостями розвитку, шляхом вивчення сучасних публікацій та дисертаційних досліджень у різних галузях науки, дав підстави констатувати, що народження і виховання такої дитини викликає у батьків комплекс негативних реакцій і переживань, таких емоційних станів, які узагальнено можна схарактеризувати, як кризові, з притаманними їм емоційною пригніченістю, депресивними тенденціями, ситуативною та особистісною тривожністю, що є ознаками соціальної дезадаптації. Наслідками цих станів є: екзистенціальна криза, когнітивна дезорієнтація батьків, прихована аутодеструкція батьків, криза їх самоідентифікації, втрата життєвих перспектив, дисгармонійні відносини в родині, «втеча» батьків у роботу або самозречення, як наслідок надцінного ставлення до дитини, соціальна ізоляція. Визначено, що інтеграційний характер психоемоційних станів відіграє важливу роль в плані спрямованості, активності і послідовності в діях з надання допомоги своїй дитині; їх власної батьківської позиції, а також здатності повноцінно реалізовувати себе в сім'ї та суспільстві. Це дає змогу нам підсумувати, що оскільки соціальна дезадаптація протікає в умовах соціальної взаємодії людей, то ступінь дезадаптованості сім'ї до групи або соціуму буде визначатися, з одного боку, властивостями соціального середовища, а з іншого – власними властивостями і якостями батьків дитини з особливими потребами.

На наш погляд, до категорії сімей, які виховують особливу дитину, необхідно віднести й сім'ю прийомної дитини, в яку входять усиновлені діти, діти, яких приймають під опіку в прийомну сім'ю, які залишилися без батьківського піклування. Як показують соціологічні та медичні дані, вони мають значні відхилення у фізичному або психічному здоров'ї та мають особливі освітні потреби, що в подальшому потребує психолого–педагогічної корекції. Слід зазначити, що чим старшою є дитина, яку приймають у сім'ю, тим складніше прийомним батькам, опікунам повернути її до нормального життя в суспільстві. Ситуація, в якій батьки, які не пов'язані з дитиною біологічними узами, але реалізують щодо неї функцію батьківства в повній мірі є феноменом соціального батьківства. (Панкратова, Солодовников). На сучасному етапі розвитку нашого суспільства соціальне батьківство стало об'єктом уваги законодавчої влади. Міністерство соціальної політики проводить реформу сімейних форм облаштування сиріт, патронатних сімей завдяки чому, велика частина дітей–сиріт зможе зростати в сім'ї.

Матеріали здійсненого аналізу дозволяють нам ввести поняття сім'я особливої дитини, що охоплює категорію сімей, які виховують і дітей з особливими освітніми потребами, і дітей обдарованих, і усиновлених дітей та дітей, які перебувають під опікою.

У сучасних умовах трансформаційних перетворень особливу увагу привертають також і сім'ї СЖО (сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах). І хоча вони, за своєю суттю, можуть відповідати неблагополучним сім'ям, та за своїми специфічними критеріями, ці сім'ї вимагають виокремлення їх в окрему категорію. Згідно зі ст.1 Закону України «Про

соціальні послуги», складні життєві обставини визначаються як обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [35].

Соціально–філософська сутність складної життєвої ситуації полягає в тому, що ця ситуація порушує звичний для людини спосіб життя, ставить її перед необхідністю оцінити зовнішні та внутрішні аспекти ситуації з урахуванням змістовних ознак і визначити можливість перетворення ситуації. А потім – вибрати або принципово нові стратегії поведінки і діяльності, або нові підстави життя та способи узгодження своїх внутрішньоособистісних відносин, міжособистісних та на рівні макросистеми.

Складні життєві обставини впливають на функціонування сім'ї як цілісної соціальної системи: деформують як внутрішньосімейні стосунки, так і взаємодію сім'ї із зовнішнім соціальним середовищем. Тобто, провокують проблему адаптації сім'ї у суспільстві як соціального інституту. Показниками визначення того чи іншого типу сімей, які опинилися в складній життєвій ситуації, є рівень самостійності сім'ї у визначенні необхідної соціальної послуги або допомоги, а також характер спрямованості соціальної роботи на певний результат.

Сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах, потребують додаткової соціальної підтримки, оскільки порушується їх нормальна життєдіяльність, виникають проблеми, наслідки яких члени родини не можуть подолати самостійно. Класифікація проблем та потреб сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, здійснюється з метою визначення основних напрямів та видів соціальної допомоги, яких потребує сім'я [24, с. 123].

До категорії сімей зі СЖО можна віднести й сім'ї, створені випускниками інтернатних закладів. Аналіз дослідження системи захисту дійте в Україні, що проводився протягом 2015–2016 років організацією Hope and homes for Children (кількісні дані було зібрано з 24 областей України та м. Києва), окреслив ряд проблем, з якими стикаються випускники інтернатних закладів [13]. Ми розглядаємо, зокрема,соціально–середовищну адаптацію, побутову адаптацію та сімейну соціалізацію, тобто, основні фактори благополучної сім'ї. Соціально–середовищна адаптація – це процес пристосування до навколишнього середовища за посередництвом допоміжних засобів. Одним із найважливіших об'єктів соціально–середовищної адаптації є сім'я, яка створює (або не створює) умови, що дозволяють людині почувати себе захищено від негативного впливу зовнішнього середовища, чого позбавлені діти в інституційній системі. Характер міжособистісних відносин, які формуються у сім'ї, створює передумови для соціальної адаптації або дезадаптації людини. Як показали результати дослідження, у випускників інтернатних закладів відсутнє вміння адаптуватися і в навколишньому середовищі, і в побутових умовах – все це є негативною стороною життя дитини в інтернатній системі, де дитина не

має можливості пройти первинну соціалізацію в природних умовах. Механізм соціалізації, який притаманний лише сім'ї – не спостерігається в дії усіх інших агентів соціалізації. Побут – одна з найважливіших умов сімейного життя. І від уміння людини пристосовуватися до побутових і житлових умов залежить якість життя сім'ї в цілому та її існування як соціальної групи. Проблемою у сімейних стосунках випускників інтернатних закладів є й несформованість емоційної прив'язаності, що впливає на здатність людини будувати стосунки протягом усього життя, привертання уваги за допомогою агресивної поведінки або нанесення собі травми, асоціальна поведінка, проблеми соціальної компетентності, що є основою соціальної дезадаптації випускників інтернатних закладів, і ми можемо вважати це складними життєвими обставинами, які можуть призвести до розпаду сім'ї такого типу.

Враховуючи те, що сім'я є первинним та найкращим середовищем соціалізації дитини, від успішності якої залежить не тільки майбутнє цієї сім'ї, дитини, що підростає, а в цілому майбутнє усього нашого суспільства, проблема сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, постає однією з найбільш актуальних для українського суспільства та потребує вирішення уже сьогодні.

Ще одним із сучасних типів соціально–дезадаптованої сім'ї, які з'явилися на території нашої країни, стає сім'я ТПО (тимчасово переміщені особи). Це не тільки сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах, це насамперед, сім'я, яка вимушено змінила місце проживання, вимушено розірвала родинні стосунки, яка підпадає під стереотипізацію, в якої змінилася (погіршилася) якість життя, відсутнє, втрачене житло, не має реальних відносин, вимушено відсутні професійні зв'язки, брак дружньої підтримки та інше.

За даними наших попередніх досліджень переживання, тимчасово переміщені особи (ТПО) мають стан ПТСР, що викривається в таких станах, як безпосереднє переживання травматичної події: людина особисто була свідком події, які відбувалися з іншими; травматична подія відбулася з близькими членами сім'ї чи близьким другом, що може бути наслідком сучасної ситуації на Сході України в зоні АТО, стресує всю сім'ю: і дорослих, і дітей, про що може свідчити стан членів сім'ї. За результатами моніторингу, у Донецькій області, майже 40% дітей віком 7–12 років та більше половини дітей віком 13–18 років стали безпосередніми свідками подій, що пов'язані з війною. 13% та 22% з них бачили бої та сутички. Понад 33 тисячі дітей нашої держави мають статус дитини, яка постраждала внаслідок військових дій і збройних конфліктів [4].

Miriam Denov and Migan S. Shevell (2019) підкреслюють, що війна і міграція охоплюють не тільки окремих дітей, але й усю сімейну систему. Сім'ї часто переїжджають зі своїх будинків, розлучаючись один з одним, розриваючи сімейні узи, і пов'язаний з цим емоційний стрес впливає на здатність дорослих забезпечувати догляд і турботу про маленьких дітей, знижуючи рівень цієї здатності.

Війна торкається дітей та їх сімей різними способами, включаючи порушення

різних традиційних систем сімейної підтримки, погіршення психосоціального благополуччя і здатності зціляти й адаптуватися. Порушення сімейного укладу життя внаслідок вимушеного переселення, вимушеної міграції, є важливими факторами, що впливають на результати психічного здоров'я, на соціальну дезадаптацію дітей, молоді та сім'ї в цілому [27].

Дезадаптована сім'я не виконує своїх виховних функцій, насамперед, успішної соціалізації дітей, тому що не забезпечує психологічного комфорту й емоційного благополуччя дитини. У цей час, як ніколи суспільство зацікавлене в максимально повному використанні виховного потенціалу сім'ї, що повинно стати основою суспільної злагоди в цілому.

Найважливішою соціальною функцією сім'ї є виховання й розвиток дітей, соціалізація покоління, яке підростає. Виховний потенціал сім'ї містить у собі не тільки її можливості в сфері духовно–практичної діяльності батьків, спрямованої на формування в дітей певних якостей, але й ті, які закладає сімейне мікросередовище, спосіб життя сім'ї, її традиції та стиль взаємин між усіма членами.

В умовах економічної й побутової невпорядкованості, відсутності стабільності на всіх рівнях, психологічних стресів, розгубленості, все частіше виникає тривога з приводу виконання виховної функції. Особливо складний і проблематичний процес виховання особистості в тих сім'ях, де батьки ведуть асоціальний спосіб життя, адже сім'я є для дитини групою співвіднесення, вона ідентифікується з нею, створює й зберігає прийняті в ній погляди, установки, звичаї, зразки поведінки й спілкування. Випадки виходу дітей з–під впливу сім'ї викликані, як правило, слабкими міжособистісними зв'язками між батьками й дитиною, сильною протидією зовнішнього оточення батька й матері, що входить у протиріччя з особистістю дитини.

Самоусунення сім'ї від виховної ролі сьогодні здійснюється з двох основних причин. З одного боку, це виявлена тенденція передоручення функцій виховання елітним дорогим навчальним установам або гувернерам, що характерно для забезпечених сімей, а з іншої сторони – невиконання сім'єю своїх обов'язків стосовно дітей через хворобу, депресію, «відхід» батьків у різні асоціальні форми поведінки, причини цього можуть бути досить різноманітні.

Процес соціалізації в сучасних умовах складний і суперечливий. Зростає число конфліктних ситуацій, породжених розбіжностями в уявленнях, поглядах, думках членів сім'ї. Батьки з низьким освітнім рівнем більшою мірою схильні до деструктивних способів розв'язання конфліктів, у тому числі, з використанням фізичних покарань.

У сучасний період фахівцями виявлено наступні проблеми сім'ї, викликані реаліями життя:

–сім'я як соціальний інститут втрачає головні функції відтворення населення й соціалізації;

–спостерігається ріст соціального сирітства й неповних сімей;

–держава не здатна ефективно підтримувати демографічні процеси в сім'ї;

–зростає жорстокість і насильство в сім'ях;

–стереотипи чоловічої й жіночої ролі не відповідають сучасним реаліям.

Руйнування патріархальних внутрішньосімейних зв'язків призвело до ускладнення міжособистісних відносин між подружжям, батьками й дітьми, а сама потреба в дітях стала займати невисоке положення в структурі потреб особистості.

Крім того, можна виділити наступні сучасні реалії, що впливають на сімейну дезадаптацію:

–недостатня психолого–педагогічна підготовка батьків;

–зміна сімейних цінностей;

–відсутність статевого й сексуального виховання й освіти;

–ускладнення процесу взаємодії освітніх установ з батьками й ін. [11].

Найбільш складною проблемою сучасної сім'ї є неможливість батьків достатньо забезпечити життя своїх дітей, внаслідок чого відбуваються конфлікти дітей і батьків. Існує прямий зв'язок між погіршенням життєвих умов і напругою сімейної атмосфери, що часто призводить до внутрішньосімейної жорстокості, насильства над дітьми в сім'ї. Така ситуація детермінована як мінливими поглядами й установками членів сім'ї, так і нагромадженням втоми й негативних психологічних реакцій, що проявляються часто в агресії проти слабких, незахищених членів сім'ї та лише посилює стан дезадаптації сім'ї

Отже, на нашу думку, сучасна типологія соціально–дезадаптованих сімей України містить у собі наступні категорії сімей: неповна сім'я, неблагополучна сім'я, асоціальна сім'я, дисфункціональна сім'я, негармонійна сім'я, деструктивна сім'я, дезінтегрована сім'я, дезорганізована сім'я, позашлюбна сім'я, сім'я ТПО (тимчасово переміщені особи), сім'я особливої дитини, сім'я СЖО. Стан соціальної та психологічної дезадаптації сучасних сімей, які виховують дітей, обумовлений зміною сімейної ідеології та сімейних цінностей на фоні впливу соціально–економічних реформ.

В процесі дезадаптації особистість виявляється в стані «неможливості» пристосування до середовища, і в ході активної взаємодії з середовищем змінює свої властивості, характеристики, що часто виражається у зміні її самоідентифікації, ціннісних орієнтацій, соціальної поведінки.

Якщо адаптація на рівні соціального життя є можливістю реалізувати життєві потреби особистості, можливістю самореалізації особистості, життєствердження на рівні буттєвої свідомості, то дезадаптація є «неможливістю» впоратися зі зміненими зовнішніми і внутрішніми умовами життєдіяльності, які паралізують, часом, життєвоважливі для особистості активності в соціальних відносинах [2].

І на цьому етапі розвитку суспільства і науки, сучасні філософи не ототожнюють особистість ні з індивідом, ні з індивідуальністю, розглядаючи її при цьому як індивідуальну специфічність, підкреслюючи, що «особистість» розуміється і вивчається по–різному, тому що різні парадигми фокусуються на індивідуальній специфічності в різних видах явищ міждисциплінарної

співпраці і досліджень, що охоплюють складну реальність людей і їх «особистості» [29].

Безумовно, соціальна профілактика здатна створити те необхідне тло, на якому більш успішно здійснюється і психологічна, і педагогічна, і медична, й соціально–педагогічна. А це можливо лише на рівні держави через систему заходів підвищення якості життя, мінімізацію факторів соціального ризику, створення умов для реалізації принципу соціальної справедливості.

Таким чином, соціальна дезадаптація особистості є потенційним відображенням взаємодії соціальної адаптації структур особистості з соціальною системою суспільства.

Питання до самоперевірки

1. Які фактори соціальної дезадаптації Ви знаєте?
2. Назвіть основні причини, що впливають на виникнення соціальної дезадаптації
3. Які виділяють види соціальної дезадаптації? Розкрийте їх сутність.
4. Охарактеризуйте поняття соціальної адаптації
5. Поміркуйте, які проблеми сучасних соціальних відносин є у тимчасово переміщених осіб в контексті соціокультурного підходу.
6. Назвіть індивідуальні та групові фактори процесу міжкультурної адаптації
7. Розкрийте сутність поняття соціально–дезадаптовані сім'ї.
8. Назвіть типи соціально–дезадаптованих сімей
9. Розкрийте сутність поняття сімей зі СЖО, сім'я особливої дитини.
10. Дайте характеристику соціально–середовищної адаптації
11. Які сучасні реалії, що впливають на сімейну дезадаптацію, Ви можете виділити ?
12. Дайте визначення соціальної дезадаптації особистості.

Рекомендована література

1. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: Монографія.–Одеса:Астропринт, 2004.–400 с.

2. Боринштейн Е. Р./Социально–дезадаптированная семья как объект социально–философского исследования / Е. Р. Боринштейн // Науковепізнання: методологія та технологія . – 2011 . – Вип. 1 (26): Філософія . – С. 22–28.

3. Боринштейн Е. Р., Киссе . И., Орленко И. Н. Социокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст// Грані. Науково–теоретичний альманах.–т. 21, №12, 2018– с 42–49

4. КавалеровА.І. , Бондаренко А.М.. Соціальна адаптація:феномен і прояви. Монографія. Одеса: Астропринт, 2005. 112 с

5. Корель Л.В. Соціологія адаптацій: Питання теорії, методології та методи і / Л.В. Корель.–Новосибірськ: Наука, 2005.– 425 с

6. Орленко І.М. Взаимная социокультурная адаптация студентов в контексте современных трансформационных процессов // Наукове пізнання: методологія та технологія. науковий журнал №1 (69), 2019, С 88–94.

7. Орленко І. М. Трикветр соціальної дезадаптації та його модель у сучасному суспільстві / І. М. Орленко // Гілея:науковий вісник.– К.: «Видавництво «Гілея», 2019.– Вип. 142 (№3). Ч. «Філософські науки.– 107–112 с,

8. Orlenko. COMPENDIUM OF METHODOLOGY FOR THE RESEARCH OF SOCIOCULTURAL ADAPTATION: PROBLEM FIELDS OF SOCIAL PHILOSOFY///Modern philosophy in the context of intercultural communication: collective monograph / Z.M.Atamaniuk, Ye.R.Borinshtein, N.P.Hapon, Yu.A.Dobrolyubska, etc. – Lviv–Toruń: Liha–Pres, 2019. – 212 p.

9. Солодовников В. Соціологія соціально–дезадаптованої сім'ї / В. Солодовников – СПб .: Питер, 2007. 384с

10. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : метод. посібник / за заг. ред. І.Д. Звєрєвої. – Київ : Держсоцслужба, 2006. – 104 с

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боринштейн Е. Р./Социально–дезадаптированная семья как объект социально–философского исследования / Е. Р. Боринштейн // Наукове пізнання: методологія та технологія . 2011 . Вип. 1 (26): Філософія . С. 22–28

2. Василюк Ф. Е. ПСИХОЛОГИЯ ПЕРЕЖИВАНИЯ (анализ преодоления критических ситуаций) М.: Издательство Московского университета, 1984. 200 с.

3. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. СПб.: Питер, 2009. 336 с.

4. Дослідницький звіт «Діти, яких торкнувся збройний конфлікт в Україні». URL: http://radnyk.org/wp–content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyjzvit–Dity–yakyh–torknuvsya–zbrojnyj–konflikt–v–Ukrayini–.pdf?fbclid=IwAR0vDd YgCF0PosVjrEBDlBHc0fdAadN Kh8lovm SIFNjTu6iWDQbACYZxszE)

5. Душка А. Л. Психоэмоциональные состояния родителей детей с психофизическими отклонениями: концептуализация, диагностика и коррекция. Дис…. д–ра психол. наук. Одесса, 2016, 533с.

6. Заславська Т. І. Трансформационный процесс в России: социокультурный аспект. Социальная траектория реформируемой России: Исследования Новосиб. социол. школы. Новосибирск: Наука, 1999. 152 с.

7. Злобіна О., Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. Київ: Стилос, 2001. 238 с.

8. Иванов Д.Л. Качество жизни как социокультурный феномен гражданского общества: социологический аспект. Дис–ция на соискание ученой степени канд.соц.наук. Саратов – 2007. 187с.

9. Ільїн Є. П. Емоції і почуття / Є. П. Ільїн. – СПБ.: Питер, 2002. – С. 592–597.

10. Корель Л. В. Соціологія адаптацій: Питання теорії, методології та методики / Л. В. Корель. Новосибірськ: Наука, 2005. 424 с.

11. Кошонько Г. А. Профілактика сімейної дезадаптації як аспект соціально– педагогічної діяльності // Електроний ресурс. Режим доступу: irbis–nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.

12. Орленко І.М. Сучасна типологія соціально–дезадаптованної сім'ї у філософському вимирі. «Наукове пізнання: методологія та технологія», науковий журнал №2 (39) 2017, С.76–82.

13. Орленко І.М. Соціально–філософський аналіз стану реформування закладів інституційного догляду // Освіта та соціалізація особистості. Матеріали V Всеукраїнської інтернет – конференції 12–13 травня 2017р. Одеса–Запоріжжя 2017. С. 24–26.

14. Орленко І. М. Трикветр соціальної дезадаптації та його модель у сучасному суспільстві / І. М. Орленко // Гілея:науковий вісник. К.: «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 142 (№3). Ч. «Філософські науки. 107–112 с.

15. Паненкова Ю. В. Психолого–педагогічні чинники адаптації обдарованних дітей до умов початкової школи. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Острог. 2014, с. 241. https://theses.oa.edu.ua/DATA/31/PanenkovaUV.pdf

16. Подпоринова Н. Н. Социальная адаптация мигрантов к социокультурной среде региона [Електронний ресурс].// Н. Подпоринова. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/sotsialnaya–adaptatsiya–migrantov–k–sotsiokulturnoi–srederegiona#ixzz58cVgPsIH.

17. Росс Л.,Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт // Пер. с англ. В. В. Румынского под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна. М.: Аспект Пресс, 1999. 429 с.

18. Снетков В. М. Человек и личность – конфликт развития // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 7 / Под ред. Л. А. Коростылевой. СПб.: СПбГУ, 2003. С. 52.

19. Солодовников В.В. Социально– дезадаптированная семья в контексте общественного мнения/В.В. Солодовников// Социологические исследования: Научній и общественно–политический журнал. М.: Наука 2004. №6. С.76–85.

20. Спенсер Г. Синтетическая философия. / пер. с англ. Н. В. Воробьева. Киев: Ника–Центр, 1997. 512 с.

21. Стефаненко Т. Г. Методы подготовки к межкультурному взаимодействию //Стефаненко Т. Г., Шлягина Е. И., Ениколопов С. Н. Методы этнопсихологического исследования. М.: Изд–во Моск. ун–та, 1993. С.55–78.

22. Стрельникова Ю. Ю., Бобрищев А. А. Чинники ризику і ресурси виживання в надзвичайних ситуаціях

23. Фрейнкман–Хрусталева Н. С., Новиков А. И. Эмиграция и эмигранты: История и психология / СПб. гос. акад. культуры. СПб.: Б. и., 1995. 153 с.

24. Целуйко В. М. Психология современной семьи: кн. для педагогов и родителей /В. М. Целуйко. М.: Владос, 2006. 287 с.

25. Черних Л.А. Психологічні засади соціальної адаптації старших дошкільників з особливими потребами в умовах сучасного соціуму. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України, Сєвєродонецьк, 2019.

26. Шиняева О. В., Гоношилина И. Г., Зосименко И. А.//Социология. Ульяновск: УлГТУ, 2011. 184 с.

27. Miriam Denov and Migan S. Shevell. The practice of social work with children and families affected by the war: the importance of family, culture, art and participatory approaches. Family Social Work Journal Volume 22, 2019 – Issue 1. Children of the war and their families: prospects for practice and education in the field of social work. Pages 1–16 | Published on the website: December 3, 2018. https://doi.org/10.1080/10522158.2019.1546809, дата звернення: 25.08.2020 https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10522158.2019.1546809?src=recsys)

28. Park R. E. Human migration and the marginal man. American journal of sociology. 1928. Vol. 33, № 6. P. 881–893. URL: https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/214592. (дата звернення: 25.08.2020), с. 881–893.

29. The paradigm of transdisciplinary philosophy of science for the study of personality: the foundations of the science of personality and individual differences. Yana Uher In Virgil Zeigler Hill and Todd K. Sheckelford (eds.), SAGE Handbook of Personality and Individual Differences. Volume 1. The science of personality and individual differences . London, UK: SAGEPublicationsLtd ..pp. 84–109 (2018).

30. Электронный ресурс. Режим доступа: http://psihomed.com/sotsialnaya–dezadaptatsiya/].

31. Электронный ресурс.– Режим доступа:http://.allbest.ru/sociology/00184939.

32. Електронний ресурс.– Режим доступу: http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/362/1/kniga.pdf.

33. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.ru/cat/megaonline/detail/435/

34. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://orebenkah.ru/odarennye–deti/dissinhronija–razvitija–odarennogo–rebenka.html].

35. Електронний ресурс. – Режим доступу http://knowledge.org.ua/zu–pro–socialnye–uslugi/.

4.4. ФІЛОСОФІЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

(Євген Борінштейн)

Розділ І. Аксіологічні стратагеми освіти: шлях до розвитку творчої особистості

1.7. Освітянська стратегія формування творчої особистості.

1.8. Ціннісні підвалини розвитку творчої особистості.

Сучасні ідеї ціннісної значущості засновані на прагматичному ставленні суспільства і індивіда до ролі системи цінностей. Перш за все необхідно відзначити таких вчених, як Р. Перрі (цінність як похідне від інтересу) [1, p. 693], К. І. Льюїс (цінність як «довготривале почуття задоволеності») [2, p. 178], і, безумовно, Дж. Дьюї, котрий розрізняє об'єкти, що «провокують» ціннісне ставлення, та самі цінності, спонукання і бажання. У бажанні, що лежить в основі ціннісних установок, їм виділяються два рівні – спонукання і інтерес, а також фактичні і ціннісні судження. Важливо, що всі ціннісні судження, на думку Дж.Дьюї, є судженнями досвіду, а тому підлягають експериментальній перевірці [3, p. 265] .

Але область прикладних, практичних цінностей охоплює застосування категорії «цінність» практично до всіх сфер людського пізнання і діяльності, а тому закономірно веде до «знецінення цінностей» і створює так звану кризу цінностей, яку ми спостерігаємо в сучасному суспільстві.

Як показав приклад пандемії, кризою ціннісної системи охоплена вся соціокультурна світова система. Це і криза пріоритету загальнолюдських цінностей, і криза правової сфери, коли фіксується повальне нехтування законами, і криза духовності, і, звичайно ж, один з найважливіших криз – криза системи освіти, яка (освіта – Є.Б.) все більш і більш знецінюється в очах особистості, соціуму і суспільства. На мій погляд, саме криза освіти є найстрашнішою, оскільки саме за допомогою соціального інституту освіти відбувається первинна соціалізація, від якої найбільшою мірою залежить все життя людини.

Тому дуже важливою категорією, на мою думку, є поняття «цінностей освіти», яке має розглядатися в нерозривній єдності з системою життєвих цінностей і орієнтацій людини і суспільства.

Отже, я розглядаю **цінності освіти** як соціокультурні ідеали, засновані на: 1) моральних орієнтирах виховання і навчання: істина, добро, краса, духовність, моральність, толерантність, користь, свобода, любов, творчість, можливість вибору; 2) соціальних пріоритетах життя людини в суспільстві: самореалізація, самоідентифікація, соціальна справедливість, максимальні можливості прояву своєї ментальності; 3) культурних зразках буття людини у світі, а саме: мультикультуралізм, міжкультурна комунікація, здатність до культурних інновацій, розвиток культурних універсалій.

Значимість цінностей освіти унікальна. По–перше, освіта, задовольняючи природні потреби людини в пізнанні ним зовнішнього світу і самопізнанні, вже створює потужну передумову того, щоб вважатися однією з найважливіших життєвих цінностей.

По–друге, виконуючи свої соціально обумовлені функції підготовки нових поколінь до життя і активної діяльності в суспільстві, освіта разом з певною системою знань, умінь і навичок обов'язково має включати в загальну сукупність цілей і змісту своєї діяльності ще й спеціальну підсистему прищеплення своїм вихованцям життєвих цінностей та ідеалів, які притаманні цьому суспільству.

По–третє, в наш складний і надзвичайно мінливий час система освіти повинна активно формувати, як один з відносно нових ціннісних принципів людини, його інноваційну спрямованість, його соціокультурну, соціопсихологічну, морально–етичну готовність до змін і прагнення самому творити ці зміни. Це детерміновано динамікою науково–технічного і соціального прогресу, який одночасно вимагає прищеплення людині здатності моральної оцінки цих змін, ступеня їх відповідності суспільним потребам та інтересам, тенденціям їх розвитку, а також відповідності власним цілям і інтересам самої людини.

Тому можна говорити про вирішальну роль цінностей освіти в житті людини.

Основними цінностями освіти, як мені видається, є, по–перше, світоглядні компоненти виховання, навчання і формування духовності людини, які утворюють основи одночасно найбільш важливі складових розвитку його внутрішньої культури. По–друге, впорядкована система базисних знань про світ, людину і суспільство, що дозволяє кожному вільно орієнтуватися в сучасному світі, який постійно трансформується, розвивати свої творчі здібності; забезпечує максимальні можливості успішної участі особистості в спільній діяльності, спрямованої на досягнення індивідуальних і колективних цілей. По–третє, важливу самостійну цінність набуває сьогодні висока професійна компетенція фахівця, особливо якщо вона відповідає його схильностям, інтересам, соціальної, культурної та психологічної спрямованості. По–четверте, цінностями освіти виступає морально–етична парадигма, що виражається в особистісних установках людини, його морально–етичних пріоритетах. Вона визначає ставлення людини до себе, інших людей і суспільства в цілому.

Звідси складається розуміння цінностей освіти як цілісної соціокультурної суперсистеми, що виникає в результаті кваліфікованої педагогічної діяльності, цілеспрямованого морально–етичного виховання, формування високих професійних компетенцій та особистісного розвитку всіх без винятку учасників навчально–виховного процесу, а саме: особистості як такої, батьків, вихователів, педагогів, ЗМІ, Інтернету і, що особливо важливо підкреслити, всього суспільства в цілому. Завдяки чому наслідком стає, з одного боку, феномен розвиненої внутрішньої культури особистості, або,

навпаки, феномен відсутності розвиненої, а, може бути, і будь–якої внутрішньої культури особистості. А з іншого – поступальний розвиток суспільства в напрямку науково–технічного і соціального прогресу, або, навпаки, відсутність поступального розвитку, регрес суспільної системи.

Можемо стверджувати: українському суспільству необхідно докласти максимум зусиль для створення системи, спрямованої на розвиток творчого потенціалу особистості, гуманізацію, гуманітаризацію та демократизацію суспільних відносин, підвищення рівня духовності, культури та інтелектуального розвитку людини, підвищення соціокультурної толерантності.

У сучасному суспільстві необхідно виділити особливу ціннісну роль педагогічних технологій, яка визначається результатами їх застосування, тобто отриманими знаннями, вміннями і навичками, особистісним розвитком людини. Крім того, значення педагогічних технологій полягає у своєрідному «фоновому режимі», створеному для особистості, коли суспільство створює стратегію сприйняття цих технологій як засобу ефективного навчання і самонавчання, пізнання і самопізнання.

Відповідно **педагогічна технологія** розумітиметься мною як сукупність соціокультурних, соціопсихологічних, соціопедагогічних установок і цінностей, що визначають модель спільної освітньої діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу з метою виховання творчої особистості.

Таким чином, педагогічна технологія функціонує і в якості науки, що досліджує найбільш раціональні шляхи навчання, і в якості системи способів, принципів та регулятивів, що застосовуються в освіті, і в якості реального процесу навчання, і в якості створення нового соціокультурного середовища, що відповідає «віянням» часу.

Під **соціокультурним середовищем** мається на увазі широкий спектр питань соціального, культурного, політичного, економічного, психологічного стану в країні, рівня матеріального добробуту народонаселення і матеріальної забезпеченості кожної конкретної особистості та різних соціальних груп, соціокультурну атмосферу в місті, регіоні, в кожній конкретній організації. Видається цілком очевидним, що всі вони істотно впливають на особистісний розвиток студентів і на формування їх моральної парадигми і системи життєвих цінностей.

Для формування ціннісних орієнтацій особистості, її системи цінностей особливо значущим є вплив освітнього середовища. Помилково припущення, нібито, на відміну від більш загального розуміння соціокультурного середовища, освітнє середовище має локальний характер і обмежена переважно територією будь–якої організації. Мені бачиться, що **освітнє середовище** являє собою сукупність соціокультурних, соціопсихологічних, соціоекономічних умов, в яких здійснюється освітній процес.

Сьогодні освіта набуває для суспільства надзвичайно важливий ціннісний сенс. Тому необхідно розуміти, що від якості освіти, рівня її професіоналізації,

постійного прагнення особистості до вдосконалення вже в сучасній дійсності залежить рівень добробуту народу та авторитет держави у світі.

Україна знаходиться тільки на початку шляху створення цілісної системи освіти, спрямованої на розвиток творчої особистості. Однак зволікання тут в буквальному сенсі смерті подібно. Тому вироблення цілісної системи освітньої діяльності, створення комплексу освіти, орієнтованого на розвиток здібностей особистості, її творчого потенціалу, є необхідним пріоритетом, стратегією. Важливо спроектувати комплекс заходів, спрямованих на самореалізацію особистості, самореалізація всієї суспільної системи. Отже, варто спрямувати зусилля на створення стратагем розвитку суспільства в цілому.

Адже стратагема подібна алгоритму, вона організовує послідовність дій. Необхідні умови для складання та успішної реалізації стратагем: вміння складати короткострокові, середньострокові та довгострокові стратегії, прораховувати значення комплексу заходів, передбачати їх наслідки.

Важливим компонентом для створення стратагем є високий рівень інформованості суспільства, Системна інформація про кожен його елемент і всю структуру. І першорядне значення я відводжу спрямованості суспільства на категоричний імператив моралі, повністю розділяючи точку зору Іммануїла Канта.

Як мені видається, можна виділити наступні аксіологічні **стратагеми освіти**: загальний доступ до якісної освіти; глобальна інформатизація суспільства; підняття престижу освітньої діяльності та цінності освіти як такого; цілеспрямовані зусилля з підняття статусу філософії освіти як науки, що надає можливість системної картини освітньої діяльності; розвиток професійно–компетентної творчої особистості; самореалізація особистості, соціокультурної групи, соціуму; морально–етичні імперативи будь–якої діяльності людини; високий рівень розвитку технологій, в тому числі і педагогічних; пріоритетність знання як основи прогресу.

Думаю, що якщо ми розробимо і втілимо в життя для України дані аксіологічні стратагеми освіти, хороше майбутнє нам гарантовано!

1.1. Освітянська стратегія формування творчої особистості

Найбільшою цінністю сучасного суспільства є людина евристична (Homo Euristic), здатна до пошуку ефективних форм освоєння нових знань, до прийняття нестандартних рішень. Складність суспільних змін вимагає від майбутнього фахівця високого рівня професійно–особистісного досвіду, професійної та загальної культури, ціннісного самовизначення, здатності здійснювати свою діяльність у дусі толерантності та визнання самоцінності кожної особистості. Це неможливо без розуміння соціокультурних підстав життя людини. Таке пізнання не буде повноцінним без урахування філософського принципу додатковості, що показує необхідність дослідження одночасно раціональних і ірраціональних сторін дійсності, сутності одночасності ірраціональної і раціональної сторін життя Homo Euristic.

На підставі чого і відбувається осмислення виникнення нових соціокультурних форм і смислів, взаємодоповнюючих один одного та таких, що знаходяться в прямій залежності від засвоєння, прийняття та переоцінювання минулого соціокультурної спадщини. Але це було б неможливо повною мірою без участі освіти як унікального соціокультурного механізму розвитку людини і суспільства, що і дає можливість людині сформувати свій індивідуальний стиль життя в соціумі і культурі.

У сучасному науковому знанні можна виділити ряд напрямків розуміння категорії **«освіта»** (початковий сенс починає закладатися з грец. *παιδεία* – виховання дітей, в сучасному науковому знанні утворено від англ. *education* – освіта): 1) персоніфікована система передачі від покоління до покоління накопичених знань, умінь і навичок у всіх сферах життя; 2) система життя суспільства, пов'язана з цілеспрямованими навчанням, вихованням, передачею набутих знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій; 3) соціальний інститут, що відповідає за передачу знань, умінь, навичок і соціального досвіду від однієї людини (групи) до інших; 4) сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, що купується індивідом як самостійно, так і в процесі навчання в спеціальних навчальних закладах.

Виходячи зі спрямованості роботи, необхідно розглянути освіту не тільки як процес, а й зміст освіти, сутність змісту освіти, смислову і стратегічну складові. Тому розглядаємо **зміст освіти**, маючи на увазі під ним комплекс спеціальним чином відібраних, соціально значущих і необхідних знань, умінь і навичок, засвоєння яких необхідно для формування творчої особистості і включення її в життя суспільства. Це представляється можливим тільки за допомогою якісного функціонування системи безперервної освіти.

Специфіка впливу процесів глобалізації на розвиток безперервної освіти висвітлена в працях сучасних українських вчених [4; 5].

Сучасна наука [4] розглядає безперервну освіту, зосереджуючись на ролі певних функцій, таких як: соціокультурна, розвиваюча, загальноосвітня, компенсуюча, адаптивна (гнучка професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації з метою оновлення професійного досвіду, отримання іншої професії в умовах постійних змін), економічна (задоволення потреб держави в конкурентоспроможних фахівцях). Виділяючи основні ознаки та функції безперервної освіти, вчений не зачіпає питання трудової міграції в контексті сучасної професійної мобільності людини [4],

Існує думка про те, що педагогічні технології творчого розвитку учнів і вчителів є актуальним вирішенням проблеми цілісної підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів. У процесі педагогічної творчості розвиток учнів виступає як метою діяльності вчителя, так і засобом творчого розвитку особистості самого вчителя, підвищення його професійної компетентності та рівня педагогічної майстерності. Однак автор не розглядає вплив безперервної освіти на професійні компетентності педагога, які б дозволили йому бути конкурентноздатним у сучасному українському суспільстві [5].

Більш системно, з нашої точки зору, розкрито сутність безперервної освіти крізь призму філософії освіти [6]. На думку дослідників даного напрямку, безперервна освіта – це освіта, яка дозволяє особистості постійно перебувати в загальному руслі розвитку цивілізації, підтримувати власну конкурентоспроможність протягом життя, забезпечує можливість у процесі навчання оперативно, системно і послідовно освоювати нові знання, інформацію, принаймні її перманентного накопичення і розвитку, тобто орієнтуватися в складному і потужному потоці інформації, оновлюється з блискавичною швидкістю, впевнено існувати і розвиватися в інформаційному суспільстві впродовж життя [6]. Це є дуже важливим у контексті розробки освітянської статегії формування творчої особистості.

Зарубіжні вчені розглядають безперервну освіту крізь призму соціокультурного. Так, вивчаючи процес соціокультурної адаптації співробітників компанії ImS за допомогою індуктивного якісного дослідження, автор вважає, що міграції трудового населення припускають подальше навчання співробітників компанії ImS для підвищення їх якості життя, що мають раніше проблеми з працевлаштуванням і випливають з цього різні життєві проблеми. Інтенсифікація процесу соціокультурної адаптації може привести до розвитку найважливіших індивідуальних і колективних здібностей. У висновку автором описується модель розвитку здібностей співробітників ImS і обговорюються наслідки для компаній ImS [7].

Сучасні дослідження в області глобальної мобільності успішних мультиспеціалістів, демонструють, як індивідуальний вибір приймається через рамкові позиції. За даними цього дослідження, компанії, що працюють на ринках, що розвиваються, незмінно вимагають, щоб їхні співробітники були географічно мобільними, але організаційні та індивідуальні потреби не завжди збігаються. Спираючись на теорію фреймів, вчені демонструють, як успішні фахівці компанії беруть участь в процесах фреймування, при пред'явленні їм вимоги організаційної мобільності. На підставі цього дослідження автори вивели типологію чотирьох позицій кадрової мобільності: прийняття, адаптація, уникнення і зречення. Що докорінно впливає на питання соціокультурної мобільності та безперервного навчання співробітників [8].

Освіта відіграє істотну роль і в процесі модернізації суспільства, сприяючи взаєморозумінню і міжкультурному діалогу, будучи центром підготовки нового покоління фахівців і лідерів, представляючи собою специфічну форму діалогу, в якій системи суб'єктно–об'єктних і суб'єктно–суб'єктних відносин носять творчий конструктивний характер [9].

Аналіз літератури дозволяє зробити висновок про пильну увагу світової наукової спільноти до питань безперервної освіти в різних аспектах кадрової політики, проте питання соціокультурної адаптації трудових ресурсів залишається маловивченим. Це і визначило інтерес до вивчення ролі соціокультурної адаптації професійної мобільної людини, формуванні її функціональних можливостей за допомогою системи безперервної освіти в умовах сучасного суспільства з високою конкурентною здатністю. Провідним

принципом безперервної освіти є той факт, що вся його система орієнтована на формування адаптації до швидко мінливих умов соціокультурного і професійного простору і прагнення здобувати нові знання. «Навчитися вчитися» – основна мета навчання в його інституційних формах, що дає можливість людині протягом усього життя підвищувати особистісний і професійний рівень освіченості і культури [10].

Системне забезпечення формування творчої особистості здається мені неможливим без розробки та впровадження освітянської стратегії цього процесу, а це знаходиться в прямій залежності від рішення соціокультурних проблем, що стоять перед конкретним суспільством. Однією з обов'язкових умов створення освітянської стратегії є проектування всієї системи освіти з урахуванням умов для свідомого освоєння цінностей культури як невід'ємної потреби особистості.

Дану думку висловлювали Платон і Аристотель, вона знайшла відображення і в гуманістичних поглядах Я. А. Коменського, Ж.–Ж. Руссо. Не залишила байдужими ця ідея і таких прогресивних педагогів свого часу як М.І. Пирогов і К. Д. Ушинський.

Тому освітянська стратегія внаслідок введення безперервної освіти формує найбагатший ресурс держави людський потенціал.

Але людський потенціал і наслідок його розкриття – накопичений людський капітал – не виникають нізвідки, вони створюються. Для цього і потрібні формування та розвиток творчої особистості. Саме творча особистість, впливаючи на професійну мобільність людини, надає додаткові можливості кар'єрного росту.

У контексті вищесказаного вчені проаналізували вплив практики управління кадрами на рівні країни на кар'єру і кар'єрне зростання її фахівців. Використовуючи якісні методи, це дослідження показує нам нові вимірювання оцінки кар'єрного росту для успішних людей з міжнародною освітою: використання знань, отриманих за кордоном, і міжнародний аспект роботи.

Ґрунтуючись на цих даних, автори розробили модель типів кар'єри. Типи кар'єри передбачають різні ступені досягнення успіхів у кар'єрному зростанні фахівців і їх участь в обміні знаннями, ідеями їх міжнародного досвіду, які можуть вплинути на суспільство. Результати даного дослідження можуть надати значний внесок в область глобального управління успішністю фахівців і кар'єрним зростанням, на основі впливу безперервної освіти на дані процеси [11].

Під **освітянською стратегією** я розумію системно організоване державою отримання, засвоєння і вдосконалення знань, умінь і навичок, що надає людині максимальні можливості для самореалізації та адаптації.

Процеси самореалізації та адаптації взагалі вкрай важливі для людини, будучи як би барометрами його успішності. При цьому самореалізація важлива для людини, на нашу думку, як процес усвідомлення власного таланту, здібностей і задатків з подальшим їх втіленням в будь–якому вигляді. Чудово висловився Аристотель, вказавши, що «щастя досяжне через реалізацію своїх

потенційних можливостей» [12]. І тут хотілося б підкреслити значимість саме **соціальної самореалізації**, під якою розуміється досягнення успішності в міжособистісних відносинах, в суспільстві, причому саме в такій кількості і якості, які приносять задоволення і відчуття щастя людині, а не обмежуються шаблонами і стереотипами, що встановлюються соціумом.

Розробляючи стратегії самореалізації, державі необхідно усвідомлювати, що її успішність–неуспішність знаходиться в прямій залежності від соціальної адаптації як процесу активного пристосування до певних матеріальних умов, норм і цінностей соціального середовища і від **соціокультурної адаптації**, під якою мною розуміється процес активного пристосування індивідів, людських спільнот, соціальних і культурних груп до соціальних, культурних, історичних і природних умов їх життя, що постійно трансформуються, за допомогою зміни стереотипів свідомості і поведінки, форм соціальної організації і регуляції, норм і цінностей, способу життя і елементів картин світу, засобів життєзабезпечення, напрямків і технологій діяльності, механізмів комунікування, трансляції і ретрансляції соціального досвіду.

Розглядаючи соціокультурну адаптацію крізь призму аксіології, ми неодмінно звернемо увагу на соціальні чинники культурних цінностей і норм, їх вплив на суспільство і соціальну поведінку людини. Тому, говорячи про соціокультурну адаптацію в контексті соціального пізнання, бачиться ряд особливостей соціального пізнання, які виражаються в тому, що об'єктом пізнання виступає суспільство, світ людини, його усвідомлена діяльність, його створення цінностей [13]. Отже, соціокультурна адаптація впливає на цілеспрямоване засвоєння соціокультурного досвіду з використанням досягнень усіх складових системи безперервної освіти.

Одним з найбільш значущих властивостей освітянської стратегії є те, що воно стає життєвим інструментом, що допомагає творчій особистості продуктивно долати ситуації соціокультурної і професійної дезадаптації.

Це не голослівне ствердження. Автор був керівником та одним із розробників успішно реалізованого проєкту розвитку творчої особистості серед студентської молоді, що полягає в створенні умов для безперервного прогресу кожної персони. Проєкт був успішним і з’єднав зусилля Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Університету Ушинського, завідувачем якої є автор цього розділу, та роботодавців, з якими кафедра тісно співпрацює (Британська Рада, Одеська національна наукова бібліотека, Громадська організація «Благодійний фонд ЕКО ПЛАНЕТА», Одеська благодійна організація «Сонячні діти», Громадська організація медико–психолого–педагогічної допомоги «Здорове суспільство», Одеський музей Холокосту, Одеський музей особистих колекцій імені О. В. Блещунова (м. Одеса), Громадська організація «Еволюція покоління» та інші). Завдяки щільному спостереженню всі вищезазначені сторони мали уявлення про професійні характеристики студентів, їх схильності, особисте буття.

Щоб дати можливість розвиватися в гарних умовах творчої особистості, на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Університету Ушинського (місто Одеса) створені і успішно функціонують «Школа логістики», «Школа гідів». Кафедра тісно співпрацює з мерією міста (студенти проходять практику в різних відділах. Проводяться регулярні зустрічі з представниками соціономічних професій, семінари, тренінги, участь у соціальних проектах – все це дозволяє студентській молоді отримати практичні навички в обраній професії.

До роботи ВУЗом і кафедрою залучені фахівці, які безперервно підвищують свою кваліфікацію на міжнародних семінарах і тренінгах, що проходять в Харкові, Львові, Ужгороді, Варшаві, Амстердамі, що дає їм можливість ділитися своїм професійним досвідом і на корпоративних курсах і на щорічній літній школі.

Зміни, що відбуваються в сучасному глобальному світі, вносять підвищені вимоги до фахівців у всіх сферах діяльності. Коли евристична людина розуміє, що для успішної реалізації поставлених професійних завдань, його знань недостатньо – це й свідчення вдалої освітянської стратегії.

Отже, найважливіший вплив освітянської стратегії на сучасного Homo Euristic полягає у формуванні творчої особистості, що вище всього цінує знання, можливості творчої діяльності, прагне максимальної самореалізації та орієнтується на постійне зростання своїх, в тому числі і потенційних, можливостей протягом усього життя.

На основі даних міжнародних досліджень, вчені зробили порівняльний аналіз безперервної освіти дорослих, що і повинно бути, на мою думку, основою освітянської стратегії формування творчої особистості на протязі всього життя у сучасному суспільстві. Дані Міжнародного обстеження грамотності дорослого населення (IALS) були проаналізовані для порівняння частоти та обсягу безперервної освіти (CE) серед дорослих у наступних країнах: Австралія, Бельгія, Канада, Ірландія, Нідерланди, Нова Зеландія, Польща, Швейцарія, Сполучене Королівство та Сполучені Штати. Результати порівняльного аналізу можуть служити підтвердженням значущості безперервної освіти в усьому світі, а саме: у всіх 10 країнах працевлаштовані дорослі частіше, ніж безробітні, беруть участь в програмах безперервної освіти; участь в програмах професійної перепідготовки значно частіше, ніж навчання з особистих причин; частіше продовжують навчатися люди, які мають більш високий рівень освіти; молодь більш мобільна і частіше старших колег бере участь в навчальних програмах; співробітники великих компаній більш схильні брати участь в програмах Ради Європи; у всіх вивчених країнах роботодавці були найбільш поширеними фінансовими спонсорами всієї професійної підготовки. На підставі даних, отриманих в ході порівняльного аналізу, ми бачимо, що великі компанії зацікавлені в безперервній освіті своїх співробітників, що підвищує і рівень зайнятості, і рівень життя в цих країнах [14].

Спираючись на соціокультурну антропологію, один із зарубіжних вчених [15] розглядав наслідки відновлення антропологічного інтересу до матеріальності і культур, що виникають в результаті взаємодії між людьми, нелюдськими агентами і матеріальним середовищем. Автор робить акцент на соціокультурних процесах, що відбуваються в безперервному навчанні людей, які стають реальними завдяки діям людей і взаємодії з іншими, зачіпаючи теми виникнення соціокультурних змін; бюрократії в сучасному житті; взаємозв'язку наукових досліджень і державної політика; адаптації та емоцій в повсякденному житті і значення міждисциплінарних досліджень про безперервне навчання дорослих [15].

Згідно з даними Національного інституту стратегічних досліджень, функціями безперервної освіти є: розвиваюча (задоволення духовних запитів особистості, потреб творчого зростання), компенсуюча (заповнення прогалин у базовій освіті), Адаптивна (оперативна підготовка та перепідготовка в умовах мінливої виробничої та соціальної ситуації); інтегруюча в незнайомий соціокультурний контекст; функція ресоціалізації (повторної соціалізації) [16].

Аналіз результатів дослідження дозволив нам виділити роль впливу суспільства на успішність соціокультурної адаптації, при включенні особистості в процес безперервної освіти як основи освітянської стратегії формування творчої особистості.

Тому на кафедрі філософії, соціології та менеджметну соціокультурної діяльності і був впроваджений масштабний проєкт «Соціокультурная адаптація», включаючи різноманітні етапи. Можемо зазначити деякі особливості та результативність проєкту.

Так, відвідуючи «Школу Гідів» в Університеті Ушинського студенти освоюють знання про те, як зробити екскурсійну програму, екскурсію цікавою, захоплюючою та пізнавальною. Програма включає історико–культурну інформацію, знайомство з історією та культурою Одеси, її традиціями. Під час занять Школи гідів майстри–наставники розкривають прийоми за допомогою, яких можна цікаво розкрити екскурсійні теми, коректно і з гумором відповідати на найнесподіваніші питання.

Займаючись в «Школі логістики» студенти отримують знання, вміння та навички про можливості інтеграції різних областей знання в єдину систему, спрямовану на здатність системної оцінки ситуації; одночасно з цим відбувається розвиток креативних здібностей творчої особистості, що і є основою Homo Euristic.

За результатами цього дослідження необхідно відзначити не тільки «Школу гідів», «Школу логістики», роботу ГО «Здорове суспільство», Центру раннього втручання та ОРЦПІО, а так само і проект працевлаштування «Бути успішним» за підтримки благодійного фонду WJR Англії. Метою проєкту є допомога в реалізації себе, можливість стати затребуваним на сучасному ринку праці, конкурентноздатним. У проєкті можна освоїти навички самопрезентації, виявити особистісні якості для визначення успішної кар'єри, і безумовно робота з цілепокладанням – постановка нових цілей для мотивації життя. І пройшовши

такий курс профорієнтаційної діагностики та самопрезентації, учасники проєкту отримують можливість освоїти нові, актуальні на сучасному ринку праці, професії.

Все вищезазначене допомагає формувати і розвивати творчу особистість, здатність людини розробляти нові підходи, приймати нестандартні рішення. Тому, креативний підхід до вирішення професійних завдань дозволяє бути фахівцеві більш ефективним у своїй професійній діяльності.

У сучасному світі професійні знання швидко застарівають, їм на зміну приходять нові. Затребуваність креативного мислення сьогодні пов'язана в першу чергу з високим рівнем конкуренції, характерним практично для будь–якої галузі. І комунікативні висококваліфіковані фахівці, швидко освоюють нові правила і технології, адаптивні до змін, є цінним ресурсом будь–якої компанії, будь–якої країни.

Людина евристична (Homo Euristic) є володарем надпрофесійних навичок і умінь. І на основі згаданого дослідження виділимо три головних надпрофесійних вміння, що дозволяють людині бути успішною і конкурентоспроможною на сучасному ринку праці: креативне мислення, мотивована самоосвіта і лідерські якості.

Важко переоцінити роль освітянської стратегії для реалізації суспільно–інтегрованої системи освітніх комплексів країни. Її унікальність полягає в тому, що освітянська стратегія має випереджаючий системно–концептуальний характер і стосується всіх рівнів освіти. Для конкретної людини вона діє протягом життя, для держави є безперервною.

Тому є значущою роль освітянської стратегії у відтворенні трудових ресурсів, оскільки міграція в глобалізованому суспільстві–постійний і природний процес. І саме це може сформувати процес безперервного відновлення кількісних і якісних характеристик економічно активного населення. Тому освітянська стратегія відкриває додаткові можливості щодо збереження вже наявних трудових ресурсів. Для збереження трудових ресурсів, на нашу думку, необхідно:

– створення системи соціальних ліфтів, коли швидко адаптується людина здатна швидко зробити соціальну кар'єру;

– створення системи якісної безперервної освіти відповідної компетенціям сучасного розвиненого суспільства, за яких людина усвідомлює, що безперервна освіта в Україні відповідає європейським і світовим стандартам;

– розширення системи безкоштовної освіти, тому що тільки безкоштовний варіант дозволить конкурувати з розвиненими країнами в контексті утримання трудових ресурсів, адже якість всіх послуг, що надаються в розвинених країнах незрівнянно вище;

– створення системи дистанційної безперервної освіти при обов'язковій стовідсотковій інтернетизації України на рівні 4G і вище, що обов’язково висвітлить додаткові можливості, не переїжджаючи, одночасно працювати і отримувати якісну освіту, адаптуючись до постійно трансформується ринку;

– підвищення престижу вищої освіти і створення значно більшої кількості безкоштовних місць для навчання за результатами ЗНО в кожному з регіонів України, оскільки саме люди, які мають вищу освіту, прагнуть до постійного підвищення своєї професійної мобільності, в тому числі необхідно спростити можливості вступу до вузів. Тому не менш важливим є саме в Україні дозвіл вступу на контрактні місця абітурієнтам, які не склали ЗНО. Таким чином, вся країна буде перебувати в системі накопичення людського капіталу і постійного поповнення кваліфікованих трудових ресурсів. А у особистості буде стимул та бажання творчого росту.

Кожен з нас наділений здібностями вирішувати проблеми, проте людям, які використовують творчий підхід при вирішенні проблем, властиві певні риси характеру. По–перше, вони вбирають досвід оточуючих, як губка. Вони володіють величезним особистим запасом: речей, які вони прочитали, побачили або почули, місць, в яких вони бували або працювали, і людей, яких вони знають.

Дослідження показали, що творчі люди прагнуть до незалежності, самодостатності, самодисципліни, наполегливості, самоствердження, у великій мірі толерантні до невизначеності. Вони йдуть на ризик і володіють потужним «его». Іншими словами, вони керуються внутрішнім імпульсом. Їм немає діла до стандартів і думок, їх мало цікавлять міжособистісні взаємини. Творчі люди зазвичай володіють вродженим скептицизмом і дуже гострим розумом. Вони активні, спостережливі і виконавчі, роблять висновки швидше за допомогою інтуїції, ніж логіки. Вони володіють легкістю, яка дозволяє їм знаходити нові асоціації.

Тому сьогодні особливо значущим мені здається розвиток і формування творчої особистості.

Творчість – це діяльність, яка призводить до створення нових неповторних матеріальних і духовних цінностей. Унікальність творчої діяльності полягає в тому, що людина відображає в ній свою особистість. Потенційно всі люди є творчою особистістю. Важливо тільки зуміти розвинути в людині творче начало.

Творча особистість – це особистість, яка створює принципово нові продукти в результаті своєї діяльності. Але неможливим є довгострокове існування творчої особистості, яка не освічена. Тому й потрібна освітянська стратегія формування творчої особистості. Завдання сучасного суспільства – не тільки допомогти особистості розвиватися в творчому плані, а й запропонувати особистості можливості самореалізації її творчих зусиль, а також показати варіації організації соціальних зв’язків між різними суб'єктами діяльності.

1.2. Ціннісні підвалини розвитку творчої особистості

Взагалі проблема особистості і творчості в контексті їх з’єднання у творчу особистість – це єдина проблема, бо суспільство функціонує і розвивається тільки через творчу особистість, за допомогою творчої особистості, а творча особистість самореалізується тільки в суспільстві

розвиваючи, перетворюючи себе і суспільство за допомогою творчої діяльності. А процес самореалізації творчої особистості здійснюється в єдності умов і її внутрішніх особливостей, можливостей. Кожна творча особистість в тій чи іншій мірі, в той чи інший час безпосередньо або опосередковано впливає на зміну реальних умов, в яких вона живе, на навколишній світ, суспільні відносини, характер праці, бо людина – це, по суті, і результат, і джерело, і рушійна сила соціального розвитку. Але, на мій погляд, вкрай необхідно, щоб людина в різних умовах сучасності грала все більш і більш активну роль, шукаючи оптимальне рішення, поступово наближаючись до нього шляхом проб і помилок та відповідаючи за свої рішення. Коли такі рішення будуть мати позитивний характер? Тільки тоді, якщо по своєї сутності вони зорієнтовані на ціннісні орієнтації категоричного імперативу моралі.

Взагалі в історії філософського освоєння світу цінностей як основних переконань і цілей індивідуума або суспільства можна виділити ряд періодів. Починаючи з античності і завершуючи післякантівською епохою, можна говорити про звернення до неї переважно специфічного, безсистемного характеру. При всій повазі до філософії І. Канта ні категорія цінності, ні ціннісний світ, ні ціннісні судження в цей час ще не стають предметом спеціалізованої філософської рефлексії.

Аксіологія як окрема філософська дисципліна спочатку накопичує знання (1806 – 1890 роки). У цей час відбувається розвиток і популяризація серед наукового світу категорії «цінність». Так, Г. Лотце вводить її в дію практично у всіх своїх численних творах. Починаючи з Г. Лотце, поняття цінностей– естетичних, моральних, духовних, культурних, релігійних та інших – стають загальнозначущими одиницями філософської лексики. Істотною увагою до ціннісної проблематики філософська культура того періоду зобов'язана Ф. Ніцше, який проголосив у незакінченій книзі «Воля до влади» знамениту афористичну вимогу «переоцінки всіх цінностей». Слідом за цим ціннісна проблематика стає, мало не головним предметом уваги у світовій філософській думці (1890 – 1930 роки). Послідовно виробляються підстави аксіологічного погляду на світ. Визначається розуміння аксіології як системної її єдності, з точки зору формальної – вивчення гранично загальних законів, укладених в ціннісних відносинах, і матеріальної – вивчення структури та ієрархії видимих і відчутних, «емпіричних» цінностей. До цих двох підстав можна додати аксіологічну онтологію в контексті вивчення суб'єктивності / об'єктивності цінностей, їх буттєвої локалізації і співвідношення з існуванням, а також гносеологію в плані дослідження місця цінностей в пізнавальному процесі.

Матеріалістична аксіологія націлена на створення чіткої ієрархії основних класів цінностей. Так, Е. фон Гартман пропонував ціннісний ряд: задоволення – доцільність – краса – моральність – релігійність. Субординації цінностей приділяв спеціальну увагу Г. Мюнстерберг (більш детально про це див. у книзі Л. М. Столовича «Краса. Добро. Істина») [17].

Вельми логічні системи ієрархії цінностей були запропоновані Баденською школою неокантіанства (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), а також персоналістом В. Штерном, що розрізняв цінності–цілі і цінності–носії.

Ґрунтуючись на визначальній ролі, яку відіграє система навчальних закладів у вихованні та соціалізації особистості, формуванні та розвитку творчої особистості, для суспільства видається надзвичайно важливим, якими є ціннісні основи функціонування людини, розвитку, всього буття Homo Euristic. Тому сутність цінностей та ціннісних орієнтацій взагалі повинна розглядатися в нерозривній єдності з системою життєвих цінностей і орієнтацій людини і суспільства.

Особливу роль тут відіграють ціннісні уявлення людини, що відносяться до області моральної свідомості. Вони включають моральні норми і принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості, щастя, милосердя.

Я щиро переконаний, щоб підготувати справжнього професіонала, сформувати і розвинути його творчу особистість, необхідні комплексні зусилля всього соціуму, в якому повинні брати участь абсолютно всі складові сучасного суспільства. Для цього необхідно:

– оточення особистості атмосферою творчості, поваги до її праці, починаючи з дитинства;

– професіоналізація знань, виявлення приховані здібностей особистості, спрямованість на виявлення інтересів особистості до діяльності того чи іншого роду;

– створення умов для постійного творчого зростання, максимальної реалізації креативних здібностей людини, як одного з постійних джерел морально–етичного задоволення від своєї творчої та особистісної самоактуалізації саме в професійній сфері. У зв'язку з цим цікаво згадати глибоку думку великого філософа Плутарха щодо того, що «учень – не посудина, яку необхідно наповнити, а факел, який необхідно запалити» [18];

– аксіологічний аспект професійної діяльності працівників сфери освіти, педагогів. Необхідно, щоб абсолютно всі учасники освітнього процесу отримували від нього глибоке задоволення як від неминущої цінності.

Цілком зрозуміло, що успішно виконати таке складне в усіх відношеннях завдання здатна тільки людина, яка і сама є справжнім професіоналом, захопленим своєю діяльністю. Саме такі люди, як показує практика, користуються найбільшим авторитетом і повагою оточуючих незалежно навіть від того, які оцінки вони ставлять.

На моє глибоке переконання, на такому ціннісному фундаменті високопрофесійної діяльності, поваги до особистості, прагнення передати їй максимум своїх знань, досвіду, бажання постійно вдосконалюватися, відповідного бажання отримати максимально глибокі знання, прагнення до постійного прогресу, і повинна ґрунтуватися стратегія розвитку сучасного українського суспільства.

Тільки коли ми будемо на повну потужність використовувати резерви творчої особистості за допомогою системи цінностей, можливо зробити

швидкісний прорив у всіх видах розвитку суспільства. Але основою цього прогресу буде творча особистість.

Взагалі проблема творчості – одна з найскладніших, тому і розробляється вона багатьма науками, а також на стику різних наук, що визначає різноманітність підходів і аспектів дослідження цього феномена.

Множинність підходів до висловленої проблеми породжує і неоднозначність вирішення багатьох питань, в тому числі і найістотніших. У філософській літературі є різні трактування феномена творчості, висловлюються різні думки про природу, об'єктивну основу творчості, структуру творчого процесу, про наявність і формування творчих здібностей людини. Тому розглядаючи категорію «творчість», слід, перш за все, звернути увагу на багатоплановість вживання цього поняття. Творчість в різних ситуаціях розуміється як активність, діяльність, вид діяльності, тип діяльності, процес, форма та інше.

Однією з найбільш характерних точок зору, що стала вже традиційною, творчість розуміється як діяльність зі створення, виробництва нових матеріальних і духовних цінностей. Часто це визначення уточнюється, доповнюється іншими характеристиками. Підкреслюються такі сторони творчості, як прогресивність, розвиток, оновлення попереднього та інші. В.І.Григор'єв, наприклад, звертає увагу на те, що творчість як діяльність пов'язана «... зі створенням матеріальних і духовних цінностей, що володіють новизною і суспільною значимістю» [19, с.181]. У такому підході основна увага акцентується на цінності вироблених предметів, в дослідженнях у великій мірі аналізується продуктивна сторона творчості, а не його значення для самореалізації цілісної особистості, що, на мою думку, є дуже важливим.

Не випадково тому поява робіт, в яких автори не погоджуються з перебільшенням ролі таких характеристик, як прогресивність, соціальна значимість, суспільне визнання для визначення категорії творчості. Головним критерієм творчості більшість з них вважає новизну. А питання про цінність цього нового знаходиться, на їхню думку, за межами сутності творчості. «Навіть тих діячів науки і культури, які створювали нове в інтересах реакційних соціальних груп, навряд чи слід вважати нетворчими особистостями, – відстоюють свою точку зору П. В. Алексєєв і А. В. Панін. Точніше буде обрати кут зору на творчість, який міг би охопити різноманітні його прояви – і прогресивне, і реакційне, консервативне, і нейтральне по відношенню до прогресу» [20, с.190]. Цей підхід дає можливість розширення меж розуміння особливостей творчості особистості, проте він дуже слизький. Погоджуючись з тим, що, в кінцевому рахунку, новий продукт має важливе значення для розуміння творчості і не може бути виключений з творчого процесу, слід пам'ятати, що цей критерій також відображає, в основному, результативну, зовнішню сторону процесу. На практиці ж творчий акт здійснюється в єдності зовнішнього і внутрішнього, що не знаходить відображення в наведених точках зору, не звертається тут увагу і на

взаємозв'язок продуктивної і репродуктивної сторін діяльності як основи створення нових результатів, що відображає зміст творчого процесу.

Аналізуючи особливості основних ознак творчості особистості, слід підкреслити (і це, мабуть, головне для дослідження нашого питання), що творчість у наведених вище визначеннях розглядається найчастіше безвідносно до суб'єкта, реалізація і розвиток сутнісних сил якого, його творчих здібностей і є, по суті, основною метою і сутністю творчості, якщо його суб'єктом є особистість. А одним з основних, найбільш адекватних ознак творчості особистості може бути ступінь (можливість) самовираження, хоча і тут є небезпека його абсолютизації, якщо сконцентрувати увагу на окремих аспектах. Так, А. К. Сухотін визначає творчу діяльність особистості як реалізацію сутнісних сил людини, його самовіддачу, що спонукає до плідного вираження індивідуальних, властивих саме цій конкретній людині здібностей і талантів, з чим не можна не погодитися. Але на основі цього автор робить висновок, що не випливає з вищевикладеного і викликає певні сумніви. Він наголошує: «Таким чином, щоб людина не створювала (щось нове або старе, вже функціонує в суспільстві), чим би не займалася, його робота буде творчою, якщо він приступив до неї з особистих спонукань, глибоко зацікавлений, захоплений і сповна віддається їй» [21, с.104]. Цей висновок відображає чисто психологічну сторону, що не є об’єктивним, притому не тільки творчості, а діяльності будь–якого характеру.

Людина ж являє собою цілісність, і ця даність об'єднує його ознаки як представника людського роду, що включає, безумовно, його психологічні, фізіологічні, соціальні, культурні особливості. Нарешті, людина включена в певну систему зв’язків і відносин, що впливають на становлення і прояв його інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, вибір цілей. До речі, абсолютизація значущості соціального в діяльності людини, соціальних умов і соціальних результатів його практики також не сприяє адекватному виявленню специфіки творчості особистості.

Звідси виникає питання: якщо творче ставлення людини пов'язане зі зміною не матеріальних, а духовних систем або зі зміною матеріальних цінностей, але не в напрямку «потреб загальнолюдського розвитку», то його діяльність не може бути творчою? Але наукове пізнання і створення нових фундаментальних теорій (як вищий ступінь творчості) далеко не завжди проявляється в безпосередньому «зміні матеріальної дійсності», яка, в свою чергу, може здійснюватися не обов'язково творчо.

Отже, недооцінюючи взаємозв'язок, системність в розумінні особистісної творчості, ми не сприяємо цілісності дослідження питання, що вкрай важливо і для розкриття механізму творчої самореалізації особистості. Тим більше, що така системність є органічною, тому що всі предмети і явища в світі знаходяться в певному взаємозв'язку, в певних різноманітних відносинах (як в структурно–функціональних, так і в ціннісних та інших аспектах).

Тому творча особистість, можна розглядати з різних кутів зору. У плані оцінки творчості як діяльності, в результаті якої з'являється новий продукт,

який використовується суспільством; в плані значущості творчості для самої особистості та в інших варіаціях. А творчість виступає свого роду умовою для самореалізації особистості, для розвитку її творчих задатків, здібностей, обдарованості, способом її самовираження. Цінності тут зміщуються з результату на процес, який сприяє самоактуалізації особистості, а результат тут – зміна (розвиток) самої особистості, як суб'єкта творчості. Зміна в процесі самореалізації пов’язана, перш за все, з рівнем творчого потенціалу, а також з характером діяльності і соціальною ситуацією.

Творчий потенціал тут проявляється і розвивається завдяки виниклим умовам, характеру роботи, а творчий процес здійснюється негайно, завдяки готовності творчого потенціалу індивіда до реалізації. Розвиток творчого потенціалу особистості здійснюється протягом усього життя і «межі» не має, а підвищення творчої активності відбувається в міру реалізації її перетворювальних здібностей в конкретній діяльності, що забезпечує одночасно і їх розвиток. Інтенсивність цього розвитку у вирішальній мірі залежить від характеру діяльності. А процес пізнання об’єктивно забезпечує можливість творчого розвитку особистості у вузі за умови грамотного використання цієї можливості суб'єктами навчання, викладання.

Саме XXI століття поставило на п’єдестал творчу особистість. А основу творчої особистості складає свобода у всіх її проявах. Є вже аксіомою, що людина – вільна істота, яка схильна до творчості на протязі всього життя. Кожен акт творчості є акт створення культури і створення людини. Саме тому цінність творчості в Європейському Союзі зорієнтована на інновації. Дана обставина обумовлена затребуваністю творчості в сучасному суспільстві. Розвиток форм творчості постає як предметне розгортання сутнісних сил людини. Творчість виникає для вираження докорінної і специфічно–особистісної потреби бути пов'язаною з іншою особою, з природою, з суспільством і в цьому зв'язку стверджувати себе. Необхідно зазначити, що творчість і творча особистість затребувані в усіх сторонах сучасного життя. Але ще важливішим є оволодіння «технологією» творчих актів. Тому саме на цьому треба зосередити зусилля всього соціогуманітарного знання.

Дана технологія вже сама по собі є цінністю. На жаль, творча особистість – доволі «крихка» істота, як на мене, істота, тому їй постійно потрібна допомога як інших особистостей, так і соціуму в цілому, щоб повніше розкрити свій творчий потенціал. Творчий потенціал є вихідною передумовою для самореалізації людини. Він уявляє собою наявний ансамбль готовності, можливості і здатності особистості здійснювати діяльність, мета якої полягає у вираженні свого «Я». Творчий потенціал сприяє виведенню особистості на новий рівень життєдіяльності – творчий процес, що перетворює суспільну сутність, коли особистість реалізує, виражає і стверджує себе не тільки в напрямку вирішення ситуації, власної відповіді на її «виклики», а й у напрямку докорінної зміни буття як свого, так і суспільного. Подальші перспективи розвитку творчого потенціалу особистості і суспільства пов'язані не тільки з

самореалізацією, самосвідомістю і самодіяльністю людини, а й з трансформацією творчого процесу, який відповідав би викликам сучасності.

Творча особистість, представляючи собою динамічну систему, знаходиться в стані безперервної зміни і розвитку. У процесі такого творчо–особистісного становлення поступово все більшого значення набувають його внутрішні рушійні сили, що дозволяють людині все більш самостійно визначати завдання і напрямок власного розвитку. Тому важливо постійне спостереження за напрямку розвитку творчої особистості, механізмами її контролю та самоконтролю. І найважливішим механізмом у даному випадку є система ціннісних орієнтацій. Отже, система ціннісних орієнтації творчої особистості виступає в якості регулятора і механізму формування та розвитку творчої особистості.

Завдяки цьому досягається рівень розвитку творчої особистості, який, в свою чергу, послідовно створює все нові передумови для розвитку і вдосконалення системи її ціннісних орієнтацій. У цьому зв'язку примітна точка зору Р. Хейвігхерста, на думку якого головним завданням розвитку особистості є самовизначення в сферах загальнолюдських цінностей і вироблення власної ціннісної системи [22, с. 52]. Я вважаю дане ствердження справедливим.

Створення власної ціннісної системи супроводжується зверненням творчої особистості до вічних проблем, ідеальним уявленням про моральність. Суспільству необхідно робити це з дитинства людини. На думку Є. Ф.Рибалко, ускладнення комплексу особистісних властивостей підлітку відбувається за рахунок включення в систему його ціннісних орієнтації різного роду моральних якостей [23]. Саме моральні сторони буття допоможуть нам сформувати таку творчу особистість, яка буде сприяти суспільному прогресу у всіх сферах діяльності.

У сьогоденні, як ніколи, актуалізується феномен творчої особистості, що означає, перш за все, особливий процес самореалізації людини. Маються на увазі ті технології, в яких людина здійснює діяльність, спрямовану на розвиток самого себе, через систематичну зміну уявлень про себе з метою повного розкриття і реалізації свого потенціалу.

Тому творча особистість є підвалиною істинної унікальності людини, його особливої особистої цінності та привабливості для інших людей. Вона може проявлятися у всьому: у зовнішньому вигляді людини, в характері, здібностях, уміннях, в спілкуванні, в продуктах творчості, в його власному творчому потенціалі. Останнє найбільш важливо, тому що дає людині найважливіший ресурс – можливість розвивати свою здатність творити, тим самим виділяючи в своєму житті особливі сфери безмежної свободи, відповідальності і можливості творення.

Отже, для розвитку творчої особистості необхідно вивчати соціальні технології розвитку індивідуальних потенціалів, «шукати механізми і шляхи реалізації найбагатших потенцій, замішаних в людях, а також аналізувати якість наявних можливостей, виявляти причини їх неповної реалізацій» [24].

Виділений зріз вивчення своєрідності творчої особистості відкриває можливість використовувати багатий матеріал, що стимулює осмислення розвитку культур–філософського знання про динаміку людини. У свою чергу, досвід осмислення змісту процесів і механізмів соціокультурної трансформації показує, що процвітає те суспільство, де створені умови для повноцінного формування і оптимального розкриття потенціалів кожної конкретної людини, де високо оцінюється його творча особистість. Знання сутнісних основ, механізмів формування та реалізації сукупного індивідуального потенціалу дозволяє зрозуміти першооснову соціально–економічних процесів, розумно управляти ними.

Ефективне використання творчого зростання людини в різних секторах і галузях соціокультурної, соціоекономічної та інших сферах життя створює передумови для розкриття як економічного, так і сукупного соціокультурного потенціалу, що призводить до загального розвитку соціуму, оптимізації його структури, збільшення числа різноманітних творчих стратегій самореалізації.

Важливим є розуміння того, що для творчої особистості, все середовище творчо–змістовного спілкування, як середовище культурне, так і середовище соціальне, є безпосереднім освітнім фактором, а не тільки якимось паралельним доповнює обставиною.

Творча особистість завжди розвивається в контексті умов цього широкого середовища, можливо, навіть, складається залежності від цих умов, незалежно від того, вважаємо ми ці умови керованою реальністю чи ні. Тому, якими б задатками не володів індивід, їх виявлення, розкриття і самореалізація відбувається під впливом ближнього і давнього оточення, від тієї програми поведінки, яка задається суспільством.

Отже, є всі підстави стверджувати, що саме суспільні зв’язки і відносини визначають, в кінцевому рахунку, характер розгортання індивідуальних задатків і здібностей, а велика частина характерних рис особистості, в тому числі і творчих здібностей, формується і змінюється під впливом різних соціокультурних факторів, що викликають внутрішню активність індивіда.

Безумовно, що саме ті творчі особистості, які формуються саме сьогодні незабаром будуть керувати суспільством, формувати його цінності і смисли, стануть творцями майбутнього цивілізації. Тому в сучасній даності, коли в складних перипетіях кризи трансформується цивілізаційний рух особливо важливими є ціннісні підвалини розвитку творчої особистості, а саме, в першу чергу: самореалізація, соціокультурна адаптація, моральні якості.

Дані перераховані фактори найтіснішим чином взаємодіють і переплітаються між собою, утворюючи єдину програму розвитку всіх сторін особистості, що змушує абсолютно по–іншому розглядати функцію освіти як випереджаючу сучасний рівень розвитку суспільства. Це не утопічне гасло, що закликає діяти за якимось абстрактним зразком. Завжди були, є і будуть живі носії майбутнього в особі людей, що володіють новою свідомістю і такими людськими якостями, які дозволяють їм реалізовувати соціальні, моральні та естетичні ідеали майбутнього вже сьогодні у власному житті. Проблема полягає

в тому, щоб визначити комплекс умов, при яких кожен індивідуум був би не просто потенційним носієм цієї універсальної людської характеристики, міг би в максимальній мірі її реалізувати в процесі своєї життєдіяльності, стати справжнім суб'єктом оптимальної організації суспільства. Звідси головна мета розвиваючої програми – пробудити активність особистості, запустити механізми її саморозвитку.

Тому навколишнє соціальне середовище може вважатися прогресивним, коли воно сприяє реалізації творчих потенцій та задовольняє наступним вимогам:

– наявність наукової школи та наукових традицій. Саме в рамках наукових шкіл формуються оригінально мислячі люди, здійснюється залучення молодої людини до останніх досягнень науки і техніки, розвивається сприйнятливість до нових, часто парадоксальних ідей;

– наявність соціального запиту на творчу особистість. Такий запит передбачає потребу суспільства в нетрадиційних способах вирішення виниклих перед ним проблем;

– наявність перспективних завдань. Оригінально мислячий дослідник зазвичай інтуїтивно передбачає появу певних проблем, які обов'язково встануть перед суспільством в майбутньому;

– суб'єктне почуття свободи творчості і самовираження. В умовах розвиваючого середовища людина повинна суб'єктивно відчувати відсутність обмежень в реалізації своїх творчих потенцій; гармонійну співвіднесеність в ньому індивідуальних і соціальних рис.

Перед нами, як бачимо, комплекс «технологій» вирощування інтелектуальних ресурсів суспільства майбутнього, що вирішується тільки в руслі орієнтації освіти та суспільства в напрямку дбайливого ставлення до творчої особистості.

Література

1. Perry, R.B., 1926. General Theory of Value, New York: Longmans, Green & Co. 820 p.

2. Lewis C.I., 1946. An analysis of knowledge and valuation, New York: Irving Lewis Press. 592 p.

3. Dewey, John. The Later Works, 1925–1953: 1938–1939/Experience and Education, Freedom and Culture, Theory of Valuation, and Essays // Theory of Valuation, Illinois: Southern Illinois University Press. 616 p.

4. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта: монографія. Київ: Віпол, 2000, 636 с.

5. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник Київ: Міленіум, 2006, 346 с.

6. Андрущенко В., Губерський Л. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. Філософія освіти: пошук пріоритетів: у 7 кн. Київ: «МП Леся», 2012. кн.. 3, 568 с.

7. Sandeep, MC, Ravishankar, Minnesota. Sociocultural transformations and consequences for the development of sources of influence in the digital economy. Jet J. 2018; 28: 563 – 586. https://doi.org/10.1111/isj.12149. (Last accessed: 21.07.2020).

8. Tansley, C. and Kirk, S. (2018), «You were created – talent mobility in emerging markets.» Thunderbird International Business Review, 60: 39–51. doi: 10.1002 / tie.21887 (Last accessed: 21.07.2020).

9. Borinshtein Ye., Atamaniuk Z., Ortynska N. Education: Dialogical search and socio–cultural adaptation // Science and education. №12, 2017. Academic Journal of South Ukranian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky. P. 140–145. Web of Science of Education.

10. Binde J. L'education au XX le siecle: l'education pour tous tout au long de la vie II Futuribles (Paris). 2000. № 250, P.5–21.

11. Abeuova D., Muratbekova–Touron M. Global Talent Management: Building a career for talented professionals with international education in emerging markets. Thunderbird Int. Bus. Ed. 2019; 61: 843–856. https://doi.org/10.1002/tie.22085 (Last accessed: 21.07.2020).

12. Самореализазация как смысл жизни. URL: http://www. smartprogress.do›Цели›67797/?lang=es. (Дата звернення: 21.07.2020).

13. Боринштейн Е. Р., Кіссе А. И., Орленко И. Н. Социокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст. Грані. Науково–теоретичний альманах.т.21№ 12, 2018. Дніпро. Видавництво «Грані», С.42–52.

14.URL:http://www.olis.oecd.org/OLIS/1999DOC.NSF/LINKTO/CERI–WD(99)1. (Дата обращения 22.07.2020).

15. Dolores Koenig. 2015 in sociocultural anthropology: material life and developing cultures. American Anthropologist Volume 118, Issue 2April 12, 2016. https://doi.org/10.1111/aman.12530). (Last accessed: 22.07.2020).

16. URL:http://old2.niss.gov.ua/articles/252/ Національний інститут стратегічних досліджень. (Дата звернення 23.07.2020).

17. Столович Л. М. Красота. Добро. Истина. – Москва: Республика, 1994. – 464 с.

18. Цитаты на icite.ru. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www. icite.ru›1425/citaty/plutarkh/uchenik…ne_sosud. (Дата звернення 23.07.2020).

19. Григорьев В. И. Человек–Культура–Творчество–Природа: гармония или конфликт? / В. И. Григорьев // Человек как философская проблема: Восток–Запад. – Москва: Изд–во университета Дружбы народов, 1991. 279 с.

20. Алексеев П. В., Панин А. В. Теория познания и диалектика: [Учеб. пособие для вузов]. Москва: Высшая школа, 1991. 382 с.

21. Социально–философские проблемы творческой активности ученых и инженеров: [Сб. ст.] / АН СССР, Сиб. отд–ние, Томский науч. центр; [Отв. ред. Ю. В. Петров]. Томск: ТНЦ СО АН СССР, 1990. 232 с.

22. Цукерман Г. А., Мастеров Б. М. Психология саморазвития. Москва: Интер–пракс, 1995. 287 с.

23. Рыбалко Е. А. Становление личности // Социальная психология личности. Ленинград: 1974. С. 20–31.

24. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. Основные положения, исследования и применение: учебное пособие. Санкт–Петербург: Питер, 2003. 420 с.

Розділ ІІ. Роль логістики в еволюції творчої особистості

2.1. Логістична сутність творчої особистості.

2.2. Еволюція творчої особистості: екзистенційна сутність homo genialis.

2.3. Дискурсивні практики геніальності (концептуальне значення філософії логістики).

Розвиток світового глобального простору на сучасному етапі характеризується інтенсивними інтеграційними процесами. Такі процеси проявляються не тільки в міжнародних масштабах, а й на особистісному, міжгруповому рівнях. Величезне значення мають соціальні зв’язки людини і можливості особистості і суспільства, пов'язані з нарощуванням даних зв’язків. Тільки творчо розвинена особистість, націлена на самореалізацію, може ефективно розвивати соціальні зв'язки, тим самим сприяючи еволюції особистості зі стандартними пріоритетами в креативну особистість. І неоціненним партнером в цьому процесі представляється нам філософія логістики.

У Стародавній Греції під логістикою розумілося мистецтво виконання розрахунків. Логістами називалися спеціальні державні контролери. Згідно із записами Архімеда, в V столітті до нашої ери, під час найвищого розквіту і могутності Афін, у всій Стародавній Греції налічувалося 10 логістів.

У Стародавньому Римі під логістикою вже розумівся розподіл продуктів. Візантія ввела в розуміння терміна військову специфіку, маючи на увазі під ним «тил, постачання військ». Пізніше, в XVII – XVIII століттях, термін» Логістика « отримав дещо інше тлумачення. Так, німецький філософ Готфрід Вільгельм Лейбніц називав логістикою математичну логіку. За математичною логікою цей термін був офіційно закріплений на філософській конференції в Женеві в 1904 році. В Україні термін «логістика» став використовуватися зовсім недавно в контексті його розуміння як науки «про планування, організацію, управління і регулювання руху матеріальних та інформаційних потоків у просторі і часі від їх первинного джерела до кінцевого споживача» [1].

Взагалі необхідно відзначити, що тривалий час «логістика» вважалася прикладною військовою дисципліною, і лише порівняно недавно її стали пов'язувати з економічними процесами, або такими важливими з них, як управління товарними, фінансовими та інформаційними потоками. Першими, хто став розглядати логістику як найважливішу частину бізнесу, були американські вчені П. Конверс і П. Дракер. Вони побачили в ній великі потенційні можливості, визначивши їх як «останній рубіж економії» або як

«непізнаний материк економіки». У 1955 році в Америці з’явилися перші публікації, де були викладені теоретичні основи логістики та можливості її використання в економіці.

У 1974 році міжнародне товариство інженерів з питань постачання визначило логістику як мистецтво і науку менеджменту, техніки і технологічної діяльності, спрямовану на виконання вимог планування, забезпечення і збереження допоміжних засобів для підтримки цілей, планів і операцій.

Сучасне наукове знання значно розширило тлумачення логістики, маючи на увазі концептуальне осмислення терміну в різних вимірах. Але мені здається, що тільки філософський вимір здатне показати всю різноспрямованість застосування логістики в сучасному трансформується суспільстві. І один з важливих напрямків логістики–системна діяльність людини, спрямована на розвиток її творчого потенціалу, самореалізацію.

Виходячи з вищесказаного, **логістика** розуміється мною як міждисциплінарний науковий напрям, безпосередньо пов'язаний з пошуком нових можливостей підвищення ефективності різних систем діяльності людини.

Саме логістика, формуючи системне мислення, може бути одним з основних інструментів подолання сучасної глобальної кризи. Але це тільки інструмент в руках вмілого диригенту чи невдахи. А умільцем як раз і є творча особистість, що розуміє можливості використання цього інструменту. Тому суспільство, формуючи творчу особистість, навчаючи її системному мисленню за допомогою логістики, іде нога в ногу з прогресом.

2.1. Логістична сутність творчої особистості

При побудові логістики системний підхід знаходить своє вираження в об'єднанні різних процесів соціокультурної діяльності людини. Одночасно з цим слід розуміти, що основний пріоритет логістики – це пріоритет споживача. У реалізації принципів логістики приховані величезні потенційні можливості підвищення ефективності діяльності особистості, соціальної групи, суспільства в цілому.

Призначення логістики як системи розкривається в суті її користі для суспільства. А **корисність логістики** визначається тими втратами, які виникають, коли що–небудь потрібне відсутнє в потрібному місці і в потрібний час. Звідси випливає пріоритетне значення планування, але часто забувається про пріоритетне значення системності. Тому філософія логістики надає можливість поєднати ці пріоритети в єдине ціле.

Філософія логістики приречена на розробку теоретичних алгоритмів діяльності людини, спрямованих на оптимізацію витрат соціокультурних і матеріальних ресурсів суспільства, які, всупереч сформованим стереотипам, не є безмежними. Отже, важливо виробити систему заповнення даних ресурсів.

Відновлювання соціокультурних ресурсів безпосередньо залежить від системи рекреації, що існує в суспільстві. З матеріальними ресурсами справа

йде інакше. Тут першорядна економічна складова, що ґрунтується на якісному маркетингу.

Тому філософія логістики повинна орієнтуватися на систему управління соціокультурними та матеріальними ресурсами. Створення ж такої системи, її ефективність, залежать від того, наскільки особистості будуть орієнтуватися і здатні займатися творчою діяльністю, так як тільки творчий підхід дозволяє найбільш якісно долати виклики сучасного суспільства.

Отже, **філософія логістики – це наука системного управління діяльністю людини, соціокультурними і матеріальними ресурсами суспільства, заснована на пріоритетах творчої особистості**.

Звідси основна **мета філософії логістики** – формування методології управління діяльністю людини, орієнтованої на розвиток творчої особистості.

Стосовно з**авдань філософії логістики**, треба виділити:

– визначення теоретичної концепції вироблення основ ефективного використання логістики в різній діяльності людини;

– характеристику структури філософії логістики;

– вироблення логістичної системи функціонування сучасного суспільства, що орієнтується на пріоритети творчої особистості;

– вивчення логістичних технологій управління соціокультурними та матеріальними ресурсами;

– аналіз інформаційної специфіки існуючих логістичних систем;

– розгляд системної віртуалізації сучасного суспільства в контексті створення логістичної системи його управління;

– організація логістичного управління суспільством.

Але є й латентні завданні, котрі визначаються стосовно потребам суспільства, його структурі. Тому, відносно теми цієї роботи і напрямку розвитку сучасного суспільства, я би виокремив: формування творчої особистості; системне бачення цінностей і ціннісних орієнтацій особистості, соціуму, суспільства; супровід інститутами суспільства творчої особистості задля розвитку її таланту, тобто надати особистості всякі можливості подолання шляху від таланту до Homo genialis.

Для наукового вивчення філософії логістики необхідно сформувати концептуальні підходи, понятійний апарат, принципи побудови логістичних систем. Тільки тоді ми зможемо з упевненістю говорити про значимість даної науки. Адже, за визначенням Іммануїла Канта, наукою називається «всяке вчення, якщо воно система, тобто якась сукупність пізнання, впорядкована згідно з принципами» [2, с. 34]. Виходячи з висловленої методологічної посилки, науковому напрямку «філософія логістики», щоб стати наукою, що відповідає всім передумовам наукового пізнання, необхідно трансформуватися у внутрішньо впорядковану наукову систему.

Відповідно слід виробити систему законів, категорій і принципів, що пояснюють природу системного управління діяльністю людини, соціокультурними і матеріальними ресурсами суспільства. У неї органічно на рівні узагальнення включаються закони і категорії філософії, логіки, логістики,

соціології та ряду інших гуманітарних дисциплін. Тобто, створюється якийсь комплекс, пріоритетом якого є розвиток творчої особистості.

Філософія логістики як молода і динамічна наука сьогодні швидко проходить шлях свого становлення, причому практична частина часто випереджає теоретичну. Виникає парадоксальна ситуація, коли теорія ще не до кінця розроблена, а практичне застосування вже повною мірою функціонує, диктуючи свої норми і правила.

Тому, у філософії логістики, сьогодні багато понять і категорії не конкретизовані, а часто і взагалі відсутні. А виявлені і вже вивчені причинні зв'язки не мають такого рівня наукового узагальнення, який дозволяв би відносити їх до нових законів, що ускладнює засвоєння теоретичного матеріалу, вже напрацьованого наукою. На жаль, дефіцит конкретного теоретичного змісту обмежує можливості розробки наукової теорії філософії логістики. Це пояснюється не тільки тим, що наука знаходиться в стадії становлення, а й тим, що спочатку відсутнє ясне розуміння її значення, центральної ідеї.

Будемо сподіватися, що дана стаття заповнить позначені «білі плями».

Перш за все, важливим видається розуміння необхідності системного підходу у філософії логістики як науковій дисципліні. При вирішенні логістичних проблем з позиції системного підходу слід виділити методологічну частину, в якій і концентруються Системні принципи, що визначають специфічний спосіб вивчення реальності, інакше кажучи, системність досить ясно виступає тут в якості методологічного обґрунтування логістичного типу дослідження.

Системний підхід уявляє собою загальнонаукову методологію і розвивається під впливом певних потреб наукового мислення в цілому. Методологічна ефективність системного підходу в логістиці вимірюється тим, наскільки здатний він відігравати конструктивну роль в настрої і розвитку логістичних предметів дослідження, тобто його можливість системно розвивати різні види діяльності.

Тому системний підхід у філософії логістики спрямований на розробку специфічних пізнавальних засобів, що відповідають завданням дослідження і конструювання (синтезу) складних логістичних систем. Він являє собою фундамент всієї сукупності сучасних логістичних досліджень.

Системний підхід дозволяє «відкрити двері» базису різних явищ і процесів в нашому житті. Отже, ми можемо говорити про парадигми філософії логістики. Вони досить тісно пов'язані з розвитком суспільства. До **парадигм філософії логістики** відносяться: соціокультурна; економічна; аналітична; інформаційна; маркетингова; екзистенціальна та інтегральна.

Навколо цих, як мені здається, фундаментальних парадигм сьогодні в розвинених країнах сконцентрувалися різні наукові школи, групи дослідників і філософсько–логістичні спільноти.

Узагальнюючи ідеї ряду дослідників, а також виходячи з філософської визначеності **соціокультурної парадигми**, можна сформулювати наступні її складові:

– розгляд філософії логістики як системи глобального наукового знання, включеного у всесвітньо–історичний процес;

– розуміння філософсько–логістичної системи в її обумовленості антропогеографічним розмаїттям і міжкультурними взаємодіями;

– виявлення соціокультурних констант, змінних і законів, що регулюють розвиток суспільства в контексті загальної системи координат, заснованої на потребах сучасної людини;

– художньо–естетична ідентифікація унікальних форм просторово–часової організації глобальних соціокультурних процесів, пов'язаних з розвитком творчої особистості.

Таким чином, можна сказати, що в силу свого філософського статусу соціокультурна парадигма реалізується не стільки в описі приватних взаємозв'язків окремих елементів суспільства і культури, скільки в панорамному відображенні досліджуваних явищ в контексті глобального соціокультурного розмаїття, забезпечуючи при цьому спільне бачення ситуації.

Особливо слід виділити евристичні можливості соціокультурної парадигми, формуючи інтелектуальну особистість, здатну творчо виконувати, що стоять перед нею завдання, а також ефективно модернізуючи дані завдання відповідно до свого бачення ситуації.

Економічна парадигма є однією з найбільш досліджених в контексті традиційно сформованої точки зору на дослідження логістичної системи як економічної системи, «що володіє високими адаптивними властивостями в процесі виконання комплексу логістичних функцій і операцій» [3, с. 25]. Для філософії логістики безумовно цінним буде запозичення понятійного апарату і ряду смислових одиниць і дій логістики з точки зору її економічних складових. Так, проблема оптимізації управління потоковими процесами може бути трансформована в проблему оптимізації управління різними процесами, що відбуваються в суспільстві на основі взаємодії внутрішнього середовища із зовнішнім (особистості, соціальних і культурних груп з суспільством), отримання максимуму прибутку (розвиток творчої особистості, яка одночасно володіє вміннями і навичками максимально адаптуватися до подій трансформацій і навіть викликати їх в руслі суспільного прогресу) тощо. Треба відзначити, що велике значення в економічній парадигмі надається людському потенціалу як ключовому фактору науково–технічної революції.

Головна якість економічної специфіки логістики «забезпечення поставок необхідної продукції в потрібне місце, в зазначений час, при оптимальних витратах необхідної кількості і якості» [3, с. 49]. Тут значущим є не тільки розуміння простору і часу, а й осмислення своєчасності різного роду дій в різний період часу, тобто, те, що корисно сьогодні, вже не представляється необхідним завтра. Відповідно, зовсім іншого смислового значення набуває ланцюжок категорій «вчора–сьогодні–завтра».

Економічна парадигма філософії логістики в обов'язковому порядку наполягає на відповідності сформованим в суспільстві нормам, традиціям, звичаям, системі цінностей. Вона допомагає осмислити корінні зміни економічного життя суспільства, що полягають в уявленнях про джерела і форми багатства, цілі господарської діяльності, механізмі управління економікою. Якщо меркантилізм ототожнював багатство нації з грошима, а його джерело – зі сферою обігу, що цілком виправдано для XVI – XVII століть, коли зовнішня торгівля мала вирішальне значення для формування і розвитку національних ринків, то сьогодні головним багатством є інтелектуальна власність і здатність її виробляти і відтворювати. Для цього необхідне поєднання інтересів людини, суспільства і держави.

Економічна парадигма якраз і повинна забезпечити: нарощування суспільного багатства в духовній сфері; соціальний характер суспільних відносин; орієнтацію економічних відносин на якісне зростання; досягнення НТР, випереджаючий розвиток розумової праці і підвищення його ролі в розвитку нації; докорінна зміна мислення, освіти, виховання, що базуються на загальнолюдських і специфічних національних цінностях; співвідношення державного і ринкового регулювання в змішаній економіці; підвищення ролі та інтересів людини в цивілізованому процесі.

Аналітична парадигма являє собою початковий класичний підхід до логістики як до теоретичної науки, що займається проблемами управління матеріальними потоками у виробництві та обігу. Прикладом концентрації досліджень навколо аналітичної парадигми є американські університети, де логістика і філософія – основоположні дисципліни. Аналітична парадигма заснована на традиційній теоретичній базі, що використовує при дослідженнях традиційні універсальні філософські методи, розуміння форм і змісту суспільного розвитку, дослідження відносини «людина–світ» в логістичному ланцюжку взаємодії основних форм людської діяльності «цивілізація–культура–людство», аналіз духовного життя суспільства, людини, духовного світу особистості. Характерною особливістю застосування аналітичної парадигми є побудова досить складної різного роду моделей, що відображають специфіку розв'язуваної проблеми. Такі моделі вимагають великого обсягу вихідної інформації і розробки складних алгоритмів прийняття рішень в логістичному управлінні, а практичне їх застосування при вірно заданій системі координат дає максимальний ефект.

Інформаційна парадигма з'явилася в 60–х роках XX століття і тісно пов'язана з бурхливим розвитком інформаційно–комп'ютерних технологій. Філософія цієї парадигми полягає в тому, що з одного боку, можна сформулювати загальну проблему управління матеріальним потоком логістичного об'єкта, а з іншого – отримати інформаційно–комп'ютерне забезпечення вирішення проблеми.

Теоретичною основою інформаційної парадигми є системний підхід, який застосовується як для моделювання самих логістичних об'єктів, так і для синтезу систем інформаційно–комп'ютерної підтримки. Основні стратегії

логістичного управління полягають в тому, щоб автоматизувати найпростіші операції і використовувати інформаційно–комп'ютерну підтримку для вирішення більш складних логістичних завдань.

З початку 80–х років XX століття і до теперішнього часу в ряді розвинених країн при синтезі логістичних систем часто застосовується **маркетингова парадигма**. Моделі, що використовують цю парадигму, мають на меті описати і пояснити відносини між логістичною системою і можливостями фірми в конкурентній боротьбі.

Синтезована логістична система повинна реалізувати стратегічну мету підприємства і його учасників – розробку комплексної концепції конкуренції на ринку збуту готової продукції, що вимагає вирішення таких маркетингових завдань, як вивчення ринку, визначення позицій підприємства на ринку, прогнозування попиту на продукцію. Науковою базою даної парадигми є в основному соціо–гуманітарні та економічні дисципліни, а також дисципліни, що знаходяться на стику між ними (філософія, соціологія, історія, культурологія, економіка, менеджмент, менеджмент соціокультурної діяльності, управління персоналом, маркетинг та інші). Прикладом використання маркетингової парадигми за кордоном є LRP–система (Logistics Requirements Planning) – система контролю вхідних, внутрішніх і вихідних матеріальних потоків на рівні фірми, територіально–виробничих об’єднань і макрологістичних структур. Система відома також під назвою «Supply Chain Management System» (система управління логістичним ланцюгом). Цікаво, що подібного роду система може бути застосована і в освітній діяльності вищої школи. Так, з’ясовуємо характеристики студентів, які надійшли на перший курс того чи іншого навчального закладу, їх характеристики при його закінченні, характеристики викладачів, і обчислюємо якість даного вузу. Тобто, вища школа вже давно розвиває творчу особистість як основу суспільства знань середнього класу.

При вивченні спрямованості філософії логістики не можна забувати і про **екзистенційну парадигму**. Сьогодні людина наполягає на значенні свого автономного простору, продовжуючи лінію свободи як природного стану свого буття. Осмисленість людського існування, проблема свободи, проблема любові, значення побуту – ці та подібного роду проблеми постали перед людиною тотально. Сьогодні людство спрямовує величезні ресурси, докладає гігантських зусиль для вирішення цих проблем. Сьогодні вони важливі як ніколи для світової спільноти і для України.

Значення моральності в сучасному світі важко переоцінити. Оскільки без існування моральності сьогодні неможливе існування людства. Так, кожен офіцер вермахту носив у своїй сумці дві книги Фрідріха Ніцше «Воля до влади» і «Так говорив Заратустра». Вони відчували себе Übermensch, надлюдьми. Але виявилося, що ідеологія надлюдини абсурдна за своєю суттю. Вона абсурдна поза вищої моральності. І мільйони і мільйони людей були вбиті абсолютно безглуздо. Сама присутність концтаборів – це абсурдне знищення людської потенційності. Так само, як і в Радянському Союзі. надлюди, колишні

революціонери, справжні правителі світу, без моральності виявилися чудовиськами. Саме тому сьогодні, коли Україна перебуває в стані війни із зовнішнім агресором, як ніколи відчувається потреба повернення ідеалів моральності і гуманізму в гуманітарних науках. Але, на жаль, у сьогоденні ми бачимо скорочення гуманітарних дисциплін.

В сучасності багато організацій на практиці, як правило, намагаються одночасно використовувати всі вищевказані парадигми. Однак в останні роки вкоренилася і широко поширюється нова логістична парадигма, яку більшість дослідників називають **інтегральною**. Вона враховує наступні передумови розвитку суспільства:

– розуміння механізмів філософії логістики як стратегічного елементу в конкурентних можливостях;

– нові перспективи інтеграції між логістичними партнерами, нові організаційні відносини;

– радикальну зміну інформаційних можливостей, зокрема інформаційно–комп'ютерних технологій, що констатує нові реалії універсалізації контролю і управління в різних сферах життя суспільства;

– перетворення системи смисло–життєвих орієнтацій на основі самореалізації і свободи особистості.

Дані парадигми служать для розуміння стратегії філософії логістики як наукової дисципліни, спрямованої на вироблення концептуальних системних рішень у людини, суспільства, держави. При цьому рішення можуть бути: стратегічного плану, коли на довгострокову перспективу розробляється загальний напрямок діяльності; тактичного плану, при якому мова йде про середньострокову перспективу діяльності, що вимагає детального осмислення сучасного розвитку людства; операційного плану, що полягає в короткостроковому моменті прийняття рішення сьогодні, тут і зараз і вимагає точного знання можливостей особистості. Але тим–то і прекрасна філософія логістики, що вона показує, як найбільш ефективно об'єднати ці рішення. З моєї точки зору такий варіант розвитку ситуації яскраво проявляється в ідеологемах філософії логістики.

Термін «ідеологема» активно вживається у філософії, соціології, історії, політології, культурології, лінгвістиці та інших гуманітарних науках. При цьому чіткого визначення його не вироблено. Тому в контексті даної роботи я розумію **ідеологему** як конкретну цільну одиницю управління масовою свідомістю людства, суспільством в цілому, засновану на ідеях (або ідеалах, як кому більше подобається) соціокультурної діяльності і згуртування соціуму навколо категорії суспільного блага.

Звідси можна виділити наступні ідеологеми філософії логістики:

– створення логістичних систем життєдіяльності;

– оптимізація маркетингових комунікацій сучасного суспільства;

– вироблення технологій розвитку і соціалізації людини;

– забезпечення оптимального інформаційно–комп'ютерного буття;

– управління фінансовими ресурсами держави з точки зору пріоритетів самореалізації;

– створення системи максимального сприяння розвитку творчого потенціалу особистості.

Тому можемо констатувати: виявлення логістичної сутності творчої особистості завдяки системній праці всіх ланок сучасного суспільства є пріоритетом розвитку, прообразом майбутньої успішності. Але для цього потрібні значні зусилля, розуміння творчої особистості, сприяння її еволюції.

2.2. Еволюція творчої особистості: екзистенційна сутність homo genialis

Перспективи сучасної людини завдяки логістиці творчої особистості незмірно вище, ніж у минулих поколінь, тому я і вважаю основним завданням сучасного суспільства, сучасної освіти, яка є центром, «наріжним каменем» суспільства – прокласти шлях до HOMO GENIALIS. У чому повинна полягати основа спрямованості освіти на HOMO GENIALIS?

1. Швидкість вирішення проблеми дозволяє не тільки скоротити час, а й ефективніше знайти правильний шлях. Не бійтеся помилитися, ніхто не вб'є за помилку, а якщо знайдете правильне рішення, отримаєте заслужену нагороду.

2. Велика можливість висловлювати геніальні якості в світі максимальної свободи. Які якості? Інтелект, дар, здібності, культура, фантазії.

3. Планування. Саме планування допоможе творчої особистості оптимально розподілити свої ресурси для досягнення поставлених цілей.

4. Техніка вирішення завдань. Сучасне життя – реактивне як ракета. Жодного дня не обходиться без прийняття рішень. Одні можуть бути неважливими і не вимагають часу на обдумування, інші впливають на все життя. Рішення бувають різні, маленькі і повсякденні, великі і доленосні, але все їх об'єднує одне: необхідність зробити вибір ставить деяких людей в глухий кут. Особливо це актуально в тих випадках, коли прийняти рішення необхідно швидко. Обмеженість у часі змушує нервувати і засмучує ще більше.

Проблема полягає не тільки в тому, як прийняти правильне рішення, а як зробити такий вибір, який спричинить за собою найбільш сприятливі наслідки. Але все нове, що часто буває, – це добре забуте старе. Інтересну техніку вирішення завдань ще в XVII сторіччі запропонував французький філософ Рене Декарт. Він запропонував розділити лист паперу на чотири частини, та в кожній часті розмістити питання, на які треба відповісти.

«1. Що буде, якщо це станеться? (Що я отримаю, плюси від цього).

2. Що буде, якщо цього Не відбудеться? (Все залишиться так, як було, плюси від неотримання бажаного).

3. Чого НЕ буде, якщо це станеться? (Мінуси від отримання бажаного).

4. Чого НЕ буде, якщо цього не відбудеться? (Мінуси від неотримання бажаного).» [4]. Звичайно, це не універсальна річ. Але такій спосіб показує значення технології.

5. Бажання відстоювати свою думку (здатність була і у попередніх поколінь).

6. Толерантність.

Перспективи сучасної людини полягають у безмежності світового простору. Спробуйте помріяти і розвинути цю тематику. Розвиток творчої особистості дозволяє створити величезну кількість комбінацій вирішення завдань і вибрати з них максимально корисні для людства.

Але, щоб виробляти стратегії формування творчої особистості, необхідно розуміти її творчі надбання. У контексті еволюції творчої особистості з філософських позицій важливо розглянути проблемне поле творчості. Тому саме вона є, так би мовити, «золотим ключиком», який відкриває двері мислення творчої особистості. Творчі процеси реалізуються сьогодні в особливому соціокультурному середовищі, формування якого обумовлено розвитком сучасного суспільства й культурних тенденцій в житті новітньої постмодерної цивілізації.

На жаль, «досі немає однозначної відповіді на питання: сама творчість – це продукт раціонального або ж «надраціонального» чи ірраціонального, свідомого, підсвідомого чи позасвідомого? І як співвідносяться «інтелектуальне» (тобто наукове, раціональне, логічне) і «творче»? Адже на сучасному етапі наше наукове бачення природи і соціуму зазнає радикальних змін у бік множинності та нелінійності: практично в усіх процесах виявляється різноманітність форм, амбівалентність і нестійкість» [5, с. 43–44]. Значною мірою стосується це й такої субстанції, як «ідея».

Саме ідея відтворює творчу особистість, торує шлях до розвитку людства. Ідея продукує творчість. Звичайно, творчість не обмежується деякими *її* сферами, вона існує во всіх сферах буття. Однак загальні аспекти феномену творчості (зокрема, погляд на сучасне мистецтво не як на результат, а як на творчий процес), а також концепт «відкритого твору» (головним чином, пристосовно до літератури, до текстової інформації) дозволяють зробити деякі узагальнення.

Як мені здається, **творчістю** є процес людської діяльності, який створює якісно нові матеріальні та духовні цінності, які є затребуваними, цінними для людей, для людини як творця, для творчого суспільства. Розвиваючи варіативність існування творчості в суспільстві, можливо виділяти і **соціальну творчість**, що є вищою формою соціальної діяльності, процесом творення, направленим на створення якісно нових форм соціальних відносин, суспільного буття, нових художньо–соціальних форм та образів. Необхідно піти й далі та виділити **соціокультурну творчість** під якою розуміється комплексна, системна категорія, що спрямована на свідому, цілеспрямовану, активну соціокультурну діяльність людини, людей або групи людей, орієнтоване на пізнання, вдосконалення, трансформацію і перетворення навколишньої дійсності, створення самобутніх, оригінальних за задумом духовних і матеріальних цінностей, корисних і необхідних людині в її повсякденному житті.

Тобто, підходи до реалізації творчості (тобто як до діяльності, до процесу) й до результатів творчості (наприклад, до творів мистецтва, до продуктів масової культури), а також до розуміння феномену творчості та її похідної – мистецтва (у різних його формах) в сучасну швидкісну епоху постмодерну змінюються. Тому й особливо цінним є сутнісні ціннісні підвалини творчої особистості як особистості, що може докорінно змінює світ і робить це.

Творча особистість у своєму максимумі розвитку досягає втілення у винаходах, що приносять користь людству, завдяки яким суспільство оцінює її (особистість – Є. Б.) як генія.

Поняття «геніальність» походить від латинського терміну «genius» – «геній». Під генієм розуміється «вищий ступінь творчої обдарованості, яка проявляється як оригінальна здатність розуміння (інтуїція), з'єднання різних елементів (фантазія), творчого формування і зображення, а також людина, що володіє цією обдарованістю» [6]. У геніальності суспільство підкреслює надздібності особистості. Геніальність є вільно використовуваним терміном, застосовуваним при підкресленні рівня інтелектуального або творчого розвитку індивіда. Людину, що володіє надздібностями такого типу, називають генієм. Але, якщо «геній» – це суто індивідуальний і унікальний сплав народження і виховання, то «геніальність» вже є соціальним феноменом, на який великий вплив робить соціальне середовище. На мою думку, при аналізі геніальності необхідно враховувати велике значення не тільки соціального, а й культурного середовища, їх взаємовплив на розвиток цього феномена в кожній конкретній особистості.

Загальновідомо, що геніальність – перш за все індивідуальна особливість конкретної особистості. Геніальними вважають людей, у яких присутні природні, культурні та соціальні підстави і, що не менш важливо, які зробили що–небудь незвичайне, що принесло духовну або матеріальну надкористь суспільству. Причому це незвичайне практично неможливо повторити.

Як мені здається, геніальність повністю може проявитися тільки в творчо розвиненої особистості. При цьому життєво важливо саме суспільству прагнути до проявів геніальності в середовищі собі подібних, так як тільки в такому випадку можливо максимальний розвиток творчої особистості з її позитивними характеристиками для суспільства.

Ґрунтуючись на вищесказаному, я б виділив наступні **характеристики творчої особистості**:

1. Швидкість – здатність висловлювати максимальну кількість ідей (в даному випадку важливо не їх якість, а їх кількість).

2. Оригінальність – здатність породжувати нові нестандартні ідеї (це може проявлятися у відповідях, рішеннях, що не збігаються з загально–прийнятими).

3. Закінченість – здатність удосконалювати свій «продукт» або надавати йому закінчений вигляд.

4. Здатність бачити проблему там, де її не бачать інші.

5. Здатність згортати розумові операції, замінюючи кілька понять одним і використовуючи все більш ємні в інформаційному відношенні символи.

6. Здатність застосувати навички, набуті при вирішенні одного завдання до вирішення іншого.

7. Здатність сприймати дійсність цілком, не дроблячи її на частини.

8. Здатність легко асоціювати віддалені поняття.

9. Здатність пам'яті видавати потрібну інформацію в потрібну хвилину.

10. Гнучкість мислення.

11. Здатність вибирати одну з альтернатив вирішення проблеми до її перевірки.

12. Здатність включати знову сприйняті відомості в уже наявні системи знань.

13. Свобода. На мій погляд саме свобода во всіх її проявах є ключовим критерієм розвитку творчої особистості, тому що без свободи існування, мислення, почуття можливостей творчого зростання, особистість втрачає стимули для розвитку.

Особистість реалізує притаманну їй свободу неодмінно за допомогою творчості. Однак свобода творчої особистості може бути обмежена так званими природними межами. Дані межі – це внутрішні тенденції еволюціонуючих систем. Успішна творча діяльність здійснюється тільки з урахуванням цих особливостей. Таким чином, якщо принцип класичного детермінізму допомагає нам зрозуміти свободу як усвідомлену необхідність, то сучасна теорія доповнює дане положення, хоча і переосмислене вже на новому рівні свободи як свободи мислення во всіх його проявах, ураховуючи визначну роль соціуму і культури.

Тому важливо кожну творчу особистість розглядати як соціокультурний тип і конкретного носія суспільних відносин. Вона містить в собі загальне і особливе, тобто те, що становить своєрідність даної творчої особистості, чим і обумовлюється все різноманіття її ідей, ролей і мотивів поведінки. Реалізуючи власну сутність в процесі активної творчої діяльності, творча особистість актуалізує свої задатки, здібності, реалізує свої потяги, потреби, інтереси. У цьому процесі відбувається безпосереднє освоєння кожним індивідом багатства соціокультурного досвіду. Однак ступінь цього скарбу залежить від глибинності освоєння світу людиною, від наявності або відсутності можливостей для цього. Справедливо стверджувати залежність розвитку творчої активності від способу життя, що продукує роль і значення способу життя в спрямованості особистості та міру її «творчості». Очевидно, що діалектичний зв'язок між працею і розвитком творчої особистості дозволяє, з одного боку, розглядати трудову діяльність як найважливішу вимогу безперервного вдосконалення творчої особистості, з іншого боку, особистісний розвиток суб’єкта праці теж пре’являє зростаючі вимоги до змісту і характеру останнього. Це свідчить про пряму залежність розвитку особистості від розвитку працівника. Тому в результаті творчої діяльності не тільки виникають нові об’єкти матеріальної і духовної дійсності, а й здійснюється творення

нового в самій особистості. Процес творчості виступає в даному випадку як процес саморозвитку творчої особистості, яка завжди націлена на перебудову власної «самості» відповідно до ідеальними уявленнями про «Я».

У той же час в сучасних умовах велика увага приділяється креативної особистості. Саме креативна особистість стає особливо затребуваною суспільством, оскільки трансформації, що відбулися в соціокультурному, соціоекономічному, соціопсихологічному житті в останні десятиліття, вимагають від людини якостей, що дозволяють інноваційно підходити до будь–яких життєвих змін і адекватно реагувати на них. Впевненість у своєму рішенні, всупереч виникаючим труднощам, вміння брати на себе відповідальність за нестандартну позицію, думки, що сприяють вирішенню проблеми – необхідні якості, якими повинен володіти майбутній фахівець, здатний до конкуренції в сучасному швидкозмінному світі. Унікальність кожної людини не викликає сумнівів, проте проявити себе, висловити свою ексклюзивність є проблемою для більшості людей. Креативність особистості дозволяє не тільки ефективно реалізувати життєвий потенціал людини, а й знайти своє місце в житті.

Категорія «креативність» в сучасній соціокультурній ситуації представляється як втілення творчої людської думки в традиційних сферах життєдіяльності, але нетрадиційними способами і в незвичайній формі. Секрет креативного способу думки полягає в самій методології створення цінностей, яка, будучи за своєю суттю інноваційною, знаходиться за межами існуючих технологій, загальноприйнятих норм і правил. Відзначимо, що сучасні вчені підкреслюють різницю між результатом вирішення проблеми креативним шляхом і креативними діями, які визначають методологію вирішення проблеми. З їх точки зору, результат креативного підходу зрозумілий, традиційний, оцінюється легко і швидко. А спосіб досягнення цього результату–нетрадиційний, і саме в цьому і полягає його ефективність [7, с. 5].

Але, слід підкреслити не психологічні, а соціально–філософські, екзистенціальні підстави креативності та креативної особистості, що надають можливості виробити стратегію розвитку Homo Genialis.

Я б підкреслив, що **креативність** – це здатність людини створити щось інноваційно нове або вирішити проблему інноваційно новим способом, ґрунтуючись на: своїх високих інтелектуальних здібностях, інтуїції свого таланту, парадоксальності мислення; готовності до продукування принципово нових ідей; дивергентності самого принципу пізнання світу.

Звідси, **креативна особистість** являє собою особистість, що володіє здібностями до створення принципово нових форм пізнання і вирішення проблем за допомогою оволодіння навчальними технологіями (ось воно величезне значення вищої освіти, яке в сучасному українському суспільстві намагаються нівелювати!!!), що відрізняється новаторськими методами народження інноваційних затребуваних ідей, здатну втілити в життя ідею, що не має стандартизованої методології рішення, яка прагне до дивергентного пізнання ноосфери.

Ознаки креативної особистості: постійна потреба у свободі, інтелект, активність, творчість, естетичність, натхнення; прагнення до постійного пізнання, спрямованість на інновацію, дослідження нових речей, можливість оригінального бачення ситуації, здатність до позитивної синектиці (поєднанню різнорідних елементів для більш вдалого рішення важкою проблеми).

Тільки креативна особистість, яка застосовує логістичний апарат при вирішенні проблеми, тільки особистість, здатна створити прецеденти в пізнанні, може змінити світ!

2.3. Дискурсивні практики геніальності (концептуальне значення філософії логістики

Звертаючи увагу на логістику роботи, можемо скласти так звану логістичний ланцюжок: людина – особистість – творча особистість – креативна особистість. Це все на виду. Але є ще й латентний ланцюжок: Homo Sapiens – Homo Ludens (стосовно значенню цивілізації, культури і мови у буття людини; ідея нідерландського філософа Йохана Хейзінгі [8]) – Homo Euristic – Homo Genialis. Це дуже цікавий шлях. Будучи обмеженими структурою роботи ми не можемо тут розглянути всі складові, тому згадавши вищезгаданий ланцюжок і проаналізувавши в першому розділі складові Homo Euristic, обмежимося деякими особливостями Homo Genialis, зосередивши основну увагу на дискурсивних практиках, оскільки саме завдяки їм можливі вироблення і здійснення стратегії розвитку геніальності у творчій особистості.

Сучасне українське суспільство переживає глобальну трансформацію, пов’язану з розвитком інформаційних технологій. Якісна зміна механізмів, способів і засобів комунікації призводить до зміни суспільної структури. Нові механізми комунікації змінили специфіку існування і розвитку соціуму.

Останнім часом все більшого значення надається так званої «позитивної девіантності», девіантності творчої особистості. Інформаційне суспільство як ніяке інше залежно від талановитої особистості. Тому проблема виховання геніальності в особистості є однією з життєво–важливих.

У той же час існує багато точок зору з приводу концепцій дослідження геніальності. Це тим більш істотно, так як геніальність аналізується в самих різних науках: педагогіці, психології, культурологи, історії та багатьох інших.

Мені видається необхідним розглянути геніальність в контексті впливу мовних систем особистості, соціуму і суспільства на зміну соціокультурної реальності. При цьому велике значення має соціально–філософський погляд на заявлену проблему, оскільки він дозволить побачити сукупність думок, що визначають основний напрямок діяльності особистості і суспільства.

Інформаційне суспільство продукує та спродуковано появою нових видів професій, в яких змістом праці стає не виробництво, а діяльність зі створення дискурсів як вербальних форм «об'єктивації змісту свідомості» [9, с. 288], регульованих соціокультурною традицією.

У той же час розвиток за допомогою Інтернет–технологій найрізноманітніших спільнот привів до зміни точки зору про значення соціокультурного середовища. На мою думку, в сучасній дійсності саме соціокультурне середовище відіграє ключову роль у розвитку суспільства [див. 10,11].

Тому, досліджуючи специфіку геніальності, необхідним є проектування соціокультурно–освітнього середовища для творчої особистості, прагнучі розвинути його здібності, ґрунтуючись на природній соціокультурної ситуації, що склалася в даний час в державі та регіоні. Звідси основна вимога – максимальна представленість всіх основних елементів, що включають як природні, так і культуровідповідні компоненти, котрі відображають сучасну соціокультурну ситуацію. Таким чином, створюються максимальні умови для розвитку творчої особистості, що сприяють прояву геніальності.

Якщо лексична конструкція терміну «геній» в сучасному суспільстві служить для позначення індивіда, виділення особливої особистості, то «геніальність» включає два смислових конструкта. По–перше, як феномен суспільного життя, і, по–друге, як індивідуальну особливість особистості. Тому філософія вбачає в геніальності «найвищий ступінь прояву творчих сил людини», що вживається для» позначення здатності людини до творчості «і в контексті» оцінки результатів її діяльності» [12, с. 107]. Таким чином, в геніальності суспільство підкреслює надздібності особистості.

Аналіз геніальності з точки зору дискурсивних практик, застосовуючи при цьому дискурсний аналіз, дає можливість більш глибоко зрозуміти смислові соціокультурні значення геніальності для сучасного суспільства.

Видається доцільним розглянути розуміння геніальності в сучасному інформаційному суспільстві за допомогою дискурсного аналізу (методологічного підходу), що вивчає дискурсивні практики – особливий вид соціальних практик, основним способом реалізації яких виступає текст. Поточні дискусії про характер впливу суб’єкта, який пізнає, на об’єкт дослідження саме ілюструють розрив між теоретичними моделями, існуючими практичними способами їх реалізації і самою феноменологією явищ. На даний момент можна говорити про наростання потреби у формуванні інтегрованого поля дослідження дискурсивних практик, в рамках якого можна буде усвідомлено вибирати методологію, максимально відповідну заданому класу завдань.

У сучасній науці під дискурсивними практиками розуміється мовна діяльність, здійснювана «відповідно до вимог певного типу дискурсу в процесі його виробництва і відтворення» [9, с. 288].

М. Фуко, будучи родоначальником соціально–філософського смислового значення терміну «дискурс№, проводить детальний аналіз механізмів регуляції дискурсивних практик з боку культури [13]. Таке дослідження дозволяє М. Фуко зробити висновок про глибинну обмеженість і підконтрольність дискурсів. На думку вченого, це пов'язано з тим, «що реальна креативність дискурсивних практик, що відкриває можливість для непередбачуваних

модифікацій в плані змісту, піддає серйозним випробуванням парадигмальні установки мислення» [14, с. 67].

Тому сучасна культура стоїть перед завданням звільнити дискурсивні практики від культурних обмежень, що позбавляють їх можливості принципової новизни. Висуваючи радикально нову методологію дослідження дискурсивних практик, М. Фуко розробляє принципово новий для даної сфери категоріальний апарат, експліцитно вводить поняття випадкової флуктуації в число базисних понятійних структур нової дискурсивної аналітики. В даному апарату фігурують поняття, раніше не застосовувані в класичному аналізі дискурсів. Це «смислова гра», «випадковість», «переривчастість», «залежність», «трансформація» [13].

Розвиваючи дане положення, вчений фіксує типи імовірнісних трансформацій дискурсивних практик. На його думку, види трансформації включають в себе: 1) деривації (внутрішньодискурсивну залежність), тобто трансформації, пов'язані з адаптацією або виключенням тих чи інших понять та узагальнень; 2) мутації (междискурсивні залежності), тобто трансформації позиції мовця суб'єкта або предметності (зміщення меж об’єкта); 3) редистрибуції (внедискурсивні трансформації), тобто зовнішні по відношенню до дискурсу, але такі, що впливають на його еволюцію і метаморфози [13, с. 52].

З точки зору М. Фуко, з якою в цілому можна погодитися, у сфері вивчення дискурсивних практик у сучасному суспільстві необхідно розглядати непередбачувану випадковість як категорію при розгляді продукування подій. Це підтверджується і точкою зору П. Сорокіна, який досліджує флуктуаційний характер соціальних і культурних змін [15].

У сучасному суспільстві, що трансформується, дискурсний аналіз в рамках соціальної філософії дозволяє отримати інформацію не тільки в рамках специфічних професійних інтересів (що здійснюється такими науками, як соціологія, політологія, психологія, культурологія і так далі), але і більш широкого плану, отримуючи більш об’єктивну картину світу.

Носії мови, описуючи ситуацію за допомогою мовних засобів, висловлюють свої моделі, свою інтерпретацію світу. При цьому способи вираження не є довільними, відчуваючи вплив соціокультурної і професійної складових як особливо важливих. Суть дискурсного аналізу полягає в тому, щоб, відштовхуючись від аналізу мовної форми, виявити, які ситуаційні моделі були відібрані і представлені мовцем в кожному конкретному випадку і зрозуміти, як саме мовець осмислює реальність.

В рамках соціальної філософії особливо зручним мені видається використання методу «аналізу категоризації взаємодій», запропонований Х.Саксом [16]. Згідно з ним соціальні категорії виступають як деякі сейфи (осередки пам’яті), в яких накопичується загальне знання про соціальні відносини, типові моделі поведінки і тому подібне, а дослідник визначає основні категорії, що містяться в аналізованому тексті. Далі виділяються і

аналізуються номінації даних категорій: лексика, метафори, вступні конструкції, риторичні прийоми і так далі.

На мою думку, «аналіз категоризації взаємодій» слід доповнити, дослідженням соціокультурного контексту документа, в тому числі соціокультурними характеристиками автора документа. Це дасть можливість більш об'ємному розумінню проблеми.

Звичайно, дискурсний аналіз сам по собі не може претендувати на «точність», «об'єктивність» і «масштабність». Але в комплексі з науковим дослідженням соціальних практик, вже наявного теоретичного матеріалу з досліджуваної проблеми, дискурсний аналіз надає можливість більш повного, незакріпленого класичними рамками, розгляду об'єкта і предмета дослідження. При вивченні такого малодослідженого феномена як геніальність це має важливе значення.

Геніальність є вільно використовуваним терміном, застосовуваним при підкресленні рівня інтелектуального або творчого розвитку індивіда. Людину, що володіє надздібностями такого типу, називають генієм. Але, якщо «геній» – це суто індивідуальний і унікальний сплав народження і виховання, то «геніальність» вже є соціальним феноменом, на який великий вплив робить соціальне середовище. Тому, в рамках соціальної філософії, саме геніальність повинна вивчатися в першу чергу.

Традиційна точка зору ґрунтується на цивілізаційному підході до розвитку суспільства і розглядає геніальність як антропологічне відхилення в позитивному для суспільства ключі. Логічно, що така точка зору передбачає протиставлення позитивних і негативних для суспільства відхилень. Однак даний контекст дуже вузький при дослідженні геніальності. Він не надає можливості проаналізувати природу геніальності, зіставити її з такими поняттями, як: «талант», «творчість», «обдарованість». Ряд вчених з таким ускладненням впоралися досить просто. Послався на різність побутових вживань і розумінь терміну, відсутність загального набору властивостей, що визначають геніальність, вони вважають за краще стверджувати, що «доцільність його (терміна «геніальність» – Є.Б.) використання в науковому контексті зараз знаходиться під сумнівом» [17, с. 173]. З цією точкою зору погодитися неможливо.

На мою думку, при аналізі геніальності необхідно враховувати велике значення не тільки соціального, а й культурного середовища, їх взаємовплив на розвиток цього феномена в кожній конкретній особистості.

Загальновідомо, що геніальність – перш за все індивідуальна особливість конкретної особистості. Геніальними вважають людей, у яких присутні природні, культурні та соціальні підстави і, що не менш важливо, які зробили що–небудь незвичайне, що принесло духовну або матеріальну надкористь суспільству. Причому це незвичайне практично неможливо повторити.

Скориставшись методом дискурсного аналізу, спробуємо проаналізувати деякі дискурсивні практики геніальності.

Звичайно, в різних культурах геній людини розумівся по–різному. Так, у Стародавньому Китаї конфуціанство вважає, що в загальній масі людей обов'язково присутні «святі–досконаломудрі» [18], яких можна вважати деяким аналогом геніїв. У той же час в буддизмі мова йде більше про геніальність як якості «просвітлених» і «звільнених». Тобто, можна говорити про семантичному еквіваленті відхилення, особистісної аномалії, що має позитивний характер для суспільства.

В античності присутні терміни «daimon», «tukhe», що підкреслюють обдарованість людини. Можна стверджувати, що стародавні греки ввели смисловий прообраз сучасного розуміння геніальності.

Римляни ж, як люди конкретні, точно сформулювали лексично дану смислову оболонку. А сучасні значення геніальності сформувалися в XVIII–XIX століттях, коли науки стали більш точними, особистіснoорієнтованими.

Серед маси концепцій геніальності найбільш популярними можна вважати наступні.

Сублімаційна концепція. Її родоначальником є Зигмунд Фрейд. У роботі «Згадування Леонардо да Вінчі про раннє дитинство» [19] він розглядає феномен геніальності раннього сексуального дозрівання Леонардо під впливом поцілунків матері. На думку З. Фрейда, Леонардо вдалося сублімувати частину свого лібідо в спрагу пізнання і творчості. Мені все–таки здається, що не кожен геній обов'язково переводить свою сексуальність в геніальність.

Психопатологічна концепція розвивається завдяки ряду вчених. Ще стародавні греки помітили зв'язок геніальності з безумством. Потім дана думка була розвинена такими відомими дослідниками, як О. Вейнінгер, Е. Кречмер, Ч. Ломброзо та інші. Але теоретично найбільш ємко її виклав Дж. Карлссон, обумовивши її присутністю гена шизофренії. Причому цей ген може бути і не яскраво вираженим. Однак він обов'язково проявиться у нащадків, як сталося з сином А. Ейнштейна. Все ж дана теорія, на мою думку справедливо, піддалася множинної критики, пов'язаної з запереченням обов'язкового зв'язку геніальності з психопатологією. Зі свого боку додам, що сьогодні, враховуючи значення соціокультурних факторів, ґрунтуючись на діяльнісному підході, дана концепція тим більше малоймовірна. Наприклад, геніальні вчені Макс Вебер, Питирим Сорокін, Костянтин Ушинський, Освальд Шпенглер, геніальний політик Вінстон Черчілль і багато, багато інших ні в собі, ні в своєму потомстві не виявляли ознаки психопатологій.

Харизматична концепція, заснована на працях німецького соціолога Р.Зомома, наполягає на тому, що геній – це обов'язково харизматична особистість. Все–ж такі, мені видається реальним підтвердження такого подання тільки в політиці. В інших же областях частіше спочатку людина визнається генієм, а вже потім суспільство бачить, формує в ньому харизматичну особистість.

Біосоціальну концепцію висунув В. Ефроімсон. Він справедливо зауважив: геніальність – комплексне явище, що має особливу біогенетичну Конституцію. Але, можливість стати генієм зустрічається частіше, ніж

геніальність як така. Не кожна обдарована особистість стає генієм. Тобто, дослідник показує значення соціальногов конструкції геніальності, що раніше багатьма ігнорувалося. На жаль, біологічному В. Ефроімсон приділив набагато більше уваги [20].

Думаю, вірно було б, використовуючи фундамент вищеназваної теорії, висунути **біосоціокультурну концепцію** геніальності. Адже роль культури в розвитку геніальності не можливо недооцінювати. Безумовно, геніальність ґрунтується на значному таланті. Однак, культурні критерії (освіта, знання, орієнтація на ті чи інші норми життя, культурна картина світу і так далі) є сходинками до можливостей прояву геніальності в сучасному суспільстві.

Можна відзначити, що розвиток геніальності – це інтегральний процес. У ньому важливі всі складові. Але вважав би за необхідне відзначити дві, на мою думку, в чомусь вирішальні, константи. Йдеться про соціокультурну та мовну основи розвитку геніальності.

Соціокультурна детермінанта ґрунтується на твердому переконанні, що генія породжує суспільство, починаючи з процесу соціалізації. Культура, соціум, присутність в соціальних і культурних групах, вирішальним чином впливають на ціннісні орієнтації, – все це обумовлює розвиток геніальної особистості.

Мовна основа також відіграє ключову роль, формуючи мовну картину світу, впливаючи на міжмовну, міжкультурну та міжособистісну комунікації. Мовні взаємодії дають можливість прогресу обдарованості, придбання комунікативних навичок. Ось чому важливо дослідження дискурсивних практик геніальності.

Це питання має велике значення для українського суспільства, враховуючи специфіку мовних відносин у ньому. Суспільство безпосередньо бере участь у формуванні творчої особистості, надаючи освітні послуги. Але доступ до участі в освітньому процесі варіюється в залежності від мови навчання. Метою участі учня в освітньому процесі, крім усього іншого, є розвиток інтелекту і мислення, тобто збагачення і ускладнення характеристик інтелекту, розширення індивідуальних когнітивних структур і розвиток навичок мислення. Природно, що ті, хто отримує освітню послугу на нерідній мові або на мові, не присутньому у них в спілкуванні, знаходяться в нерівних умовах.

Важливою обставиною є те, що в основі більшості наук лежать далекі від буденного знання конструкти, і їх сприйняття вкрай складно. Тому наукова дисципліна методично повинна моделювати індивідуальні процеси пізнання.

Головним завданням стає активне перенесення когнітивних структур, що представляють наукову дисципліну, в ментальні структури учня за допомогою дискурсивних мовних моделей і структур.

Це активне перенесення може бути здійснено тільки при безперервній комунікації (з викладачами, з іншими учнями, з джерелами інформації) в рамках організуючого дискурсу. Таким чином, дискурсивні практики є, по–перше, основною формою існування учня в рамках освітнього процесу і, по–

друге, основним посередником між інтелектом учня і організуючими дану науку (і даний навчальний заклад) дискурсами.

Забезпечуючи присвоєння учням когнітивних структур, які до цього були для нього нові і малознайомі, дискурсивні практики гарантують високий ступінь ясності сприйняття такої наукової дисципліни як філософія логістики.

Це виразиться у формуванні у творчої особистості системи володіння професійними компетенціями, у вільному володінні відповідною спеціальною мовою, логічними схемами, когнітивними побудовами, джерелами інформації.

Логіка отримання та роботи з сучасною інформацією наполягає на залежності формування творчої особистості, розвитку завдатків геніальності від мови з моменту початку соціалізації.

Тому необхідне вивчення дискурсивної мовної особистості. Під **дискурсивною мовною особистістю** я розглядаю таку мовну особистість, специфічні індивідуальні, соціокультурні характеристики, комунікативні компетенції та ціннісні орієнтації якої проявляються в дискурсивній діяльності в рамках дискурсу певного типу.

Мені здається, що геніальність як особистісна і особиста якість може закріпитися тільки в розвиненій дискурсивної мовної особистості, що володіє великим лексичним, семантичним і соціокультурним запасом.

Безумовно, геніальність як соціально–філософський феномен є мірою індивідуальної аномалії, мірою відхилення. Але, одночасно це міра наднормальних чудових індивідуальних здібностей, що розвини суспільством та ґрунтуються на соціокультурних і мовних образах особистості.

Соціально–філософське розуміння геніальності має виділятися комплексним підходом, який формує саме філософія логістики, що передбачає аналіз геніальності не тільки в рамках окремої особистості, а і в контексті явища, феномена, що займає важливе місце в суспільстві та служить одним з критеріїв прогресу.

Література

1. Бакаєв О. О., Кутах О. П., Пономаренко Л. А. Теоретичні засади логістики. Київ.: Київський університет економіки і технології транспорту, 2003. Т. 1. 430с.

2. Кант И. Изречения / [сост. и науч. ред. В. Н. Брюшинкин]. Калининград: Изд–во РГУ им. И. Канта, 2010. 91 с.

3. Логистика: учеб. Пособие / [под общ. ред. М. А. Чернышева]. Ростов на Дону: Феникс, 2009. 459 с.

4. Декарт Рене. Рассуждение о методе. Москва: АСТ, 2019. 320 с.

5. Борінштейн Є. Р., Стовпець О. В. Філософська проблематика співвідношення «інтелектуального» і «творчого» в сучасних інформаційних реаліях // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса. №2 (35). 2015. – С. 40–46.

6. 4. Галактический колледж [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http//www.galactic.org.ua›clovo/p–g7.htm. (Дата звернення: 28.07.2020).

7. Шишова Н. В., Александрова Л. А. Креативные технологии в рекламе и связях с общественностью: монография. Ростов на Дону: Издательский центр ДГТУ, 2010. – 128 с.

8. Хейзинга Й. Homo Ludens. «Человек играющий»: Статьи по истории культуры. Москва: Прогресс–Традиция, 1997. 416 с.

9. Социология: Энциклопедия / [Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко]. Минск: Книжный Дом, 2003. 1312 с.

10. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. Одеса: Астропринт, 2006. 400 с.

11. Ларцев В. С. Социокультурный генезис личности – Киев: ООО «Информационно–издательская фирма «Принт–Экспресс», 2002. – 360 с.

12. Философский энциклопедический словарь / [Гл. редакция: Л.Ф.Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Санкт–Петербург: A–cad, 1994. 408 с.

14. Ткаченко Р. В. Анализ дискурсивных практик в философии Мишеля Фуко // Вестник СевНТУ. Серия ФИЛОСОФИЯ: сборник научных трудов. – Севастополь: СевНТУ, 2011. Вып. 115. 156 с. С. 67–72.

15. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика. Москва.: Астрель, 2006. 1176 с.

16. Gee J. P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. London, New York: Routledge, 1999. P. 84–96.

17. Ребер А. Большой толковый психологический словарь: В 2–х т. Москва: АСТ; Вече, 2003. Т. 1. 2003. 592 с.

18. Хаберман Д., Стевенсон Д. Конфуцианство: путь святых–священномудрых // Десять теорий о природе человека. – Москва: Слово, 2004. 110 с. С. 5–43.

19. Фрейд З. Вспоминания Леонардо да Винчи о раннем детстве. – Москва: Махаон, 2006. 224 с.

20. Эфроимсон В. П. Биосоциальные факторы повышения умственной активности: В 2–х ч. Москва, 1982. С. 3–52. Рукопись деп. в ВИНИТИ 15.03.1982, № 1161–82.

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ З ФІЛОСОФІЇ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

1. Розтлумачте поняття «педагогічна технологія».
2. Що є цінностями освіти.
3. Порівняйте соціокультурне та освітнє середовище.
4. Розкажіть про освітянську стратегію.
5. Проаналізуйте проблеми соціокультурної адаптації у сучасному суспільстві.
6. Що Вами розуміється під «творчою особистістю»?

7. Чим творча особистість відрізняється від особистості?

8. Проаналізуйте буття Homo Euristic.

9. Оцініть потенціал творчої особистості у сучасному українському суспільстві.

10.Що є логістикою?

11.Що вивчає філософія логістики?

12.Порівняйте соціальну та соціокультурну творчість.

13.Виділіть характеристики творчої особистості.

14.Назвіть ознаки креативної особистості.

15.Проведіть дискурсний аналіз понять «геній» і «геніальність».

16.Які концепції геніальності Ви знаєте?

Рекомендована література до курсу «Філософія творчої особистості»

1. Андрущенко В., Губерський Л. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. Філософія освіти: пошук пріоритетів: у 7 кн. Київ: «МП Леся», 2012. кн.. 3, 568 с.

2. Бакаєв О. О., Кутах О. П., Пономаренко Л. А. Теоретичні засади логістики. Київ.: Київський університет економіки і технології транспорту, 2003. Т. 1. 430с.

3. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. Одеса: Астропринт, 2006. 400 с.

4. Боринштейн Е. Р., Кіссе А. И., Орленко И. Н. Социокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст. Грані. Науково–теоретичний альманах.т.21№ 12, 2018. Дніпро. Видавництво «Грані», С.42–52.

5. Борінштейн Є. Р., Стовпець О. В. Філософська проблематика співвідношення «інтелектуального» і «творчого» в сучасних інформаційних реаліях // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса. №2 (35). 2015. – С. 40–46.

6. Декарт Рене. Рассуждение о методе. Москва: АСТ, 2019. 320 с.

7. Кант И. Изречения / [сост. и науч. ред. В. Н. Брюшинкин]. Калининград: Изд–во РГУ им. И. Канта, 2010. 91 с.

8. Ларцев В. С. Социокультурный генезис личности – Киев: ООО «Информационно–издательская фирма «Принт–Экспресс», 2002. – 360 с

9. Логистика: учеб. Пособие / [под общ. ред. М. А. Чернышева]. Ростов на Дону: Феникс, 2009. 459 с.

10.Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта: монографія. Київ: Віпол, 2000, 636 с.

11.Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник Київ: Міленіум, 2006, 346 с.

12.Ткаченко Р. В. Анализ дискурсивных практик в философии Мишеля Фуко // Вестник СевНТУ. Серия ФИЛОСОФИЯ: сборник научных трудов. – Севастополь: СевНТУ, 2011. Вып. 115. 156 с. С. 67–72

13.Фрейд З. Вспоминания Леонардо да Винчи о раннем детстве. – Москва: Махаон, 2006. 224 с.

14.Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. Основные положения, исследования и применение: учебное пособие. Санкт–Петербург: Питер, 2003. 420 с.

15.Шишова Н. В., Александрова Л. А. Креативные технологии в рекламе и связях с общественностью: монография. Ростов на Дону: Издательский центр ДГТУ, 2010. – 128 с.

16. Эфроимсон В. П. Биосоциальные факторы повышения умственной активности: В 2–х ч. Москва, 1982. С. 3–52. Рукопись деп. в ВИНИТИ 15.03.1982, № 1161–82.

17.Binde J. L'education au XX le siecle: l'education pour tous tout au long de la vie II Futuribles (Paris). 2000. № 250, P.5–21.

18.Borinshtein Ye., Atamaniuk Z., Ortynska N. Education: Dialogical search and socio–cultural adaptation // Science and education. №12, 2017. Academic Journal of South Ukranian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky. P. 140–145. Web of Science of Education.

19.Dewey, John. The Later Works, 1925–1953: 1938–1939/Experience and Education, Freedom and Culture, Theory of Valuation, and Essays // Theory of Valuation, Illinois: Southern Illinois University Press. 616 p.

20. Gee J. P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. London, New York: Routledge, 1999. P. 84–96.

4.5. МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

(Євген Борінштейн, Ірина Орленко)

У час соціокультурних, соціоекономічних та інших трансформаційних перетворень, викликаних глобальною пандемією та докорінними змінами в українському суспільстві, коли особистість не може бути успішною, не будучи творчою, мобільною, здатною швидко орієнтуватися в будь–якої спеціальності і визначати свою відповідність рівню вимог професійного середовища, вкрай необхідно розробити різноманітні методи діагностики самовизначення щодо майбутньої професії, починаючи само із середньої школи. Незнання змісту професійної діяльності і, відповідно незадоволення отриманою спеціальністю, є однією з головних причин існування неконкурентоспроможної людини.

Тому однією з найголовніших завдань сучасних педагогів різного профілю є розробка методів діагностики самовизначення майбутньої професії, які, безумовно, вплинуть на буття людини, визначать її успішність/неуспішність в плані самореалізації, кар’єрного і професійного росту.

Зростання різноманітності та складності процесів, що виникають в сучасному світі, обумовлює необхідність навчання, виховання і розвитку

людини, починаючи з дитинства, допомогу суспільства розвитку у учня творчого мислення, здатності до нестандартного вирішення проблем.

У даних методичних рекомендаціях нами представлені методики, які добре зарекомендували себе в практиці та дозволяють отримати найбільш достовірні результати дослідження для їх подальшого використання стосовно виявлення творчих здібностей у дітей та підлітків.

Здібності людини визначають його успіхи в різних видах діяльності. Від темпераменту залежать реакції людини на навколишній світ, інших людей, обставини життя і тому подібні вольові якості характеризують прагнення людини до досягнення поставлених цілей. Емоції і мотивація – це переживання людей і спонукання до діяльності і спілкування.

Виходячи з вищезазначеного, ми пропонуємо як доцільне використання методики американського вченого Джой Пола Гилфорда [1], що направлена на визначення творчих здібностей і була нами адаптована для сучасних дітей і підлітків віком від 5 до15 років, методики визначення вербальної креативності американського вченого Сарноффа Медника [2], методика виявлення творчих здібностей Джонні Кінчера [3].

1. Методика визначення творчих здібностей Джоя Пола Гілфорда.

Джой Гілфорд запропонував три основні чинники творчого прояву особистості – оригінальність (здатність пропонувати свій, незвичайний спосіб мислення), чутливість і інтеграцію. Остання інтерпретується як здатність одночасно враховувати або об'єднувати кілька протилежних умов, передумов або принципів.

Відповідно до цього Джой Гілфорд встановив наступні фактори творчого мислення, а саме:

1) швидкість (легкість, продуктивність) – цей фактор характеризує швидкість творчого мислення і визначається загальним числом відповідей;

2) гнучкість – фактор характеризує гнучкість творчого мислення, здатність до швидкого перемикання і визначається числом класів (груп) даних відповідей;

3) оригінальність – фактор характеризує оригінальність, своєрідність творчого мислення, незвичайність підходу до проблеми і визначається числом рідко наводяться відповідей, незвичайним вживанням елементів, оригінальністю структури відповіді;

4) точність – фактор, що характеризує стрункість, логічність творчого мислення, вибір адекватного рішення, відповідного поставленої мети.

Час проведення батареї тестів – 40 хвилин. Тести призначені для вікової групи від 5 до 15 років. З дітьми від 5 до 8 років тести проводяться в індивідуальній формі. З віковою групою від 9 до 15 років тести проводяться в груповій формі (але можливе проведення і в індивідуальній формі). Слід зазначити, що субтест 3 (Слова або вираз) має дві модифікації, одна модифікація – **Слова** – призначена для дітей від 5 до 8 років, друга модифікація – Вираз – призначена для 9 – 15 років.

Просимо звернути увагу, що всі субтести, які ми пропонуємо призначені для дітей і підлітків віком від 5 до 15 років взагалі. Тільки субтест 3 має відмінності: субтест «Слова» – призначений для дітей 5–8 років та субтест «Вираження», який спрямований на дітей 9–15 років.

Субтест 1. **Використання предметів (варіанти вживання)**

Завдання: перерахувати якомога більше способів використання предмета, що відрізняються від звичайного вживання.

Інструкція випробуваному: Газета використовується для читання, ти можеш придумати інші способи використання газети. Що з неї можна зробити? Як її можна використовувати?

Інструкція зачитується усно.

Всі відповіді дослівно записуються психологом при індивідуальній формі проведення. При груповій формі проведення відповіді записують самі випробовувані. Час засікається після прочитання інструкції.

Оцінювання: результати виконання тесту оцінювалися в балах.

Є три показники:

1) швидкість (Швидкість відтворення ідей) – сумарне число відповідей. За кожну відповідь дається 1 бал, всі бали підсумовуються.

Б=1 × n

n=число доречних відповідей; Б=швидкість

2) гнучкість – число класів (категорій) відповідей.

Всі відповіді можна віднести до різних класів. Наприклад, відповіді типу: зробити з газети – шапку, корабель, іграшку і т.д., можна віднести до одного класу – створення виробів та іграшок.

Далі перераховуються основні категорії відповідей.

Категорії відповідей – (субтест 1)

1. Використання для записів (записати телефон, вирішувати приклади, малювати...)

2. Використання для ремонтно–будівельних робіт (заклеїти вікна, клеїти Під шпалери...)

3. Використання в якості підстилки (постелити на брудну лавку і сісти, покласти під взуття, підстелити на підлогу при фарбуванні стелі...)

4. Використання в якості обгортки (загорнути покупку ,обернути книги, загорнути квіти...)

5. Використання для тварин (підстилка кішці, підстилка хом'яку, прив'язати на нитку бантик з газети і грати з кішкою).

6. Використовувати як засіб для витирання (витерти стіл, протирати вікна, мити посуд, Туалетний папір...)

7. Знаряддя агресії (бити мух, карати собаку, плюватися кульками з газети...)

8. Переробка (здати в макулатуру...)

9. Отримання інформації (дивитися рекламу, давати і дивитися оголошення, робити вирізки, перевірити номер лотерейного, квитка, подивитися дату, подивитися програму TV і т. д.)

10. Покриття (зверху) (ховатися від дощу, прикрити щось від пилу, сховатися від сонця...)

11. Спалювання (для розпалювання, для розведення багаття, зробити факел)

12. Створення виробів, іграшок (зробити корабель, шапку, пап'є–маше...)

Слід приписати кожній відповіді номер категорії з вищенаведеного списку, потім, якщо кілька відповідей будуть ставитися до однієї категорії, то враховувати першу відповідь з цієї категорії, тобто враховувати кожну категорію тільки один раз.. Потім слід підрахувати число використаних дитиною категорій. В принципі, число категорій може змінюватися від 0 до 12 (якщо не буде дано відповідей, віднесених до нової категорії, якої немає в списку категорій). Хтось може дати багато відповідей, тобто. мати високий показник по фактору швидкість, але всі відповіді можуть ставитися до однієї категорії, наприклад до категорії № 12 – створення виробів, іграшок.

За одну категорію даємо – 3 бали.

Г = 3 х m

Г–показник гнучкості, m–число використаних категорій.

Відповідям не відповідним ні до якої категорії присвоюється нова категорія і, відповідно, додається по 3 бали за кожну нову категорію. Таких відповідей може бути кілька. Але перш ніж привласнювати нову категорію, слід дуже уважно співвіднести відповідь з наведеним списком категорій.

3) оригінальність – число відповідей з незвичайним вживанням поняття, в даному випадку оригінальним вважається відповідь, даний 1 раз на вибірці обсягом 30–40 чоловік. 1 оригінальна відповідь – 5 балів.

Всі бали за оригінальні відповіді підсумовуються.

Ор = 5 × k

Ор – показник оригінальності, k–число оригінальних відповідей.

Суворий підрахунок сумарного показника по кожному субтесту слід проводити після процедури стандартизації, тобто переведення сирих балів в стандартні. В даному випадку, ми пропонуємо проводити підсумовування балів за різними факторами, віддаючи собі звіт в тому, що така процедура не є достатньо коректною, а отже, сумарними балами можна користуватися тільки як приблизними і оцінними.

Т1 = Б1 + Г1 + Ор1 = n + 3 × m + 5 × k

де Т1, – сумарний бал по 1 субтесту, Б1–швидкість по 1 субтесту, Г1 – гнучкість по 1 субтесту, Ор1 – оригінальність по 1 субтесту, n – загальне число доречних відповідей, m–число категорій, k – число оригінальних відповідей

Слід звернути особливу увагу на термін доречні, адекватні відповіді. Перше – слід виключати з числа враховуються ті відповіді, які згадувалися в інструкції – очевидні способи використання газет: читати газету, дізнаватися новини і т.д., крім спеціально обумовлених в категорії 1. Але в цьому випадку треба виключати тільки найочевидніші способи використання Газети, по суті тільки вищенаведені. Друге – слід виключати повторювані (повністю) дублюючі один одного відповіді.

Субтест 2. **Укладення**

Завдання: перерахувати різні наслідки гіпотетичної ситуації.

Інструкція випробуваному: уяви, що трапиться, якщо тварини і птахи зможуть розмовляти людською мовою.

Час виконання субтесту 3 хвилини.

Оцінювання: результати виконання субтесту оцінювалися в балах:

Є два показники:

1) швидкість (швидкість відтворення ідей) – загальне число наведених наслідків. 1 Відповідь – 1 наслідок) – 1 бал.

2) оригінальність – число оригінальних відповідей, число віддалених наслідків. Тут оригінальним вважається відповідь наведена тільки один раз (на вибірці – 30–40 чоловік).

1 оригінальна відповідь – 5 балів

Ор = 5 × k

Ор – показник оригінальності, k–число оригінальних відповідей

Т2 = n + 5 × k

Т2 – сумарний показник 2 субтеста.

Як і в першому субтесті слід звернути увагу на виключення недоречних (неадекватних) відповідей; а саме: повторюваних відповідей і відповідей, які не мають відношення до поставленого завдання.

Субтест 3. **Слово**

Модифікація для дітей 5–8 років. Субтест проводиться індивідуально.

Завдання: придумати слова, які починаються або закінчуються певним складом.

Інструкція випробуваному: 1 частина. Придумай слова, які починаються на склад – «По», наприклад «полку».

Даємо 2 хвилини.

2 частина. Придумай слова, які закінчуються на склад «Ка», наприклад «Сумка».

Даємо 2 хвилини.

Час виконання всього субтесту – 4 хвилини.

Оцінювання: результати виконання субтесту оцінювалися в балах.

Є два показники:

1) швидкість – загальне число наведених слів. 1 слово – 1 бал.

Б = n

N – загальне число слів.

Як і раніше, слід викреслити повторювані слова, а також не враховуються неадекватні слова – в даному випадку слова, які не починаються або не закінчуються на заданий в інструкції склад.

2) оригінальність. Число оригінальних слів, наведених один раз на вибірку 30–40 чоловік – k.

1 оригінальне визначення – 5 балів

Ор = 5 × k

k – число оригінальних слів. Ор – показник оригінальності,

ТЗ = n + 5 × k

ТЗ–сумарний показник третього субтесту.

Субтест 3. **Вираження**

Модифікація для дітей 9–15 років.

Завдання: придумати пропозиції, що складаються з чотирьох слів, в яких кожне слово починається з зазначеної літери.

Інструкція випробуваному: Придумай якомога більше пропозицій, що складаються з чотирьох слів, причому кожне слово в реченні починається з зазначеної літери. Ось ці літери: (випробуваним пред'являються надруковані букви) : ВХДК

Будь ласка, використовуйте букви тільки в такому порядку, не міняйте букви місцями. Наводжу приклад пропозиції – веселий хлопчик дивиться кінофільм.

А тепер придумай якомога більше своїх пропозицій з цими літерами.

Час виконання субтесту – 5 хвилин.

Оцінювання: результати виконання субтесту оцінювалися за трьома показниками

1) швидкість. Число придуманих пропозицій–n , 1 пропозиція–1 бал.

Б = n;

2) гнучкість. Вважаємо число слів, використовуваних випробуваним, причому кожне слово вважається тільки один раз. Тобто в кожному наступному реченні враховуються тільки ті слова, які не вживалися випробуваним раніше або не повторюють слова в нашому прикладі. Однокореневі слова, що відносяться до різних частин мови, вважаються однаковими, наприклад: веселий, весело.

Число слів, використовуваних один раз – М. 1 слово – 0.1 бала.

Г = 0.1 x m

Г – показник гнучкості;

3) оригінальність. Вважаємо число оригінальних за смисловим змістом пропозицій, тобто таких пропозицій, для яких головна виражена в них думка є оригінальною. Оригінальним буде вважатися пропозиція, яка зустрічається 1 раз на вибірці в 30–40 чоловік. Одна оригінальна пропозиція – 5 балів.

Ор = 5 × k, де Ор – показник оригінальності, k – число оригінальних пропозицій.

ТЗ = n + 0.1 × m + 5 × k, де ТЗ – сумарний показник третього субтесту (для 9–15 років).

Субтест 4. ***Словесна асоціація***

Завдання: навести якомога більше визначень для загальновживаних слів.

Інструкція випробуваному: Приведи якомога більше визначень для слова – книга. Наприклад–красива книга–яка ще буває книга?

Час виконання субтесту – 3 хвилини.

Оцінювання: результати виконання субтесту оцінюються в балах за 3 показниками:

1) швидкість – сумарне число наведених визначень – n.

1 Визначення – 1 бал.

Б = n

Б – показник швидкості.

2) гнучкість – число наведених класів – категорій відповідей.

1 категорія – 3 бали

Г = 3 х м

Г – показник гнучкості, m–число категорій відповідей.

Список категорій (4 субтест)

1. Час видання (стара, нова, сучасна, старовинна...)

2. Дії з книгою будь–якого типу (кинута, забута, вкрадена, передана...)

3. Матеріал і спосіб виготовлення (картонна, пергаментна, папірусна, рукописна, надрукована...)

4. Призначення, жанр (медична, Військова, довідкова, Художня, фантастична...)

5. Належність (моя, твоя, Петіна, бібліотечна, загальна, своя...)

6. Розміри, форма (велика, важка, довга, тонка, кругла, квадратна...)

7. Поширеність, популярність (відома, популярна, знаменита, рідкісна...)

8. Ступінь збереження і чистоти (рвана, ціла, брудна, мокра, пошарпана, курна...)

9. Цінність (дорога, дешева, цінна...)

10. Колір (червона, синя, фіолетова...)

11. Емоційно–оціночне сприйняття (хороша, Весела, сумна, страшна, сумна, цікава, розумна, корисна...)

12. Мова, місце видання (англійська, іноземна, німецька, Індійська, вітчизняна...)

Всі відповіді, що відносяться до однієї категорії, враховуються один раз і отримують – 3 бали. В принципі, максимально–можливий бал – 12х3 = 36 балів (у разі, коли у відповідях присутні всі дванадцять категорій, що на практиці зустрічається виключно рідко, а також відсутні відповіді, яким присвоюється нова категорія). Як і в субтесті 1 відповідям, які не підходять ні до якої категорії, присвоюється нова категорія і, відповідно, додається по 3 бали за кожну нову категорію. В цьому випадку максимально отримане число балів може збільшитися.

3) оригінальність – число оригінальних визначень – в нашому випадку – k. оригінальне визначення – наведене всього 1 раз на вибірці з 30–40 чоловік. 1 оригінальне визначення – 5 балів

Ор = 5 × k

Ор – показник оригінальності, k – число оригінальних визначень.

Т4 = n + 3 × m + 5 × k, де Т4 – сумарний показник 4 субтеста.

2. Тест віддалених асоціацій С. Медника (вербальна креативність).

Рекомендується для підлітків від 12 до 15 років (з нашої точки зору – Є.Б., І.О.). В якості стимулюючого матеріалу в тесті використовується сорок словесних тріад. Елементи кожної тріади належать до взаємно віддалених асоціативних областей. Перед основними завданнями проводиться розминка

(тренувальна серія). Друга серія проводиться через 3–5 днів після першої. Тест проводиться індивідуально або в групах по 5–7 чоловік. Тестове завдання пред'являється на окремих аркушах, на яких записуються і відповіді.

Інструкція. Зараз я запропоную вам невелике словесне завдання. Перед основною серією проведемо невелику розминку для того, щоб ви зрозуміли суть завдання і представили хід рішення. Я даю вам два слова, Ви підбираєте до них третє, таке, щоб воно поєднувалося з кожним запропонованим, тобто могло б скласти з ним словосполучення.

Випробуваним пропонуються картки із завданнями розминки, які вони послідовно вирішують, записуючи відповіді на тих же картках.

Завдання розминки. Фірмові, рекордні; дитяча, чорнильниця; витончена, шахова; паперовий, осінній; смачна, англійська.

Під час розминки експериментатор постійно обговорює з дітьми можливість – неможливість вживання певних виразів. Необхідно підвести до думки про можливість вживання найнеймовірніших словосполучень.

Серія 1

Інструкція. Отже, переходимо до основної серії завдань. Суть кожного приблизно така ж, що і в завданнях розминки. Тільки тепер вам пропонується не два, а три слова.

Ви підбираєте до них таке четверте, яке б підходило до кожного з трьох слів, тобто могло б скласти словосполучення з кожним з трьох слів–стимулів. Наприклад, швидкий, зелений, повний. Відповіддю може бути «поїзд». Ви можете також змінювати слова граматично, використовувати прийменники. Наприклад: годинник, скрипка, єдність. Відповіддю може бути слово «майстер» (годинниковий майстер, скрипковий майстер, єдиний майстер або варіант з приводом – майстер по годинникам).

Якщо у відповідь на запропоновані стимули у вас виникає не одна, а кілька асоціацій, напишіть все. Відповіді пишіть на цих же листочках. Якщо ви змінюєте слова–стимули граматично, то словосполучення пишіть цілком, якщо не змінюєте, то пишіть тільки пропоноване слово. Працюйте в будь–якому зручному для вас режимі, в часі ви не обмежені. Так як тут важливі ваші суто особисті результати, будь ласка, не відволікайтеся і працюйте індивідуально.

Слова–стимули

Гучна, правда, повільно
Холодна, зелень, каламутна
Минуле, море, друзі
Пильний, вія, скляний
Світла, англійська, новини
Кіно, іспит, проїзний
Кімната, положення, річка
Важке, минув, золото
Мундир, містечко, квиток
Несподівано, людина, вулиця
Холодна, дим. жорстокий

Розумна, холодна, світла
Минулий, час, важкий
Дідусь, окуляри, добра
Довго, вечір, друзі
Погано, очі, море
Слон, будинок, велетень
Сніг, хліб, ведмідь
Назавжди, додому, назад
Стереотипи відповідей
Говоривши
Вода
Згадавши
Око
Газета
Квиток
Увійти
Час
Воєнний
Зустріч
Війна
Гол
Бабуся
Чекати
Бачачи
Великий
Білий
Повернутися

Серія 2

Інструкція. Сьогодні я пропоную вам завдання, подібні минулим, але мета ставиться більш цікава, дещо навіть ускладнюється. Постарайтеся, щоб ті образи, ті асоціації, які приходять вам в голову у відповідь на запропоновані слова, були якомога більш оригінальними і яскравими, незвичайними, образними. Нехай це будуть словосполучення, які в повсякденному житті навіть не вживаються і звучать вельми незвично. Постарайтеся створити щось нове і оригінальне. Умови ті ж–ви можете змінювати граматичну форму, використовувати прийменники. Свої відповіді пишіть на картках.

Ще раз нагадую вам про мету сьогоднішньої роботи: постарайтеся продемонструвати оригінальність і самобутність свого мислення.

Стимульний матеріал

Випадкова, гори, довгоочікувана
Вечірня, папір, стінна
Назад, Батьківщина, шлях
Далеко, сліпий, майбутнє
Народна, страх, світова

Гроші, квиток, вільний
Двері, довіра, швидко
Друг, місто, коло
Поїзд, купити, паперовий
Колір, заєць, цукор
Ласкава, зморшки, казка
Дитинство, випадок, хороше
Повітря, швидка, свіжа
Співак, Америка, тонкий
Важкий, народження, урожайний
Багато, нісенітниця, прямо
Кривий, окуляри, гострий
Садова, мозок, порожня
Гість, випадково, вокзал
Людина, погони, завод
Типові відповіді
Зустріч
Газета
Повернутися
Дивитися
Війна
Час
Увійти
Рідний
Квиток
Білий
Бабуся
Настрій
Струмінь
Голос
Року
Говоривши
Око
Голова
Зустріч
Воєнний

Таким чином, друга серія по стимульному матеріалу практично не відрізняється від першої, відмінності полягають лише в установці.

Всі результати, отримані в групі, фіксуються і зводяться в таблицю, де по вертикалі заносяться прізвища, по горизонталі – відповіді на слова–стимули. На кожну серію робиться окрема таблиця.

Критерії оцінок

1. Кількість асоціацій

де X–загальна кількість відповідей; Y–загальна кількість завдань.

Наприклад, якщо випробуваний запропонував 28 відповідей, його Індекс буде 28/20 = 1,4.

2. Індекс оригінальності

Спочатку вважається індекс оригінальності кожної відповіді, потім Індекс оригінальності всіх відповідей випробуваного.

Підрахунок проводиться наступним чином: на кожен стимул складається список відповідей, запропонованих всією групою. Вважається частота зустрічальності кожної відповіді (кількість таких же відповідей – г). Індекс оригінальності (Zt) кожної відповіді дорівнює одиниці, поділеній на кількість таких відповідей у групі. де Zi – Індекс оригінальності кожної відповіді; і – номер завдання; r – частота зустрічальності кожної відповіді.

Всі індекси оригінальності відповідей конкретного випробуваного складаються: де Nor–Індекс оригінальності роботи випробуваного.

Наприклад, на стимул «швидкий, зелений, повний «з 50 випробовуваних 46 дали відповідь» поїзд», Індекс оригінальності даної відповіді буде дорівнює 1/46. Якщо даний випробуваний дав таку ж відповідь, то йому зараховується цей індекс (Z1 = 1/46). Так підраховуються індекси всіх відповідей даного випробуваного і обчислюється їх сума. Потім ця сума ділиться на кількість відповідей, що дорівнює числу слів–стимулів.

3. Індекс унікальності відповідей

Унікальним вважається відповідь, у якого Індекс оригінальності Zi = 1. Індекс унікальності вираховується за формулою:

де Nym – Індекс унікальності відповідей (щодо даної вибірки); I – кількість унікальних відповідей у даного випробуваного.

Випробовувані ранжуються за показником оригінальності, потім – за показником унікальності.

3. Тест «Виявлення творчих здібностей» (методика Джоя Кінчера).

Тест спрямований на визначення творчого потенціалу особистості.

Інструкція. Оцініть в балах (від 1 до 10), наскільки типовими для вас є наступні характеристики Вашої поведінки. Окуляри виставляються виходячи з наступного:

• 10 балів – Ваша відповідність тому, що сказано, дуже велике.

* 9–6 балів – відповідність значна.

• 5 балів – в даному сенсі ви десь на середньому рівні.

* 4–2 бали – по цій частині ваш рівень нижче середнього.

• 1 бал – це вам взагалі не властиво.

Текст опитувальника

1. Ви допитливі ? Ви сумніваєтеся в очевидному? Чи турбує Вас, що, як, Чому, чому ні? Ви любите збирати відомості?

2. Ви спостережливі? Чи помічаєте Ви зміни, що відбуваються навколо Вас?

3. Чи сприймаєте Ви чужі точки зору? Коли Ви з кимось не згодні, чи здатні Ви зрозуміти того, з ким незгодні? Ви можете поглянути на стару проблему по–новому?

4. Ви готові змінити точку зору? Чи відкриті Ви новим ідеям? Якщо хтось робить доповнення до Вашої ідеї або вносить в неї зміни, чи готові Ви їх прийняти? Чи шукаєте Ви нові ідеї, замість того щоб дотримуватися своїх старих?

5. Ви вчитеся на своїх помилках? Чи можете Ви усвідомити свою невдачу, при цьому не здаючись? Ви розумієте, що поки Ви не здалися, не все втрачено?

6. Чи користуєтеся Ви своєю уявою? Чи говорите Ви собі: «а що буде, якщо...»?

7. Ви помічаєте риси подібності між речами, які, як здається, не мають нічого спільного (Наприклад, що спільного між рослиною пустелі і наполегливою людиною?)? Ви використовуєте речі новими способами (на зразок склянки в якості вази для квітів)?

8. Чи вірите ви в себе? Ви приступаєте до справи з упевненістю, що впораєтеся? Чи вважаєте Ви себе здатним (здатною) знаходити рішення проблем?

9. Ви намагаєтеся утримуватися від того, щоб давати оцінки іншим людям, чужим ідеям, новим ситуаціям? Чи чекаєте Ви, поки не набереться достатньо відомостей, щоб прийти до певного висновку?

10. Ви схильні знаходити в будь–якій справі інтерес? Чи станете Ви займатися тим, що з боку виглядає дурним? Чи вірите Ви в себе достатньо для того, щоб бути підприємливим і йти на ризик? Ви пропонуєте рішення, які можуть бути відкинуті іншими, або зазвичай не підставляєтеся? Підрахуйте набрану вами суму балів і визначте свій показник творчого потенціалу:

* 80–100 балів – потенціал дуже великий.
* 60–80 балів – Ви творча особистість.
* 40–60 балів – Ви не гірше більшості.
• 20–40 балів – Ви не настільки творча особистість, як більшість.
• 10–20 очок – Вам слід відвідувати гуртки з творчою спрямованістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Guilford J.P. Intelligence, creativity and their Educational Implications. Robert R. Knapp, Publisher San Diego, California, 1968. 229 p.

2. Mednick Sarnoff. The associative basis of creativity. Psychological Review. 69 (3). 1962. P. 220–232 .

3. Кинчер Джонни. Книга о тебе: 40 тестов–самоисследований. Санкт–Петербург: Питер: Питер–пресс, 1997. 220 с.

СЛОВА ПОДЯКИ

Від души виражаємо щиру подяку нашим рецензентам! Доктору філософських наук, професору, завідувачу кафедри філософії і політології Львівського університету внутрішніх справ МВС України В'ячеславу Степановичу Бліхару, який є відомим фахівцем з соціокультурних відносин у суспільстві; доктору філософських наук, професору, завідувачу кафедри філософії і політичних наук Черкаського державного технологічного університету Анжелі Іванівні Бойко, яке є не тільки прекрасною жінкою, а й засновником унікальної в Україні освітньої програми «Політична філософія»; доктору філософських наук, професору кафедри економічної теорії, макро– і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимиру Васильовичу Ільїну, який є одним з фундаторів філософії економіки в Україні та затятим прихильником «Філософії грошей». З «подачі» Володимира Васильовича ця дисципліна існує на нашій кафедрі та користується значною популярністю серед студентів.

Слова вдячності адресуємо також нашим близьким, яким ми заважали, працюючі над підручником, і які з толерантністю до цього відносились. Ми вдячні нашим колегам та керівництву Університету Ушинського з більш ніж двохсотлітньою історію за допомогу на всіх етапах створення підручника.

НАШІ АВТОРИ

Борінштейн Євген Руславович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Лісеєнко Олена Василівна – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Скловський Ігор Зіновійович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Аксьонова Віра Ігорівна – доктор філософських наук, доцент кафедри професійної педагогіки та соціально–гуманітарних наук льотної академії національного авіаційного університету (м. Кропивницький)

Орленко Ірина Миколаївна – завідувачка Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти

Поплавська Тетяна Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Врайт Галина Яківна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Виноградова Наталія Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»